శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

కాకినాడ

దేశభాషలందు తెలుఁగులెస్స

సంపాదకవర్గము

ప్రధాన సంపాదకుఁడు :

శ్రీ కిళాంబి రాఘువాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ. బి. యల్.

సహాయ సంపాదకులు :

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘువాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ.
శ్రీ విద్వాన్ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. ఆనర్సు, బి. ఇడి.
శ్రీ విద్వాన్ బులుసు వేంకటేశ్వరులుగారు, బి. ఏ.
శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు
శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు

విషయసూచిక

శ్రీ

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

కాకినాడ

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయిలు.

సంపుటము ౪౨. { విజయ సంవత్సరము చైత్రి—ఆషాఢములు } సంచిక ౧-౨

అఖిలాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

కొంతకాలము క్రిందట భారత ప్రభుత్వమువారు అఖిల భారత సాహిత్యపరిషత్తు నొకదానిని స్థాపింపఁ దలపెట్టినట్లు ప్రకటించిరి. దేశభాషల నభ్యున్నతస్థితికిఁ దెచ్చుట, దేశభాషలలో పరస్పర సహకార సామరస్యములఁ బెంపొందించుట, దేశభాషలకు ప్రపంచభాషలతో సన్నిహితసంబంధముల నెలకొల్పుట- మున్నగునవి దానిలక్ష్యములుగా వివరించిరి. ఆంగ్లభాషా ప్రాబల్యముచే నుత్సన్నప్రాయములై యున్న వివిధదేశ భాషలకీవార్త యమృతోపమ మయ్యెను.

అన్నిప్రాంతములవారు తమతమ దేశభాషలఁ బోషించుకొనుటకు నేఁడుత్సాహ పడుచున్నారు. మన యాంధ్రదేశమునఁ గూడ నట్టి సంచలనము లేకపోలేదు. క్రొత్త క్రొత్తభాషా సంఘములు నేఁడు నలుదిక్కుల బయలుపడుచున్నవి. అందొకరు మండలమ్మున కొక్కరు చొప్పున తమప్రతినిధుల నిలువఁబెట్టి మాసంఘమునకు సంఘులాంధ్ర దేశ ప్రాతినిధ్యముగలదు. కావున భారతపరిషత్తు ఆంధ్రభాషా వ్యవహారము లన్నియు మా సంఘమూలముననే జరుపవలెనని ప్రచారము చేయుచున్నారు. కొందఱు మిన్నకున్నారు. కొందఱు అఖిలాంధ్ర

సాహిత్యపరిషత్తు నొకదాని నెలకొల్పి యాంధ్ర దేశము నందలి యఖిల భాషాసంఘముల ప్రాతినిధ్యము వడసి తన్మూలమున నాంధ్ర భాషావ్యవహారముల నిర్వహింపఁ బ్రయత్నించుచున్నారు.

అఖిలాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు నొకదానిని నెలకొల్పుటయే నేఁడు సమంజసముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఆంధ్ర దేశములో నితర వ్యవహారములలో మనవారుచూపుచున్న యనేకత్వమిందుఁ జూపక యేకముఖమున కార్యసాధనమునకుఁ గడంగుట శ్రేయస్కరము. మా సాహిత్య పరిషత్తు ఆంధ్ర దేశమునఁగల భాషాసంస్థలలో ప్రప్రథమమైనది. అనేకవిధముల నిదివఱకు ఆంధ్ర భాషా సేవ చేసినది. నేఁడు తన యోపిన కొలఁది చేయుచునేయున్నది. మాలక్ష్యములకు భంగమువాటిల్లనిచో యఖిలాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు నిష్పక్ష పాత బుద్ధితో, న్యాయదృష్టితో కార్యకలాపముల నిర్వహించుచో మాపరిషత్తు దానితోఁగలసి పని చేయుట కెట్టియభ్యంతరములేదు. మాయంగీకారమును సూచించుటకై త్వరలో నెల్లూరులోజరుగనున్న యఖిలాంధ్రావసరసభకు మాప్రతినిధులను గూడ పంపుచున్నాము.

నేఁడు ఆంధ్ర దేశమును కలవరపరచుచున్న భాషా సమస్యలు రెండు. మొదటిది భాషకొక వ్యవస్థితి లేకపోవుట. మొన్న మొన్నటి దాకసరియైన వ్యవస్థలేని హిందీభాష యొకవ్యవస్థ నేర్పఱచుకొని ముందునకు సాగిపోవుచుండ మనము ఉన్న స్థితిను కూడ పాడుచేసికొని భాషనధమస్థితికిఁ దెచ్చుచున్నాము.

రెండవసమస్య "సారస్వతాభిరుచి" నేఁడిది సరిగా పాటింపఁబడుటలేదు. శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు చెప్పినట్లు నేటి కావ్యరచన యడ్డదిడ్డముగా నున్నది. పనికిమాలిన గ్రంథములెన్నియో కావ్యములుగాఁ బాటింపఁబడుచున్నవి. గ్రంథముల యందలి గుణగౌరవమునకు విలువలేదు. గ్రంథ బాహుళ్యమునుబట్టి మహాకవి యనిపించుకొనుటకై ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. సత్కావ్యము లేవియో, అసత్కావ్యము లేవియో సరిగానిర్ణయించుట కెవ్వరు పూనుకొనుటలేదు. భాషాభివృద్ధికది యెక్కువ యవసరము.

రస సమీకరణము 'ఏకోరసః'

దివాకర్ల వేంకటావధాని, ఎం. ఏ, (ఆనర్సు)

రసములసంఖ్యను సూచించుచు నాట్యశాస్త్రమున భరతముని చెప్పిన శ్లోకమునకుఁ బాఠాంతర మేర్పడుటచే రసము లెనిమిదియా తొమ్మిదియా యను, విషయము వివాదాస్పదమైనది. ప్రాచీనాలంకారికులలోఁ గొంద ఱెనిమిదియను పక్షమును మఱికొందఱు తొమ్మిదియను పక్షము నవలంబించి వాదించిరి. శృంగారాదిరసములలో శాంతమును జేర్చుటయా, చేర్పకపోవుటయా యను నదే యీయభిప్రాయభేదమునకుఁ గారణము. ఈభేద మిట్లుండ నర్వాచీనులైన కొందఱ అలంకారికులు శాంతరసముతోఁ గూడిన నవరసములకు మఱికొన్ని క్రొత్తరసములు చెప్పి రససంఖ్యను బదుమూఁడింటి వఱకును బెంచియుండిరి. ఇట్లు వివిధరసభావములకుఁగల సూక్ష్మాతి సూక్ష్మభేదములను గుర్తించి రసముల సంఖ్యను బెంప యత్నించువారికిఁ బ్రతియోగముగాఁ బ్రకృతి రస మొక్కటే యనియు, మిగిలినవన్నియు దానివికృతులనియుఁ జెప్పి రసములకైక్యము కల్పించినవారు కూడఁ గొందఱు కలరు. వీరిలో నైత ముందఱు నేకకంఠముగా నొకేరసమునకుఁ బ్రకృతిత్వ మాపాదించినవారు కారు. ఒక్కొక్క రొక్కొక్క రసము నారాధించి, దానికిఁ బ్రాధాన్యము నిరూపించియుండిరి. ఇట్టి వారిలో నాలంకారికులేకాక కవులు కూడఁబలువురు గలరు.

భవభూతి మహాకవి కరుణరసమునకుఁబ్రకృతిత్వము నొసంగుచు,

"ఏకోరసః కరుణ ఏవ నిమిత్తభేదా
ద్భిన్నః పృథక్పృథగివ శ్రియతే వివర్తాన్
ఆవర్తబుద్బుదతరంగమయాన్ వికారా
నంభో యథా సలిలమేవ హి తత్సమస్తమ్."

అని యుత్తరరామచరిత నాటకమున ఘోషించి యుండెను. వాసంతీ సీతారామ ప్రభృతులందుఁ గరుణరస మొక్కటే వివిధరూపములతోఁ బరస్పర విలక్షణానుస్థావిశేషములను భజించుచున్నదని తమస సూచించుట నాటకకథాసందర్భముచేఁ బైశ్లోకముయొక్క పూర్వార్థమునకుఁ బ్రయోజనము. కాని భవభూతియందు రసవిషయమునఁ దనకుఁగల యభిప్రాయమును గూడఁ బరోక్షముగా వ్యక్తము చేయుచున్నాఁడు. ఒక్కనీరే యావర్తబుద్బుదతరంగ మయములైన వివిధ వికారములను బొందుచున్నట్లు కరుణరస మొక్కటే నిమిత్తభేదమువలన శృంగారాద్యన్యరూపములను బొందుచున్న దని యాతని యభిప్రాయము. కరుణరసము ప్రకృతి యనియు, శృంగారాదులు దాని వికృతులనియు నింతలిభావము. దీనినే వ్యాఖ్యాన కర్తయైన వీరరాఘవుఁడు "ఇద మత్ర కవే ర్మతమ్. యద్యపి శృంగార ఏక ఏవ రస ఇతి శృంగారప్రకాశకారాది మతం, తథాపి, ప్రాచుర్యాత్ రాగివిరాగి సాధారణ్యాత్ కరుణ ఏక ఏవ రసః అన్యే తు తద్వికృతయః" అని స్పష్టీకరించెను. ఈవివరణమున నతఁడు లోకమున నితర రసములకన్నఁ గరుణరసము ప్రచురతరముగా గోచరించుచుండుటయు, నది రక్తచిత్తులైన లౌకికులకును విరక్తచిత్తులైన యోగులకునుగూడ సాధారణమై యుండుటయు భవభూతి యారసమునకుఁ బ్రకృతిత్వము కల్పించుటకు హేతువులుగా నుగ్గడించెను. కావ్యనాటకాదులు కలిగించుచిత్తసంవాదము కరుణరసము విషయమున సముగ్రస్ఫూర్తి వహించుట యనుభవసిద్ధమే. రసము లన్నియు సహృదయ హృదయాహ్లాదకత్వమున సమాన శక్తికములే యయ్యుఁ గరుణరస మావిషయమున నించుకశక్తిమత్తరముగా గోచరించును, అదిగాక కరుణరసమయములైన కావ్యములే యధికమాధుర్యోదంచితములై యుండునని యనుభవజ్ఞులు నుడువుదురు. కరుణరసోద్రేకమే సంస్కృతమునందలి యాదికావ్యమావిర్భవించుటకుఁ గారణము. మఱియు 'రసేషు కరుణో రస' యను నానుడి చిరకాలమునుండి యనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్నది. ఆనందవర్ధ

నుఁడు హృదయార్ద్రీభావహమైన మాధుర్య గుణము కరుణరసమున
నతిశయించి యుండునని ధ్వన్యాలోకమున నుడివియున్నాఁడు. (మాధుర్య
మార్ద్రతాం యాతి యత స్తత్రాధికం మనః) ఆరసమునకు భవభూతి
ప్రాధాన్య మొసంగుట కిదియే కారణమైయుండును. కాని యాతనివలెఁ
గరుణరస ప్రకృతిత్వ ముపపాదింప యత్నించిన వా రాలంకారికులలో
నెవ్వరును గానరారు.

సరస్వతీ కంఠాభరణ-శృంగారప్రకాశాది గ్రంథకర్తయైన
భోజుఁడు తాను గల్పించిన నూతనమైన "శృంగారమున నే" సర్వరసభావ
ములును లీనములై యుండునని వచించెను. ఆత్మగుణమును, బూర్వజన్మ
కృత సుకృతములకు ఫలముగాఁ గలుగునట్టియు నహంకారమే సర్వ
భావములకును మూలబీజమని యాతనియభిప్రాయము. ఇది సాధారణ
ముగా మనము గర్వ మనునర్థమున వాడు నహంకారము కాదు. దీనికే
శృంగారము, అభిమానము అని మాఱుపేర్లు. తనయందును నితరు
లందును నితర పదార్థములందును మానవుఁడు ప్రీతిగలిగి వర్తించుట
కిదియే కారణము. ఈయర్థమున నిది 'యాత్మరతి' యనఁబడును. నిజమున
కిది యొక్కటే రసము. రతిహాసాదులు దీనినుండియే జనించును. ప్రకర్ష
ప్రాప్తములైన వీనిచే నర్చిశ్చయములచే నగ్నివలెఁ బ్రకాశించుచు, నిది
"శృంగారవంతులకే" రుచించుచుండును. ('తత ఏతే రత్యాదయో
జాయన్తే తైశ్చాయం ప్రకర్షప్రాప్తైః సప్తార్చిరర్చిశ్చయైరివ ప్రకాశ
మానః శృంగారిణామేవ స్వదత ఇతి). దీనినిబట్టి రతిస్థాయికమై భర
తాదులచే రససమూహమున నాద్యముగాఁ జేర్కొనఁబడిన శృంగార
రసమునకును దీనికిని సంబంధమే లేదని తెలియవచ్చును. భోజునిమతము
ననుసరించి యేరసభావము లనుభవించుటకైన నాతని యంహాకార శృం
గార మావశ్యకమై యుండును. శాంతముకూడ నీయహంకారమునకు
లోఁబడినదేయని యాతనియూహ. రతివలెనే శమముకూడ నహంకార
జన్యమైనట్టిదే.

రసమనునది యనిర్వచనీయమైన యానందానుభవము. "ఇది శ్లోకము, ఇది రతి, ఇది హాసము" అని స్థితిజ్ఞానము కలిగియుండు నంత నఱకు సామాజికులు భావనావస్థలో మాత్రమేయున్నవారని చెప్పవలయును. రస మీయవస్థ కతీతమైయుండును. దీని నే భోజుఁడు

'ఆభావనోదయ మనన్యధియా జనేన
యో భావ్యతే మనసి భావనయా స భావః
యో భావనాపథ మతీత్య వివర్తమానః
సాహంకృతౌ హృది పరం స్వదతే రసోఽసౌ'

అని చెప్పియుండెను. శృంగారవీర హాస్యాదులు నిజమునకుఁ గేవలము భావావస్థలేయనియు రసమున దేకైక మనియు, రసమనుట తక్కుఁదాని నింకొక విధమునఁ జెప్పఁనరాదనియు భోజుని యభిప్రాయము.

అహంకారశృంగార రసైకత్వమును బ్రతిపాదించుచునే భోజుఁడు ప్రేమరసప్రకృతిత్వమునుగూడ నిరూపించియుండెను. ఈ రెండింటికిని సన్నిహితమైన సంబంధ మున్నది. రతిస్నేహభక్తి ప్రముఖములైన భావములకెల్ల నహంకారమువలెనే ప్రేమయు మూలప్రభవమై యుండుననియుఁ, దమ హృదయములం దణఁగియున్న యొకానొక ప్రీతిని దృప్తిపఱుచుటకే మానవు లేకార్యము లైన నాచరింతు రనియు భోజుని యభిప్రాయము. ఎవ్వరైన నవ్వినచో వారికి నవ్వుటయందును, యుద్ధ మొనరించినచో నా యుద్ధ మొనరించుటయందును వారికిఁ బ్రీతియున్నదని మన మూహింపవలయును. ఆ ప్రీతి లేకున్నచో నారాకార్యముల నొనరింపనే యొనరింపరు. భోజుఁడు ప్రతిపాదించిన యీ ప్రేమరసమునకుఁ బూర్వకోటి, మధ్యమావస్థ, ఉత్తరకోటియని మూఁడవస్థలున్నవి. మొదటిస్థితిలో నదియొక్క యహంకారమే; రెండవదాన నా యహంకార మేకోనపంచాశద్భావములుగా మాఱుటయు నవి విభావానుభావాదులచేఁ బరిపుష్టినొందుటయు సంభవించును. తృతీయావస్థలో నీ భావములన్నియుఁ బ్రేమగాఁ బరిణమించి మరలఁ బ్రేమా

వస్థను అనఁగా నేకైకమైన యహంకారరసము ననుభూతికిఁ దెచ్చును. అలంకారకౌస్తుభమునఁ గవి కర్ణపూరుఁడు కూడఁ బ్రేమరసప్రకృతిత్వ మునే ప్రతిపాదించెను

'ఉన్మజ్జన్తి నిమజ్జన్తి ప్రేమ్ణ్యఖండరసత్వతః
సర్వే రసాశ్చ భావాశ్చ తరంగా ఇవ వారిధౌ.'

అనియు "ప్రేమరసే సర్వే రసా అంతర్భవన్తి" యనియు నందాతఁడు వివరించియుండెను.

అగ్నిపురాణమున సైతము భోజప్రతిపాదితమైన యహంకారము ప్రస్తావింపఁబడినది. కాని తత్కర్త యభిప్రాయము ననుసరించి యహంకారమునుండి యభిమానమును, దానినుండి మొదట రతియును జనించును. ఈ రతియే పరిపోషము నొంది వ్యభిచార్యాది సామాన్యము వలన శృంగార మని చెప్పఁబడుచున్నది. హాస్యాద్యన్యరసము లన్నియుఁ దద్భేదములే. (అభిమానా ద్రతిస్సా చ పరిపోష ముపేయుషీ, వ్యభిచార్యాది సామాన్యాత్ శృంగార ఇతి గీయతే, తద్భేదాః కామ మితరే, హాస్యాద్యా అప్యనేకశః) భోజుఁ డిట్లు కాక, రత్యాదిభావము లన్నియు నహంకారజన్యములే యని యభిప్రాయపడి యుండెను. పరబ్రహ్మమున కానందము సహజమైనదనియు, నది యొక్కొక్కప్పుడు వ్యక్తమగుచుండు ననియు, చైతన్యము, లేక చమత్కారము, లేక రసము, అనునదియే దాని వ్యక్తరూపమనియు, నాద్యమైన దాని వికారమే యహంకారమని యు నగ్నిపురాణ మహంకారస్వరూపమును వివరించియున్నది. స్వల్ప భేదమున్నను భోజుని యహంకారశృంగారమునకును నగ్నిపురాణప్రతి పాదితమైన రతిశృంగారమునకును దగ్గఱసంబంధ మున్నది.

అభినవగుప్తుఁ డభినవభారతిలో శాంతరసప్రాధాన్యమును బ్రతిపాదించెను. ఆలంకారికులలో నేదో యొక రసమునకుఁ బ్రకృతిత్వమును మిగిలినవానికిఁ దదంతర్భూతత్వమును సూచించిన ప్రథమాచార్యుఁ డితఁడే. శాంతము పురుషార్థములలో నత్యుత్తమమైన తురీయపురుషార్థమునకు సంబంధించియుండుటయుఁ, గావ్యజనితమైన రసానంద మైహికానందభిన్నమును, నతిలౌకికమును, ననంతమునునై యొప్పారుచు.

శాంతముతోడి సంపర్కమును సూచించుచుండుటయు నాతఁడా రసము నకుఁ బ్రాధాన్యము కల్పించుటకు హేతువు. అదిగాక, శాంతమునకు స్థాయియైన యాత్మ సర్వమానసవ్యాపారములకును మూలభూతమై, శృంగారాదివృత్తిరూపముల వహించు చిత్తమునకు వికాసము చేకూర్చు చుండును. అందుచేతనే యిది స్థాయితమమనియు దీని పరిణామమైన శాంతము ప్రకృతిరసమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

ఇప్పుడు లభించుచున్న నాట్యశాస్త్రప్రతులలో శృంగారరసము మొదటిరసముగాఁ జేర్కొనఁబడుటచే దానిని గూర్చిన చర్చయే మొదటఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని, యభినవగుప్తుఁడు చూచిన చిరంతనప్రతులు కొన్నింటిలో శాంతరసవివరణమే ముందు చేయఁబడినదఁట! భరతుఁడు శాంతమునట్లు ముందు వివరించుట దానిప్రధానత్వము నూహించియే యని తలంపవలయును. దీని కుపబలముగా శాంతమును నవమరసముగాఁ బ్రతిపాదించు శ్లోకములుగల పాఠములో♦ "రత్యాదు లగు భావములు వికారములు. శాంతము ప్రకృతియైనట్టిది. వికారములు ప్రకృతి నుండి పుట్టి యందే లయమొందుచున్న" వని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది.

విశ్వనాథుఁడు సాహిత్యదర్పణమున నారాయణోపజ్ఞముగా నద్భుతరసప్రాధాన్యసిద్ధాంతమును జేర్కొనెను. ఆసందర్భమున నాతఁ డుదాహరించిన ధర్మదత్తుని శ్లోకము "రసమున సారమైన చమత్కారము సర్వత్ర అనుభవింపఁబడుచున్నది. చమత్కారసారత్వము వలన నద్భుతరస మెల్లెడను గలదని చెప్పవచ్చును. అందుచే నారాయణుఁడద్భుతమే రసమని, నుడివియుండె" నని తెల్పుచున్నది. రసాస్వాదరూపమని చెప్పఁబడు చమత్కార మద్భుతరసమయమైనట్టిదే మఱియు రసాస్వాదము నందలి లోకోత్తరత్వ మద్భుతరస ప్రాధాన్యమును సూచిం

♦ భవా వికార రత్యాద్యాః శాంతిస్తు ప్రకృతిర్మతః
వికారః ప్రకృతేర్జాతః పునస్తత్రైవ లీయతే.

చుచున్నది. శృంగారాదిరసములం దన్నిట నద్భుత మంగముగా గోచ
రించు ననియు, నదియే యంగిగానున్నప్పు డద్భుతరసమని చెప్పఁబడు
చున్నదనియు, రసతరంగిణిలో భానుదత్తుఁడు వివరించియున్నాఁడు.

కావ్యములందు రసవస్త్వలంకారములు మూఁడింట నద్భుతరస
ము వ్యాపించియే యుండును. రసప్రతీతి పరాకాష్ఠ నొందునప్పు డన్ని
రసములందు నద్భుతము గోచరించుట యనుభవసిద్ధమే. అద్భుతము
కొన్ని యితరరసములకుఁ బుష్టిచేకూర్చుననుట సత్యదూరము కాదు.
శృంగారరసపోషణమున కద్భుత మెక్కువగాఁ దోడ్పడును. వీరరసము
నద్భుతమున కెక్కువ ప్రసక్తియుండుటచేతనే భరతుఁడు దానిని వీర
రసజన్యమని పేర్కొనెను. ఇంక, హాస్యమునకును నద్భుతమునకునుగల
సంబంధము వేఱే చెప్పనక్కఱలేదు. నాటకప్రయోగసందర్భమున
సామాజికమానసముల నావర్జించుట కద్భుతరసమున కపారమైన శక్తి
కలదు. అందుచేతనే భరతుఁడు నాటకకథయందలి కొన్ని యంశము
లను వెల్లడించుచుఁ గొన్నిటిని నిగూఢ మొనరించుచుఁ బ్రతిక్షణము
సామాజికుల హృదయములకు విస్మయ మావహిల్లునట్లుగా వస్తువు
ననుసంధింపవలెనని చెప్పియుండెను. వస్తుసంవిధానమున సంధ్యంగము
లకుఁగల యొక ప్రయోజన మద్భుతమును చేకూర్చుటయే. మఱియుఁ
గథనుచితరీతిఁ గ్లిష్టముగానొనరించి యంతమునందలి గ్రంథులనన్నింటిని
విడఁదీసి సామాజికుల కద్భుతము కలిగింపవలసిన యక్కఱ కలదని భర
తుఁడు సూచించెను. అందుచేతనే యాతఁడు నాటకకార్యము గోపుచ్ఛా
గ్రాకారమై యుండవలెననియు గోపుచ్ఛమునకుఁ జివర వాలగుచ్ఛ
ముండునట్లు కథాంతమున నద్భుతసన్నివేశముల సమాహారము కాన
రావలెననియు వచించియుండెను. నిర్వహణ మద్భుతరసమయమై
యుండవలె ననుట కిదియే యర్థము. ఇంక నలంకారవిషయమున దండి
భామహు లతిశయోక్తిని బ్రధానముగాఁ బేర్కొని యలంకారాంతర
ములు దాని వివిధరూపములని చెప్పుట యద్భుతరసప్రాధాన్యమును

సూచించుచునే యున్నది. అతిశయోక్తికిని నద్భుతమునకును గల సంబంధమే యిందుకుఁ గారణము. ఆనందవర్ధనుఁడును నభినవగుప్తుఁడును గూడఁ గావ్యములం దతిశయోక్త్యద్భుతములకుఁ గల ప్రాముఖ్యపాట్వములను వివరించియున్నారు.

శక్తిభద్రవిరచితమైన యాశ్చర్యచూడామణి యద్భుతరసప్రధానమై యా రసముయొక్క ప్రాముఖ్యమును బలువిధములఁ బ్రకటించుచున్నది. కృత్యారావణ మను నాటకము కూడ నాశ్చర్య చూడామణివలెనే యద్భుతరసప్రాధాన్యమును బ్రకటించునట్టిదే యఁట! మహాదేవ విరచితమైన యద్భుతదర్పణమున గాముఁ "డద్భుతైకరసా వృత్తి రంతర్మీలయతీవమా" యని పల్కుటయు నా కవి కద్భుతరసప్రాధాన్యమునఁ గల ప్రత్యయమును జాటుచున్నది.

రసప్రదీపకారుఁడైన ప్రభాకరు డద్భుతరసప్రాధాన్యవాదమును ఖండించుచు "నారాయణుఁ డద్భుతమొక్కటే రసమని వాకొనెను. ధర్మదత్తాదు లాతని ననుసరించిరి. కాని యది యుక్తము కాదు. అనుభవమున నది విలక్షణముగా నుండుటయే యిందుకు హేతువు. వ్యభిచారులందు స్థాయికివలె రత్యాదులందు విస్మయమున కనుగమము లేదు. శ్లోకాదు లిందు కుదాహరణము"లని పలికెను. అతఁ డలంకార రహస్య మను గ్రంథమును రచించెననియు నందద్భుతరసము సర్వాన్యరసాంతర్భూతమై యుండునను సిద్ధాంతమును బూర్తిగా ఖండించెననియుఁ దెలియుచున్నది. కాని యా గ్రంథ మిప్పు డుపలభ్యమానము కాదు.

శృంగారాదులగు కొన్ని యితరరసములలోఁ గూడ నద్భుతాంశము గోచరించుచున్నమాట సత్యమేయైనను బ్రభాకరుఁడు వచించినట్లు కరుణమున దానికి స్థానమే లేదు. రసాస్వాదము చిత్తసంవాదమేయైనను ఆచిత్తసంవాద మన్నిరసముల సందర్భమునను విస్తారరూపము నే

వహింపదు. అది కొన్ని కొన్ని రసముల విషయమున భిన్నరూపములు వహించుచుండును కరుణ శృంగారముల విషయమున నది ద్రుతిరూప మును భీభత్సము విషయమున సంక్షోభరూపమును వహించుట యిందుకు దృష్టాంతము. మఱియు శృంగారకరుణము లందలి ద్రుతి బీభత్సభయానక రౌద్రాద్భుతములందించుకయుఁ గానిపింపనే కానిపింపదు. దీనిని బురస్కరించు కొని చూచినచో నొకరసముననే యితరరసము లన్నియు నంతర్భూతములై యుండునను సమీకరణ వాదము లోప భూయిష్ఠముగా గోచరించును. శాంతశృంగార సమీకరణ వాదములే యితరములైన వానికంటెఁ గొంత మెఱుఁగు.

ఏకైకరసప్రకృతిత్వము నీవిధముగా నంగీకరించుట కష్టమే యైనను అనిర్వాచ్యానందరూపమైన రసమొక్కటేయని చెప్పుటకు సందేహింపఁబనిలేదు. ఆలంకారికులు పలువురు దీనినంగీకరించి యుండిరి. దానికి రసమని యొక్కటే పేరు. బ్రహ్మమువలె నది యేకైకమౌ యద్వితీయము. అందుచే శృంగార వీరాద్భుతాది నామములును వాని వైవిధ్యమును యథార్థములుకావు అవి యేకమైన యంగిరసముయొక్క వివిధ భాగములు. అందుచేతనే భరతుఁడు నహిరసాదృతేకశ్చిదర్థః ప్రవర్తతే యనుసూత్రమున రసశబ్దము నేకవచనముగా నుపయోగించెనని యభినవ గుప్తుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఏక ఏవ తావత్పరమార్థతోరసః సూత్రస్థానత్వేనరూపకే ప్రతిభాతి. తస్యైవపునర్భాగదృశావిభాగః. అనుభవమునఁగూడఁ జిత్తవిశ్రాంతిరూపమును ననిర్వచనీయమును నగు రసాస్వాద మన్నిరసముల విషయమునను సమానముగానే గోచరించుచున్నది. భోజుని సరస్వతీ కంఠాభరణమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు భట్టనరసింహుఁడు సర్వరసములకును గూటస్థమైన స్వాదాత్మయొక్కటే యనియు రసములన్నియుఁ దద్విశేషములనియు నుడివియుండెను. ఈసిద్ధాంతము నభినవగుప్తుఁడు సూచింపకపోయినను ఇది యాతనికి విరుద్ధము మాత్రముకాదు.

కవి కర్ణపూరగోస్వామి యలంకారకౌస్తుభమున నీవిషయమునే చక్కఁగా నిరూపించియుండెను. 'రజస్తమోహీనమై శుద్ధసత్త్వస్వరూపమగు మనస్సున కాస్వాదాంకురకంద యనుధర్మముకలదు. ఆయానందమే యేకైకమగు రసమునకు స్థాయియని విజ్ఞులు చెప్పుదురు. అదియే విభావవైవిధ్యమువలనఁ బృథగ్విధత్వమును బొందుచున్న" దని నుడివియుండెను. స్థాయి రూపమైన యాధర్మమొక్కటే యైనచో నొక్కటే స్థాయికి వీరరసమున నుత్సాహత్వమును, గరుణరసమున శోకత్వమును నద్భుతరసమున విస్మయత్వమును నెట్లుకలుగఁ జాలునను ప్రశ్నమునకు వ్యాఖ్యానమున నిట్లు సమాధాన మొసంగఁబడినది. ఆధర్మ మొక్కటే యైనను ద్వివిధమైన విభావము యొక్క భేదములచే భిన్నమైకానవచ్చుచున్నది. ఒకే స్ఫటికము జపాకుసుమాది నానాపదార్థముల సంగమువలన నొకప్పుడు రక్తముగను నొకప్పుడు పీతముగను, నొకప్పుడు శ్యామమును నై వివిధాకారముల నొందునట్లే స్థాయిరూపమైన యొకే ధర్మము వీరరసాది పోషకములైన నానావిధవిభావముల సంగమువలన నొకప్పుడుత్సాహ రూపమును నొకప్పుడు విస్మయరూపమును నొకప్పుడు శోకరూపమును బొందుచున్నది.

శృంగారాదిరసములు నామభేదముచే వేర్వేఱుగాఁ గనఁబడినను వానివలన మానవులు పొందు నానందమొక విధమైనట్టిదే. రసము కూడ నొక్కటే. దానికి స్థాయియానందము. రత్యాదులైనయుపాధుల భేదముచే దానికి నానాత్వము కలుగుచున్నది. పలువిధములైన పాత్రములందుండు జలమున భేదమున్నను వానియందుఁబ్రతిఫలించు సూర్యుని ప్రతిబింబ మొక్కటే. అట్లేరత్యాదులందుఁ దారతమ్య మున్నను ఆనందమొక్కటే. భేదము కేవల ముపాధిగతమైనదే.

వ్యక్తి వివేకము

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.

వ్యాకార్థము:— (1) వాచ్యార్థము (వాక్యార్థము), వాచ్యమనియు ననుమేయ మనియు రెండువిధములు. అందు, వాచ్యార్థమున నంశపరికల్పనముఁ జేసినపు డాయంశములలో నొకటి యుద్దేశ్యాంశమును, మరియొకటి విధేయాంశము నగును. అందులో విధేయాంశము ప్రసిద్ధము కానచ్చును, లేక యప్రసిద్ధము గానచ్చును. విధేయాంశము ప్రసిద్ధమయ్యేనేని, విధేయార్థమును మనము సమర్థింప నక్కఱలేదు. అనఁగా విధేయ ముపపాదన (సమర్థనము) నపేక్షింపదు. ఈవిధేయార్థమే యప్రసిద్ధమయ్యేనేని సమర్థన మక్కఱ యగును. కావున విధేయార్థము 1 ఉపపాదనసాపేక్షమనియు, 2. ఉపపాదననిరపేక్షమనియు రెండు విధములుగ నుండును.

విధేయాంశము ప్రసిద్ధమైనపు డుపపాదనము (సమర్థనము) నపేక్షింపదు. అయినను నుద్దేశ్యము విధేయము మాత్రము కన్పడుచుండును. ఉదాహరణము:

"అస్త్యుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్మా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః"

అర్థము: ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్మయై హిమాలయ మను నగాధిరాజు కలఁడు. ఇచట హిమాలయ ముద్దేశ్యము. ఈ హిమాలయము నుద్దేశించి అస్తిత్వము (ఉండుట) విధింపఁబడుచున్నది. హిమాలయ ముండుననువిషయము ప్రసిద్ధమే. ఉన్నదనువిధేయార్థమును సమర్థింప నక్కఱలేదు.

విధేయమగునర్థ మప్రసిద్ధమగునపుడు, ఉద్దేశ్యమునకును విధేయమునకును, నవినాభావసంబంధము -(ధూమాగ్నులకువలె నిత్యసాహచర్యము) ఉన్నదని తెలియుటచే, సాధ్యసాధనభావసంబంధ ముండును. అపు డుద్దేశ్యము సాధనమగును. విధేయము సాధ్యమగును.

త్రివిధప్రమాణములు:- ఈసాధ్యసాధనభావము గూడ ప్రమాణ మూలముగ నుండవలయును. ఈప్రమాణములు 1. లోకము 2. వేదము 3. అధ్యాత్మము నని మూఁడు విధములు-

లోకప్రమాణము - లోకప్రసిద్ధార్థవిషయము లోకప్రమాణము.

ఉదాహరణము:

'కయాసి కామిన్! సురతాపరాధాత్, పాదానతః కోపనయాఽవధూతః
• యస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం, ప్రవాలశయ్యాశరణం శరీరమ్''

(కుమారసంభవమ్, 3.౮.)

తా. తారకాసురుని సంహరించుటకై, దేవసైన్యములకు నాయకుఁడుగ నుండు నతఁడు పార్వతియందు శివునకుఁ బుట్టవలయు నన్న, మన్మథునిసాహాయ్య మపేక్షిత మని తెలిసికొని యింద్రుఁడు మన్మథుని స్మరించినాఁడు_మన్మథుఁడు వచ్చి, తన్ను స్మరించుటకు హేతు వేమి యని యింద్రు నడుగుచున్నాఁడు-కాముకుఁడవగు నోయింద్రా! గోత్రస్ఖలనాది రూపమగునపరాధములను వేనినైనను జేసి, యాయప రాధమును మన్నింపుమని వేఁడుచు, నేప్రియురాలి పాదముల మీఁద నైనఁబడినను నామె కోపస్వభావము గలదియై, నిన్ను త్రోసిపుచ్చి నదియా ? _ ఆమెయనురాగానుగ్రహముల నపేక్షించి నీవు బాధ నొందుచుంటివా ? తెల్పుము-ఆమె కిపుడే విరహతాపముఁ గల్గునట్లు చేసి, చిగురుటాకుల శయ్యయే గతి యగునట్లు చేసెదను- ఆమెకోపము సడలి నీకై పరితపించునట్లు చేసెదను - సెలవిమ్ము.

• కామిన్ = కాముకుఁడవగు నో యింద్రుఁడా! (స్త్రీలయందు) కయా కోపనయా = కోపముగల యేవనిత చేత, సురతాపరాధః = గోత్రస్ఖలనాది రూపమైన క్రొత్తయపరాధము గలవాఁడవై. పాదానతః = ఆమెపాదములమీఁదఁ బడినవాఁడ వయ్యు, అవధూతః = తిరస్కరింపఁబడితివి - యస్యాః = ఏవనితయొక్క, శరీరం = శరీరమును, దృఢానుతాపం = గొప్పతాపము గల్గునట్లుగను, ప్రవాలశయ్యాశరణం= చిగురుటాకులశయ్య యే గతియగునట్లుగను, కరిష్యామి = చేయఁగలనో___ ___ఇందు సాపరాధత్వము, కోపనత్వము నుద్దేశ్యములు - పాదపతనము, తిరస్కృతి యనునవి విధేయములు. వీనికి సాధ్యసాధనభావసంబంధము లోకసిద్ధము.

ఇచట నింద్యుఁ డపరాధముఁ జేసినన వాఁడగుటచేతనే ప్రియా పాదములపై వ్రాలినాఁడు - ఆమె కోపస్వభావ యగుటచేతనే తన పాదములపై వ్రాలినప్రియుని దిరస్కరించినది. ఇందు సాపరాధత్వమునకు,పాదావనతికిని, కోపస్వభావత్వము నకుఁ దిరస్కారమునకును కార్యకారణభావసంబంధ మున్నది. ఈసంబంధము లోకస్వభావసిద్ధమగుటచే, నిచట లోకమనుపరిమాణ మున్న దనియుఁ, దన్మూలమైన సాధ్యసాధనభావమే యిచటఁ గలదనియుఁ దెలియునది.

మఱియొక యుదాహరణము.

'చన్ద్రంగతా పద్మగుణాన్న భుంక్తే, పద్మాశ్రితా చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యాం
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా, ద్విసంశ్రయాం ప్రీతి మవాప లక్ష్మీః'
(కుమారసంభవము, 1. ౪౩)

తా. పార్వతీముఖవర్ణనము సందర్భము- పద్మము పగటి సమయముననే వికసించును. చంద్రుఁడు రాత్రిసమయముననే ప్రకాశించును కాంతిసౌన్దర్యాభిమాని దేవతయగు లక్ష్మి, పగటిసమయమునఁ బద్మము నధివసించెడిది. అపుడామె పద్మసౌగన్ధ్యము ననుభవించెడిది. కాని చంద్రుని గుణమగు శోభ యపు డామె కుండెడిది గాదు. రాత్రిసమయమునఁ జంద్రు నాశ్రయించి శోభాగుణము ననుభవించినను, పద్మసౌగన్ధ్యానుభవ మామెకు లేదు. కావున శోభాసౌగన్ధ్యములను క్రమముగ ననుభవింప వలసినదే గాని, యొక సమయముననే, యారెండు గుణముల ననుభవింప లక్ష్మికి వీలు గాలేదు.అందుచే లక్ష్మికి చాంచ

♦ లోలా=చంచలయగు, లక్ష్మీః = కాన్త్యభిమానదేవత, చన్ద్రం గతా = (రాత్రియందు) చన్ద్రునియందుండి, పద్మగుణాన్ .=పద్మమునందలిపరిమళము మొదలగు గుణములను, నభుంక్తే=అనుభవింపదు -పద్మాశ్రితా=[పగటిసమయమున] పద్మముల నాశ్రయించినదై, చాన్ద్రమసీం = చన్ద్రసమ్బన్ధమగు. అభిఖ్యాం = శోభను నభుంక్తే=అనుభవింపదు. ఉమాముఖం = పార్వతిముఖమును, ప్రతిపద్య=పొంది ద్విసంశ్రయాం=పద్మచంద్రులను నిద్దఱ నాశ్రయించిన, ప్రీతిమ్= సంతోషమును, అవాప=పొందెను.-

లగ్నము పోలేదు. స్థిరత యనునది చిక్కలేదు. పార్వతీజననమైన పిదప నీపరిస్థితి మారినది. పార్వతీముఖమున శోభాసౌగన్ధ్యములు రెండు నున్నవి. ఈగుణము లీమెముఖమున నహోరాత్రములు నుండును. అందుచే లక్ష్మి యీమె ముఖ మాశ్రయించినది. శోభాసౌగన్ధ్యగుణములను రెంటి నొకసమయముననే నిరంతర మనుభవించుటకు వీలగుటచే లక్ష్మికి చంచల యను నపకీర్తి యామెకుఁ దొలఁగిపోయినది.

ఇచట, పద్మముయొక్కయు చంద్రునియొక్కయు గుణముల నొకసమయముననే యనుభవింప లేకుండుటకు హేతువులు పద్మము రాత్రిసమయమున ముకుళించుకొనుట, చంద్రుఁడు పగలు ప్రకాశింప కుండుటయు నగును. కాని యీకారణములు వాచ్యముగాఁ బైశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడ లేదు. అయినను నవి లోకప్రసిద్ధములే. అందుచే నవి యనుపాత్తము కాకున్నను దోషము లేదు. లోకప్రసిద్ధమైనదానిని తిరిగి చెప్పుటయుఁ దగదు.

వేదప్రమాణము — శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధార్థవిషయము వేదరూపప్రమాణమగును. ఇతిహాసధర్మశాస్త్రపురాణములు వేదమూలములే యగుటచే వేదశబ్దము వీనికిఁగూడ నుపలక్షణము. అనఁగా నితిహాసాది మాత్రసిద్ధార్థవిషయము గూడ వేదప్రమాణమే యగును. ఉదాహరణము.

♦అయాచితారం న హి దేవమద్రిః సుతాం ప్రతిగ్రాహయితుం శశాక
అభ్యర్థనాభంగభయేన సాధుః, మాధ్యస్థ్యమిష్టేఽప్యవలంబతేఽర్థే"
(కుమారసంభవము. 1. ౫౨)

♦ అద్రిః = హిమాలయపర్వతము. సుతాం = కూఁతురగు పార్వతిని, అయాచితారం = అడుగని (యాచింపని) దేవం = ఈశ్వరుని, ప్రతిగ్రాహయితుం = స్వీకరించునట్లుగా. (ఈశ్వరుఁడు గ్రహించునట్లుగాఁ జేయుటకు) నహి శశాక = సమర్థుఁడు గా లేడుకదా! సాధుః = సాధువైనవాఁడు [సత్పురుషుఁడు-అభిమానవంతుఁడు] అభ్యర్థనాభంగభయేన = తన ప్రార్థన సఫలము కాదేమోయను భయముచే, ఇష్టేఽప్యర్థే = ఇష్టమైన విషయమునఁగూడ, మాధ్యస్థ్యమవలంబతే = తటస్థభావమును (ఔదాసీన్యమును) అవలంబింతురు.

తా. పార్వతి శివునకు భార్య కానున్నదను విషయము శివునకుఁ దెలియును. అగుచో శివునకు పార్వతినిచ్చి యెందుకుఁబెండ్లి సేయలేదు? అని ప్రశ్న రాఁగా, కాళిదాసకవియే సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాఁడు- శివుఁడువచ్చి పార్వతిని తన కిమ్మని యడుగనిదే హిమవంతుఁడు పార్వతిని గ్రహింపుమని శివునకుఁ జెప్పుట కిష్టపడలేదు.- ఏలన? అభిమానవంతుఁడైనవాఁడు,తనప్రార్థన వ్యర్థమగునో యేమో యను భయమున తనకిష్టమగువిషయమునఁగూడ నుపేక్ష చేయును.

ఇచట నీశ్వరుఁడు ప్రతిగ్రహీత- అతఁడు యాచింపకుండుట కారణము; హిమవంతుఁడు తనకన్యనీయకుండుట కార్యము.

(కన్యాగ్రహణాశక్తత్వము=ఈశ్వరుఁడు పార్వతిని గ్రహించునట్లు చేయు లేకుండుట యనునది కార్యము) వీనికిఁ గల యీకార్యకారణ భావసంబంధము- అడుగని వానికిఁ గన్య నీయఁగూడదనుట, శాస్త్ర సంప్రదాయసిద్ధము. - ఈవిషయమునఁ బ్రమాణవాక్యమిది-

"అయాచితాని దేయాని సర్వద్రవ్యాణి భారత
అన్నం విద్యా తథా కన్యా అనర్థిభ్యో న దీయతే"

అన్నివస్తువుల నితరు లడుగకున్నను నీయవచ్చును - అన్నము, విద్య కన్య యను వీని నడుగనిదే యితరుల కీయరాదు-(యాచకులుగానివారి కీయరాదు- అర్థిలేక యాచకుఁడను నీతనికి,వ్యాకరణశాస్త్రమున సంప్రదాన మను సంజ్ఞ కలదు.—ఆసంప్రదాన సంజ్ఞకు వారిట్లు లక్షణముఁ జెప్పినారు.-

"అనిరాకరణాత్ కర్తుస్త్యాగాంగం కర్మణేప్సితమ్
ప్రేరణానుమతిభ్యాం వా లభతే సమ్ప్రదానతామ్"

దాతయగు నతఁడు సువర్ణాదుల నెవని కీయ నభిలషించునో యాతఁడు సమ్ప్రదాన మగును (అర్థియగును) అతఁడులేకున్నఁద్యాగమే కుదురదుకాన నతఁడు త్యాగమున కంగ మగుచున్నాఁడు—ఈప్రతి

గ్రహీతలు మూఁడు విధములుగ నున్నారు.—నిరాకరింపనివారు (దేవతలవలె) ప్రేరకులు (యాచకులవలె) అనుమతి నిచ్చువారు. (దానమును గ్రహించుట కంగీకరించు నుపాధ్యాయాదుల వలె).

ప్రస్తుతము హిమవంతుఁడు యాచకుఁడు కాఁడు-యాచింపని దే కన్య నీయఁగూడదు. కావున హిమవంతుఁడు, పరమేశ్వరుఁడు కన్యను గ్రహించునట్లుగాఁ జేయలేకపోయెను. - అను కార్యకారణభావము తెలుచున్నది. ఇచట నగ్ని లేకుండుటచే పొగయును లేదను రీతిని, ఈశ్వరుని యాచన లేకుంటచే హిమవంతునికిఁ దన కన్యనిచ్చు శక్తి లేకున్నది అను యనుపలబ్ధిరూపమైన ప్రమాణము సిద్ధించుచున్నది ఇచట నున్న యర్థముయొక్క బలముచే నీయనుపలబ్ధిప్రమాణము సిద్ధించుచున్నదని యుఁ దెలియవలయును.

ఆధ్యాత్మిక ప్రమాణము.— ప్రత్యక్షమగు విషయమే యధ్యాత్మప్రమాణ మగును-ఉదా—

♦"పశుపతిరపి తాన్యహాని కృచ్ఛ్రాదగమయదద్రిసుతాసమాగమోత్కః
కమపరమవశం న విప్రకుర్యుః,విభుమపి తం యదమీ స్పృశన్తిభావాః"
కుమారసంభవము, 6-౯౫.

తా॥ ఈపార్వతియందు శివున కనురాగము గల్గినది. సప్తర్షుల ముఖమున హిమవంతునకుఁ దన ప్రార్థనను దెలియఁ జేసినాఁడు వారా

♦అద్రిసుతాసమాగమోత్కః = పార్వతీ సమావేశమునం దుత్కంఠగల. పశుపతిరపి = ఈశ్వరుఁడుగూడ తాన్యహాని = ఆదినములను మూడుదినములను; కృచ్ఛ్రాత్ = ఎంతయో కష్టముతో, అగమంత్ = గడపెను. తం విభుమపి = సర్వశక్తిమద్దైన్మరహరుఁడగునా యీశ్వరునిఁగూడ, అమీ భావాః = ఈవిరహము, ఉత్కంఠమొదలగు భావములు, స్పృశన్తిఇతియత్ = స్పృశించుచున్నవనఁగా, అవశం = ఇంద్రియనిగ్రహములేని, కమ్ అపరమ్ = ఏయితరుని, ఈభావములు, నవిప్రకుర్యుః = చిత్తవికారమునకు విషయ మగునట్లుగాఁజేయవు?

విషయమును హిమవంతునకుఁ దెల్పి యతని యంగీకారమును బడసిరి. ఇఁక మూఁడుదినములే ముహూర్తమునకు వ్యవధానమని తెల్పి శివుని కడకుఁ దిరిగి వచ్చులోపలనే శివుఁడెంతయో విరహపీడితుఁడైనాఁడు-"
ఇచట విరహార్తియనునది కారణము, శివుఁడాదినముల నెంతయో కష్టముతోఁ గడిపెననునది కార్యము. ఈకార్యకారణములకుఁ గల సంబంధము ప్రత్యక్షవేద్యము. అనుభవైకవేద్యము. అందుచే నిచట ప్రత్యక్షప్రమాణమని తెలుపవచ్చును.

ఈసాధ్యసాధనభావము శాబ్దము, ఆర్థము నని రెండువిధములు.

యథా, యతః హి మొదలగు (ఎట్లన, ఏలన) హేత్వర్థక శబ్దములున్నచో శాబ్దమగును అట్టి శబ్దము లేమియు లేకయే అర్థబల లభ్యమగుచో నార్థ మగును వీనిలో నొక్కొక్కటి పదార్థవాక్యార్థరూపమున రెండువిధములు-ఇందు పదార్థము తిరిగి జాతి, గుణ, క్రియా, ద్రవ్యము లనెడు భేదము ననుసరించి నాల్గువిధములుగను, ధర్మధర్మిభేదము ననుసరించి రెండు విధములుగ నుండును ఇందులో ధర్మము సమానాధికరణమనియు, వైయధికరణ మనియు రెండువిధములుగ నుండును.

వాక్యార్థము క్రియాప్రధానముగ నుండును. కారణము లనేకము లున్నవి. ఈకారకవైచిత్రి ననుసరించి వాక్యార్థము ననేకవిధములుగ నుండును. ఇవి యన్నియు పరస్పరము కలియుచో సిసాంకర్యము వలన ననంతములైన భేదములు పుట్టును. వీని నిచట క్లుప్తముగ నుదాహరించుచున్నాము.

కేవలధర్మము హేతువుగ నుండి శాబ్దమగు సాధ్యసాధన భావమున కుదాహరణము—

ప్రజానాం వినయాధానా ద్రక్షణా ద్భరణాదపి
స పితా పితరస్తాసాం కేవలం జన్మహేతవః-

రఘువంశము (౧. ౨౪.)

ప్రజానాం=ప్రజలకు; వినయాధానాత్=వినయ మలవర్చుట వలనను, రక్షణాత్=వారిని రక్షించుట వలనను, భరణాత్=పోషించుట వలనను, సః=ఆదిలీపమహారాజు; పితా=తండ్రియయ్యెను;- తాసాం= ఆప్రజలయొక్క, పితరః=తల్లిదండ్రులు, కేవలం జన్మహేతవః=కేవలము వారిపుట్టుకకుమాత్రము కారణమైరి.

ఇందు దిలీపుని యందు ప్రజాపితృత్వము సాధ్యము. -వినయాధానకర్తృత్వము, రక్షణ భరణకర్తృత్వమును, సాధనములు. వినయాధానాత్ రక్షణాత్, భరణాత్, అని పంచమీవిభక్తి హేతువాచకమగుటచే నిచట సాధ్యసాధనభావము శాబ్దమైనది. వినయాధానాది ధర్మముల నాధారముఁ జేసికొని ధర్మియగు పిత (పితృత్వము) సాధింపఁ బడుచున్నాఁడు ఇచటవినయాధానము ప్రజలయందున్నది. పితృత్వము రాజు నందున్నది. సాధ్యసాధనములిట్లు విభిన్నాధికరణముల యందుండుటచే నిది హాని వైయధికరణ్యమున కుదాహరణమైనది.

సమానాధికరణమగు ధర్మమున్న స్థలమున కుదాహరణము—

"ద్విషతాము దయః సుమేధసా, గురురస్వన్తతరస్తు మృష్యతే
న మహానపి భూతిమిచ్ఛతా ఫలసమ్పత్ప్రవణః పరిక్షయః."

కిరాతార్జునీయము.

భూతిమ్=ఐశ్వర్యమును, ఇచ్ఛతా=కోరుచున్న, సుమేధసా = ప్రజ్ఞావంతునిచేత, ద్విషతాం=శత్రువులయొక్క, అస్వన్తతరః=శుభాంతము గాని, ఉదయః=అభివృద్ధి, గురురపి=గొప్పదియైనను, మృష్యతే=ఉపేక్షింపఁబడును. తు=కాని, ఫలసమ్పత్ప్రవణః=గొప్ప సంపదలనెడు ఫలము నిచ్చు. పరిక్షయః=వినాశము, మహానపి=గొప్పదియేయైనను, నమృష్యతే=సహింపఁబడదు (ఉపేక్షింపఁబడదు.)

ఇచట శత్రూదయమునందున్న సుమర్షణత్వము, (ఉపేక్షింపఁదగియుండుట) సాధ్యము. ఇందుకు హేతువు "అస్వన్తత్వము."

ఇచ్ఛయును, శత్రూదయమునందే యున్నది. అటులే ఫలసంప్రాప్త్యవణత్వ మనునది సాధనము. అనుష్ణత్వమనునది సాధ్యము ఈసాధ్యసాధనములు రెండును, శత్రుక్షయమునందే యున్నవి. ఈవిధముగ, పై రెండు వాక్యములందును, సాధ్యసాధనము లొకే యధికరణము నందుండుటచే, వీని కిచట సామానాధికరణ్య మున్నదని తెలియవలెను. ♦

పై రెండు వాక్యములందును, "అస్వాస్థ్యతరః" "ఫలసమ్ప్రాప్తిప్రవణః" అనుపదములు హేతువును తెల్పుచున్నవని తెలిసికొనినాము. కాని యీహేతుత్వమునుఁ దెల్పుటకు పంచమీవిభక్తిలేదు. కేవల మర్థసామర్థ్యమువలననే, యిచట హేతు, హేతుమద్భావము, తెలియుచున్నది. అందుచే నిచట సాధ్యసాధనభావము "ఆర్థ" మని యందుము.

ధర్మధర్మిభావములేకయే, పదముయొక్క యర్థము మాత్రము సాధనమై, శాబ్దమైన (శబ్దప్రతిపాదితమైన) సాధ్యసాధన భావమున్న స్థలము కుదాహరణము.

'దుర్మన్త్రాన్నృపతిర్వినశ్యతి, యతిస్సంగాత్' సుతో లాలనాత్,
విప్రోఽనధ్యయనాత్, కులం కుతనయాత్, శీలం ఖలోపాసనాత్
హ్రీర్మద్యా, దనవేక్షణాదపి కృషిః, స్నేహః ప్రవాసాశ్రయాత్
మైత్రీ చాప్రణయాత్, సమృద్ధిరనయాత్, త్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్'.

తా॥ దుష్టులగు మంత్రుల యుపదేశమువలన నృపతి నశించును. అటులే యతియగునతడు విషయసుఖసంగమువలనను, లాలించుటవలనఁ గుమారుడును, అధ్యయనము లేకుండుటచే విప్రులును, దుష్టుఁడగు తనయునివలనఁ గులమును, ఖలుల నుపాసించుటవలన శీలమును, మద్యపానమువలన సిగ్గును, శ్రద్ధగాఁ జూచుకొనకుండుటవలన కృషియు, దూరదేశవాసమువలన స్నేహమును, ప్రేమలేకుండుటచే

♦ ఇందు — ద్విషదుదయము ధర్మి — అస్వంతత్వ, సువర్ణణత్వములు రెండును ధర్మములు-ఈధర్మములలో నొకటిసాధ్యము, మఱియొకటి సాధనములైనవి ఇటులే యిందలి రెండవ వాక్యమునఁగూడఁ దెలియునది.

మిత్రత్వమును, అవినయమువలన సంపదలును త్యాగప్రమాదముల వలన ధనమును నశించును.

ఇందు, దుర్మంత్రమునకును, వినాశనమునకును ధర్మధర్మిభావ సంబంధము లేదు. కాని సాధ్యసాధనభావ మున్నది. అందును సంగాత్ మొదలగు పదములయందు పంచమీవిభక్తియున్నది. అది హేతుత్వమునుఁదెల్పును. అందుచే నిచట సాధ్యసాధనభావము శాబ్దము-పైని నిరూపించినయర్థమునకు లోకమే ప్రమాణమగుటచే నిది లోకప్రమాణసిద్ధ మనఁబడును.

ఈవిధముగనే వాక్యార్థవిషయకమగు సాధ్య సాధనభావము వాక్యార్థమున శాబ్దమగు సాధ్యసాధనభావముగూడ, శాబ్దమనియు నార్థమనియు రెండువిధములుగ నుండును. అందుశాబ్దమున కుదాహరణము.

"సరస్యామేతస్యా ముదరవలివీచీ విలులితం
యథా లావణ్యామ్భో జఘనపులినోల్లంఘనపరమ్
యథా లక్ష్యశ్చాయం చలనయనమీనవ్యతికరః
తథా మన్యే మగ్నః ప్రకటకుచ కుంభస్స్మరగజః.

అర్థము. ఏతస్యాం=ఈసరసునందు (నాలుకయందు), ఉదరవలి వీచీవిలులితం=పొట్టమీఁదనున్న ముడుతలనెడు తరంగములచేఁ గదల్పఁబడిన, జఘన పులినోల్లంఘుపరమ్=కటిప్రదేశమనెడు నిసుకతిన్నె నతిక్రమింపనున్నదై, లావణ్యాంభః=లావణ్యరూపమగు జలము, యథా= ఎందువలన, లక్ష్యః=కన్పడుచున్నదో, అయం చలనయన మీనవ్యతికరః= చలించుచున్న నేత్రములనెడు చేపలసంబంధము, యథాలక్ష్యః= ఎందువలనఁగన్పడుచున్నదో, తథా=అందువలన, ప్రకటకుచకుంభః= బాగుగాఁ గన్పడుచున్న కుచములనెడు కుంభస్థలములుగల, స్మరగజః=మన్మథుఁడనెడు నేనుఁగు, మగ్నః=మునిగియున్నదని (నాయికారూపమైన సరస్సునందలి సమన్వయము) మన్యే=తలఁచెదను.

తా॥ ఇచట నాయికయే యొకసరస్సు — ఆమెయుదరవలులు (పొట్టపై ముడుతలు) తరంగములు—ఆమెలావణ్యమే నీరు, కటిప్రదేశమే యిసుకతిన్నెలు. నయనములుచేఁపలు; కుచములేనుఁగు కుంభస్థలము లు—మన్మథుఁడే ఏనుఁగు. పైకి, లావణ్యమనెడునీరు, స్తనముల నెడు కుంభస్థలములు కన్పడుచుండుటచే, నిచట మన్మథుఁడనెడు గజము తప్పక యుండి తీరవలయునని తాత్పర్యము— ఈవనితయనెడు సరసు నందు, మన్మథుఁడనెడు గజము, మునిఁగియుండునను వాక్యార్థము సాధ్యము.

'ఉదరవలివీచీవిలులితమును, జఘన పులినోల్లంఘనపరమునగు లావణ్యజలము, చలించుచున్న నయనములనెడు మీనసంబంధమును కన్పడుటచేత'' యను వాక్యార్థము సాధనము, "యథా"=ఎందువలన (ఏవిధముగ) అను హేతువాచకపద మిచట నుండుటచే నిందలి సాధ్య సాధనభావము శాబ్దమని తెలియవలెను.

వాక్యార్థమున నార్థమగు సాధ్యసాధనభావమున కుదాహరణము,

"నివార్యతామాలి ! కిమప్యసౌ వటుః
పునర్వివక్షుః స్ఫురితోత్తరాధరః
న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే,
శృణోతితస్మాదపి యస్సపాపభాక్ ".

కుమారసంభవము,

అర్థము. హే ఆలి= ఓ సఖి! స్ఫురితోత్తరాధరః=కదలుచున్న పై పెదవిగల,అయం వటుః=ఈబ్రహ్మచారి, పునః=తిరిగి,కిమపి వివక్షుః— ఏమియోచెప్పఁదలచుకొనినాఁడు, నివార్యతామ్=అడ్డగింపుము, యః= ఎవఁడు, మహతః=పెద్దలను, అపభాషతే=నిన్దించునో, న స కేవలం పాప భాక్=వాఁడొకఁడేకాదు పాపమునుపొందునది; యస్మాత్ శృణోతి సోపిపాప భాక్=అతనిని వినువాఁడును పాపాత్ముఁడేయగును.

బ్రహ్మచారిరూపముననున్న శివుఁడు, పార్వతితో ప్రసంగించుచు, శివునాక్షేపించినాఁడు. ఆయాక్షేపములకు పార్వతి సమాధానముఁదెల్పి

నది. కాని బ్రహ్మచారి తిరిగి యేమియో తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.—అపుడు పార్వతి పల్కిన వాక్యములివి.

పెద్దలను నిందించునతఁడును, ఆనిందను వినునతఁడును, నిరువురును పాపాత్ములే యగుదురు. (ఇది సాధనమును తెల్పు వాక్యము) అందుచే నీతనినిఁక మాటాడకుండునట్లుచేయుము. (ఇది సాధ్యమును దెల్పువాక్యము). ఇచట హేతుబోధక వాక్యమునందు, పంచమీవి భక్తిగాని, యథా, యతః అనుశబ్దములుగాని లేకుండుటచే నిందలి సాధ్యసాధనభావము, శాబ్దముగాదనియు, నార్థమేయనియుఁ దెలియవలెను. మఱియొక యుదాహరణము.

"దివం యది ప్రార్థయసే వృథా శ్రమః
పితుః ప్రదేశా స్తవ దేవభూమయః
అథోపయన్తారమలం సమాధినా,
న రత్నమన్విష్యతి మృగ్యతేహి తత్".

కుమారసంభవము.

మాయాబ్రహ్మచారి, పార్వతితో ప్రసంగించుచు, నీవు తపస్సుఁ జేయుట వ్యర్థమని నిరూపించుచున్నాఁడు —

అర్థము. ఓపార్వతి! యది, దివం ప్రార్థయసే=నీవు స్వర్గమును కోరుచుంటివా ? (అగుచో) శ్రమః=నీయొక్క కష్టము, వృథా=వ్యర్థమే (ఏలన) తవపితుః ప్రదేశాః=నీతండ్రియగు హిమవంతుని ప్రదేశములే దేవభూమయః=స్వర్గములు, స్వర్గమనునది, ఎచ్చటనో దూరమున నున్నదిగాదు—పరాధీనమునుగాదు—నీతండ్రియగు హిమవత్పర్వత ప్రాంతములే స్వర్గమగుటచేత, దగ్గఱగను, స్వాధీనముగనేయున్నది. అందుచే నీతపశ్శ్రమ వ్యర్థమనిభావము)—అథ=అట్లుగాక, ఉపయన్తారం ప్రార్థయసేయది=వరు నభిలషించి తపస్సుచేయుచుండుదేని, సమాధినా అలం=తపస్సుచాలును—(ఏలన) రత్నమ్ = రత్నము, న అన్విష్యతి=తన్నెవరుగ్రహింతురాయని వెదకదు —తత్ మృగ్యతే హి= అదియే వెదుకఁబడునుగదా !—(నీవును స్త్రీరత్నమవు. అందుచే నిన్ను

వెదకుకొనుచు వరుఁడు రావలసినదియే గాని నీవు వరు నన్వేషించుచుండుట యుచితముగాదని భావము)

ఇందు స్వర్గముకొఱకై తపస్సు వ్యర్థము-ఇదిసాధ్యము-నీతండ్రి ప్రదేశములే స్వర్గము-ఇదిసాధనము; వరునికొఱకు తపస్సువ్యర్థము-ఇది సాధ్యము-స్త్రీరత్నమైన నీవు వెదుకఁబడవలెనేకాని, వరుని నన్వేషింప రాదు-ఇది సాధనము-ఇచటగూడ హేతుత్వమునుఁ దెల్పుటకు పదము లుగాని పంచమ్యాది విభక్తులుగాని లేవు. అందుచే నిందును నార్థమైన సాధ్యసాధన భావమేగలదు.

ఇంతవఱకుఁ దేలినది. పదముయొక్క యర్థము వాచ్యమే యగును. గాని యెప్పుడును ననుమేయము గాను. కావ్యార్థము వా చ్యమును ననుమేయమును నగును. ఇందు వాచ్యమగు వాక్యార్థము నందు సాధ్యసాధనభావ మెట్లెన్ని విధము లుండునో చూచినాము. అనుమేయార్థమున కుదాహరణము.

"సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వన్తి పురుషాస్త్రయః
శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ యశ్చ జానాతి సేవితుమ్"

అర్థము:- శూరశ్చ=వీరుఁడును, కృతవిద్యశ్చ=విద్యయందుఁ బరిపూర్ణుఁడును, యశ్చజానాతి సేవితుం=ఇతురులను సేవించుట నెఱిఁగిన వాఁడును, అన్నత్రయః పురుషాః=ముగ్గురుపురుషులు, పృథివీం=భూమిని, సువర్ణపుష్పాం=బంగారుపూవులఁ బూయుదానిగా, చిన్వన్తి=చేయు చున్నారు-

ఇందుశూరాదులకు, సంపదలన్నియెడలను సులభములే యను నీ యర్థ మనుమేయమే యనువిషయము ముందు నిరూపింపఁబడును.

అనుమితానుమేయార్థము:-

"పత్యుః శిరశ్చన్ద్రకలామనేన స్పృశేతిసఖ్యా పరిహాసపూర్వమ్
సా రంజయిత్వాచరణౌ కృతాశీః మాల్యేన తాంనిర్వచనం జఘాన॥
కుమారసంభవము.

సందర్భము:-పార్వతియొక్క నెచ్చెలి, పార్వతి పాదములకు లాక్షారసమునుంబూసి యామెతోనిట్లు పరిహాసోక్తులాడుచున్నది-

అర్థము:- సఖ్యా=సఖిచేత, చరణౌ, రంజయిత్వా=పాదములకు లాక్షారసము బూయంబడిన తరువాత, అనేన=ఈపాదముతో, పత్యుః=భర్తయొక్క, శిరశ్చన్ద్రికలాం=శిరసుననున్న చన్ద్రికలను, (సురత సమయమునందు) స్పృశ=స్పృశింపుము (తన్నుము) ఇతి=అని, పరిహాసపూర్వం=ఎగతాళిగా, కృతాశీః=ఆశీర్వదింబంబడిన, సా=పార్వతి, తాం=ఆసఖిని, మాల్యేన=పుష్పమాలతో, నిర్వచనం=మౌనముగనుండియే, జఘాన=కొట్టెను.

ఇచట పాదములకు లాక్షారస రంజనమైనతరువాత, సఖి, పార్వతిని పరిహాసపూర్వముగ నాశీర్వదించినది-ఇది విభావము. పార్వతి తిరిగి పలుకకయే, పూలమాలతో నాచెలికత్తెను కొట్టినది-ఇట్లు సేయుట, యామెయందలి శృంగారరసమున కంగమగు ♦ "విహృతము"అను ననుభావమును తెల్పును.

ఈవిహృతమను ననుభావమువలన, పార్వతియందలి కౌతుకము, ఔత్సుక్యము, ప్రహర్షము, లజ్జ మొదలగు వ్యభిచారిభావ సంపద యనుమేయ మగుచున్నది-అనుమీయమానమగు నీవ్యభిచారిభావ సమ్పదనుండి తిరిగి, ఈశ్వరునియందుఁ బార్వతికిఁగల"రతి" యనుమేయమగును. ఇట్లిచట, మాల్యతాడన రూపమగు విహృతమను ననుభావమునుండి కౌతుకాదివ్యభిచారి భావములును, వీనినుండి. శివవిషయకరతియు ననుమేయము లగుచున్నవి.

మఱియొకయుదాహరణము:-

"ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితు రధోముఖీ
లీలాకమల పత్రాణి గణయామాస పార్వతీ".

సందర్భము:-శివునియాజ్ఞ ననుసరించి, సప్తర్షులు, పార్వతిని శివుని కొఱకు యాచించుటకై హిమవంతునిదగ్గరకు వెళ్ళినారు. అందులో

♦ విహృతము:— "విహృతం ప్రాప్తకాలస్య వాక్యస్యాకథనం హ్రియా" సిగ్గుచే నవసరోచితమగువాక్యమునుపలుకక యూరకుండుటను విహృతమనియందురు"

నంగిరోమహర్షి హిమవంతునకు తన యభిప్రాయమునుఁ దెల్పినాఁడు. శివపార్వతుల దాంపత్య మెన్నఁదగినదిగ నుండుననినాఁడు- ఈవాక్యము లను వినుచున్న తండ్రి ప్రక్కనేయున్న పార్వతిని కవి వర్ణించుచున్నాఁడు. అర్థము:- దేవర్షౌ = అంగిరోమహర్షి, ఏవం వాదినిసతి = ఇట్లు చెప్పుచుండఁగా, పితుః పార్శ్వే = తండ్రిప్రక్క (నున్న) పార్వతీ = పార్వతి, అధోముఖీ = తలవంచుకొనినదై, లీలాకమలపత్రాణి = ఆడుకొనుటకుఁదెచ్చిన కమలపత్రములను, గణయామాస= లెక్కపెట్టెను.

ఇచట దేవర్షి యిట్లు పలుకుటయు, తండ్రి ప్రక్కనుండుటయు విభావములు. (కారణములు) పార్వతి తలవంచుకొనుటయు, లీలాకమల పత్రములను గణించుటయు నను భావములు. (కార్యములు)- వీనివలన ననుమేయమైనది, లజ్జయనెడు వ్యభిచారిభావము- ఈ వ్యభిచారి భావమునుండి, తత్సాహచర్యమువలన "రతి" యను స్థాయిభావ మనుమిత మగుచున్నది.

మఱియొక యుదాహరణము.

ప్రయచ్ఛతోచ్చైః కుసుమానిమానిని, విపక్షగోత్రం దయితేన లంభితా
న కించిదూచే చరణేన కేవలం లిలేఖ బాష్పాకులలోచనా భువమ్.

సందర్భము—నాయికానాయకుల జీవితములో నొక సంఘటనము.

అర్థము—మానినీ=సహజముగ నభిమానవంతురాలగు నొకతె, ఉచ్చైః కుసుమాని=ఎత్తుననున్న పుష్పములను (ఆమె కందకపోవుటచే, తాను కోసి యిచ్చుచున్న) ప్రయచ్ఛతా=ఇచ్చుచున్న, దయితేన=ప్రియునిచేత, విపక్షగోత్రం లంభితాసతీ=సవతిపే రుచ్చరింపఁబడుటనుఁ దెలిసికొని, నకించిత్ ఊచే=ఏమియును పలుకలేదు- బాష్పాకుల లోచనా=కన్నీటితో నిండిన నీరుకలదియై, భువం=భూమిని, లిలేఖ= గీఱెను.

ఇచట, గోత్రస్ఖలనము విభావము. మానము వహించుట, కన్నీరుదయించుట, భూమిని గీఱుట- ఇవి యనుభావములు- వీనివలన అసూయ, అనుతాపము, లజ్జమొదలగు వ్యభిచారిభావము లనుమేయ

ము లగును- ఇవి తత్సాహచర్యమువలన- ఈర్ష్యావిప్రలంభమను మేయమగును.

అనుమాపకానుమేయముల క్రమత :—

పైని నిరూపించిన దానివలన, సాధ్యసాధనభావార్థముగల వాక్యార్థమున, సాధ్యార్థప్రతీతికిని, సాధనార్థప్రతీతికిని క్రమము గన్పట్టుచునే యున్నది. ఇటులే, వస్త్వలంకారరసములలో, వస్త్వలంకారములనుమేయములగునపుడు గూడ, సాధ్యసాధనములకు, (లేదా అనుమాపకానుమేయములకు) క్రమము, గన్పడుచునే యుండును. ఇక రస, భావ, రసాభాసము, లనుమేయము లగునపు డనుమాపకానుమేయములకు క్రమతయున్నను, గుర్తింపవీలుకాని దగుటచే, నానందవర్ధనాదులచట క్రమతలేదని భ్రాంతినొందినారు. గమ్యగమకములు రెండు నొకేసారి మనకు గోచరించునని యెంచినారు. అందుచే గమ్యగమకములకు వ్యంగ్యవ్యంజకభావమును వా రంగీకరించినారు. ఈ వ్యంగ్యవ్యంజకభావమునకే ధ్వనియని నామకరణముఁ జేసినారు. కాని యీ ధ్వని యను నామకరణ మిచ్చుట యౌపచారికమే (అప్రధానమే) యగును గాని, ముఖ్యముగాదు. ఈ నామమిట ముఖ్యముగనే యున్నదని వాదించుట కూడదను విషయమును ముందు నిరూపింతుము. అగుచో నది వ్యంగ్యముకాని దాని యందు వ్యంగ్యమను ప్రయోగము నుండుట వలన ప్రయోజనమేమి ? యను శంక కలుగవచ్చును. సహృదయులకు చమత్కారము గల్గుటయే యీ ప్రయోజనము.

వ్యంగ్యవ్యంజకభావమునకు ముఖ్యస్థలము, వ్యక్తివిషయములగు చిత్రపుస్తకాదులు. అనఁగాఁ జీకటిలోనున్న చిత్రపటముగాని, మఱి యొక చిత్తరువుగాని, ప్రదీపాదిప్రకాశమువలన నభివ్యక్తము లైనపు డొక్కసారిగ నాశ్చర్యచమత్కారములు గల్గును. అటులే యింతకుఁ బూర్వ మనభివ్యక్తములై యున్న శృంగారాదిరసములు, కావ్యనాట్యములయం దభివ్యక్తములై, యానందము నిచ్చుటచే, రసాదులయందు గూడ నీవ్యంగ్యవ్యంజకభావసంబంధ నిమిత్తమగు ధ్వనియను నామ మౌపచారికముగ ప్రయుక్తమైనదనియే తెలియవలెను.

కళాసమీక్ష

చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి.

హాలశుక్తిమతీ''ఘట్టము, రెండు రసాభాసములే. అయినను ఆడుది యచట బలవంతము చేయుటలోను, మగవాఁడు బలవంతము చేయుటలోను గల క్రియలు లౌకికక్రియానుకృతములు. ఈ రీతి క్రియానుకృతియు నడచును.

ఇంకొక రీతిగను ప్రకృత్యనుసరణము జరుగును. ఒక ఘట్టమును, ఒక దృశ్యమును వర్ణించునపుడు ఒకవ్యక్తిని మన మనస్సులోఁ బ్రవేశింపఁ జేయ వలసినయెడల లోకములో నున్నవారి మానసికవృత్తు లెట్లుండునో అట్టి మానసిక వృత్తులను గావ్యములో వర్ణింప వలయును. నారదతుంబురుల గానస్పర్ధ కనిన నియ్యది తెల్లము.

శ్రీకృష్ణసత్యలు తుంబురుని గానము నేకాంతముగా వినుచుండిరి. నారదుఁ డనును.

క. మమ్మెల్లఁ దోలి యొక్కఁని
నిమ్మొయిఁ బిలిపించి హరియు నిందిరయుఁ గడున్
సమ్మదమునఁ దుంబురుగా
నమ్మును వినుచునికి విని మనం బెరియంగన్.

ఏనొక్క మఱుఁగునం గొంత తడవు గనిపెట్టుకొని యుండ,

సీ. అనిపెనా యేమిచ్చె ననుచును సంభ్రమం
బున సందడించుచు మూఁగువారు
సర్వేశ్వరుండుఁ శ్రీసతితోడ గానంబు
వినునఁట యవుగనే లనెడివారు

గడుననుగ్రహము నెక్కడలేని యీ యోగి
పసయుఁదెల్పెడు నంచుఁ బలుకువాఁడు
నీవొక్కఁడవొ మఱి యెవ్వారలైన
నరయ్యెడనుండిరో యని యడుగువాఁడు

ఆ. నగుచు సురలు మునులు నరుదంద మేపూఁత
డంబుతోడ వచ్చెఁ దుంబురుండు
కడలవారిని గనకస్నాన మాడించు
పదకమును సునేత్రపటముఁ దాల్చి.

క. ధగధగయను పదకంబున
నిగనిగయను క్రొమ్మెఱుంగు నేత్రపటమునన్
భుగభుగయను మేపూఁతన్
భగభగ యనిపించె నతఁడు నాహృదయంబున్.

సీ. తనుఁగ్రమ్మఱంగ బిల్చిన వేళయందనా
తో విచారింపక పోవుటెట్లు
పోయెఁబో ననుఁబిల్వఁ జేయక తానొక
నెఱజాణయై విద్య నెఱపుటెట్లు
నెఱపెఁబో ప్రభువు మన్నించినాఁడని
మీఁదు పరికింపకే సొమ్ము పట్టుటెట్లు
పట్టెఁబో దొంగఁ దేల్గుట్టిన ట్టివి దాఁచి
కొంచుఁ బోవక మెఱయించుటెట్లు

గీ. లేఁడు తగవరి యెందును మూఁడి చొచ్చి
వాత నెడలెడు వాఁడె యెవ్వాఁడు నంచుఁ
బాపి! తుంబురుఁడా? యంచుఁ బండ్లు కొఱుకు
కొంచుఁ లోలోన నుడికితిఁ గొంతతడవు.

ఇంతవఱకుఁ దుంబురుని యసూయ, ఈర్ష్యాగుణములు వర్ణితమయినవి.

చ. తలఁగక యిప్పు డిట్లు సముదగ్రతఁ బేర్చిన యీర్ష్యబుద్ధి లో
పలన యడంచి మైత్రి గనుపట్టఁగ నింకను గొంతరాక పో
కలు ఘటియించి యే నతని గానములో గుణదోషవర్తనల్
తెలియుట నీతి యా తెలివి లేకగునే జయ మందు నెంచితిన్.

అని దొంగవాకిటికి ముందము వేసి, తుంబురుఁడు వీణ మేళవించి లోనికిఁ జనినపుడు నారదుఁ డేఁగి వీణ వాయించి చూచి దాని యపూర్వశ్రుతి రామణీయకత కచ్చెరువడి అంతరంగములో నిట్లు భావించెను.

మ. కడుఁ బ్రావీణ్యధురీణుఁ డీతఁ డయినం గాంధర్వసంపూర్తి నె
ల్లెడఁ బ్రఖ్యాతి వహించునాకు నకటా యీతుంబురుం డంతె యె
క్కుడుగాఁ గానము నేఁటిదాఁక నని సంక్షోభించుచుం దాఁడిఁద
న్నెడువానిం దలఁ దన్ను వాఁడు గలఁ డన్వేషింప నం చెన్నితిన్.

చ. అట మును చెల్మిఁ బెంపు దనరారఁగ నేనును దాను నప్పట
ప్పటికిని గూడి పాడుదుము పద్మభవాదులయొద్ద నప్పుడె
చ్చటఁ దనకింత గానకళ సంపదకల్మి యెఱుంగనీఁడ ము
చ్చటపడి యిట్లు విష్ణుఁడు ప్రసన్నతఁ దాఁ బిలిపించునంతకున్.

క. తమ విద్య నెవ్వ రేమా
త్రము గనఁ జాలుదురు శారిదండను దన్మా
త్రమ ప్రకటింతురు బుధు లు
త్తములమహిమ నీరుకొలఁ దిఁ దామర సుమ్మా.

క. ఇటుగాక విను జనంబుల
పటిమకు నెక్కుడుగ విద్య పచరించుట య
క్కటు విఫలముగా దే యె
చ్చటఁ జెవిటికిఁ బట్టినట్టి సంకును బోలెన్.

ఈ రీతిగ లోకములోఁ బ్రతిస్పర్ధుల మనోభావములు, మనఃప్రవృత్తులను అనుకరించుట కలదు. మూర్తికళలోను, చిత్రకళలోను ప్రకృత్యనుకరణ సంపూరిగా నుండియుండు ననునది యీప్రసావమున వ్రాయుదును.

ఒకరి నొక రనుకరింత మనుదృష్టి లేకయే ఒకేరీతిగ నుండుకళ వెలువడినను అయ్యదియు హృద్యముగ నుండును. వారు సృష్టించిన కళలో నెయ్యది గొప్ప దనునది నిర్వచింపలేము. అటుల నుండుట యాకళకు ఘనత. పింగళి సూరనార్యుఁడు పదునాఱవ శతాబ్దిలోనివాఁడు రంభాప్రతిరంభలను సృష్టించి భారతదేశములోఁ గళ నావిష్కరించి ఆనందింపఁ జేసిననాఁడే బ్రిటన్‌లో షేక్‌స్పియర్ Much ado about nothing. అను నాటకములో నిద్ద అన్నదమ్ముల నొక యాకృతి వారలను వారియొక్క సేవకుల నొకే యాకృతివారల సృష్టించి కయ్యము లాడించి కళ కట్టించినాఁడు. అందఱు నీనాఁడును "బళా" అనుచుండిరి.

ఒకే వర్ణ్యాంశమును వర్ణించుచు,

శ్లో. స్విన్నం మండల మైందవం విలులితం స్రగ్భారసద్ధం తమః
ప్రాగేవ ప్రథమానకై తకశిఖా లీలాయితం సుస్మితం
శాంతం కుంతలతాండవం కువలయద్వంద్వం తిరోమీలితం
పీతం విద్రుమసీత్కృతం నహి తతో జానే కిమాసీదితి,

అని కాళిదాసు రచింప,

శ్లో. ముక్తాభూషణ మిందుబింబ మజని వ్యాకీర్ణతారం నభః
స్మారం చాప మపేతచాపల మభూ దిందీవరే ముద్రితే
వ్యాలీనం కలకంఠమందరణితం మందానిలై ర్మందితం
నిష్పంద స్తబకా చ చంపకలతా చా భూ న్న జానే తతః.

అని భవభూతియు నాతీరుననే వర్ణించియున్నాఁడు. ఎయ్యది యందముగా నున్న దనునది నిర్ధారించుట సభ్యులకుఁ గష్టప్రాయమగుచుండెను. వాగ్దేవికూడఁ గలుగఁజేసికొన వలసివచ్చినది. (ఇది లోకాయతికులు, లౌకికులు, నగు నిదానింతన్నై తిహాసికు లొప్పరు.)

అహో! మే సౌభాగ్యం మమచ భవభూతేశ్చ భణితౌ
ఘటాయా మారోప్య ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని
గిరాం దేవీ సద్యస్స్ఫుట ఘటిత కల్హారకలికా
మధూళీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్త్యై భగవతీ.

ఈరీతి సంవాదములు, అనుకరణలునుండిన నుండవచ్చునుగాని, అంధాను కరణము మాత్రము పనికిరాదు అని తేల్చుకొంటిమి.

లలితకళలు—సాహితి

అనుభవము రెండువిధములుగ లోకములోఁ గలుగును. ఇంద్రియములు బాహ్యప్రపంచములోఁ జరించుచు నాయాయివిషయముల తోఁ గలసి తమ విషయముల నందఁజేయఁగా మనస్సు నా విషయముల ననుభవించును. ఇది యొకరీతి. ఇట్టి బాహ్యవిషయసంపర్క మక్కఱ లేకయును అనుభూతులు కలుగును. వానికి నిత్యము వస్తువులతో సంబంధ మవసరము లేదు. ఒక్కసారి మనస్సులో ముద్రపడిన నాయను భూతులే క్షణక్షణమును స్మృతిపథములోఁ బడి యానందమును గలి గించును. మనస్సు నానందపరవశముగాఁ జేయును. ఆరీతిగఁ గలుగుట కష్టము. అతఁడు సహృదయుఁడు. ఆరీతి నానందము కలిగించు కళ సృష్ట మగుటయుఁ గష్టము. ఒక్కసారి గోచరించి సదాతనముగా హృదయ కుహరములో నినదించుచు స్థాయ్యానందము నిచ్చు కళాప్రభావ ముచ్చకోటికిఁ జెందినది. ఆరీతి కళాకారుఁడు గొప్పవాఁడు కావున నే, అట్టి కళాకారునిచే సృష్టమయిన కళ లోకోత్తరమయినది. కావుననే ఆ కళవల్లఁ గలుగు నానందము విలక్షణమయినది కావుననే ఆ కళలను లలితకళ లని యందురు. ఆకళలు తమ యాశ్రయములోను తమసామగ్రి లోను, తమ సృష్టిలోను, తాము కలిగించు నానందములోను, తమ యుపయోగములోను లాలిత్యము, కోమలత, కలిగియుండును; గావుననే "లలితకళ" లని పిలువఁబడుచున్నవి. ఆలలితకళలలో మొదట సాహితీ కళకు వత్తము.

ఈ కవితాకళకు అందము పరాకాష్ఠ దేనియందున్నదని అనే కులు కళాస్రష్టలు, కవులు, ఆలంకారికులు విమర్శించి, భిన్నభిన్నముగా రుచించి చెప్పిరి. అయ్యదియ కావ్యమున కాత్మ యెద్ది అను పేరుతో

వెలువడినది. కొందఱు రచనాగత మనిరి. మఱికొందఱు గుణగత మనిరి. అలంకారములలో, వక్రోక్తిగత మని, ఉదాత్తగత మని, శ్లేషగత మని, అనిరి. రీతిగత మనినవారు, వృత్తిగత మనినవారు లక్షణాగత మనినవారును గలరు.

చమత్కారము కావ్యసామగ్రిలో దేనియందుఁ గలదను ప్రశ్న మూలముగా నీ విమర్శయంతయు బయలు వెడలినది. తుదకు రసము ప్రధాన మని రాద్ధాంతీకరించిరి. రసము ప్రధానము ఆత్మ అనిరి. మిగిలి నవి శరీరము వంటివి ఆనంద మనుభూతులవలనఁ గలుగును. కావ్యము వలన ఆయనుభూతి, రసపరిణామము. రసచర్వణవలన మనస్సులో జరు గును ఆ యానందానుభూతిని వెల్లడించుటకు సాధనసామగ్రులు కావ్య ములో నక్షరములు, పదములు, రీతులు, వృత్తులు, గుణములు, అర్థము, తద్భేదము, విభావానుభావాదులు, అలంకారములు మొదలయినవి లోకములో మనుజునకు శరీరము, తత్తదవయవములు, ఆయాయి యలంకరణములు, మానసికవృత్తులు, మానసిక పరిస్పందములు, బాహ్యజగత్తునఁ గల వస్తువులు ఉద్దీపకములయి రసచర్వణకు సాయ పడి, ఆత్మనిష్ఠమగు నానందమును వెల్లడించునట్లు రసజననము, రస చర్వణ తద్ద్వారా ఆత్మనిష్ఠానందాభివ్యక్తికిఁ గారణము. కావ్యసామగ్రి యంతయు నని అచటికి వచ్చి ఆఁగిరి. ఇంతకు రసము నభివ్యక్తి చేసి ఆనందమును గలిగించుటయే కవితలోఁ గళ యని చెప్పఁబడును.

సాహితీకళకు సామగ్రి అందఱికవులకు నొక్కటియే. అది శబ్ద రూపము. శబ్దము పంచాశదక్షరాత్మకము. అక్షరము లొక్కటియైనను పదము లందఱకు ఒక్కటియైనను వానిలోనుండి వెలువడి ధ్వనించు నర్థము హృదయాహ్లాదము కలిగించును; మైమఱపించును. విగళిత వేద్యాంతరమయి బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిగా నుండు నానందమును గలిగించును. స, రి, గ, మ, ప ద, ని లను నేడక్షరలలో నిమిడియే సంగీతము వెలువడును. ఈయేడు స్వరములు ప్రసిద్ధకళాకారునికి లొంగి

ఆరోహణావరోహణక్రమములనొందును. అర్థస్ఫూర్తి అక్కఱలేకయే, వెనుకటి కళవలె నానందము కలిగించును. కావ్యకళకుఁ బంచాశదక్షరములు, గానమునకు సప్తస్వరములు, అందఱకు నుపాదేయము లయినటులనే చిత్రకారునకు రంగులుగూడ నేఁడు నుపయుక్తములయి రసనిష్యందమును అర్థాభివ్యక్తి యపేక్షలేకయే ఆనందమును గలిగించుచు. ఇయ్యవి యన్నియుఁ బ్రసిద్ధకళాకారునిచే నావిష్కరింపఁబడినప్పుడే దృశించు పదార్థము, అభివ్యక్తమగురసము, ఉన్న సామగ్రికంటె విలక్షణము. అన్ని సామగ్రులు కళ కుండవలసినవి యున్నను రసస్ఫూర్తి చేయలేని నాఁడు, కళ కాదని త్రోసివేయవచ్చు ననినారు రసగంగాధరకారుఁడు ధ్వనికారుఁడును.

ప్రతీయమానం పున రన్యదేవవస్త్వస్తి వాణీషు మహాకవీనాం
యత్తత్ప్రసిద్ధావయవాతిరిక్తం విభాతిలావణ్యామి వాంగనాసు, అని.

సాహిత్యాకాశములలో ననేకములగు గ్రంథతారలు లేచినవి. వానిలోఁ గొన్నిమాత్రమే ధ్రువతారలవలె మెఱయుచున్నవి. కొన్ని మిన్కు మిన్కుమనుచు నున్నవి. అద్దియులేక అణఁగిపోయిన వున్నవి. దానికిఁ గారణము ఒకే యంశపై దృష్టినిడి దానికై తనధీసామగ్రిని వెచ్చించుటచేఁ గళకు పూర్ణరూపములేక అందము చూర్ణమయిపోయి హస్తిపాదమువలె నొకచోటఁ గేంద్రీకృతమయి వికృతిగాఁ దయారు కాఁగలదు. అనఁగాఁ గొందఱు కథ నడపుటలోనే రచనాశక్తిని వెచ్చింతురు. కొందఱు యమకాదులలోనే బుద్ధిని గోల్పోదురు. కొందఱు భావగుప్తిలోనే మణఁగిపోదురు. కావ్యలక్షణము లన్నియు నుండవలెనని యన్నిటి నతిగా వర్ణించి, వర్ణన లుండఁగూడదని మృష్టముగాను నగ్నముగాను వర్ణింతురు. అలంకారములే అందమిచ్చునని అలంకారములన్నియుఁ గావ్యశరీరమునిండఁ గప్పివైతురు. ఎవరియిష్టము వచ్చినట్లు

వారు తమ సొత్తుగాఁ గళ నొనర్చుకొని వారి శక్తికొలఁది కళాసృష్టి యొనరించి "కళకట్టితి మనిపించుకొనుటయే, కళకు వలయు నూత్నరామ ణీయకత కాని, ప్రతిపద్యములోను చాతురిగాని, రచనాసిద్ధహస్తతత కాని కల్పనానైపుణిగాని, లేకపోవుటచే వారు మేము కళాకారుల మను కొనినను కళాకారు లనిపించుకొనలేరు ఇట్లు వారికళ వీథికిరాక వారిలో లీనమయిపోయినది.

కళాప్రయోజనము.

కళాకారుని దృష్టిభేదముచేతఁగూడఁ గళకు మార్పులు వచ్చును. కావ్యకళవిషయ మాలోచించిన దాని యుద్దేశము చమ త్కారముగా నర్థతత్త్వమును వెలువఱిచి భావుకాంతరంగమున నిలు చుట సహృదయహృదయాస్వాదము చేయుట యని జగన్నాథరాయలు.

శ్లో. యద్వేదా త్ప్రభుసమ్మితా దధిగతం శబ్దప్రధానా చ్చిరం
యచ్చార్థప్రవణా త్పురాణవచనా దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్
కాంతాసమ్మితయా యయా సరసతా మాపాద్య కావ్యక్రియా
కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత స్తస్యై స్పృహాం కుర్మహే.

"రమణీయార్థప్రతిపాదకశ్శబ్దః కావ్యం" అనుదాని విస్తృతరూప మియ్యది. వేదమునందు రాజశాసనముగాఁ జెప్పఁబడిన "ధర్మం చర అనునది.

యాంతి న్యాయ ప్రవృత్తస్య తిర్యంచోఽపి సహాయతాం
అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి.

"రామాది వద్వర్తితవ్యం; న రావణాదివత్" అని మిత్త్రునివలె పురాణ ము బోధింప నద్దానిని శుష్కమయినదానిని విషయమును జూచునరికి భయపడువారలకుఁగూడ, సరళముగా సరసముగా, ఉపాదేయముగా నొనరించి, కావ్యము హృద్గతము గావించును. ఆరీతిని కావ్యముఖము నుండి వెలువడినది స్థిరముగ నిలుచును. కావ్యోద్దేశ మటులుండఁ గావ్య ప్రయోజన మేమియో చూతము.

శ్లో. కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే
సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా సమ్మిత తయోపదేశయుజే.

(మమ్మట

చతుర్వర్గఫల ప్రాప్తిః సుఖా దల్పధియామపి
కావ్యాదేవ యతస్తేన త త్స్వరూపం నిరూప్యతే.)

(విశ్వనాథ కవిరాజు)

కీర్తి, వ్యవహారజ్ఞానము, ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షములు కావ్యము వలనఁ గలుగును. ఉత్తమానందప్రాప్తి కలుగు నని కవితాకళాస్రష్టల నిశ్చితి. కావ్యకళ కని విభాగము లేకుండఁగఁ గళాసామాన్యమునకుఁ బ్రయోజనము లాలోచించిన—

౧. Art for arts sake కళ కళకొఱకు.

౨. Art for lifes sake కళ జీవితముకొఱకు.

౩. Art as an escape from life జీవితములోని వాస్తవపరిస్థితినుండి తప్పించుకొనుటకు కళ.

౪. Art as an escape into life నీరస వ్యవహారములనుండి తప్పించుకొని ఆనందములోనికి వెళ్లుటకు.

౫. Art for service sake సేవకొఱకు కళ.

౬. Art for self realisation కళ ఆత్మానుభూతికొఱకు.

౭. Art for joy కళ ఆనందము కొఱకు.

౮. Art as recreation కళ వినోదమునకు.

౯. Art as creative necessity సృజనప్రవృత్తిని తృప్తిపఱచుకొనుటకొఱకుఁ గళ.

౧౦. Art for markets sake అమ్మకమునకుఁ గళ.

౧౧. Art for vulgaritys sake అశ్లీలముకొఱకుఁ గళ.

౧౨. Art for dissipation's sake అవినీతికొఱకుఁ గళ

అనవలపివచ్చును.

కళ కళకొఱకు అనువారిని సమాజమేమియు నడుగ నక్కఱలేదు. అడిగినను నాయిష్ట మందురు. కళకు నాశము నియమము లున్నపుడు, ఒరు లేమియేని యడుగుదు రేమోయను భీతియున్నపు డగునని వారనియెదరు. సరే! నియమనీతు లుల్లంఘించినతరువాత కళాసృష్టి యెంతవఱకు జరిగినది? ఎంతవఱకు నానందమును సంపాదించినది? అది యెంత యున్నతస్థితిలోనికి వచ్చినది? ఆరీతిని వెలువడినకళ, "కళ కళ కొఱకే" అను ప్రయోజనమునైనను బొందినదా? అని ఆ కళాకారు లను బ్రశ్నించిన నదియుఁగూడ మనుష్యుల నడుగవలదనియే వారి యూహ. ఇతరప్రయోజనములతో వెలువడిన కళ కొంతవఱకునైనఁ బెంపొందినది. పూర్ణతను బొందిన దనవచ్చును. నేను కళ నీ కొక్కని కొఱకు సృజించుచుంటిని. నీకు నేను గళ నొసంగిన నీవు నాకేమిచ్చెద వనిన రోజునకు Art for market's sake అను రోజునకు కళ పూర్తిగా విలయ మొందినది. కొన్ని దృష్టిభేదములచేఁ గళ కున్నస్థితి నశించినది.

ఇంతకును గావ్యము ఆత్మానందమును బైకి రేఁపి శరీరమంతయు నిండింపఁగలదు. ఇట్టి ఆనందదాయకమగు కళకు వలసినసామగ్రిలో ముఖ్యముగ శిల్పిగత ప్రతిభావైశద్యము, కల్పనావైదగ్ధ్యము ఈరెండు చేసిన ఒక ఘట్టమును జూతము. కల్పితవిషయమును గూర్చి పింగళి వారిని బలుకరింతము.

సీ. మెఱుఁగెక్కి బిగువులై మీఁటెననవియున
 ట్లింపొందు గుబ్బపాలిండ్లతోడ
కడుఁ గృశత్వంబునఁ బిడికిటిలోపల
 నడఁగెడు బడుగునెన్నడుముతోడఁ
జిఱునవ్వు తెలివిగ్గు చిలుకుచుఁ దనరారు
 తళుకులేఁజెక్కుటద్దములతోడ
జగతి నెందును లేని చక్కఁదనాన సొం
 పగు చిన్నిముద్దు నెమ్మొగముతోడ

గీ. కరము విలసిల్లు సకలాంగకములతోడ
రహిఁ దనర్చునలంకార మహిమతోడ.

ఇంతవఱకు నడచిన నడకనుబట్టి ప్రబంధ స్త్రీ అనియెదము. కాదు. పింగళి వారి కావ్యములో శిల్పరచన యిది. అందు దే కాని ప్రతిమ యిది.

ద్వారశాఖలదండ నింపారుచున్న
ప్రతిమ నొక్కటిఁ జూచె భూపాలచంద్ర !

సుగ్రహుఁడు చూచుచుండఁగా నింతలో నొక సన్యాసి "హరిహరి" యనుకొనుచు మందిరము చేరుకొనినాఁడు.

సీ. ఆయతీశ్వరుఁడంత నతిరమ్యమైనయా
చెప్పంపుఁ బూబోఁడి యొప్పుఁజూచి
ఒళిర! శిల్పకులేంద్ర ! బ్రహ్మను మీఱి తే
పగిదిఁజేసితిర ! యీ ప్రతిమ ననుచు
తన మదిఁ గడుమెచ్చి తలయూఁచుచును నిట్టి
పడఁతులు గలరొకో పుడమి ననుచు
నిట్టిది సన్యాసి కీక్షింపఁ దగదని
మార్గోష్ఠముఁ బెట్టుచు మఱియుమఱియు

గీ. నిచ్చఁగ్రమ్మఱఁ జూచుచు నేమిచెప్ప
నతనువికృతికి లోనయ్యె......

అనుచు నాలింగించుకొను నా ప్రతిమను. సుగ్రహుఁడు "కికాకిక" నవ్వెను. తన యపకరపుఁబనిని సన్యాసి తెలిసికొనెను.

"తత్ప్రతిమాలింగనం బొక యదృచ్ఛాచేష్టావిశేషంబునుగాఁ గల్పించుటకుఁదాత్కాలికయుక్తి నద్దేవాలయంబున వెండియుం గల ద్వారికాదిప్రతిమల నట్ల యాలింగనముచేయుచు నమస్కరించి తత్ప్రదక్షిణంబు సేయం దొడంగిన."

సుగ్రీవుఁడా కపటచేష్టను గనిపెట్టును. తుదికి సన్యాసిచే శపింపఁబడును. అఁపుకొనియెద మనిసను నీకుట్టముఁ జమవుచున్న మనకు న వ్వాఁగదు. సుగ్రహుని యవస్థ యా సన్యాసి యిప్పుడున్నచో మనకుఁగూడఁ దప్పదు. మనము నవ్వకతప్పదు. ఇది శిల్పిప్రతిభ. రచనాశక్తి. ప్రతిభా కౌశలము. అని నిర్ణయమునకు రావలయును. చమత్కారము, కల్పనలో, పాత్రపోషణములో రసముల అభివ్యక్తిలో నున్నది కనుక—

కల్పించువస్తువులు, చరితలు, వాస్తవములన వలయు నను నియమము లేదు. అటుల నియమించిన కళ కానేరదు. ఒక్కటిమాత్ర మున్నది. వాఁడు కల్పించునది కావున, ఆ కల్పితవస్తువులు ప్రత్యంశములు కళావిలసితములై, ఇంద్రియముల ద్వారా ఆత్మానుభూతిని వెలువఱించునవై యుండవలెను. దానిలో నేలోటు వచ్చినను పానకములోఁ బుడకవలెఁ గష్ట మనిపించును. ఒక్కసారి ఏవగింపు కలిగించును. "శ్విత్రే క్షైకేన దుర్భగం" అన్నట్లు.

కల్పనలో నిమగ్నుఁడయి కళను సృష్టించి లోకమున కందించినవాఁడు, కళనే సర్వస్వముగా నెంచినవాఁడు కళాకారుఁ డని పేరొందును. వాఁడు కళను దనవశ మొందించుకొనఁగలుగును. తాను కళ నెట్లు సృష్టింపవలెనన్న నటుల సృజించును. కళ వానికి వశమైయుండును. కళకు వాఁడు మున్నే లొంగియుండును. అట్టి ఉత్తమకళాకారుఁడు గీటునకు వచ్చును. అంతియకాని నాదియే కళయని బిభీషికలు చూపఁడు. అట్టివాఁడు సమాజమునుగూడఁ జూడఁగలుగును. వారిని గూడఁదల లూఁపింపఁగలఁడు. అటులఁ జూచిననాఁడు సమాజమును బాగుపఱచును. సమాజమును జూడవలయునని, సమాజము బాగుపడవలెనని యూహ కలిగిన యుత్తమకళాస్రష్టను దాను చేరవలసిననాఁడు సమాజము ధన్యాతిధన్య మగును. ఎందువలనననిన కళవలన సమాజములోఁ గలుగుమార్పు, వేదములు కరఁగిపోసినను, శాస్త్రము లుద్ఘోషించినను, చర్చలు వినిపించినను, రానేరదు. దీనికిఁ దార్కాణముగ బౌద్ధమతము

ను దీసినఁ దెలియును. ఆ మతకర్తలు శిల్పకళతో, సాహితీకళతో, సంగీతకళతో దేశదేశాంతరములలో వ్యాప్తినొంది, సమాజముల నన్నిటిని నొకే సూత్రమునకుఁ దీసికొని రాఁగలిగినారనిన నాఁటికి నేఁటికిఁ గళాప్రభావమే.

కళ—నీతి—ఉపదేశకత

ఇంతకు సమాజమును బాగుచేయు నీతిసనుపదేశకత కావ్యమున కబ్బిన, కళకున్నచో; బంగారమునకుఁ దావి యబ్బినటులే. అట్టి కళాకారుఁ డగ్రస్థాన మందఁగలఁడు. మాకు సమాజముతో సంబంధము లేదనియు, కళను మా యిష్టము వచ్చినట్లు నడుపుదు మనువారిని గొందఱు మాత్రమే కళాకారులనుగా నొప్పుకొనియెదరు. మఱికొందఱు "వారు కళాకారులు కానేరరు. ఉత్తమసామగ్రి లేకపోవుటవలననే యటు లందురు" అని యనుటకు సాహసింతురు.

శృంగారరస మందఱకు సాధారణముగా ననుభవగోచరము. ఆ రసమున్న నందఱకు నిష్టమే. ఆఁడుది యనినను ఆఁడుదాని వర్ణన యనిన నందఱకు మైమఱపు గలిగించును. అటువంటి కావ్యములు వెలువడిన నందుకుఁ బ్రీతియే. అవియనినఁ గొట్టుకుపోదురు. అట్టితఱి నావిధమయిన కావ్యములు. (కావ్యములు, నాటకములు,నవలలు, నిబంధనములు, గేయములు) శిల్పములు వెలువడిన నట్టికళ వెంటనే కళకట్టును. తెలుఁగునఁ బ్రబంధయుగమంతయు నీ రసముతో నిండియే నడచినది. అంతకంటె మించిన దీయుగము శృంగారముతో మిశ్రితమయి. అయిన నీ కాలమున వెలువడు ప్రబంధములు, కావ్యములు, వెనుక గుంఫితముగా వ్యంజనావృత్తిలో మిళితమయి వెలువడిన కావ్యములు సామాజిక లోకములో తమ యధికార మెంతవఱకుఁ గలిగియున్నవని, ఎంతవఱకు నాకర్షకములుగా నున్నవియని విమర్శించిన "గతకాలము మేలు వచ్చుకాలముకంటెన్" అనిపించును. ఇప్పటి కళాకారు లయ్యది ఒప్పుకొనుచుండిరి.

అనఁగా వెనుకటి కళాకారుఁడు తనకళ నావిష్కారము చేయుటలోఁ దొందఱపాటులేక కళారచన సర్వాంగసుందరముగా నుండునటుకు భావించి, దానిని బోషించి, వికృతిని దూరీకరించి, లోటుపాటుల గణించి, ఔచిత్యానౌచిత్యములఁ బాటించి వ్యక్తపఱచెడివాఁడు. ఇప్పటి కళావిష్కార మాకాలికము. ఈకాలములోఁ గళయావిష్కృతమగువఱకుఁ గళాకారునకు త్వరయే. కళకుఁ దొందఱ. భావుకుల కంతకంటెఁ ద్వర. కళకు మఱఁగి కరగిపోవుటలోను ద్వరయు. అన్నియుఁ జంచలలీలల చాంచల్య మలవఱచుకొనినవి.

అట్టి చంచలానందమును గళ సృష్టించిన నా కళకు స్థాయిత్వము సున్న. లలితకళల కిట్టి చాంచల్యము పోయి, చపలత సన్నగిలి, స్థిరత రావలెనన్న నీతి ఉపదేశకత్వము లోఁబఱచుకొనినప్పుడే రాఁగలదు. కళ కుపదేశకత్వము, నీతి ఉండవలెనుగదాయని ప్రతిపద్యము ఉపదేశకము, నీతిబహుళము అయిన నవి యానుశాసనికపర్వము లయిపోవునుగాని కావ్యములు గానేరవు. వేదము లగును గాని కాంతాసమ్మితములగు కావ్యములు కానేరవు. కంచుగోడలతో నిర్మింపఁబడి అగమ్యగోచరములగు దుర్గములయిపోవును. దానిని కళ అనుటకంటె శాస్త్రము లనవలసివచ్చును, కళకుండవలసిన సౌష్ఠవముతో నిండి, తన పరిస్థితిని భావుకాంతరంగమున ముద్రించి, కళాపోషణమునకుఁ బనికివచ్చునట్లు నీతి ఉపదేశకత్వము ఉండిన నట్టినీతి, ఉపదేశకత్వము, చదువువాని నాకర్షింపఁగలదు. ఆ రీతిగ నేది చెప్పినను హృద్యము, హృద్గతమగును. రామరాజభూషణుఁడు గిరికావసురాజుల కలియిక (శృంగారరసమును)ను వర్ణించిన ఘట్టమున,

మ. సతి సాహిత్యరహస్య మీశునవలనన్ సాధించి తోడ్తోఁ ద,
త్ప్రతికిం బ్రత్యుపదేశమిచ్చె నతులప్రౌఢిన్ ధ్వనివ్యక్తిఁ ద
చ్ఛ్రుతికిం జొన్పుచు లోచనాంజనరసప్రోన్మేషముల్ తన్ముఖో
ద్గతముల్ సేయఁ గరంబలంకరణమాధుర్యంబు దీపింపఁ గన్.

ప్రకృతమునకు సరిపడునట్లుగాఁ జెప్పి కళకట్టించి భావుకులను తనపై

పునకాకర్షించుకొని ఆవెంటనే వేఱొకశక్తితో కావ్యలక్షణము, సాహిత్యలక్షణము నుపదేశించెను. సాహిత్య రహస్యవేత్త రచనలోఁ బ్రౌఢి, ధ్వని, ధ్వనిలో రసపోషము, కలుగఁజేయవలెను. రసచర్వణకడ్డంకి లేకుండ, నుద్దీపకమగునట్లు ప్రతి అలంకారముంచినను ఉంచవచ్చును కావ్యముఖముననుండి మాత్రము రసము వెలువడఁ జూడవలయును. అని చెప్పుచు నాయర్థము నుపదేశించుచున్నట్లు కానరాకుండఁ జెప్పెను. ఈరీతిగనతనిది మఱియొక పద్యముఁజూచి ప్రకృతమునకు వత్తము.

శా॥ భూనాథాగ్రణికి స్వధూమణికి సంభోగాంతసౌఖ్యంబుబ్ర
హ్మానందానుభవంబుఁదెల్పె ననవద్యంబై యవేద్యాంతరం,
బై నిర్లేపకలాపమై క్రియవిముక్తానేకబంధాను సం,
ధానంబై యపునర్భవప్రభవఖేదంబై విజృంభించు నుఁ.

ఇది సంభోగాంతవర్ణనము. అది ప్రాకృతము. అది అయినతరువాత దానిలో మోక్షతత్త్వోపదేశముఁ జేసియున్నాడు.

"బ్రహ్మానందానుభవములో గర్భావ్యాప్తి యుండదు. ఇతర వస్తు భానముండదు. ఏవిధమయిన బంధము లుండవు. అనావృత్తి శ్శబ్దాత్" అనువైయాసికసూత్రమును బట్టియు నపున రావర్తతే అను నుపనిషడ్డిండిమ మునుబట్టియు జన్మరాహిత్యము కలుగును. పునర్భవక్లేశ ముండదని చక్కనిరీతినిఁ జెప్పియుండెను. ఆరీతి నీత్యుపదేశకత్వము న్నను కళాపోషణ చక్కఁగ జరిగినది. ఈధోరణిలో సాఁగినకావ్యము చతుర్వర్గ ఫలప్రాప్తిని గలిగించు ననినను తగియేయుండును. అప్పుడు సాహిత్య దర్పణకారుం డనిన "చతుర్వర్గఫలప్రాప్తిః సుఖా దల్పధియా మపి కావ్యాదేవ"

అనునది వాస్తవమే యని యనిపించును. కావ్య మెప్పుడును మోక్షదము అర్థదము, ధర్మదము, కామదము కానేరదు. కావ్యము బోధించిన మార్గము నవలంబించినప్పుడే యేది కలిగినను. ఆరీతిగ నుపదేశకత్వము నీతి కళకుఁ గలిగించుట కష్టసాధ్యము.

కళ—అలంకారములు.

కావ్యమునకు సొంపులు తీసికొని వచ్చుటకుఁ గొన్ని పరికరములు వాంఛనీయము లగును. వానినే శబ్దసామగ్రి, అర్థసామగ్రి, వ్యంగ్య సామగ్రి, అలంకారసామగ్రి, ఇంకను నెయ్యదియో యని పేరిడిరి. అన వలెనుకూడ. పై పద్యములు చమత్కరించినవి కావున నా పద్యములలో నందముండెనని ఒప్పుకొనవలయును. అట్టి ఆనందమును వినినాము. ఆనం దములోనికి వెళ్ళితిమి. విశిష్టముగా నాయానందానుభవ మగుచున్నంత సమయము నా పద్యములలో, నక్షరములున్నవో? పదములున్నవో ? వాక్యములున్నవో ? వాక్యార్థమున్నదియో ? వ్యంగ్యార్థమున్నది యో ? అలంకారములున్నవియో ? ఏవియున్నవియో ? అని విమర్శ కలుగదు. కలుగుట కవకాశము లేదు.

రసో వాక్యార్థ స్సన్ విలసతి పదార్థాః పునరమీ విభావాద్యాయస్మి
న్నిఖల దధతి విశ్రాంతి ముచితాం. "వాక్యస్ఫోటో తి నిష్కర్షః"

అనురీతిగ రసచర్వణ కలిగినది. ఆ యలౌకికానందము బ్రహ్మానందస బ్రహ్మచారికాని బ్రహ్మానందము కాదు; కావునఁ గొంతకాలము రసాను భూతి అయినతరువాత లౌకికదృష్టిలోనికి వచ్చి ఈ పద్యమున కింత సొంపుకూర్చినది యెద్ది ? అను విమర్శ (ఆపరేషన్ హాలులోనికి వచ్చి, ఆపరేటర్సుతో ముక్కలక్రింద విడఁగొట్టి) మొదలిడి, ఆ ఆనందమిచ్చిన దానికి నలుగురకుఁ దెలియఁ జెప్పుటకయి లక్షణము కట్టి, ఇటులఁ జేసి నది వ్యంగ్యమనియో, శ్లేషయనియో, ఉపమ యనియో, వక్రోక్తి యనియో, ఉదాత్తమనియో, ఏదియోయొక సాంకేతికము నొనర్చిరి.

ఇట్టి సామగ్రి ఉన్నప్పుడు ఒక్కొక్క ఘట్టము చాల యంద గించును. ఒక్కొక్క పద్యమే కావ్యముచేయునంతటి చేతశ్చమత్కృ తిని జేయఁగలదు :— వసుచరిత్రలో శుక్తిమతీకోలాహలు లిద్దఱు జడప్రకృతులు. జడములకు రెండిటికి కవి చైతన్యము పోసెను.

భీమేశ్వరపురాణము-కొన్ని స్థల విశేషములు

దక్షారామము

శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్య శాస్త్రి.

భీమేశ్వర పురాణమునందు శ్రీనాథుఁడు ప్రధానముగాఁ గొనియాడినది భీమనాయకుని మహిమ. ఈవిషయమునే కాశీఖండము కృత్యాదిని "ప్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁ గొనియాడితి భీమనాయకుని మహిమ" యని వాకొనియున్నాఁడు. ఆభీమనాయకుఁడు నెలకొనిన 'దక్షారామము' మహిమను గూడ సవిశేషముగనే చిత్రించియున్నాఁడు. ప్రాసాదపంచాక్షరీ మంత్రోపాసకుఁడై కవితాప్రతిభను జేపట్టిన శ్రీనాథునకు, పరమేశ్వరునకుఁ బ్రధాననిలయమై, పంచారామములలోఁ బ్రధానారామమై, దక్షిణ కాశియనఁ బ్రసిద్ధినొందిన దక్షారామమును వర్ణించుట మిక్కిలిగ నాశాస్యము, కృతినాయకుఁడగు బెండపూడి అన్నామాత్యునకుఁగూడ దక్షారామము భోగమోక్షనిలయము గావునను విశేషముగ వర్ణింపవలసివచ్చియుండును. శ్రీనాథుని కాలమునాఁటికి దక్షారామ మాతఁడు వర్ణించినంతటి మహావిభవముతోఁ దులతూఁగియుండిన నుండవచ్చును. నాఁటికంటె నేఁ డెంతయు వన్నె తఱిగియున్నను ఆతఁడు వర్ణించిన విభవవిశేషములు కొన్ని మిగిలియే యున్నవి. నేఁటి కైదువందలయేండ్ల క్రిందటి దక్షారామ విభవము నొకమాఱు స్మరించి నేఁడు మిగిలియున్నవేమో కొంచెము వివరించెదను.

ఉ. ఏదెసఁ జూచిన న్విబుధు లేదెసఁ జూచిన మౌనిమండలం
బేదెసఁ జూచిన న్హరిదధీశ్వరవర్గము వాసవాది యం
దేదెసఁజూచిన న్నవమహేశ్వరమూర్తులు శ్రీనికుంభకుం
భోదర తండు భృంగిరిటి హూహుక హూహులు దక్షవాటికన్.

భీమ. ౧-౧౦౩.

ఇందుఁ జెర్కొనినట్టు దక్షారామమునం దేదిక్కునఁ జూచినను విబుధులు లింగస్వరూపులై గానవచ్చుచునేయున్నారు. ఇంద్రాది

దేవతావర్గము, ఈశ్వరునకుఁ జేదోడు వాదోడుగా నుండునికుంభకుంభోదరాదులు మాత్రము గానరాదు. దక్షారామము పశ్చిమపుదిక్కున గోగులమ్మ, ఉత్తరమున మండతల్లి, తూర్పుదిక్కున నూకాంబ, దక్షిణపుసీమలో ఘట్టాంబికయు నుండినట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. పేరులు సరిగా తెలియరాకున్నను నేఁడును గ్రామదేవత లట్లే నిలిచియున్నారు. నూకాంబ ఘట్టాంబికలను గూర్చి తెలిసియున్నవారు మాత్రము కొందఱేగలరు. ఈనలుగురు గ్రామదేవతలను శ్రీనాథుఁడు నాలుగుపద్యములలో వర్ణించి యున్నాఁడు. ౧-౯౮...౧౦౦

భారతదేశమునందలి యష్టాదశయోగపీఠములలో మాణిక్యాంబికా శక్తిపీఠ మొకటి. ఆమాణిక్యాంబిక దక్షారామభీమేశ్వరుని సన్నిధిని సర్వశృంగారయుతయై ప్రేమతో వెలసియుండి సకలకళ్యాణదాత్రియై యుండె ననినాఁడు.

పృథివిఁ బదునెనిమిది యోగపీఠశక్తి
గణములో నెంచ సర్వశృంగార యగుచు
భీమనాథుని సన్నిధిఁ బ్రేమ వెలయు
మాణికాదేవి సకల కల్యాణమూర్తి.

ఈ మాణిక్యాంబికి భీమేశ్వరునిప్రోల వెలసిన విషయమును గూర్చిన యైతిహ్యమొక్కటి మాణిక్యాంబాదండకమను పేర నాప్రాంతమున నెలకొనియున్నది. దానిలోని యితివృత్త మిట్లున్నది. మాణిక్యాంబిక యొక వేశ్యవనిత. ఆమె దక్షారామముననే యొక వేశ్యకు జనించి పెరిగి పెద్దదియగుచుండెను. దక్షారామమున భీమేశ్వరుఁడు ప్రతిపర్వమునందు నందివాహనారూఢుఁడై యూరేఁగుచుండెడివాఁడు. ఒకనాఁడు భీమనాథుఁ డట్లూరేఁగుచుండఁగా, మేళతాళాదుల ధ్వనులను విని యది యేమియని తల్లినడిగెను. ఆమె భీమేశ్వరుఁడు వైభవోపేతుఁడై గ్రామమునఁ బర్యటించుచుండెనని బదులు చెప్పెను. నే నాతని వరించి పెండ్లాడెద నని మాణిక్యాంబిక తల్లితోఁ దెలిపెను. నీకుఁ దగినవానిని సొమ్ములువిరివిగ నిచ్చువానిని జతగఁ దెచ్చెదను. దేవు నేల వరింతువని యెన్నివిధ

ములుగనో చెప్పిచూచెను. కాని యామెబోధనల నేపాటియుఁ జెవిఁ బెట్టక, యాభీమేశ్వరుని వెంబడివచ్చి, భీమేశ్వరునే తన భర్తగ వరించి యాతని యాలయమునఁ బరమేశ్వరుని కెదురుగ నిలిచిపోయెను. ఆనాఁటినుండియు మాణిక్యాంబిక సర్వోపాస్యమైన దేవత యైనది. నేఁటికిని వేశ్యలకు మాణిక్యాంబిక కులదేవత. వేశ్యలు ప్రత్యేకముగ నాపరమేశ్వరికి మ్రొక్కుకొని, మ్రొక్కులు చెల్లించుచు నుపాశింతురు. ఆగ్రామమునందును పరిసరములందును వేశ్యలలోఁ బలువురు ఆమెపేరును గూడఁ దాల్చినవారై పేరెక్కినవారు గలరు. ఈమెభీమనాథున కుత్తరముగ తిరుచుట్టుమాలలో నెలకొని యున్నది.

ద్వాదశక్షేత్ర వికచపత్త్రములతోడి
దక్షవాటిక యనెడి కెందమ్మివిరికి
సప్తగోదావరాంబు నిర్ఝరము తేనె
నడుమ రాయంచ శ్రీభీమనాయకుండు.

దక్షవాటమువికసించిన రక్తపద్మమువలె నుండ దానిచుట్టును పండ్రెండు క్షేత్రములు వికసించిన యాపద్మదళములవలె నుండును. ఈద్వాదశ క్షేత్రములు ప్రాగాదిదిక్కులలోను విదిక్కులందును గలవు ఈక్షేత్రములున్న తావులం దెల్ల నొకొక్క తీర్థ ముండెడిది. నేఁటికిని గొన్ని తీర్థములు గలవు. కొన్ని లోపించినవి.

1. ఇంద్రేశతీర్థము. ఇదిభీమనాథుని ఆలయమున కెదురుగ తూర్పుదిక్కునందున్న సప్తగోదావరతీర్థములోఁ గలిసి యున్నది. ఒడ్డున నిందేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఈయిందేశ్వరునకు ఆలయముగూడఁ గలదు.

2. సిద్ధేశ్వర తీర్థము. ఈతీర్థసవిధభూమిని సిద్ధేశ్వరుఁడు. దక్షుని యజ్ఞము జరిగినపు డిది ప్రాగ్వంశమున్న చోటఁట. లింగముమాత్రము గలదు. తీర్థముమాత్రము గానరాదు.

3. యోగీశ్వరము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు యోగీశ్వరుఁడు

4. యమేశ్వరము. అచటి యీశ్వరుఁడు యమేశ్వరలింగము. ఇదిదక్షిణదిక్కునందున్నది. లింగము తీర్థము రెండును గలవు. దీనికే యజ్ఞతటాక మనియుఁబేరు.

5. కాళేశ్వర తీర్థము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు కాళేశ్వరుఁడు.

6. వీరభద్రేశ్వరతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు వీరభద్రేశలింగము.

7. బ్రహ్మేశతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు బ్రహ్మేశ్వరుఁడు.

8. కుక్కుటేశ తీర్థము. లింగము కుక్కుటేశ్వర లింగము.

9. కపాలేశ్వరతీర్థము. కపాలేశ్వరుఁడు.

10 సోమనాథేశ్వరము. లింగము సోమేశ్వరుఁడు

11 మహేశ్వర తీర్థము.

12 సప్తగోదావరము.

ఈ తీర్థములలోఁ గొన్ని నేఁడు లోపించిపోయి సాగుబడియగుచున్నభూములుగా మాఱినవి. లింగములు మాత్రి మటసట నెట్టులో తలదాఁచుకొనియున్నవి. నామము మాత్రము చెడకుండ నిలిచియున్నది సప్తగోదావరతీర్థ మొక్కటిమాత్రమే. దాని ప్రాశస్త్యమును శ్రీనాథుఁడిట్లు లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శ్రీ భీమేశ్వరపాదపీఠవిలుఠ చ్ఛ్రీసప్తగోదావర
వ్యాఘుగోర్మిపరంపరా ఘుమఘుమప్రారంభ కోలాహల
క్షోభోద్వేజితపాతకౌఘము జగచ్చూడావతంసంబు ల
క్ష్మీశుభ్రాసన మొప్పు దక్షనగరీక్షేత్రింబు ధాత్రీస్థలిన్.

సప్తగోదావరము భీమేశ్వరుని పాదపీఠము మ్రోల వెలయుచునే యున్నది. కాని యాతఁడు వర్ణించినట్టు లూర్మిపరంపరలు గాని, ఘుమఘుమార్భటులు గాని యచటఁ గానరావు. తత్సమీపమునందనవరతము త్రైర్థికుల కోలాహలము మాత్రిము వినవచ్చుచునే యుండును. ఈ సప్తగోదావరము, గోదావరి సప్తశాఖలను సప్తర్షులు అంతః ప్రవాహరూపముగాఁ గొనివచ్చుటచే నేర్పడినది. సప్తర్షుల తపః ప్రభావము

చేఁ గొనిరాఁబడిన తీర్థమగుటచే నిది గంగానదికంటెను మిన్నయను భావమును శ్రీనాథుఁ డెంతయుఁ బ్రౌఢముగను ధ్వనిప్రధానముగను వర్ణించియున్నాఁడు.

గీ. రాజవంశజుఁడగు భగీరథుని వెంటఁ
బారుదెంచిన చదలేరు పాటియగునె
సప్తమునిరా ట్ప్రతాప సంప్రాప్తమైన
సప్తగోదావరంబుతో సారమహిమ.

మఱియొకచో నీ సప్తగోదావరమును మణికర్ణికతో సదృశముగాఁ జిత్రించి యున్నాఁడు. దానితో పాటు దక్షవాటమును దక్షిణకాశిగను వర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. జహ్నుకన్యాతీర్థ సన్నివేశమునకు
దక్షిణాంభోరాశి తటముసాటి
కమనీయమణికర్ణికా ప్రవాహమునకు
సప్తగోదావర జలముసాటి
కటకరక్షకుఁడైన కాలభైరవునకుఁ
బ్రకట పాతాళభైరవుఁడుసాటి
విశ్వాధిపతియైన విశ్వనాయకునకు
భీమనాథేశ్వర స్వామిసాటి
మోక్షవిభవంబునకు సాటి మోక్షలక్ష్మి
భోగమహిమంబునకు సాటి భోగమహిమ
వారణాశికి శ్రీ దక్షవాటమునకుఁ
దారతమ్యంబుఁ జర్చింప ధర్మ మగునె.

సప్తగోదావరము మణికర్ణికాతీర్థమునకు సాటి యనుట దాని పవిత్రతకు సర్వథా తార్కాణము. గంగానదీతీరమున నెలకొనిన కతమున విశ్వేశ్వరున కెంతటి ప్రసిద్ధియో భీమనాయకున కంతటిమహిమ యేర్పడినది. కాశిలోఁగల విశేషములన్నియు దక్షిణకాశియగు దక్షారామమునందును గలవని యీ భీమేశ్వరపురాణమునఁ బలుతావులందుఁ జెప్పఁబడెఁ

బడినది. దక్షారామము దక్షిణకాశియనుట క్రింది పద్యము బరికింపుఁడు.

క. దక్షిణకాశీనగరము దక్షారామంబు...

గీ. గౌరి యొక్కతె యాకాశగంగ యొకతె
కాశి యొక్కతె దక్షిణకాశి యొకతె
నలుగురును శంభునకు లోకనాయకునకు
రాణివాసంబు లనురాగరసము పేర్మి.

కాశిలో నుండిన దైవతము లిచటఁగూడ నేర్పడియుండుటచే దీనికి దక్షిణకాశీనగర మనునామము సార్థకమని యిట్లు వివరింపఁబడినది.

సీ. భీమేశ్వరేశ్వర శ్రీ మహాదేవుండు
హిమధామమౌళి విశ్వేశ్వరుండు
సప్తగోదావర సలిలప్రవాహంబు
సాక్షాత్కరించిన జహ్నుకన్య
తిరుచుట్టు మాలెలోఁ దిరమైన గణపతి
యేకాంతడుంఠి విఘ్నేశ్వరుండు
దక్షిణంబున నున్న దండపాణీశ్వరుం
డూహింప దండపాణీశ్వరుండు
భైరవస్వామి శ్రీ కాలభైరవుండు
నంది నందీశ్వరుం డేమి నందియంబు
దక్షవాటంబు కాశికాస్థలము కాదె
తీవ్రకరతేజ సత్యవతీతనూజ !

ఈ పద్యమున కాశీక్షేత్రమునందలి విశ్వేశ్వరునకు సాటిగ దక్షారామమునందలి భీమేశ్వరుఁడు సప్తగోదావరతీర్థము దక్షవాటమునం దవతరించిన జాహ్నవి. భీమనాయకునకు క్రింది భాగమున చుట్టు నుండెడి దేవతామాలికలో నెలకొనియున్న గణపతియే కాశిలో నవతరించిన డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకుఁ బ్రతిగ నున్న డుంఠివిఘ్నేశ్వరుఁడు. సాధారణముగ విఘ్నేశ్వరుని విగ్రహములం దెచ్చటనైనను తుండము కుడిచేతి

మీఁదికిఁ బ్రసరించి యుండును. కాశిలో నుండెడి డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకు భీమేశ్వరుని ఆలయములో నుండిన యీ డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకును దుండము వామహస్తమునఁ బ్రసరించి యున్నవి. డుంఠివిఘ్నేశ్వరుఁ డిచ్చటను గలఁ డనుట కిదియే తార్కాణము. కాశిలో దండపాణీశ్వరుఁడు నెలకొని ప్రసిద్ధి కెక్కి యున్నాఁడు. ఇచటను భీమేశ్వరునకు దక్షిణముగ దండపాణీశ్వరుఁడు గలఁడు. కాశిలోఁ గాలభైరవుఁడు ప్రధానముగ నారాధ్యుఁడు. ఇచటను అష్టభైరవులు నెలకొనియున్నారు. అచట నిచటఁ గూడ నందీశ్వరులు గలరు. కావున కాశీలో నుండెడి ప్రధాన దైవతము లందఱు నిచ్చటనుగూడ నెలకొనియుండుటచే దక్షారామము కాశి కేమాటియుఁ దీసిపోదనియు, అన్ని విధముల దానికిఁ దుల్యమే యనియు నీపురాణమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

గంగానదీతీరమునందలి పుణ్యక్షేత్రములలో సర్వదేవతా నిలయమగుటచేతను, విశ్వేశ్వరుఁడు నెలకొనిన తావగుటచేతను గాశి కెంత ప్రాధాన్యమో, దక్షిణదేశమున—అందును ఆంధ్రమండలమున భీమేశ్వరుఁడు,వివిధ దేవతానిచయమును నెలకొనియుండుటచే దక్షారామమునకును నాఁడంతటి ప్రాధాన్యమే. వెనుకటి శతాబ్దులలో మహారాజులెందఱో యీ భీమేశ్వరుని బరమదైవతముగా నెంచి యుపాసించిరనుటకు నా దేవాలయమునందలి శిలలలో ఖచితమైన వందలకొలఁది వారి వారి శాసనములే తార్కాణములు. భీమేశ్వరుని నిత్యపూజావిధులకు, భోగములకు, వా రిచ్చిన సొమ్ములు భూములు మనకీ నాఁటికిఁగూడ వారికి భీమేశ్వరునియెడలఁ గల మహత్త్వావేశమును జాటును. ఈ విషయమును భీమనాయకుని వైభవము నుగ్గడించు ప్రకరణమున శ్రీనాథుఁ డొక సీసపద్యము.లో వాకొనియున్నాఁడు.

సీ. గజచర్మ మెన్నఁడో కాని నిచ్చలుఁగట్టు
పసిఁడికమ్ముల పట్టు పచ్చడంబు
భసిత మెన్నఁడో కాని ప్రతిదినంబు నలందు
మలయజంబు కురంగమదముఁ గూర్చి

నిడుద పాములరాజు తొడవు లెన్నఁడో కాని
తారహారములు నిత్యము ధరించు
నృకరంకరుండమాలిక లెన్నఁడో కాని
ధరియించుఁ గహ్లారమాల యెపుడు
కాట నడుచక్కి నెన్నఁడో కానియుండు
దక్షవాటి సువర్ణసౌధములమీఁద
నెన్నఁడో పిశాచులనుగాని యిందుముఖుల
నెల్లకాలంబు దలఁచు భీమేశ్వరుండు. భీమ. ౧-౧౧౫.

శ్రీనాథుని ప్రౌఢకవిత కలంకారమగుటచే విశ్వలోకకుటుంబి భీమేశ్వరుఁడు దక్షపురిసానికూతులఁ దవిలినవాఁ డయ్యెను. శ్రీనాథునకా పరమేశ్వరునియెడల నట్టి చనవుండుటచేతనే భీమేశ్వరుని ధూర్తప్రకారంబుగా సానివాడ కనుపుచు భృంగిరిటి తండు నికుంభులను కయిదండ యిచ్చినాఁడు. అర్ధరాత్రిమువేళ నంతఃపురాగనలం గన్ను మొఱంగి యీశ్వరుఁడును కదలవలసినవాఁ డయ్యెను. ఆ తెఱఁగు నీ పద్యమునం దిట్లు చిత్రించినాఁడు.

ఎనయంగల్గినకూర్మి భృంగిరిటిఁగానీ తండుఁగానీ నికుం
భునిఁగానీ కయిదండ పట్టుకొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాం
గనలం గన్ను మొఱంగి యప్పురమునం గన్నేఱు కాఁదారి ప్రా
ద్దున భీమేశుఁడు సానివాడ కరుగున్ ధూర్తప్రకారంబునన్.

అంతటితోఁ బోక పదునాలుగు మహాయుగముల ముదుసలియగు భీమనాయకునకు దక్షారామమహిమమున సానిపెండ్లి యెప్పుడును మొగచాటుకాదని వివరించియున్నాఁడు.

పదునాల్గు మహాయుగముల
ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం
డదు సానిపెండ్లి యెప్పుడు
నది దక్షారామ మహిమమగునో కాదో.

మఱియు బెండపూఁడి అన్నయామాత్యుఁడు కట్టించిన మొగసాలవాకిటి మహోత్సవ మంటపమునందుఁ బేరోలగంబుండి నృత్తగీతవాద్యాదులు

భీమేశ్వరుఁడు నాఁడవధరించెనని తెలుపుచు శ్రీనాథుఁడు సానికూఁతుల నెంతేని యొయ్యారముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు.

"వెండియు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను నఖండవిభవంబున నాఖండలాది విబుధమండలంబు పరివేష్టించియుండ,......నిలింపగంధర్వాప్సరోజాతులగు సానికూఁతులు గొలువ,......కుండలీలాసక ప్రేరణ ప్రేంఖణ సింధుకందుకధమాళి చేలమతల్లీ హల్లీస కాదినృత్యంబు లవలోకించుచు, పంతంబు లవధరించుచు, మేలంబు లాలకించుచు... వినోదించుచుండు." ఆనాఁడు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను గాంచెడి వేశ్యాలాస్యాదికము లీనాఁడును శారదా నవరాత్ర్యుత్సవసమయములఁ దిలకించుచునే యున్నాఁడు. ఉత్సవసమయములలో భీమేశ్వరుఁడు నేఁటికిని అన్నయామాత్యుఁడు గట్టించిన మహోత్సవ మండపముననే కొలువుదీర్చుచుండును. పట్టణవైభవ మించుక పరికింతము.

ఉ. వీటికి నాల్గువంకలను వెన్నెలతోఁటలఁ బోలు నీళ్లతో
హాటకపద్మమండితము లైనకొలంకులు చూడ నొప్పగున్
జీటికి మాటికిన్ హరుఁడు జృంభితలీల నటింప మాళిమి
న్నేటికృపీట నిర్ఝరము లింతటనంతటఁ జిందెనో యనన్. 1-86.

ఈ నాఁటికిని దక్షవాటికకు నాల్గువంకలను పద్మములతో నిండిన కొలఁకులు చూడ నొప్పుగనే యుండును. కాని దక్షపురియొద్ద సప్తగోదావరము నెంతటి డంబరముతో వర్ణించినాఁడో యాసారంతగఁ గానరాదు.

సీ. వేదండవదన శుండాదండ చుళికిత
ప్రోజ్ఝితాంభశ్ఛటాప్లుతనభంబు
దేవగంధర్వాప్సరోవధూటీస్తన
స్థాసక శ్రీగంధ ధవళితంబు
కనకసౌగంధిక గంధోత్తమాగంధ
సారనిష్పంద పుష్పంధయంబుఁ
జటులవీచీ ఘటాఘట్టనాట డోలారూఢ
హంససంసన్నినాదాలసంబు

భూరితీరావనీ ఘనీభూతచూత
జాతివకుళవనీ సమాచ్ఛాద్యమాన
బహుళసింధు ధునీవనబకమరాళి
దక్షపురియొద్ద సప్తగోదావరంబు.

ఈ నాఁడు సప్తగోదావరము పరిమితమైన జలపాతము మాత్రమే గలిగి యున్నది. ఆనాఁ డొకప్పుడు ఏనుఁగు లీఁదుటకు సరిపడిన నీరుండెడి దేమో? అచ్చటి నీరు దేవగంధర్వాప్సరసలు జలకమాడఁగా నాఁటి వారల స్తనముల పూఁతగంధములచేఁ దెల్లనగుచుండెనఁట. ఈనాఁ డెవ్వరేని త్రైర్థికులు పోయి పుణ్యము వచ్చునని మాత్రమే యాయుగ కమున స్నానము చేయవలసిన స్థితిలో నున్నది. నేఁడు నాచు తూటు కాడ యధికముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని తుమ్మెదలు మూఁగు పద్మములు నామమాత్రమునకైన నచటఁ గానరావు. తీరభూమియందు శ్రీనాథుఁడు వర్ణించినతోఁట లేమియుఁ గానరావు గాని,పరిసరములందు మాత్రము వివిధములయిన తోఁట లున్నవి. పరిసరభూమియంతయు సారవ తరమైనదియే. నాగవల్లీలతలతో నిండిన భూములు పెక్కులు గలవు. దక్షారామము తములపాకుల కీప్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధమే. నాఁటి హంసలు క్రౌంచములు మచ్చునకైన నీనాఁడు గానరావు.

దక్షారామమునందలి వస్తుజాతములో శ్రీనాథుఁ డన్నిటికంటె నెక్కుడుగా వర్ణించినది వేశ్యల సౌందర్యము. అట్లు లధికముగా వర్ణించుటకుఁ గారణము—కృతిపతియైన బెండపూడి యన్నామాత్యునిఁగోరి పంచారామములందుఁ బల్లెలలోను పట్టణములందును ప్రౌఢేందుబింబా ననలు దూతికలకు భూషావళులు లంచం బిచ్చుట. యీ విషయ ము నిట్టులు శ్రీ నాథుఁడే యుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. కాంచీకంకణతారహారకటక గ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూడన్ననిన్
బంచాస్త్రోపముఁ జారతారకవయన్ బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్లెలఁ బురిం బ్రౌఢేందుబింబాననల్.

ఈతని కుత్సాహము మెఱయించుటకుఁ బోలె దక్షారామమున మరు

నిచే నిక్షుచాపము ననయము మొఱయింపఁజేయుచు ముజ్జగంబులు గెలుచు పూనికను గలిగించినాఁడు. మఱియు దేవేంద్రుఁడు భీమేశ్వరున కరణముగా నిచ్చిన గంధర్వాప్సరోభామినీ చరణ నూపురఝుంకార ములతో ముజ్జగంబులు జంకింప నుంకింపఁజేసినాఁడు, ఆతీ రిట్లున్నది.

మ. మొరయించు న్స్మరుఁ డిక్షుచాప మనిశంబుం దక్షవాటీమహా
పురమధ్యంబున ముజ్జగంబు గెలువన్ బుత్తెంచులీలం బురం
దరవిశ్రాణిత దేవతాభువన గంధర్వాప్సరోభామినీ
చరణాంభోరుహ నూపురస్వనములన్ జంకించు ఝుంకారముల్.

ఆగంధర్వాప్సరసలు సాయంకాలసమయములందు దక్షారామ సమీప మునం దుపవనములలోఁ గల్పద్రుమముల నీడలందుండి, గంధర్వోప నిషద్రహస్యములను వక్కాణింతురఁట భీమేశ్వరుఁడు. దక్షారామమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైనపుడు దేవేంద్రుఁ డాతనికి భీమమండలమును ధారాద త్తముగా నిచ్చుచు, నాఱువందల వారవధూటులను గూడ నిచ్చియుం డెను. ఆవిషయమును శ్రీనాథుఁడిట్లు వివరించి యున్నాఁడు.

చ. సురపతి మార్గశీర్షమున శుద్ధచతుర్దశినాఁడు రోహిణిం
బొరసిన సిద్ధయోగమున భూతల మిచ్చెఁ బయోధిగౌతముల్
గరుసుగఁ దుల్యభాగయును గండ్రెడు లోనుగ దక్షవాటికా
వరునకు భీమనాథునకు వారవధూత్రిశతీద్వయంబుతోన్.

దేవేంద్రుఁడు దక్షవాటీశ్వరుఁడగు భీమేశ్వరునకు ధారాదత్తముగ నిచ్చిన భూమికి నెల్లలు ప్రాగ్దక్షిణములందు సముద్రము. పశ్చిమము నకు మహాగౌతమి. ఈ మండలమునకు మధ్యభాగమునందు గండ్రేడు (ఇది దక్షారామమున కొక యోజనము దూరమునం దున్నది) తుల్యా భాగానదీతీరమును గలవు. ఈయెల్లలనడుమ నుండిన భూమిని దానము చేయుచు, నాఱువందల వేశ్యాంగనలను గూడ నిచ్చెనని యీపద్యము వలనఁ దెలియుచునే యున్నది. నాఁటికి నేఁటికిని దక్షారామమున వేశ్యవాటికలు హెచ్చుగనే గలవు.

శ్రీనాథుఁడు పెద కోమటి వేమారెడ్డి యాస్థానియందు విద్యా ధికారియై పెక్కు శాసనములను రచించియుండెను గావున భీమనాథు

నకు దేవేంద్రునిచే భీమమండలము దానము చేయించునపుడును నాఁటి మర్యాదల నన్నిటిని నీ దానశాసనమునఁ గ్రమబద్ధముగఁ జేసి యున్నాఁడు. దానముచేసిన సమయము—మార్గశీర్ష మాసమున శుక్ల చతుర్దశినాఁడు చంద్రుఁడు రోహిణీనక్షత్రముతోఁ గూడిన శుభయోగము. ఈ దానమున సర్వసమృద్ధి యేర్పడె నని యిట్లు వాకొని యున్నాఁడు.

గీ. తుల్యభాగాతరంగిణితోడఁ గూడఁ
గణ్వవాహినితోఁగూడఁ గనకరత్న
దివ్యపరిధాన సహితంబు దేవభర్త
ధరణి భీమేశ్వరున కిచ్చె ధారపోసి.

గీ. దాత త్రైలోక్యభర్త నృద్ధశ్రవుండు
దేయ మంభోధి గౌతమీతీరభూమి
త్రిపురవిధ్వంసనుండు ప్రతిగ్రహీత
యింత యొప్పునె పరికింప నీ సమృద్ధి. భీమ. ౫.౭౭,౭౮.

సాధారణముగ నాఁటికాలమునం దేప్రభువైన నొక్కనికి భూదానము చేయునపుడు పరిసరమందలి ప్రజానీకమును బిలిచి, వారి కాదానవిషయముల నెఱిఁగించి, వారిని హెచ్చరించుట పరిపాటి. ఈభీమమండల దానసందర్భమునందు సైతమాపరిపాటియే పాటింపఁబడినది. కనుఁడు-

సీ. ఓమహాజనులార భీమమండలమహా
గ్రామఖండికభట్టి కార్ద్రజైక
వాస్తవ్యులార విశ్వాసపూర్వకముగా
సావధానమనస్కులై వినుండు
ప్రాగ్దిశకును యామ్యపశ్చిమంబులకును
నంభోధిగౌతము లవధిచిహ్న
లుత్తరమున మూఁడుయోజనంబుల తుద
ఫాలిమేలు యిది చక్రవలయ రేఖ

యీమహాక్షేత్ర మేను సర్వేశ్వరునకు
నిందుధరునకు దక్షవాటీశ్వరునకు
నిచ్చితిని ధారవోసి భీమేశ్వరునకు
నాసుధాకరతార కాహస్కరముగ.

ఆ. పలుకొండుఱ్ఱి మీరలే పురాంతకునకు
పృథివియాగి బిడ్డ బిడ్డతరము
బ్రతుకఁ డాశ్రయించి ఫణిరాజకుండలు
భీమనాథ దేవు భూమిజనులు.

బృహస్పతి సదుపదేశమున దేవేంద్రుఁడు పురశాసనుండగు శ్రీభీమేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు నంగరాగాది భోగవైభవ వినోదార్థంబుగా గజాశ్వ దాసదాసీ గాణిక్యమాణిక్యగోధేనుసహితంబుగాభీమమండలంబు దక్షారామ సమేతంబుగా సమర్పింప, నాభీమనాధుఁడును తనకు సామంతులుగను, ఇరుగుపొరుగువారిగను చాళుక్యభీమేశ్వరుని భైరవుని పాల్వలేశ్వర మృకండేశ్వరులను గావించుకొని యీభీమమండలిని బరిపాలించెనఁట. ఆపరిపాలనాక్రమ మరయుదము.

మ. సరిసామంతుఁడు శ్రీకుమారవనికాచాళుక్య భీమేశ్వరే
శ్వర దేవుం డుపకంఠ బాంధవుఁడు శ్రీసంవేద్యరాడ్భైరవుం
డిరువుంబొర్వును బల్వలేశుఁడు మృకండేశుండుగా నేలె ని
ద్ధరణీమండలి భీమనాథుఁడు నిరాతంకప్రతాపోన్నతిన్.

శ్రీ కుమారారామ వాసియైన చాళుక్యభీమేశ్వరుఁడు, దక్షారామభీమేశ్వరునకు సరియైన సామంతరాజఁట. దక్షారామ భీమేశ్వరలింగము, కుమారారామ (సామర్లకోట) భీమేశ్వర లింగమును ఆకారమునందును ఔన్నత్యమునందును సమానములే. ఆలయ ప్రాకారశిఖరాదులు రెండిట నుండినవి యొక్కతీరయినవి; ఒకేవిధమయిన రాళ్లతో, ఒకజాతి శిల్పులచే నొకేతీరుగ నిర్మింపఁబడినవి. చాళుక్యభీమునిచే నివి నిర్మింపఁజేయఁబడిన వని యైతిహ్యము. చాళుక్యుల కొకప్పుడు రాజధానిగ నుండిన భీమారామమునకు సమీపమున కుమారారామ భీమేశుఁడు వెలసియుండుటచేతను, చాళుక్యభీమునకు భీమేశునెడ భక్తితాత్పర్యము

లేర్పడి ఆలయ ప్రాకారాదుల నిర్మాణమున కాతఁడు మూలభూతుఁడగు టచేతను, ఆభీమేశుఁడు చాళుక్యభీమేశుఁడయినాఁడని తోఁచును. ఈవిషయ మును శ్రీనాథుఁడేయీభీమేశ్వరపురాణమునఁ బంచారామములను గూర్చి వివరించు పట్టున నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు. "చాళుక్య వంశరాజధాని యగు చాళుక్యభీమవరనామగ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమార స్వామిచేతఁ బ్రతిష్ఠితంబగుటఁజేసి కుమారభీమలింగంబునఁ బ్రఖ్యాతి నొందిన భీమారామంబును"

ఇవి యిట్లుండ చాళుక్యభీముఁడు తన పేరిట దక్షారామము నను కుమారారామమునను లింగములను స్థాపించి, భీమేశ్వరుఁడను నామ ముల నాలింగములకు వెలయించె నని చరిత్రజ్ఞులు కొంద ఱూహలుచేసి యున్నారు. వారు చేయునది యూహామాత్రమే కాని దానికి ప్రమాణ మిసుమంతయుఁ గానరాదు. అంతకుముందు భారతదేశమున లింగములే లేవని మఱికొందఱ యూహ. అది యవిచారమూలకమే యగును గాని ప్రమాణము కానేరదు. నేఁడు భూగర్భపరిశోధనలు గావించు తఱి క్రీస్తు నకుఁ బూర్వమందుండెడి లింగములు గూడ బయలుపడుచున్నవని తద్ జ్ఞుల యభిప్రాయము. చాళుక్యభీముఁ డని శ్రీనాథుఁడనిన మాత్రమున చాళుక్యభీముఁడు తనపేరఁ బ్రతిష్ఠించిన లింగము భీమేశ్వరుఁ డనిన, శ్రీనాథుని పూర్వోత్తర వాక్యములే విరోధించును. కావున దక్షారామ భీమేశ్వరునితో సమానవైభవము గలిగి, భీమమండలికి ఉత్తరదిక్సీమలో నెలకొనియున్న కుమారారామ భీమేశ్వరుఁ డాతనికి సమానుఁడగు సామంతరాజుగ నుండెననుట.

సంవేద్యమునకు రాజయిన భైరవేశ్వరుఁడు దక్షారామభీమేశ్వ రునకు సమీపమున నుండెడి బంధువు. ఇట సంవేద్యమనఁగా భీమేశ్వ రుని యాలయమునకుఁదూర్పుగ నిరువది నాలుగు మైళ్లదూరమున బ్రహ్మసంవేద్యము అను తీర్థమొక్కటిగలదు. అచట గోదావరీ శాఖ లగు గౌతమి భారద్వాజి వృద్ధగౌతమియు సముద్రమునఁ గలియును. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఆసమీపమున భైరవ పాళెము అను పల్లె యొక్కటిమాత్రమే గలదు. ఈభైరవుఁడు భీమేశ్వ

రున కుపకంఠబాంధవుఁడై నాఁడు. ఈనదీసాగర సంగమమునందలి సముద్ర తరంగముల నుత్ప్రేక్షించుచు,కవి యీ క్షీరవేశ్వరుని మాహాత్మ్యమును గూర్చి వేఱొకచోట నిట్లు లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. కాశిం జచ్చినయంతఁగాని పడయంగారాని కైవల్య మ
క్లేశంబానటు వేద్యనాయకునిచే లీలాగతిం జేరు రా
రో! శీఘ్రంబున మర్త్యులార! యను నారూపంబునఁ గ్రమ్మోయు నా
కాశాస్ఫాలన గౌతమీజలధి సంగక్లేశకల్లోలముల్. 3-93

ఈపద్యమున కాశిపట్టణముకంటెను గౌతమీ జలధిసంగమక్షేత్ర మాహాత్మ్యము నతిచమత్కారముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు. ఇది పరోక్షముగ నాంధ్ర దేశ ప్రాభవమును వ్యక్తముచేయు చున్నది.

ఇరుగుపొరుగు వారు పల్వాలేశ్వరుఁడు, మృకండేశ్వరుఁడును. పల్వాలేశ్వరుఁ డనఁగా పలివెల గ్రామమునందున్న కొప్పులింగేశ్వరుఁడు. ఈతఁడు దక్షారామ మేశ్వరునకు మూఁడుయోజనముల దూరములోఁ గాంతేయీనదీతీరమున (కౌశికి నదియొడ్డున) వెలసియున్నాఁడు. ఈపల్వాలేశ్వరునిగూర్చి మఱియొకచోట నీరీతిగ వర్ణించియున్నాఁడు.

వాఁడె మాయింటివేల్పు పల్వాలపురమునఁ
గొప్పులింగంబు ఫణిరాజకుండలుండు. 3. 99.

అటులనే పొరుగున పశ్చిమదిక్కునలో మృకండేశుఁడు వెలసియున్నాఁడు. మృకండేశుఁ డనఁగా రాజరాజనరేంద్రనగరమున పుండరీకాద్రి (పుష్కర గిరి) పరిసరమున నెలకొనియున్న మార్కండేయస్వామి. ఈపరమేశ్వరుని శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమునఁ బలుతావులందు స్మరించియున్నాఁడు.

అదె పుండరీకాద్రి యచట మార్కండేయు
నిలువేల్పుముక్కంటి వెలసెఁ దొల్లి

రాజమహేంద్రవరము వర్ణించుచు — 3. 99.

కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్యకూలంకషా జల
స్ఫారిత శ్రీరుద్ర పాదయుగళి

......సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము. ౧. ౯౨

అనినాఁడు. కమలాచలాగ్రమున (పుష్కరగిరి శిఖరమున) నెలకొనిన వాఁడు మార్కండేయ శివుఁడనియు, గోదావరీపుణ్యజలములచే నలంకరింపఁబడు నాస్వామి సమీపదేశమును రుద్రపాదక్షేత్రమనియు వాకొనుట విదిత మగుచున్నది.

ఈవిధముగ తనతో సమానులయిన నీశ్వరమూర్తులతోఁగూడి భీమేశ్వరుఁడు దక్షవాటికామహాక్షేత్ర సింహాసనారూఢుఁడై భీమమండలిఁ బాలించె నని పై పద్యము తెలుపుచున్నది. శ్రీనాథుని కాలమునందు దక్షారామ వైభవము మహోన్నతమని యాభీమేశ్వరపురాణము తార్కాణించుచున్నది. ఆనాఁడు దక్షారామమునందు, దక్షాధ్వర ధ్వంసముజరిగిన సంఘటనలనుగూర్చి చెప్పుకొనుచుండెడివా రుండిరనుట నిట్లు వివరించినాఁడు.

సీ. ఎచ్చోటఁ దాఁ బాతె నిట్టిరూపముఁదాల్చి
 నతిసాధ్వసంబుతో నధ్వరంబు
పాటిల్లె నెచ్చోట భాషావధూటికి
 నతిజుగుప్సిత మైన యంగవికృతి
యెచ్చోట ముచ్చిచ్చు నేడేసి నాల్కలు
 కొండనాల్కలు దాఁకఁ గోఁతవడియె
నెచ్చోట నులివేఁడి యెండఁ బండులు రాలి
 పూషార్కువదనంబు బోసివడియె
దక్షుఁ డెచ్చోటఁ బొట్టేలితల ధరించెఁ
జెందువందయ్యె నెచ్చోట నిందుఁ డనుచుఁ
జెప్పుదురు వీరభద్ర విజృంభణంబు
భీమమండలి నందు బ్రాఁబెద్దమునులు.

దక్షాధ్వరధ్వంసము జరిగినచోటనున్న కొలనునుమాత్రము దక్షకుండమని యచ్చటిజనులు వ్యవహరింతురు.మిగిలిన చిహ్నములేవియు నచటఁగానరావు.దక్షుఁడు యజ్ఞాగారమగుటచే నాప్రదేశమునకు దక్షారామ మని పేరువచ్చినట్టులుమాత్రె మీభీమేశ్వరపురాణమున స్పష్టముగనున్నది.

ఏకాదశస్కంధము

— హరిభట్టారకుఁడు —

క. నలినాక్షుని కీర్తనమునఁ
గలుగును మోక్షం బటంచు ఘనులైన మునుల్
కలియుగమున వినుతింతురు
కలదే మాఱి లాభ మింతకన్న నృపాలా. 135

క. వినుతింపఁ గృతయుగాదుల
ఘనులగు నరవరులు కలియుగంబున దలచై
జననంబుఁ గోరుచుందురు
వనజాక్షుని లోకమందు వసియించుటకై. 136

సీ. ద్రవిడదేశంబునఁ దామ్రపర్ణి నది
కావేరి యను పేరఁ గలుగు పుణ్య
దివ్యవాహినియుఁ దోతెంచి మహానది
ప్రవహించుఁ దజ్జలపాన మెవ్వ
రొనరింతు రాజను లుర్వీశ పితృదేవ
మునిఋణంబులవలన ముక్తు లగుదు
రచట దీపంబు నిత్యంబు సేయుచు విష్ణు
పాదాబ్జముల భక్తిఁ బరగువారి
నఖిలలోకేశుఁడైన శ్రీహరి పరేశుఁ
డాదిశూన్యుండు శ్రీనాథుఁ డవ్యయుండు
నిఖిలజీవాంతరంబుల నిలుచువాఁడు
చెడని యాత్మీయపదమునఁ జేర్చు మిగుల. 137

వ. అని యివ్విధంబున ఋషభకుమారులైన భగవత్ప్రతిబింబంబులైన యోగివరులు విదేహనరపాలకునకు నవ్యయపద ప్రాప్తికరంబులైన భాగవత ధర్మంబుల నుపదేశించి తత్పూజితులై యంతర్ధానంబు

నొందిన విస్మయంబంది యమ్మిథిలేశ్వరుండు కర్మానుష్ఠానంబు సమాప్తించి జ్ఞానయోగం బవలంబించి తన్మూలంబునఁ బరమపదం బునకుం జనియె; నీయుపాఖ్యానంబుఁ జదించిన వినిన నరులు హత కిల్బిషులై విష్ణులోకనివాసు లగుదు రని నారదుండు వసుదేవున కీవృత్తాంతం బెఱింగించి మఱియు నిట్లనియె. 138

క. భగవద్భక్తికి సాధన
మగు నీ ధర్మముల వినియు హతకలుషుఁడవై
సుగతికిఁ జనియెద వీవు
జ్జగములు వినుతింప విగతసంగుఁడ వగుచున్. 139

క. నీకీర్తులు నిర్మలమై
లోకంబులఁ బూర్ణమయ్యె లోకోత్తర యీ
శ్రీకాంతుఁ డుద్భవించెను
మీకుం దనుజాతుఁ డగుచు మేదినిలోనన్. 140

క. శ్రీహరిపైఁ దనుజాత
స్నేహం బొనరించి వర్ణనీయం బగుమీ
దేహములు శుద్ధిఁ బొందెదు
నాహారాలింగనోజ్జ్వలాలాపములన్. 141

క. పగఁగొని శిశుపాలాదులు
భగవంతుని నతివిలాస భావస్మరణం
బొగిఁజేయుచు ననుదినమును
సుగతికిఁ జని రెచట నిట్టిచోద్యము గలదే. 142

క. ఎడపక రిపుల వధింపను
బుడమిని నవతీర్ణుఁడైన పురుషోత్తముపైఁ
గొడు కనియెడి మోహం బది
విడువుము వసుదేవ సర్వవిద్యార్థజ్ఞా. 143

గీ. భూమిపతులఁ జంపి భూభారమెుగి మాన్పఁ
బంచి సుజనరక్షణంబుకొఱకు
నవతరించి కృష్ణుఁ డమరులు వొగడంగ
నిలిపెఁ గీర్తి దిశల నెమ్మితోడ. 144

వ. ఇట్లు నారదుండు భగవద్భక్తికరంబులగు జయంతోపాఖ్యానంబుఁ జెప్పిన విని విస్మయంబంది దేవకీవసుదేవులు వాసుదేవు నందుఁ బుత్రమోహంబు విసర్జించి, పరమాత్మగాఁ దలంచుచు వర్తించి రని శుకయోగీంద్రుఁ డానతిచ్చిన విని పరీక్షిన్నరపాలపుంగవుం డిట్లనియె.

గీ. ఏమిచేసె కృష్ణుఁ డిటమీఁద యదువుల
నేవిధంబు తోడ నే పడంచె
భక్తజనులచేతఁ బ్రార్థితంబైనట్టి
పదము నెట్లు వొందె భవ్యచరిత. 146

వ. అని పలికిన రాజవరునకు యతివరుం డిట్లనియె. 147

సీ. ముని గణంబులతోడ మొనసిన బ్రహ్మయు
గణములు గొలువ శంకరుఁడు దేవ
బృందంబుతోనఁ ద్రిభేదనుం డాదిత్యు
లశ్వినుల్ వసువులు నంగిరసులు
ఋభువు లప్సరసలు రుద్రులు సాధ్యులు
గంధర్వసిద్ధనాగమునులఁ గూడి
కింపురుషుల్ పితృ కిన్నర వర్గముల్
సంఘమై కృష్ణ దర్శనముఁ గోరి
ధరణి దివములఁ గల పదార్థములచేతఁ
బొలుపు మీఱుచు విభవసంపూర్ణమైన
ద్వారకాపురి దేవకీతనయుఁడైన
విష్ణుఁ గాంచిరి వేదాంత వేద్యు నచట. 148

క. సుర లిట్లు వాసుదేవుని
మరుజనకుని దివ్యమైన మాల్యంబులచేఁ
గర మొప్పఁ బూజ చేసియుఁ
బరువడి వినుతించి రమరపంక్తులు సుజనా! 149

దండకము

శ్రీమన్మహేంద్రాది మౌళిస్థలీకీలితానేకరత్నచ్ఛటాపుంజసంరంజితాంఘ్రి ద్వయో దార లక్ష్మీకుచద్వంద్వ నిక్షిప్తకస్తూరికా న్వాసితాత్మీయ వక్షస్థలాలంబి సత్కౌస్తుభోద్భాసితా నేకయోగీంద్ర హృత్పద్మపంకేరు హాంతర్నివాసా జగన్నాథ నీదాసవర్గంబుచే నెల్ల కాలంబు బుద్ధీంద్రియప్రాణ వాక్చిత్తసంఘంబుచేఁ జింతితానేక దేహుండవై యుండు; దీశా మహామాయచే దుర్విభాగుండవై ధాతృభూతేశ లక్ష్మీశభావంబులం బొంది తత్తద్గుణస్థుండవై సర్వలోకోద్భవస్థిత్యపా యాదిహేతుండవై యుందు; వీ దేహి యుష్మత్పదాంభోజ భక్తిన్ విసర్జించి విద్యాశ్రుతధ్యాన దానక్రియాకర్మతంత్రంబుచే శుద్ధిఁబొందంగ లేఁ డచ్యుతా మాకు యోగీంద్ర హృచ్చింత్య మైనట్టి నీపాద మెల్లప్పుడున్ మంగళార్థం బవుంగాక; నారాయణా ! నీవు సుజ్ఞానసంపన్నులై యున్న సన్న్యాసిసంఘంబుచే ముక్తి సంప్రాప్తికై వ్యూహాలం దర్చితాకార విభ్రాజమానుండవై యుందు వాయ్వగ్ని నాజ్యాదుల న్వేదసన్మంత్రజాలంబుచే వేల్చు భూదేవసంఘంబుచే నాత్మజిజ్ఞాసులైనట్టి యోగీంద్ర బృందంబుచే వందనీయుండవై యుందు వెంచు న్విచారింప నీ మాయగాదే సురేశా వసుశ్రీగృహాపత్యవిత్తాది సంజాత దుర్మోహులై మర్త్యు లాశా మహాపాశ సద్బద్ధులై బుద్ధిమార్గంబు వర్జించి విద్యాకులాచార లక్ష్మీమదోద్రేక సంపన్నులై కన్నులం గాన కత్యంత లాభంబునం జేసి నీపాదభక్తి న్విసర్జించి హీనంబులైనట్టి జన్మంబులం బొంది తప్తంబులై యుండు సంఘాతకూపంబులం దుందు రత్యాహహా మహారూప నీ

కంఠికంబై నదామంబుతోఁగూడిసంస్పర్థియైలక్ష్మి వక్షఃస్థలంబందు నిత్యం బు వర్తించు ముక్తిప్రదా పద్మజాతాదిబృందారకానీకముల్ గోప గోగోపికారూపముల్ దాల్చి నీపాదభక్తిఁ బ్రవర్తింతు రత్యంతముం జూడ మాయామహాపూరుషాన్యంబులై యున్న కాలస్వరూపంబు దానైన నీపాదకంజంబు మాకెప్పుడు న్మంగళార్థం బవున్గాక; పద్మోద్భవుం డాది నిర్మించె హేమాండ మూర్ధ్వాధరారణ్యరూపాభిరామంబుగాఁ జక్రి హస్తా జగత్స్వామివై నీవు మాయాగుణోత్థంబులైనట్టి యర్థంబులం బొంది తద్గ్రాహివై పద్మపత్త్రంబులో నీటిచందానలిప్తుండవుంగాక వర్తింతు వింద్రాదివంద్యా సమస్తావనీభార నిర్వాపణార్థంబునై దేవకీ దేవి గర్భాబ్ధిలో నుద్భవంబంది సంసారిదేవారి సంఘంబుల న్మర్త్యరా జన్యవర్గంబులన్ మొత్తి యత్యంత హర్షంబుతో నల్లరేపల్లెలో గొల్ల వారిండ్లు శోధించి చోరాధినాథుండవై బాలగోపాలురంగూడి తోడెట్టు పాలందులో మీఁగడల్ వెన్నలున్ మెక్కియొక్కమ్మచేన్ వమ్ముగా కుండ క్రీడింతు వాశావిషాధీశతల్పా మనోజాత బాణానలాభీల కీలాభి సంతప్తులై యున్న యీషోడశ స్త్రీ సహస్రంబులున్ యుష్మదీయేంద్రి యక్షోభ సేయంగ లేరైరి నీపాదతీర్థంబులో కత్రయుంబున్ బవిత్రంబుగాఁ జేఁగు సర్వాత్మకా! సర్వవంద్యా నమస్తే నమస్తే నమస్తే నమః. 150

క. ఈరీతిని వసుదేవకు
మారకుఁడై వెలయునట్టి మధుసూదనునిన్
నీరజభవ భవముఖ బృం
దారకులు నుతించి రధిక తాత్పర్యమునన్. 151

వ. అంత నాఖండలాది దేవతామండలంబున కధినాయకుండగు చతు ర్ముఖుండు పుండరీకాక్షునకు వెండియు నిట్లనియె. 152

ఆ. పూర్వమందు నీవు పుడమి భారము మాన్ప
నవతరించి దిశలయందుఁ గీర్తి
సత్యసంధులందు సకలధర్మము నిల్పి
నవడి నొంది తసురనివహములను. 153

సీ. యదుమహావంశమం దవతరించిన నీవు
దివ్యతేజంబునఁ దేజరిల్లు
వెరవున నుద్దామ వృత్తకర్మంబుల
నఖిలరక్షణకునై యాచరించి
జగములు నిలిపితి సజ్జనుల్ కలియందు
నీనామకీర్తన నెమ్మిఁ జేసి
సత్పథంబునకునై చనుదు రుజ్జ్వలరూప
మేదిని నీవు జన్మించి నూట
యిరువదేనగు వర్షమ్ము లిచటఁ జనియె
నమరకార్యంబు సాధితం బయ్యె విప్ర
శాపమున స్రుక్కి యాదవుల్ సమయువారు
పరమపదవీథి జను మింక పద్మనయన ! 154

వ. అని యివ్విధంబునఁ బంకజాసనాదిబృందారకసంఘంబు లమంద
హర్షంబున ననేకవిధముల సన్నుతించిన వారలం జూచి వాసుదేవుం
డిట్లనియె. 155

చ. ఎఱుఁగుదుఁ జిత్తమందు విబుధేశ్వరు లిక్కడి రాక మున్న నే
ధరణిభరంబు మాన్ప ఘనదానవులన్ వధియించినాఁడ దు
ష్కరమదగర్వసంపదలఁ గన్నులుగానని యాదవక్షమా
వరులను నేపడంచి యిదె వచ్చెద ముక్తికి సత్వరంబునన్. 156

క. వీరి వధింపక యేఁ జన
వారిధి దన మేరదప్పి వచ్చినక్రియ దు
ర్వారులగు యాదవులచే
భారంబగు దిరుగ భూమి భాగంబునకున్. 157

క. అని పలికి వాసుదేవుం
డనిపిన జలజాతపద్భవాదులు వేడ్కన్
జనిరి నిజాలయములకును
మనమునఁ దత్పాదభక్తి మఱువక భూపా. 158

వ. అంత. 159

సీ. ఘూకసృగాలాది ఘోరజంతువు లెల్ల
పగలు విజృంభించి పలుకఁ దొడఁగెఁ
గాకకుక్కుటశుక క్రౌంచ శారికములు
రాత్రికూజితముల రమణ మెఱసె
నశ్వవారంబులం దనలంబు వెలువడె
విలసితాన్నంబులు మొలక లెత్తె
నరువడిగృహములం దుత్పల లుదయించె
నొకజీవమునకు వేఱొకటి పుట్టె
కడకు నీరీతి ననుదైవికమ్ము లైన
ద్వారకాపుర సంభవోత్పాతములను
హరి నిరీక్షించి వరుసతో నాత్మపాద
భక్తులగు యాదవులఁ జూచి పలికె నంత. 160

ఆ. పొందరాని యట్టి భూదేవశాపంబు
దగిలె వంశమునకుఁ దప్పదెచట
నిచట నుండవలవ దీరీతిగను మహో
త్పాతములు జనించెఁ బట్టణమున. 161

వ. అదిగాన సముద్రతీరంబున ప్రభాసతీర్థంబను పుణ్యతీర్థంబు గలదు. అందు దక్షుశాపదగ్ధుఁడై నిశాకరుండు స్నానముచేసి రాజయక్ష్మ వలన విముక్తుండై కళోదయంబు నొందె; నట్టి క్షేత్రంబునకుం జని భూసురపితృదేవగణంబులం దృప్తిఁబొందించిన మనకు సకల దురంతంబులు నివర్తించు; నని యసుదేవతనూభవుం డానతిచ్చిన యాదవులు సకలపదార్థపూరితంబులైన శకటంబులు సమకూర్చి పుత్రమిత్రకళత్రాది సమేతులై ప్రభాసక్షేత్రంబునకై ప్రయాణాభిముఖులైన సమయంబున. 162

ఆ. వె. పయనమునను వృష్ణిబలములఁ బరికించి
యుద్ధవుండు యోగయుక్తుఁ డగుచు
వేగ నరుగుదెంచి విష్ణు నీక్షణఁ జేసి
పాదయుగము నెరఁగి పలికె నతఁడు. 163

సీ. సర్వగ సర్వేశ సర్వజ్ఞ సన్నుత
సచ్చిదానంద విశ్వాధినాథ
సాహసాహితచక్రసంహార సరసీరు
హాయతేక్షణ ఘనాద్యంతశూన్య
సనకాదియోగీంద్ర చారుమానస పద్మ
నిలయాతినిర్మల నిర్వికార
కంసచాణూరాది ఖండనాఖండల
ప్రముఖవందిత లసత్పాదయుగళ
సకల లోకైకనాయక చక్రహస్త
కోటిమన్మథసమరూప కుంభినీశ
వామనాచ్యుత గోవింద వాసుదేవ
నిన్నుఁ దలఁచెద సేవింతు నిత్యచరిత. 164

సీ. దేవ యోగీశ్వర దేవేశ నీవిట
సకల యాదవ బలక్షయముఁ జేసి
మహిమీఁద నిలయంబు మాని కైవల్యంబుఁ
బొందుచున్నాఁడవు భువనవంద్య
నిశ్చయం బిది నేను నీపాదయుగళంబుఁ
బాసి యుండఁగలేను భవ్యరూప
గొనిపొమ్ము నీపదంబునకు నన్నచ్యుత
నీక్రీడ నరులకు నిఖిలపుణ్య
కారణముగాన వినుతించు ఘనులుదివ్య
లోకములఁ బొందుదురు పద్మలోచనాఢ్య
చతురశయ్యాసనాటన స్నానభోజ
నాదులందును విడువలే నసఘ నిన్ను. 165

సీ. భవదుపభుక్తపుష్పములచే గంధాంశు
కములచే విరచితాకారయుతుఁడు
నగుచు నీయుచ్ఛిష్ట మనురాగమతిఁతోడ
భుజియించు వాఁడను భువనవంద్య
నీమాయఁ దరియింప నేర్తునే శ్రీవణాది
మునులు నీభక్తిచే ముక్తికరిగి
రది గానఁ గర్మవిఖ్యాత మార్గంబున
ననయంబు వర్తించి యాదరమున
నిన్నుఁ దలఁచుచు మనమందు నీగుణంబు
లనుదినంబును వర్ణించు నట్టినాకు
దుస్తరంబగు నీమాయ దు.........
.........కోణపాధీశ కువలయేశ. 166

వ. ఇవ్విధంబునఁ బ్రియసేవకుండగు నుద్ధవుండు పల్కిన దరహాసవిక
సితవదనుండై వసుదేవతనయుఁ డిట్లనియె. 167

క. ఏమాట నీవు పల్కితి
నామాట నిజంబు ముక్తి కరిగెదు కొఱకై
దామరససంభవాదులు
వేమఱు నను వేఁడి రటకు, వేగమ చనుదున్. 168

సీ. బ్రహ్మాదిసురలచేఁ బ్రార్థింపఁ బడియు నే
నంశంబుతోడుత నవతరించి
దేవకార్యంబు సాధించితి నిటమీఁద
యదువంశ నాశనమగు మునీంద్రి
వారాసి యేడవవాసరంబునకును
ద్వారావతిని ముంచుఁ దడవులేక
మాచేత సంత్యక్త మగుచు నీలోకంబు
కలిసమాక్రాంతమై బలిమి చెడును

అంతఁ గలియుగ మాసన్నమైన పిదప
జను లధర్మంబుచేతనే జరుగువారు
గాని నిజబాంధవప్రీతి మాని నీవు
సముఁడవై భూమిఁ జరియింపు సంతసమున. 169

క. మానసవాగక్షిశ్రుతి
మానంబుల గృహ్యమాణ మగువస్తువు వి
న్నాణముగ నాశహేతువు
గా నెఱుఁగుము హృదయమందు గతజాడ్యుఁడవై. 170

క. పురుషునకుఁ నానార్థాం
తర సంజాతభ్రమంబు తద్దయు నతి దు
ష్కరనిజగుణదోషమ్మగుఁ
బరికింపఁగ నింద్రియములఁ బట్టఁగవలయున్. 171

వ. అది గాన నిరంకుశవ్యాపార పారీణంబులగు నింద్రియంబుల గుది యంగఁ దిగిచి మనోవికారంబుల నిగ్రహించి విత్తదారసుత బాంధవ ప్రీతి విసర్జించి సుఖదుఃఖములయందు సమత్వం బంగీకరించి ఈజగం బాత్మాధిష్ఠితంబుగా నెఱుంగుము, గుణదోషనిషేధంబులేక మదీ యార్పితమానసుండవై విశ్వంబు మదాత్మకం బని నిశ్చయించి వర్తింపవలయు నని కృష్ణుండు పల్కిన నుద్ధవుండు భక్తిపూర్వ కంబున వాసుదేవునకు దండప్రణామం బాచరించి బద్ధాంజలియై యిట్లనియె. 172

సీ. యోగీశ్వరేశ్వర యోగసంభవ కృష్ణ
నిశ్శ్రేయసార్థమై నీవు నాకు
నానతిచ్చినయట్టి యఖిలసన్న్యాస ల
క్షణము దుష్కరము నిష్కాములైన
నాచరింపంగ లేరఁట భవన్మాయచేఁ
బూరితంబైన సంసారమందు
నా లక్షణముచెప్పు మది యథార్థంబుగా
నాచరించెద భృత్యుఁడైన యేను

దేహధారులై బ్రహ్మాది దివిజవరులు
బాహ్యవస్తువులందు సంభ్రాంతు లగుచుఁ
దిరుగుచున్నారు నీమాయఁ దెలియలేక
సంతతంబును మోహిత స్వాంతు లగుచు. 173

క. ప్రాకృతము మాయను నీపద
ప్రాక్తులు దెలియంగలేరు పలుమఱు దానిన్
యుక్తులచే వివరింపను
శక్తులె శక్రాబ్జజాత శంకరులైనన్. 174

గీ. గృహముఁ గట్టుకొన్న గృహిణి గృహస్థుల
కైన యతులకైన ననుదినంబు
సర్వపాపహరము సత్సంగమంబు స
త్కీర్తనంబు లోకసమ్మతంబు. 175

క. అదిగాన సర్వలోకా
స్పదహృదయ ! సమస్తలోకపావన ! నిను నే
ముదమొదవ శరణమొందెద
సదయుఁడవై యానతిమ్ము సర్వం బధిపా. 176

వ. ఇవ్విధంబునఁ బ్రియసేవకుండగు నుద్ధవుండు పలికిన కంసమర్దనుం
డిట్లనియె. 177

క. తెలివై భూతలమునఁ గొం
దఱు మును లశుభాశయప్రధానం బగునం
సరణమువలన నిజాత్మను
దెరువున జన నాత్మచేతఁ దిగుతురు విభో. 178

క. పురుషుం డాత్మకు నాత్మయ
గురువని మనమందుఁ దెలిసి కుపథంబులపైఁ
బరువులు వెట్టక నిలిచినఁ
బరమంబగు మన్నివాసభవనముఁ జెందున్. 179

గీ. సర్వమూలశక్తి సహితుఁడనగు నన్ను
సాంఖ్యయోగవిధులు సంతసంబు
భావమందు పురుషభావంబు గా విచా
రించి తలచుచుందు రెట్టియెడల. 180

సీ. పరగ నేకద్విత్రి బహుపాదముల తోడ
వర్తించు జీవులు వరుసఁ బెక్కు
లాజీవకోటిలో నభిమతం బైనట్టి
నరవరాకారంబు నాకుఁ బ్రియము
గాన యోగీంద్రు లేకాలంబు సంతత
ధ్యానయోగంబున దనివిమెఱపి
యనుమానములచేత నగ్రాహ్యుఁ డగునన్ను
ఘనలక్షణగ్రాహ్యు గానెఱింగి
స్వాంతపంకజమధ్యము స్థానమందు
జీవపరమాత్మ భేదంబు నేవగించి
శంఖచక్రాబ్జకౌస్తుభ శార్ఙ్గఖడ్గ
సహితుగఁ దలఁతు రనయంబు సంతసమున. 181

వ. మఱియు నవధూతసంవాదంబు నాఁబఱగునొక్కపురాణేతిహాసంబుఁ
జెప్పెద నాకర్ణింపుము. 182

క. యదువను పేరఁ గల మా
పదునాలవ తాతయతఁడు పావనమూర్తిన్
సదయుని భయరహితుని జన
విదితుని నవధూతఁ జూచి వెస నిట్లనియెన్. 183

సీ. యోగీంద్ర యెచ్చోట నుండి యేతెంచితి
రీలాగు బాలుని లీలమీఱి
రూపవిద్యాజ్ఞాన రూఢమూలుండవై
జడుని చందంబున జడతఁ బొంది

కామలోభదవాగ్ని కలితులై జను లెల్ల
సంతప్తదేహులై సంచరింప
పవమానసఖువల్లఁ బాసి గంగా జల
స్థితమైన కరిరాజుగతిని బొల్చి

తాప మందక ఘనపదార్థముల యందు
వాంఛ వర్జించి యానందవశుఁడవైన
కారణం బెయ్య దిది నాకుఁ గ్రమము తోడ
నాన తీయంగవలయు విఖ్యాతచరిత. 184

వ. అని పలికిన యదునరునకు నవధూత యిట్లనియె. 185

క. గురువులు గల రిరువదినలు
గురు నాకును వారివలన గుణమొక్కొకటిఁ
బరికించి చూచి పొందితిఁ
బరమజ్ఞానంబు నుభయపావనచరితా. 186

చ. అని యవధూత పల్కిన మహాద్భుతవృత్తి దలిర్ప వానికి
ట్లనియె యదుప్రభుండు వసుధామర యెవ్వరికైన నొక్కఁడే
వినుతగురుండు గాని పదివేవురు లేరట నీవు నాకుఁ జె
ప్పిన వచనంబు చాల విని పెద్దవిచారము దోఁచె నామదిన్. 187

వ. ఇట్లు యదుపుంగవుండు యుక్తియుక్తవచనంబులు పలికిన యతి
వరుం డిట్లనియె. 188

గీ. అడిగినట్టి మాట కనువుగా నుత్తరం
బీయకున్న జ్ఞానహీనుఁ డంద్రు
గాన నుత్తరంబు క్రమముగాఁ జెప్పెద
రమణ నీవు సేయు ప్రశ్నలకును. 189

వ. విను మింక నీ వడిగిన వచనంబులకు సవిస్తరంబుగా నుత్తరంబు చెప్పెద; భూమియు ననిలంబును, నాకసంబును, ననలంబును కళానిధియును, భానుండును, కపోతంబును నజగరంబును సముద్రంబును శలభంబును, ద్విరేఫంబును, గజంబును, మధుమక్షికయు, హరిణంబును, మత్స్యంబును, పింగళయును, కమఠంబును, బాలకుండును, కుమారికయును, శరాకారుండును, సర్పంబును, నూర్ణనాభియు, కణుందుటీఁగయు ననఁబఱగువీని వలన నొక్కొకగుణం బంగీకరించి పుత్రదారాది మోహంబు విసర్జించి జగం బనిత్యంబుగాఁ దలంచి పరమపద నివాసంబు కోఱకునై హరినామస్మరణంబు సేయుచు వసుధాతలంబున సంచరింతు నది యెట్లనిన. 190

గీ. భూతధాత్రిభంగి భూతావృతుండయ్యు
దనమనం బులోన ధైర్య మొదవ
సత్త్వమార్గమందుఁ జలన మించుక లేక
చనునతండు సత్య సమ్మతుండు. 191

క. పరిమళము దెచ్చి వాయువు
పరులకు సౌఖ్యంబు జేయు పగిదిఁ బరార్థ
స్థిరచిత్తుఁడగుచు వాంఛా
విరహితుఁ డగువాఁడె యోగి వీక్షింపంగన్. 192

గీ. అరయఁ బార్థివంబులైనట్టి దేహంబు
లందు జొచ్చి తద్గుణాశ్రియుండు
నగుచు వానిగూడి యలసి తిరుగక యాత్మ
నాత్మతోడఁ గూర్చు నతఁడె యోగి. 193

క. అరయఁగ నంతర్బహిరా
వరణంబుల యందు జీవ వర్గములందున్
బరము విధంబున నాత్మను
బరిపూర్ణునిగా నెఱుంగు భావమువలనన్. 194

క. ఆయాకాశము విభువై
వాయు సహాయంబులైన వనదంబులచే
నేయెడ లిప్తముగా వె
ట్లాయోగి చరింపవలయు నగుణస్థుండై. 195

గీ. స్నిగ్ధ మధుర యుక్త జీవనంబులరీతి
నరుల యోగి పావనంబు సేయు
ప్రేక్షణంబుచేతఁ బృథుకర స్పర్శచే
నయము మీఱఁ గీర్తనంబుచేత. 196

గీ. కాంతి గలిగి తపము కతన సందీప్తుఁడై
యుదర భాజనత్వ ముడుగ కెప్డు
సర్వభక్షుఁడైన సప్తజిహ్వునిభాతి
నిర్మలాత్ముఁ డగుచు నిలుపవలయు. 197

క. అజమాయాసృష్టంబగు
త్రిజగంబునఁ గలసి సర్వదివ్యాకృతియై
యజరామరణుండై పం
కజనాభుఁడు సమిధ నగ్నికరణి వసించున్. 198

శా. భావింప న్ప్రభవాప్య యాదులగు నీభావంబు లెల్లప్పుడున్
దేవాధీశునకైన దేహగుణముల్ దేహంబువడ్డప్పుడే
జీవుం డన్యశరీరమధ్యగతుఁడై చేష్టావశస్వాంగుఁడై
జీవించున్ యతి సూక్ష్ముఁడై తనరు రాజీవారి చందంబునన్. 199

క. ఈచందంబున దేహం
బాచంద్రార్కంబు నిల్వ దని యెఱిఁగి మదిన్
యోచింపక యోగీంద్రుఁడు
భూచరణము సేయవలయుఁ బొదలిన వేడ్కన్. 200

మ. తిరమై భూరుహగుల్మ పర్వత జలాదివ్యక్తి సంక్రాంతుఁడై
పరిపూర్ణుండగు నాత్మఁ దద్గతునిగా భావింతు రజ్ఞుల్ సము
ద్ధురసుజ్ఞాన పరాయణుల్ తదితరస్థుల్ గావిచారించి వే
మఱు సప్తాశ్వునిరీతిఁ జూతురు మనోమార్గంబుచే నిత్యమున్. 201

ఉ. దారలయందు పుత్రధనధాన్యములందున నేకభంగులన్
గూరిమిఁ జేసి మర్త్యుఁ డతి ఘోరవియోగజ దుఃఖమగ్నుఁడై
నేరుపు దక్కి చిక్కువడి నీతివివేకవిహీనుఁడై మహా
భారముతోఁ గపోతమను పక్షివిధంబునఁ బోవు నష్టమై. 202

వ. అది యెట్లనిన 203

సీ. ఎలమి నవ్వనములోపలఁ గపోతంబొక్కఁ
డనుకూలభార్యాసహాయుఁ డగుచు
ననువుతో భూరుహంబునగూడు నిర్మించి
మేలిమియగు మేఁత మేసి యందు
గరిమ నన్యోన్యాంగకముల సంస్పర్శన
మాచరించుచుఁ జిత్తమందుఁగూర్మి
సలుపుచు నేఁప్రొద్దు సంతసంబును బొంది
గొనకొని విహరింపఁ గొంతకాల
మునకుఁగాంచెను దత్పత్ని ముదముతోడ
సండములు మూఁడుఁ నాల్గింటి నవియుఁ గొన్ని
యహరహంబుల కవిసి సర్వాంగకములు
లావుసమకూరి పిల్లలై లేవఁ బొదలె. 204

ఉ. ఆరయ నొక్కనాఁడు వనమందుఁ జరించుపులుబ్ధకుండునా
భూరుహమెక్కి పక్షు లటువోవఁగఁ జూచితదీయమాంసవాం
ఛారమితాత్ముఁడై మిగుల సంతసమందుచు గూటివాకిటన్
నూరువిధంబులౌనురులనూఁది తలంగిన యంతలోపలన్. 205

గీ. కడుపునిండ మేసి కవగూడి మున్నాడి
వచ్చి పతగకాంత వైపుదప్పి
యురులలోనఁ జిక్కి యున్నట్టిపిల్లలఁ
జేరబోవ దాన చిక్కువడియె. 206

ప్రాస్తావిక పద్యావళి

మచ్చ లక్ష్మీనారాయణకవి.

42. (శేషము)—మేఘోపదేశము—

క. అతిగోప్యము దానం బని
మతి నెఱుఁగవె ఘోరగర్జ మాన వొసఁగుచో
వితరణశీలురు సగ ను
న్నతుఁడవు దగునా ఘనాఘనా యది విడుమా. 126

చ. అరు దనఁగాఁ ద్రిలోకపతి కంగవిభుం డిడె వస్త్రదాన, మా
సిరిగలవాని కిచ్చెను నశేషముగా బలి భూమిదాన, మీ
విరవులులేనిపక్షులకు నిచ్చెదు జీవనదాన మా బళా
స్థిరమతితోడ మీసము లె నీ మెరమెచ్చులదాత లో ఘనా ! 127

43. వాతోపదేశము

క. శ్లాఘార్హ్వముగా జనుల క
మోఘపరాంబుప్రదాన మొసఁగ మాన్పె ద
మ్మేఘుని కడ్డుగవచ్చి, యి
దే ఘనమా? వాత పాతకీ ! నీ యనరే 128

44. ఢుండుభోపదేశము

చ. అమలసువాసనాన్వితలతాంతశతాంచితకుంజపుంజయుగ్
భ్రమరనినాదముఁ వినుచు భవ్యపటీరమహీజకోటరాం
తముల వసించుభోగికులనాథుఁడు గ్రోలఁగ జేరుఁ గాక మ
త్సమహితతుంబగానసుధ. శుంఠవు ఢుండుభ ! నీవు చేరుదే 129

45. వకుళోపదేశము

సీ. కరలాలనంబుచేఁ గడునను రాగిల్లుమాకందవిటశిఖామణిని గనవా
చారుతరాపాంగసారదృగ్వితతిచే నలరెడు దిలకాభిఖాఖ్యుఁ గనవా
ఆలింగనంబుచే నధికశోభను జెందు కురువకకాముకోత్తముని గనవా
స్వాదుగానసుధారసంబుచేఁ జెలఁగుప్రేంకణపాంథభోగికంకణుని గనవా

తే. గీ. వకుళకులపల్లవాధమా ! వనిత లుమియ
నరుసమును జెందు దది యేమి సరస మరయ
సఖులు దన్న నశోకభుజంగ, శంకు
కర్ణుఁబోలితి నగుబాటుగాదె జగతి 130

46. క్రమేళకాపదేశము

ఉ. నీనగుమోముదమ్మిసిరి నీచిఱుబింబముఁబోలు మోవియున్
నీనిడువాలుఁగన్నుఁగవ నీఖుఫురంబునుమీఱు కంఠముః
నీనెఱియంటియాకుకరణిందగు వెన్నును నీయొయారపుః
యానము గోలువచ్చె సభ నందఱ నుష్ట్రికుశీలవాధమా 131

చ. సలలితమాధురీమృదులసన్నిజనూత్నదళాధరంబు లు
జ్జ్వలమగునీ రదక్షతల భాసిలియుంటకు నేమి నోచిరో
తలఁచ మురీశుకప్రియులతానలినాక్షులువారి దేకదా
యిలఁ గన భాగ్యమన్నను సహీనమహాంగభుజంగపుంగవా. 132

క. హరిపతులను నరపతులను
గరిపతులను నరసినాఁడఁ గర మరుదగు నీ
సురచిరవరరూపముతో
హరి హరి సరివారలౌదురా యుష్ట్రిపతీ ! 133

చ. అరరె ! సుధాసుధారలకు నాస్పదమౌ నిజపల్లవాధరం
బు రహిఁ భవద్రదక్షతుల బొల్పుగ నుంటకు నింబవల్లరీ
వరగణికాగ్రిగణ్యా ! తొలిజామున నెట్టితపంబుఁజేసెనో
యరయఁగ దానిదే విభవమన్న మహాంగభుజంగపుంగవా. 134

ఉ. మానవకోటితావకసమంచితకంఠమనోజ్ఞసౌష్ఠవం
బే నుతి కర్హమంచు వచియించెద రయ్యది గొప్పతప్ప హా
నీనగుమోమునీరజమె నీయధరోష్ఠమె నీదునాసయో
దేనికి నెద్ది తక్కువ మదిం బరికింపుమయూన్వయాగ్రణీ. 135

47. పూరేడనుపక్ష్యుపదేశము

ఆ. గీ. ఆముదానిమీఁద నాలంపుమోపెత్తి
తారి తారి భీతిఁ బాటిపాటి
పొదల నొదిఁగె దీవు పూరేటిపంద నిన్
జూడ సిగ్గు గాదె శూరతతికి 136

48. గోమయకీటకాపదేశము

మ. అపరిక్షీణ సుగంధబంధురమరందాసారనమ్మేళనా
బ్జపరాగగ్రహణప్రమేయచణచంచచ్చంచరీకాళిఁ జే
డపురుంగా! కనుగొంచుఁ దత్క్రియల ప్రౌఢత్వంబులం బెంచి పో
త్రప జీర్ణింపక స్వీయగోమయమహఃప్రాగ్భారమే చూచితే 137

49. భేకాపదేశము

ఉ. అప్పరమాణుమధ్యల గళామృతగీతకథాసుధాఝరిన్
గొప్పగు వల్లకీజనితకోమలగానరసాయనంబులన్
జెప్పక యేమితృప్తి నిటుఁ జెందెను మచ్ఛ్రుతు లింకఁ జాలుచాల్
గప్ప! త్వదీయమౌ బెకబెకల్ విన నొప్పవు విప్ప కాస్యమున్ 138

50. కూర్మాపదేశము

చ. అడు గిడ లేను పైకి వినియైన నఘంబులఁ బాప నెంచి ని
న్నడిగితి సర్వతీర్థగమనాతిచణుండవు తద్విశేషముల్
నుడివి కృతార్థుఁ జేయుము ననున్ గృప నేమియుఁ దాపఁ బోకునా
జడతను మాన్పు మ్రొక్కెద నజస్రము గూపగకూర్మనాయకా 139

51. స్వేదాపదేశము

ఉ. రక్కసి యొక్కఁడై నరురక్తము ద్రావఁగడంగునేని వే
ద్రెక్కొనఁ జేసి తత్క్రియను దీర్చు నొకప్పుడుఁ బ్రాణముంచియే
ప్రక్కను జేరి ప్రత్యహముఁ గ్రాగెడు నల్లను నల్లి! దీని నీ
వక్కటకంటె నాదుసుకృతాతిశయం బిది స్వేదబిందువా 140

52. తురుష్కపితృదేవతాపదేశము

క. అల్లాకే యీయూరను
బెల్లము లే దనిన వెట్టిపీరా! నీకా
తెల్లనిచీనాచక్కెర?
పల్లా యీచోడిపిండి ఫాత్యా తిని పో 141

53. ధూమ్రచ్ఛదాపదేశము

మ. కవులున్ వందులు సూరులున్ గథకులున్ గానప్రవీణుల్ పురా
ణవిదుల్ హాస్యకరుల్ నృపాలసభలన్ బ్రావీణ్యముం జూప మా
ధ్య విరాజిల్లెడునాగవల్లిదళసంతానంబుతోఁ జేటికా
భవనప్రాంగణసీమ నొప్పెసఁగు నీవా సాటి? ధూమ్రచ్ఛదా 142

54. ఛాగాపదేశము

తే. గీ. గడ్డము విదల్చి కనులెఱ్ఱఁగా నొనర్చి
కొన్నిడాబులు గొట్టి యీకొండగుహను
దప్పితివి సింగమున కేనుదమ్మలికడ
సత్తిగుడి యిది చింబోత! జొత్తువెందు 143

ఆ. గీ. ఆకుమేయవచ్చు నగములెక్కఁగవచ్చుఁ
బెద్దగడ్డములను బెంచవచ్చుఁ
గాముఁ గెల్వ రాదు కమలజుకైనను
డంబ ముడుగుఁడోతుభంబులార 144

55. సరఘాపదేశము

తే. గీ. పాటుపడకున్న దైవంబు నోట నెట్టు
వెట్టు నాహార మని యాత్మవృత్తి నెఱుక
పఱచి గర్వించె; దదె నక్క పట్టుపడియె
యజగరమునోట నూరక యరయు సరఘ! 145

56. క్షురకాపదేశము

ఉ. మంగలికత్తి! నీతెగువ మాసినగడ్డముమీఁదఁ గాక సా
రంగశతాంగసద్భటతురంగమసంగతనై రివీరరాట్
పుంగవకంఠలుంఠనసముద్భటకార్యవిశృంఖలక్రియా
భంగధగద్ధగాయితకృపాణనిభం బగుదే రణావనిన్. 146

57. యూకాపదేశము

ఉ. భోగిపుఁ గంకణంబుగను బూనఁగఁ జాలెదె? కట్టెదే మహా
సాగరము న్నిషంగముగ? సౌరగిరిన్ విలుగాఁగఁ బట్టెదే?
యాగరమున్ హరించెదె? వియన్నగరంబులఁ గువ్వఁ గూల్చెదే?
బాగు కుయూకమా! పునకఁ బట్టినయంతన సాంబమూర్తివే? 147

57 గోమారి

ఆ. గీ. పట్టుఁబట్టి చెంతఁ బాయకుండినఁ గాని
గోణుజ! నీవు పాలు గ్రోల లేవు
యొద్ద నుంచికొనిన యూధంబునకు బాధ
చూడ రోఁత తొలఁగు మేడకైన. 148

58. శిలీంధ్రాపదేశము

ఉ. కాలము సేసె జోక పయిఁగాల్వడునంతన పాముముట్ట హా!
బాలుఁడు రామ రామ యనిపాంథుఁడొకండొరుతోడఁ దెల్ప మా
జోలికి రాఁబనేమి నరశుంఠల కంటిరిమొన్న; నిప్పుడీ
గాలపుముంటిఁ గ్రుచ్చునకుఁగానరుగా నెఱగారుతాల్మియో. 149

59. పరోష్ణ్యపదేశము (గబ్బిలము)

తే. గీ. పత్త్రఫలమూత్త్రముల దేహయాత్త్ర సలిపి
తరులఁ దలక్రిందుగా వ్రేలి దపము సేసి
పుడమి నడుగిడ నఘమని విడిచి రేయి
దిరిగి కలుఁద్రావె దుడుగ రాదే పరోష్ణి! 150

60. ఉపాంగాపదేశము

ఉ. నిద్దురవీడి రంగధరణీస్థలిఁ జేరిచి చంకదాల్చి వే
ముద్దులువెట్టిన న్వినక బోనము మెక్కుక ఘోషసూను నా
మద్దెలఁబోలె నూయనెమమాటికి మాటికి మాసవేని నే
నుద్దవిడిఁ భవద్గళము నొక్కుటనొక్కెదఁజూ, యుపాంగమా 151

61. ఘోటకాపదేశము

క. నాఁటికి నిటలాంబకుఁడే
హాటకచేలునిగుమారుఁడౌ మరుఁ గెలిచెఁ
నేఁటికి నీవే భళిరా
ఘోటకవటుతిలక ! నిన్నుఁగొని యాడఁదగుఁ 152

62. జంభలాపదేశము

క. ఓజంభలఫల ! ఫలకుల
మీజగమునఁదా జనించెనేల వృథా ఛీ
రాజులు సన్మానించెదు
నీజన్మమె జన్మమగును నిజ మరయంగఁ 153

63. కోకాపదేశము

క. లోకుల కెల్లర కీతని
రాకయె పెనుఁబండువట్టిరాజు కటకటా !
మీ కతిభీప్రదుఁ డగునో ?
కోకమ ! యది సంచితంబు గుందఁగ నేలా 154

64. సాముదాయలతాపదేశము

క. లతకూనలార ! మీకుఁ
మతిపోయెనె ? చెంత నున్నమాత్రంబున నీ
యతిజీర్ణకంటకాద్రుల
నతికితిరి మఱచితి రెట్లు హరిచందనముఁ 155

65. జ్యోతిరింగణోపదేశము

ఉ. భానువిభల్ నభః స్థలముఁ బర్వ నఖర్వసుపర్వపర్వతం
బాని పరిభ్రమించి జగదంధ్యము వంధ్యము సేయు నట్టియా
భానుని మ్రోల సాగునె? భవత్ప్రభ మాయును జ్యోతిరింగణం
బా! నళినారిసాంద్రకిరణాళియు నగ్నిశిఖాపరంపరల్ 156

66. దృష్టిప్రతిమోపదేశము

క. మొసఁగవు నేఁకి నైనను
నోసఁగవు నిద్దుర నెఱుంగ వోహో! కావే
పసరము నోసఁగక పోయిన
మొసఁగును నీకంటె కనఁగ మేల్ వెఱబోమ్మా! 157

67. మనోపదేశము

చ. వల దని బుద్ధి బుద్ధి తెలుపన్ విన కక్కట! యీసికృష్టదృ
ష్టుల సహవాసదోషమునఁ జొచ్చి తఘంబులు సేయ సిచ్చటన్
దెలిసినతేఁడు లేనియెడఁ దీవ్రకరాత్మజుఁ డచ్చటన్ గృధా
కలితమనంబునన్ మనమ! కాఱియఁ బెట్టఁడె ఘోరశిక్షలన్ 158

68. ఘుణోపదేశము

క. భారతకవివ్యాసుఁడు
గోరెఁగదా! విఘ్నపతిని గురులేఖకుఁడం
చారీతిని శుకకవి నిన్
గోరెను సంస్కారి వనుచు ఘుణ లేఖకరా! 159

69. భల్లూకకన్యోపదేశము

క. దీపవ్యయభయపీడన్
బాపెదనని పెండ్లియాడ భల్లూకసుతా
ప్రాపించితివె చపేట క
లాపవ్యయభయపిశాచలాభ మతనికిన్ 160

70. శ్వావిత్కన్యాపదేశము (ఏదుపందిపిల్ల)

క. శ్వావిత్కన్యామణి! నీ
భావజపరతంత్రుఁడగుచుఁ బరిరంభణమా
భూవిభుఁడు సేసినది మొద
లేవనితల లోఁ దలంపఁ డెంత సుఖదమో ? 161

71. సాముదాయకఫలాపదేశము

తే. గీ. దాడిమమునకు నెద బ్రీలె, మామిడె మోము
కదళికిని, లాంగలికి నీరు గారెఁ గంట,
గుండెలో రాయి వడె మావిపండునకును,
సీమయాపిలు పట్టాభిషేక మనిన. 162

72. భారద్వాజాపదేశము

ఆ. గీ. ఎక్కుడౌను దుక్కిటెద్దు నయ్యాది నంది
యగునె! కోడె యానగారి యగునె ?
యీవు హరుఁడవగుదువే కకుత్స్థుఁడ వౌదె
యేలటెక్కుపనులు బోలిగాడ. 163

73. ఛత్రాపదేశము

క. గొడుగా! నమ్మించకు నీ
వడుగారయ బేల యేల ? వర్షమొ యెండో
పిడుగా సీచే నాగును
జెడుగాలము నుడువఁ జేయు శ్వేతహయాఖ్యల్ 164

74. ఘూకాపదేశము

ఆ. గీ. పికకుహూరవంబు మకరాంకుహయహేష
పావురము గుబాళ మీవెలంది
జంకఁ జేయలేవు సఖుఁడబ్బెనేని ఘూ
త్కారమొకఁడు సేయు కాకవైరి. 165

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

ప్ర తి ష్ఠా ప కు లు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు సి. బి. ఇ., డి. లిట్. పిఠాపురం మహారాజులుంగారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజా వారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజా వారు.

ఉ ద్ధా ర కు లు.

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరు వారు.
(జమీందారు, ఉయ్యూరు యెస్టేటు)

అ ధ్య క్షు లు.

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవి సమ్రాడిత్యాది బిరుదాంకితులగు శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు.

కా ర్య ద ర్శు లు:

శ్రీ సాహిత్యశిరోమణి, ఉభయభాషాప్రవీణ, చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు, ఎం.ఏ, బి. ఓ. యల్.

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి. ఏ. ఎల్. ఎల్. బి.

కో శా ధ్య క్షు లు:

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు. బి.ఎ.,యల్.యల్.బి

శ్రీ ఏలేశ్వరపు వేంకటరమణ సుబ్బారావుగారు,బి.ఏ.,బి.యల్.,

కార్యనిర్వాహకసభాసభ్యులు:

శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రిగారు.

శ్రీ రా. సా. మూదిరెడ్డి సీతారామయ్య నాయఁడుగారు,బి.ఏ,బి.యల్.

శ్రీ కొమ్మిరెడ్డి కేశవరామమూర్తినాయఁడుగారు,బి.ఏ.

శ్రీ వేమల రామచంద్రకీర్తిగారు,ఎం.ఏ (ఆనర్సు)బి.ఇడి.

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు,ఎం. ఏ.

శ్రీ ఎండమూరి వేంకటరమణగారు,ఎమ్. ఎ. బి. ఇడి.

శ్రీ వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, విద్వాన్ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు,బి.ఏ.

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రిక

దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స

సంపుటము ౪౧

సంచిక ౪

సంపాదకవర్గము

ప్రధానసంపాదకుఁడు :

శ్రీ కిళాంబి రాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఎ. బి. యల్.

సహాయ సంపాదకులు :

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ.
శ్రీ విద్వాన్ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. ఆనర్సు., బి. ఇడి.
శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు.
శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

విషయసూచిక

శ్రీ

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

కాకినాడ

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయలు.

సంపుటము ౪౨ { విజయ సంవత్సరము ఆశ్వయుజ కార్తికములు } సంచిక ౪

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు.

నలువదిరెండవ వార్షికమహాసభ

30-31 తేదీల

ఈ సభ 1954 సంవత్సరము జనవరి ~~మూఁడవవారములో~~ జరుగఁగలదు. ఈ సభను విద్యామంత్రి యగు శ్రీ శ్రీ శ్రీ బలుసు ప్రభాకరపట్టాభిరామారావుగారు ప్రారంభింతురు. మొదటి దిన ముదయమునఁ బరిషద్వ్యవహారములు చర్చింపఁబడును. ఇం దఖిలాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తే విధముగ నుండవలసినది, దానితో నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తున కెట్టి సంబంధ ముండవలసినది చర్చింపఁబడును.

ఈ సభకు మహామహోపాధ్యాయులు కళాప్రపూర్ణేత్యాది బిరుదాంకితులును, మా పరిషదధ్యక్షులు నగు శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగా రధ్యక్షులుగ నుందురు.

సాయంకాలము సారస్వతమహాసభ జరుగును. దానికి శ్రీ రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగా రధ్యక్షత వహింతురు పలువురు కవులుఁ బండితులుఁ దాము రచించిన వ్యాసములను బద్యములను బఠింతురు. మఱునాఁ డుదయము భాషావ్యాకరణమహాసభ జరుగును. ఇం దాంధ్ర

భాషకు సర్వసమ్మత మైనట్టియు, పర్యాప్త మైనట్టియు వ్యాకరణ మెట్టు లుండవలసినది చర్చింపఁబడును. ఈ సభకు శ్రీ గంటి జోగిసోమ యాజులుగా రధ్యక్షత వహింతురు.

ఆ నాఁడు సాయంకాలము చరిత్రసంస్కృతి మహాసభ జరుగును. దానికి శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగా రధ్యక్షత వహింతురు. ఈ సభాంతమునఁ బండితసమ్మానము జరుగును. ఆర్థికమంత్రి శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథముగా రీ సమ్మానము జరుపుదురు.

ఈ సభలమధ్య నుండు నవకాశములలోఁ గావ్యపఠనము, నవధానములు, నాశుకవిత్వము మున్నగునవి జరుగఁగలవు.

రాత్రి భోజనానంతరము సంగీత నృత్యాది ప్రదర్శనములుగలవు.

విచ్చేసినవారందఱికిఁ దగిన యన్నపానాదుల వసతులు నుచితముగఁ గల్పింపఁబడును. కావున నాంధ్ర దేశమునఁగల కవులుఁ బండితులు భాషాభిమానులు, భాషాపోషకులు నీ సభకుఁ దప్పక విచ్చేయఁ బ్రార్థితులు.

వ్యక్తివివేకము.

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.

పూర్వపక్షము. "రసాదులు వాస్తవమున ననుమేయములే. కాని లక్షణావృత్తి నాశ్రయించి (ఔపచారికముగ) రసాదులు వ్యంగ్యములని యనుచున్నాము. ఇట్లు లక్షణావృత్తి నాశ్రయించినపుడు, ప్రయోజనముండవలయును." "కావ్యాదులయందు, సుఖాద్యవస్థావిశేషములగు రత్యాదులు వర్ణితములైనపుడుదయించునట్టియు, సచేతన చమత్కారి యగునట్టియు సుఖాస్వాద సంభవమే యిట్లు లక్షణావృత్తి నాశ్రయించుటకు ఫల"మనియుఁగదా మీరు తెల్పితిరి-- కావ్యాదులయందిట్టి సుఖాస్వాదము కలుగు ననుట యెట్లు పొసఁగును? లోకమున మన మొక వ్యక్తియందు శోకాదుల ననుమాన వ్యాపారమువలనఁ దెలిసికొనుచున్నపుడు మనకు సుఖాస్వాదలవమైనను గలుగుటలేదే! సుఖలేశమైనను సంభవింపకుండుటయే గాక, సాధువులకుఁగాని, యుదాసీనులగు వారికిఁగాని, భయము, శోకము దౌర్మనస్యము, దుఃఖము ననునవి యనంతములుగఁ గల్గు నను విషయమును మన మెఱుఁగుదుము. ఇట్లు లోకమున నితరులయందు శోకాదులఁజూచినపుడుదయింపని సుఖాస్వాదము, కావ్యనాట్యములయందే యేల యుదయించును? లోకమునందుఁగంటె కావ్యమునఁ గల యతిశయమేమి? లోకమున నెటువంటి, హేతువులు, కార్యములు, సహకారి కారణములు నున్నవో, యట్టివే హేతుకార్య సహకారిరూపములైన విభావాదులు గమకములై కావ్యమున నున్నవి. అవస్థావిశేషరూపములగు నే రత్యాదులు లోకమున నున్నవో యవియే కావ్యమునందును గమ్యములై యున్నవి. విషయమిట్లుండఁ కావ్యనాట్యములయందే సుఖాస్వాదోదయము గల్గు ననియు, లోకమునఁ గల్గదనియు ననుటలో నౌచిత్యములేదు. కావునఁ బ్రయోజనమనునది లేదు. ప్రయోజనము లేకుండుటచే, రత్యాదులయందు వ్యంగ్యత్వోపచార ముపపన్నము కానేకాదు.

2. సమాధానము:— విభావాదిముఖమున (మూలమున) నెచట రత్యాదులు జ్ఞేయములగుచున్నవో యచటనే, సహృదయులకు మాత్రమే సంవేద్యమగు రసాస్వాదోదయము కల్గును. ఇది యిట్లుండుట వస్తుస్వభావము- అందుచే, ప్రామాణికులగు వారీ విషయమున ప్రశ్నించుట కవకాశము లేదు. విభావానుభావవ్యభిచారిభావ సంయోగమువలన రసనిష్పత్తి యగు ననునర్థము నిచ్చు- "విభావానుభావ వ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిః" యను భరతముని సూత్రమిందుకుఁ బ్రమాణము. ఈ క్రింది శ్లోకముగూడ నీ విషయమునే తెల్పును.

"భావసంయోజనావ్యంగ్యపరసంవిత్తిగోచరః
ఆస్వాదనాత్మానుభవో రసః కావ్యార్థ ఉచ్యతే ॥

తా॥ విభావానుభావ వ్యభిచారిభావముల సంయోగమువలన వ్యంగ్యమగునదియు, విలక్షణమగు జ్ఞానమునకు గోచరమగునట్టియు, నాస్వాదనారూపమగు ననుభవము కలిగినట్టియుఁ గావ్యార్థమే రసమని విజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. ఇచట విలక్షణ జ్ఞానమనఁగా, లౌకిక ప్రత్యక్ష జ్ఞానము యుక్తులు, యుంజానులు నను రెండు తెగలకు సంబంధించిన యోగులకుఁ గలుగు జ్ఞానములకంటె విభిన్నమగు జ్ఞానమని యర్థముఁ దెలియవలెను.

లోకమునందున్న హేతు, కార్య, సహకారిరూపములగు విభావాదులే కావ్యమునందును నున్నవనుట యుక్తియుక్తముగాదు. లోకమునందు విభావాదులుగాని రత్యాదిభావములుగాని లేనే లేవు. హేతుకార్యములు, సహకారి కారణములు మాత్రమే యున్నవి. విభావాదులును, హేత్వాదులును నొకటియే యని భ్రమింపఁగూడదు. అవి రెండును పరస్పరభిన్నములు. వాని లక్షణములే వేఱు.

భావములు:—లోకమున రామాదులయందు స్థిరములై యుండు రతి మొదలగు నవస్థావిశేషములే కావ్యనాట్యములయందు వర్ణనార్థమై యాత్మానుసంహితములగు నపుడు "భావయంతి తాంస్తాన్ రసాన్" (ఆయా రసములను భావింపఁజేయును) అను వ్యుత్పత్తిచే భావములని వ్య

వహింపఁబడుచున్నవి. భరతముని "భావ" లక్షణము నిట్లు నిర్వచించి నాఁడు.

నానాభినయసంబద్ధాన్ భావయన్తి రసా నిమాన్
యస్మా త్తస్మా దమీభావాః విజ్ఞేయా నాట్యయోక్తృభిః"
(భరతనాట్య శాస్త్రము. 7. అధ్యాయము. 4. శ్లో.)

యస్మాత్ =ఏ కారణమువలన, నానాభినయ సంబద్ధాన్=వాచికాంగిక ముఖరాగాత్మకము లైనట్టియు, సత్త్వజనితము లగు కృతకబాష్పాది రూపములైనట్టియు ననేకాభినయములతోఁ గూడిన (స్థాయిభావము లను పేరుగల యవస్థావిశేషములను) రసాన్=ఆస్వాదయోగ్యము లగు చిత్తవృత్తివిశేషములను, ఇమాన్=సామాజికులను గుఱించి, భావయన్తి=బుద్ధివిషయము లగునట్లు జేయునో (సామాజికులకుఁ దెలియఁ జేయునని భావము) తస్మాత్ =అందువలన నివి భావాః= భావము లైనవని, నాట్యయోక్తృభిః=నాట్యప్రయోక్తలచేత, విజ్ఞేయాః= తెలియఁబడవలెను. ♦

♦ ఈసందర్భముననే. భరతముని యిచ్చిన భావశబ్ద నిర్వచనముల నితరము అనుగూడ నిం దిచ్చుచున్నాను.

"భావా నిదానీం వ్యాఖ్యాస్యామః' । అత్రాహ-భావా ఇతి కస్మాత్ కిం భవన్తీతి భావాః కిం వా భావయన్తీతి భావాః ఉచ్యతే.

వాగంగసత్త్వోపేతాన్ కావ్యార్థాన్ భావయన్తీతి భావాః ఇతి. భూ ఇతి కరణే ధాతుః తథాచ భావితం వాసితం కృత మిత్యనర్థాన్తరమ్. లోకేపిచ ప్రసిద్ధ మహో హ్యనేన గంధేన రసేన వా సర్వ మేవ భావిత మితి తచ్చ వ్యాప్త్యర్థమ్. శ్లోకశ్చాత్ర

విభావై రాహృతో యోఽర్థో హ్యనుభావైస్తు గమ్యతే
వాగంగసత్త్వాభినయైః స భావ ఇతి సంజ్ఞితః
వాగంగముఖరాగేణ సత్త్వేనాభినయేన చ
కవే రంతర్గతం భావం భావయన్ భావ ఉచ్యతే

ఇందు "విభావై రాహృతో భావో"అను శ్లోకాంతమువఱకుఁగల లక్షణము కవి నట శిక్షోపయోగి యనియు; "వాగంగముఖరాగేణ" అను లక్షణమును, పైనఁ జెప్పిన "నానాభినయసంబద్ధాన్" అను లక్షణమును, సామాజికుల నుద్దేశించి తెల్పిన వనియు నభినవ గుప్తులు.

విభావము:— ఈ రత్యాద్యవస్థావిశేషములకు హేతువులగు సీత మొదలగువారే, కావ్యాదులయం దభివర్ణితులైనపుడు, "విభావ్యన్తే ఏభిః (వీనిమూలమున విశిష్టముగ (స్పష్టముగ) తెలియఁబడుచున్నవి) అను వ్యుత్పత్తి ననుసరించి విభావము లని పిలువఁబడుచున్నవి.

"బహవో௨ర్థా విభావ్యన్తే వాగంగాభినయాశ్రయాః
అనేన యస్మాత్ తేనాయం విభావ ఇతి సంజ్ఞితః

వాగంగాభినయాశ్రయాః = వాచికాంగికసాత్త్వికాభినయములే యాశ్రయముగాఁగల, బహవో௨ర్థాః=స్థాయివ్యభిచారిభావాద్యనేకార్థములు, యస్మాత్=ఎందువలన, అనేన=దీనిచేత, విభావ్యన్తే=విశిష్టరూపమునఁ దెలియఁబడుచున్నవో, తేన=అందుచే, అయం=ఇది, విభావ ఇతి=విభావ మని, సంజ్ఞితః=పిలువఁబడుచున్నది.

ఇచట నీ విషయమునుఁ దెలియవలెను. ఒకే యభినయ మనేకభావములను సూచింపవచ్చును. ఉదాహరణమునకు, బాష్ప మనునది యెండవలనను, ధూమమువలనను, రోగమువలనను, దుఃఖమువలనను గలుగవచ్చును. అపుడీ బాష్పమునకు హేతు వేమి యను విషయమున సంశయము కల్గును. విభావమును మనము తెలిసికొనినచో, మన కా హేతువు స్పష్ట మగును.

విశేషరూపమున, నీ యభినయము కరుణను సూచించును, ఈ యభినయము విప్రలంభమును సూచించు నను విధమున స్థాయిభావాదులను వ్యంగ్యము సేయుటచే విభావ మైనది.

అనుభావము:-వీనికిఁ గార్యరూపము లగు ముఖప్రసాదాదిలక్షణము లేవిగలవో యవియే కావ్యాదులయందు వర్ణితములైనపు డనుభావము లగును—"అనుభావయంతి తాంస్తాన్ భావాన్" అను వ్యుత్పత్తిచే ననుభావము లని పిలువఁబడుచున్నవి—భరతముని తెల్పిన లక్షణము.

"వాగంగసత్త్వాభినయై ర్యస్మా దర్థో௨నుభావ్యతే
వాగంగోపాంగసంయుక్తః సో௨నుభావ ఇతి స్మృతః.

యస్మాత్ = దేనివలన, వాగంగసత్త్వాభినయైః = వాచికాంగికసాత్త్వికాభినయములచే, వాగంగోపాంగ సంయుక్తః అర్థః=వాగాద్యవ

నయములతోఁగూడినయర్థము (చిత్తవృత్తివిశేషము) అనుభావ్యతే=అనుభవవిషయ మగునట్లుగఁ జేయఁబడుచున్నదో, సః=అది అనుభావ ఇతి స్మృతః=అనుభావమని పిలువఁబడుచున్నది.

వ్యభిచారిభావములు :— మధ్యమధ్య ననా ంతర హేతువుల వలన నుత్పన్నములై, యస్థిరములై, యుత్కలికారూపములగు నే యవస్థావిశేషము లున్నవో యవియే, వానివాని విభావానుభావముల మూలమునఁ బ్రదర్శ్యమానములై "విశేషేణ అభిముఖ్యేన చరన్తి" అను వ్యుత్పత్తి ననుసరించి, వ్యభిచారిభావము లని వ్యవహృతము లగుచున్నవి.

స్థాయి, వ్యభిచారి, సాత్త్వికము లని, మూఁడు విధములుగ వర్ణితము లైన యీ 49 భావములును వ్యభిచారిభావములే. అయినను వానికిఁ గల ప్రత్యేకధర్మము ననుసరించి, వాని కాయా నామము లీయఁబడినవి—ఎట్లన, స్థాయిత్వము లేక స్థిరముగా నుండుట యను ధర్మము స్థాయిభావములందే యుండును. వ్యభిచారి సాత్త్వికభావములయం దుండదు. అటులే వ్యభిచారిత్వ మనునది వ్యభిచారిభావములయందే యుండును. స్థాయి సాత్త్వికభావములయం దుండదు. ఈ విధముగానే సాత్త్వికత్వము సాత్త్వికభావములయందే యుండును. మిగిలినవానియం దుండదు. ఇందులో స్థాయిభావము లను వానికిమాత్రము స్థాయిత్వము, వ్యభిచారిత్వమును గూడ నుండుటచే, నవి స్థాయిభావములును, వ్యభిచారిభావములును గూడ నగును. అందువలన స్థాయిభావ మగు హాస్యము శృంగారరసమునకును, శోకము విప్రలంభ శృంగారమునకును, విస్మయము వీరరసమునకును, వ్యభిచారిభావములుగ మారినవి. వ్యభిచారి సాత్త్వికభావములు మాత్ర మెప్పుడును స్థిరముగా నుండవు.—అవి యెప్పుడును వ్యభిచారిభావములే యగును గాని, స్థాయిభావము లెన్నడునుఁ గావు.

భరతనాట్యశాస్త్రమునందు, ఏడవది యగు భావాధ్యాయములో స్థాయిభావముల లక్షణములఁ జెప్పుటకు ముందు "ఇదానీం భావానామాన్యలక్షణ మభిధాస్యామః తత్ర స్థాయిభావాన్ వక్ష్యామః"

ఇప్పుడు భావసామాన్య లక్షణమును జెప్పెదము. అందులో స్థాయి భావ లక్షణమునుఁ జెప్పెద నని (భరతనాట్యశాస్త్రము ప్రథమ సంపుటము. 351 పుట) భరతముని ప్రతిజ్ఞ చేసినాఁడు. అందుచే నిచట నున్న లక్షణము వ్యభిచారిభావముగ నున్న స్థాయిభావమునకేగాని, తదతిరిక్తమైన, కేవల స్థాయిభావమునకుఁ గాదని తెలియవలెను. అగుచో స్థాయిభావలక్షణ మెచ్చటఁ జెప్పఁబడిన దని ప్రశ్నింపవచ్చును. సమాధాన మిది. స్థాయిభావానుకరణములే రసములు. అవియే ప్రధానములు. వానికెంటికిని బింబప్రతిబింబ భావ ముండుటచే, రసస్వరూపము వర్ణించినచో, స్థాయిభావస్వరూపము వర్ణించినట్లే యగును. రసలక్షణములు నింతకుముందే భరతముని యాఱవ యధ్యాయమునఁ దెల్పినాఁడు. ఆ రస లక్షణ కథనముచే, స్థాయిభావలక్షణము గతార్థమే యగుచున్నది. అందుచే స్థాయిభావములకుఁ బ్రత్యేకముగ లక్షణకథనము లేదని తెలియవలెను.

స్థాయిభావములయందు, వ్యభిచారిభావములు పఠితములుగా లేవు. అట్లు, వ్యభిచారిభావములను గూడ స్థాయిభావములలో పఠించి యుండుచో వానికిని స్థాయిత్వమే వచ్చెడిది. అందువలనఁ దేలిన దేమనఁగా, వానివాని యోగ్యత ననుసరించి యీ భావములు స్థాయి సాత్త్విక వ్యభిచారి భేదమున మూఁడు విధములుగ గ్రహింపఁబడిన వని తెల్పుటకయియే వ్యభిచారభావములకు (స్థాయిభావలక్షణముఁ జెప్పుచో) స్థాయి భావ మను పేరీయఁబడినది. ఈ రహస్యము నెఱుఁగక కొందఱు, భరతముని యిచట స్థాయిభావలక్షణమునే చెప్పినాఁడని భ్రమించినారు. అప్రస్తుత ప్రసంగము నింకఁ జాలింతము.

విభావాదులు కృత్రిమములు. హేత్వాదు లకృత్రిమములు. విభావాదులు కావ్యమునందే యుండును. హేత్వాదులు లోకమున నుండును. కావున విభావములు హేతువులు నను నీరెంటికిని స్వరూప భేదమును, విషయభేదమును నున్నది. అందుచే వీని నేకత్వము సిద్ధింపదు. విభావాదుల నుండి యనత్యములే యగు రత్యాదిభావముల ప్రతీతి కలు

గును. ఈ రత్యాదిభావములు ప్రతీతిమాత్రసారములే. అందుచే నివి ప్రతీయమానము లనియుఁ గమ్యము లనియు ననుట ముఖ్యార్థమునందే సరిపోవును. ఈ ప్రతీతిపరామర్శమే, రసాస్వాద మనియు, నిది స్వాభావిక మనియుఁ దెలియవలెను.

ఎప్పుడును బరోక్షములే యగు రత్యాదుల మాట యటుండ నిండు. మనకుఁ బ్రత్యక్షమగు విషయముగూడ, నత్కవి తనకావ్యమునఁ బ్రతిపాదించినపు డెంతటి యానందము నిచ్చునో, యంతటి యానందమును బ్రత్యక్షముగ మనము తెలిసికొనినపు డీయఁజాలదు. - ఈ క్రిందిశ్లోకమునఁ బ్రతిపాదిత మైనది.

"కవిశక్త్యర్పితా భావా స్తన్మయీభావయుక్తితః
యథా స్ఫురన్త్యమీ కావ్యా న్న తథాధ్యక్షతః కిల"

[కవిశక్త్యర్పితములైన రత్యాది భావములు, పఠితలకుఁ దన్మయమునఁ గలుగఁజేసి యెంతటి యానందము నిచ్చునో, యంతటి యానందమును బ్రత్యక్షముగ ననుభూతములైన రత్యాదిభావము లీయలేవు] కావ్యమునందుఁ గూడ నీ రత్యాదిభావము లనుమేయము లైనపు డంతకంటె నధికమగు నానందము గల్గును. ఇట్లుండుట వస్తుస్వభావమే యగుటచే నీ విషయమై తర్క మక్కఱలేదు. ఈ విషయమునఁ బ్రమాణము—

"నానుమితో హేత్వాద్యైః స్వదతేఽనుమితో యథావిభావాద్యైః
న చ సుఖయతి వాచ్యోఽర్థః ప్రతీయమాన స్స ఏవ యథా."

[విభావాదులచే ననుమితమైన విషయమునుండి కలుగు నానందము, హేత్వాదులచే ననుమితమైనపుడు కలుగదు. ఒక విషయము ప్రతీయమాన మగునపుడు కలుగు నానంద మావిషయమే వాచ్యమైనపుడు కలుగదు]

ధ్వనికర్తయు నిట్లు చెప్పినాఁడు.

"సారరూపో హ్యర్థః స్వశబ్దానభిధేయత్వేన ప్రకాశితః సుతరాం శోభామావహతి" [సారరూప మగు విషయము వాచ్యము కానపుడే యెక్కువ శోభావహ మగును]

ఇపు డసత్యము లగు విభావాదులనుండి కలుగు నసత్యము లగు రత్యాదిభావములయొక్క ప్రతీతివలనఁ శ్రోతలకుఁ గాని సామాజికులకుఁ గాని కలుగు ప్రయోజన మేమి? యని ప్రశ్నింపవచ్చును. అందుకు సమాధాన మిది. కావ్యాదులు ప్రతీతిమాత్రపరమార్థములే. విభావాదులును, రత్యాదులును నసత్యములే యగుఁగాక.

అయినను వానినుండి పాఠకులకు, విధినిషేధము జ్ఞానము కలుగుచునే యుండును. అందుచే రత్యాదిభావప్రతీతి సప్రయోజనమే యగును. భ్రమాత్మక మగు జ్ఞానముకూడ సంబంధమువలన, ననఁగా నర్థక్రియాకారి యగుచోఁ బ్రమాణమే యగును. ఈ విషయమునే "భ్రాన్తిరపి సంబంధతః ప్రమా" అను వచనము తెల్పుచున్నది. ఈ క్రింది శ్లోకము కూడ నీ విషయమునే తెల్పును.

"మణిప్రదీపప్రభయోః మణిబుద్ధ్యాభిధావతోః
మిథ్యాజ్ఞానావిశేషేఽపి విశేషోఽర్థక్రియాం ప్రతి"

దీనిభావమిది—ఒకచో రెండు కాంతులు కన్పడుచున్నవి. అందొకటి మణినుండి వచ్చు కాంతి. రెండవది దీపమునుండి వచ్చు కాంతి. దూరమునుండి యీ రెంటిని జూచినఁ యిరువురు పురుషులు రెండును మణినుండి వచ్చు కాంతులే యని తలఁచి యొక్కొక్కఁ డొక కాంతి పుట్టుచోటునకుఁ బరుగెత్తినారు. అందులో మణిప్రభనుచూచిన వానికి మణి దొఱకినది. రెండవవానికి మణి లభింపలేదు. ఇందులో మొదట నిద్దరకుఁ గలిగినజ్ఞానము కూడ భ్రమాత్మమే. కాని మణిప్రభను జూచి, యిది మణిప్రభయే యని యూహించిన వాని జ్ఞానము, మొదట ప్రమాణజ్ఞానమని చెప్పుటకు వీలులేకున్నను, నిజమునకు మణితో సంబంధించియుండుటచేతను, తుదకు మణియే లభించుటచేతను ప్రమాణజ్ఞానమే యగుచున్నది. ఇట్లు, సత్యవస్తు సంబంధమువలన, కార్యసిద్ధి గల్గుటచే భ్రమాత్మక జ్ఞానము కూడ ప్రమాణమే యగుచున్నది. అందుచే వారికిఁ గల్గినజ్ఞానములు రెండును మిథ్యాత్మకములే యైనను, మణిప్రభఁ జూచి పరుగెత్తినతని జ్ఞానమునం దర్థక్రియాకారిత్వ మను నొక విశేష మున్నది.

పోయినాఁడు. అప్పురంబు వేశ్యలను, ప్రపంచ మంతయు సృష్టిచేసిన బ్రహ్మ గాక 'జాణ దేవర శ్రీపంచశరవిరించి' సృజియించె నఁట. కావు ననే వారిసౌరును గడుసున్నితముగఁ జిత్రించి పాలకడలిలోనుండి లేవ నెత్తినాఁడు—

సీ. ముడువంగ నేర్తురు మూలఁ గమ్మనితావి
గలుగు క్రొవ్విరులు లోఁ గందకుండ
మురియంగ నేర్తురు మోహనాస్పదమైన
మొగలివాకిటిచాయ నగరవీథి
వలపింప నేర్తురు వలరాజు గెలిచిన
పెద్దకాలము వేల్పు భీమనాథుఁ
బలుకంగ నేర్తురు పాటలాధరముల
ముల్కాలేని గవులు ముద్దుగురియఁ
జందురునితోడఁ గల్పవృక్షములతోడఁ
దారతో లక్ష్మితో నమృతంబుతోడఁ
గౌస్తుభముతోడ మున్నీటఁ గలిగినారు
విబుధగంధర్వజాతు లవ్విటసతులు.

ఇట్లు నాఁటి వేశ్యల జడలతీరు, విటుల వలపించు సౌరు, మాటల తీరు వర్ణించి యానాఁటి వేశ్యాంగనల దేవాంగనాజాతివారినిగాఁ జిత్రించినాఁడు.

శ్రీనాథుఁడు మందమారుతప్రసారమును గావింపఁ జేసిన, నాగాలి యెక్కడెక్కడికో పోయి వెలితిపడి బయటఁబడును. అది పంచారామములందు బయలుదేఱినా మఱి చెప్పఁబనిలేదు. దక్షారామమున బయలుదేఱినమలయమారుతము తిలకపుష్పముల తేనెలు, పోఁకపూవులపరిమళములు పుక్కిలించి వలపెక్కినది. కమలసస్యములఁ గాచు గోపికల చన్నుఁగవలమీఁది పైఁటలు తొలఁగించి, సప్తగోదావరతరంగములమీఁద జలవిహారముచేసి, దేవగంధర్వవిలాసినుల విహారహర్మ్యములలో నికిఁ దూరి, ఆడుపాములు సేవింపఁగఁ వెలితిపడుచు మలయుజలత

ల గుబురులలో మెలఁగునఁట. ఇట్లీ మలయమారుతము నొకవిటునిగఁ దయారుచేసి, యాతనిధూర్తచేష్టితములను వర్ణించి, బహుస్త్రీపరిషేవణమున శక్తి తఱిగి పొదలలోఁబడి తిరుగాడుట కతిహృద్యముగఁ జిత్రించినాఁడు కవి.

సీ. తిలకంబు జలుతేనియలఁ బోకమోకల
పువ్వుఁబొళలతావిఁ బుక్కిలించి
కలమగోపికల చక్కనిచన్నుఁగవలపై
వటపల్లవంబులు వాయఁదట్టి
సప్తగోదావరజలతరంగారోహ
కేలీసుఖంబు లంగీకరించి
దేవగంధర్వలీలావతీహాటక
ప్రాసాదవలభి గర్భములు దూరి
ప్రతిదినము దక్షవాటీపురంబునందు
మలయవేలావనీ మందమారుతంబు
గంధసారలతాకుఙుంకముల మెలఁగు
చిలువలేములు సేవింప వెలితిపడుచు.

భీమ. 1-౯౭.

ఇఁకఁ గుమారారామములో కుమారవనమారుతములు చేఁగినవి. వానిగమనభంగి వేఱు. అవికూడ విలాసవతీభవన మణిగవాక్షములలో దూరినవి. అచటి ప్రస్తావము కూడ నట్టిదే. ఆ వాయువులకును పరిమళము మాంద్యము శైత్యము జతగూడినవి. కాని యామారుతము లెన్నిటికో యుల్లాసమును గలిగించి యుపకరించినవి. కోనేటియందున్నకమలములకు పరిమళభరమునుగూర్చినవి. నాలికేళవనములోని క్రొత్త పూలమొగ్గలను వికసింపఁజేసినవి. అప్సరస్త్రీల విహారభవనములందలి ఇంద్రనీల మణి గవాక్షములలో దూరి వారికిఁ జల్లఁదనము కలిగింపఁజాలినవి. భీమేశ్వరుని విశాలవక్షమునం దొప్పుచున్న సర్పములకు భుక్తిపెట్టినవి. రాజనారాయణస్వామి రమ్యభవనముమీఁదనుండిన

గరుత్మంతునకు నాట్యమును నేర్పినవి. ఇందలి కిన్నియుపకృతు లొన ర్చిన యాకుమారారామవాయువులు వ్యాసునిమీఁద వీచి యాతనికిఁ గల మార్గాయాసము నణఁచివేసినవి.

సీ. కోమటేటికల్యాణకమలషండంబుల
సౌరభ్యభారంబు సంతరించి
నారికేళాటవీ నవపుష్పకుహాళికా
వితతి కన్నెఱికంబు వీడుకొలిపి
యప్సరఃకాంతావిహారహాటక హర్మ్య
శశికాంతమణి గవాక్షముల దూరి
భీమనాయకదేవు పేరురంబునఁ గ్రాలు
భుజగహారములకు భుక్తి వెట్టి
రాజనారాయణస్వామిరమ్యభవన
తార్క్ష్యకేతనపతికి నర్తనము గఱపి
పొలసె నధ్వపరిశ్రాంతి పొడవడంగ
మౌనివరుపైఁ గుమారవనానిలములు.

భీమ. ౨. ౬౨.

ఇచ్చటఁగూడ కుమారారామపవనములుధూర్తవిటకృత్యములు కొన్ని జరుపకపోలేదు. నారికేళాటవీనవపుష్పకుహాళికావితతికిఁ గన్నెఱికంబు వీడుకొలిపిన వఁట. ఈకన్నెఱికమును వీడుకొలుపుటలోనే కావ్యకళ యుట్టిపడుచున్నది. వ్యంగ్యముగ నొకవిటుఁ డొకవేశ్యకుఁ గన్నెఱికము వీడుకొల్పినపరిపాటి నిది స్ఫురింపఁజేయుచు శృంగారభావమునఁ కొక ముద్ర వేసినది. ఆ విటునే యప్సరఃకాంతావిహారహర్మ్యములలో గవాక్షముల దూరునట్లు చేయుటయు శ్రీనాథునిరసప్రవణదృష్టికి నిదానము. పిమ్మటివన్నియు వాయువులకు సహజముగ నుండెడియుపకృతి సామగ్రీచిత్రణమునందే పర్యవసన్నములు. సౌరభ్యశీతలభారము వహించి, భుజగహారములకు భుక్తి వెట్టుటచే వెలితిపడి, మందగించిన వన వాయువులు గావుననే, కాశీవిప్రయోగఖిన్నమతియై యధ్వపరిశ్రాంతిచేఁ

దపించుచున్న వ్యాసునిమార్గాయాసమునకుఁ బొడవు నణఁపఁగల్గినవి. ఇచట వ్యాసుని మార్గాయాసము తీర్చుటకు "యప్సరఃకాంతావిహార హాటకహర్మ్యశశికాంతమణిగవాక్షముల దూరి"రా నక్కఱలేదు. కాని శ్రీనాథుని గంటమున గాలులు రేఁగెనా మూలమూలలకుఁ బోయి కాని బయటికి రానేరవు. రహస్యస్థలములకుఁబోయి యొకక్రొత్తగుణమును దేకుండ నుండవు. కాని యాగుణమును గ్రహించుటకు పాఠకులకే వదలివేయుటలో నాతని కొక యుల్లాసము.

ఆంధ్రకవితకు ప్రబంధముద్ర నొసఁగిననాఁటి నుండియుఁ గవులు ప్రసంగము నెట్టులో కలిగించుకొని కొన్ని వర్ణనములు తప్పకచేయుచు వచ్చిరి. సూర్యోదయసూర్యాస్తమయములు చంద్రోదయచంద్రాస్తమయములు నీవర్గమునకుఁ జెందినవియే. కాళిదాసాదికవులుకూడ గమ శ్రవ్యదృశ్యకావ్యములలో వీని కొకప్రత్యేకస్థానము నొసఁగి,కల్పనలతోఁ బెంపొదించి చిత్రించియున్నారు. సంస్కృతపరిపాటిని దెలుఁగులోనికి సంపూర్ణముగ నవతరింపఁజేయఁదలఁచిన శ్రీనాథుఁ డావర్ణనముల నెట్లు విడనాఁడును. వ్యాసుఁడు కాశిని వదలి దక్షిణకాశికిఁ బయనము సాగించునపుడు వీనిని నాలిగింటి నొకచో గుదిగుచ్చి పెట్టినాఁడు. ఇది మూలములో లేకున్నను కావ్యత్వముద్ర నిచ్చుటకుఁ బనిపట్టి కూర్చి నదియే. కాని దీనఁ గవితాస్వాదన మెంతయు జతగూడినది.

సూర్యాస్తమయము కాఁజొచ్చినది. వెంటనే అన్నపూర్ణాదేవి సిద్ధవాహినినీటిలో జలకమాడి కై సేయఁదొడఁగినది. విశ్వనాథుని యంతర్భవనములో తాండవారంభమునకు మద్దెలలు మ్రోసినవి. కాలభైరవుఁడు మధుపానగోష్ఠికిఁ బ్రారంభ మొనరించినాఁడు. కుమారస్వామి వాహన మగునెమిలి కంఠము సాచి కొక్కొఱోకో యని క్రేంకార మొనరించినది. తుమ్మెదలు ముకిళింపనైయున్న పద్మములను వీడి డుంఠి విఘ్నేశుని చెక్కులమీఁది కుతూహలతోఁజేరినవి. రాత్రివేళ రానై యుండినంతనే కానవచ్చినవారి నందఱను రసికులను మధుపానమత్తులను జేయునుత్కంఠ కలవాఁడుగావుననే శ్రీనాథుఁ డిట్టిచిత్తరువును దీసినాఁడు. చరమాచలశిఖరమున దినకరుఁ డొక్కింత తడవు మసలినంతనే

శ్రీవిశాలాక్షిని చిఱుబంతిపసుపాడి కై సేయ సిద్ధముచేయించుటయందే శ్రీనాథుని భావుకత యిమిడియున్నది. ఈసీసపాదము ధ్వనిప్రధానమైన వాక్యము. దానిలో ప్రియసమాగమోత్కంఠను ధ్వనింపఁజేసినాఁడు కవి. కొమరుసామిరథము కంఠముసాచి క్రేంకారము చేసెననుట యెంతయు రచనలోని సాకుమార్యమును జిలికించుచున్నది.

సీ. సిద్ధవాహిని నీటఁ జిఱుబంతి పసుపాడి
శ్రీ విశాలాక్షి కై సేయఁదొడఁగె
మొరసె నంతర్గేహమున విశ్వనాయక
తాండవారంభ మర్దలరవంబు
మందార తరుపుష్ప మధుపానగోష్ఠికిఁ
బ్రారంభ మొనరించె భైరవుండు
కొక్కొరో కో యని కొమరుసామిరథంబు
కంఠంబు సాఁచి క్రేంకార మిచ్చె
మొగుడఁ బాఱిన యరవిందములను బాసి
గములు గములుగ మత్తభృంగములు గూడి
డుంఠివిఘ్నేశు చెక్కు లుత్కంఠఁ జేరె
నభినవంబైన యపరసంధ్యాగమమున.

భీమ. ౨. ౨౮.

ఇటులనే సూర్యోదయారంభమును గూడ తెలుఁగునుడికారపు సౌరుతో తీయఁగఁ గొనసాగించినాఁడు.

చ. వెలవెలఁబాఱెఁ జంద్రుఁడును విన్ననఁ దారకచక్రవాళముల్
పలపలనయ్యె దీర్ఘికలఁ బద్మవనంబుల షట్పదాంగనా
కలకలముల్ చెలంగె వెడకన్ను మొగిడ్చె లలిం గుముద్వతుల్
తెలతెలవాఱె జంభరిపుదిక్కునఁ దోఁచె నమారురాగముల్.

భీమ ౨. ౪౮.

ఒక దృశ్యమును పాఠకులకుఁ గన్నులయెదుట సాక్షాత్కరించునట్లు చిత్రించుట కవితాశిల్పమున కొక పరాకాష్ఠ. శ్రీనాథుఁ డొక్కొకచో నట్టి శిల్పము నద్భుతముగఁ జిత్రింపఁగల దిట్ట. కాశినుండి వచ్చిన వ్యాసుని, తుల్యభాగానదీతీరమున నగస్త్యమౌని యెదుర్కొను నప్పటి దృశ్యము మిక్కిలి రమ్యముగ వెలసినది. ఆ దృశ్యములో నొక పరమమాహేశ్వరాచార పరాయణుని జిత్రించుచు వ్యాసభట్టారకుని మూర్తిని మనయెదుటఁ బెట్టినాఁడు. ఆతఁడు మూఁడు రేకలు తీరునట్లు నుదుట భస్మము దాల్చినాఁడు. మెడలో రుద్రాక్షమాలికలు దాల్చినాఁడు. మీఁది దేహమున యజ్ఞోపవీత కృష్ణాజినము లమరించినాఁడు. శిరమున చిగురుటాకులఁబోలిన జడలు దాల్చినాఁడు. (వేళ్ళయందొక దర్భపవిత్రము, మూపునందు నైష్ఠికబ్రహ్మచర్య సూచకమగు పాలాశదండమును. శరీరము వర్షాకాలమేఘమును బోలిన నీలిమతోఁ గూడి సాలవృక్షమువలె నెత్తుగ నున్నది. ఆతని యాకృతియే యాతఁడు పరమభాగవతుఁ డనియు, మాహేశ్వరాచారపరాయణుఁ డనియు, మానులలో నగ్రగణ్యుఁ డనియుఁ దెలుపుచున్నది. అట్టిపులినసంభవమునిని కలశసంభవముని పొడగాంచె నఁట. మాహేశ్వరాచారవీథిలో మెలఁగఁదలఁచినవాని కీవేషము, ఇట్టిస్వరూపము జతగూడవలె ననుటను నీవర్ణనము తెలుపుచున్నది.

సీ. భస్మత్రిపుండ్రాంక ఫాలప్రదేశుని
రుద్రాక్షమాలికారూఢవక్షు
నుపవీతకృష్ణాజినోత్తరాంగునిఁ బల్ల
వారుణాంచితజటాపటలధారుఁ
దామ్రపాత్రాంగుళీదర్భమూలపవిత్రుఁ
దరుణకింశుకలతాదండధారుఁ
బ్రావృషేణ్యవినీలపాథోధరశ్యాము
సాలవృక్షప్రాంశుఁ జారుదేహుఁ

బరమభాగవతోత్తమపవిత్రమగణ్య
విమలమాహేశ్వరాచారవీథిపథికు
నఖిలనీవారముష్టింపచాగ్రవరునిఁ
బులినసంభవుఁ బొడగాంచెఁ గలశజుండు.

భీమ. ౨. ౮౩.

ఈమాను లిరువురును గలిసి, యొకరి నొకరు కౌఁగిలించుకొని, కుశలప్రశ్నములు చేసికొనునప్పటి వైఖరియే, వ్యాసుఁడు కాశిఁ బాసిన కారణముఁ జెప్పుట కాముఖమైనది. వ్యాసుని ముఖమునందలి వికారము గుర్తించి కుంభసంభవుఁ డాతురతమీఱ నడిగినప్రశ్నలు కాశిలో నివసించుటకు సాధారణముగఁ గలిగెడివిఘ్నకారణముల నుగ్గడించునవి. ఆయడుగుటలో నగస్త్యునకు వ్యాసునెడఁ గలుగు నవ్యాజప్రేమ వ్యక్తమగుచున్నది. దానిని వ్యక్తముచేయుటలో శ్రీనాథునిపలుకులలోని తీయఁదనము తొలఁకిపడినది.

సీ. లోలార్కునకు నీకు లోలోన నేమేనిఁ
బోటి పుట్టదు గదా! మాటమాట
వెనకయ్య శ్రీఢుంఠివిఘ్నేశ్వరస్వామి
ధిక్కరింపఁడు గదా! తెగువ నిన్ను
నాఁకొన్ననిన్ను మధ్యాహ్నకాలంబున
నరయకుండదు గదా! యన్నపూర్ణ
నెపమేమియును లేక నీయెడాటమ్మునఁ
బాటిఁ దప్పఁడు గదా! భైరవుండు
నెట్టు పాసితి మిన్నేటి యిసుకతిప్ప
యెట్టుపాసితి వాస్థలం బేనుకోసు
లెట్టు పాసితి పవిముక్తహట్టభూమి
యెట్టుపాసితి విశ్వేశు నిందుధరుని.

వ్యాసునకుఁ గాశిపైఁ గోప ముదయించుటకుఁ గారణము వర్ణించునప్పటిగద్యము రసానుగుణ మగుశైలిలో నడచినది. శైలిలోని వేగమే కోపమునకుఁ గూడ నొకవేగమును గూర్చునదిగా సిద్ధమైనది.

వ్యాసుఁ డగస్త్యునితోఁ గాశిలోఁ దాను బడినయిడుములు తెలుపుచున్నాఁడు. "మధ్యాహ్నకాలం బగుట నిరూపించి, భిక్షాపాత్రంబులఁ గేలఁబూని, యతికఠోరజఠరక్షుధాగ్ని తాపంబునకుఁ దోడగుతపనమయు ప్రచండకిరణకాండప్రకాండంబులు నెత్తి మండింప, లేదు నడుప్రొద్దు పొందు కూడ దనునిషేధవాక్యంబులు చెవులు నిండికొన విప్రవాటంబులఁ బ్రతిగేహంబును బరిభ్రమించి, విసికి విసిమాలి వేసరి యలసి యూరటఁబొంది సొలసి జూఁకించి తూలి దూపటిలి యుల్లంబునఁ గ్రోధం బగ్గలించిన వ్యాసుండు క్రోధాంధకారముచేఁ గన్నులు చీకటులు గ్రమ్మఁగా, తన్నుఁ జూచెడి శిష్యులుభయభీతులగునట్లు లతివేగముతోఁ గేలఁదాల్చిన భిక్షాపాత్రమును నూఱువ్రక్కలగునట్లు ద్రాతిమీఁద నడివీధిలో చితుకఁగొట్టెనఁట. వ్యాసునిరౌద్రోద్రేకము తదనుగుణమైనబంధమున నడచినది.

శా. కుక్షిప్రోద్భవనిష్ఠురక్షుధితదుష్క్రోధాంధకారంబునన్
జక్షుల్ రెండును జిమ్మచీకటులుగా సంరంభసంభద్గతిం
బ్రేక్షచ్ఛాత్రులు భీతిఁబొందఁ గడు నుద్రేకించి హస్తంబునన్
భిక్షాపాత్రము ద్రాతిమీఁద శతధా భిన్నంబుగా వైచితిన్.

రౌద్రరసస్ఫూర్తికి సరిపడినవృత్తము, ఆరభటీవృత్తి, ఓజోగుణము, తదనుగుణమైన ద్వితీయచతుర్థవర్ణసంయోజనముతోఁ గూడిన సమాసములు, క్షకారప్రాసను నీపద్యమునం దమరినవి. పద్యము పూర్తియగుసరికి వ్యాసుఁడు భిక్షాపాత్రము నిశ్చయముగఁ బగులఁ గొట్టినాఁ డనిపించుచున్నది.

ఆసమయంబున ప్రత్యక్షమైన విశాలాక్షిని శ్రీనాథుఁడు వచనశైలిలో నతివిచిత్రముగఁ జిత్రించినాఁడు. అన్నపూర్ణాదేవి శ్రీనాథుని హృదయములో వేదాంతవచోమహోపనిషదరమయి హృదసీమంతిని

పంచాశద్వర్ష వయస్కయును. ఆమె వేణికా భారము పలితసారమై యొఱఁగినదఁట. ముదుసలిచక్ర వాకంబులతో నెకసక్కెంబాడు వీఁగు చన్నులప్రేఁగుఁదనంబున నామె తనూవల్లి జలదరించిన దని శ్రీనాథుఁ డనినంత నే వినువారిహృదయము జలదరించును. ఆమె బోరుతలుపు వాయఁదట్టి, తేరుగడపమోలం జరణపల్లవంబు సాఁచి చూచిన చూపులో నొకనాట్యభంగిమను జిత్రించిపెట్టినాఁడు. అప్పటియామె వెణఁదకన్నులు అనంగధ్వజపటకర్పూరపాళీనచ్ఛాయాదాయాదంబులై తలచుట్టును బలిసి పొలిచినవఁట. ఈయుపమానము, కన్నులవి స్తృతియు నిరుపమానములు. అప్పటియామెయెలుఁగు కలమధురవీణాక్వాణ పాణింధమమై వెలసినదఁట. ఇచ్చటి గద్యమున శ్రీనాథుని మధుర భావన భావుకులైనవారికి అనిర్వచనీయ మనిపించును. ఆమెను బరి కించునప్పటికి వ్యాసున కేగాక పాఠకులకు సైతము భయసంభ్రమములు పొడమును. ఈ భావము లే కాశీఖండమునఁబద్యరూపమున వెలసినవి. ఉదాహృతిగా నిచటివచనము నచటిపద్యములుకూడఁబరికింతము—

వ. ఆసమయంబునఁ గాశికానగరసోమవీథికాభవనవాటికామధ్యంబున నొక్కయింటిమచ్చకంటి, పంచాశద్వర్ష దేశీయ పలితసారంబైన వేణికాభారంబు క్రైవడ, ముదుసలిచక్రవాకంబులతో నెకసక్కెం బాడు వీఁగుచన్నుల ప్రేఁగుఁదనంబునఁ దనూవల్లి జలదరింపఁ, గంకణ ఝుణఝుణత్కారంబు దోరంబుగాఁ గ్రక్కున గోపురద్వారంబుబోరు తలుపు వాయందట్టి,యంచియలఁగవలితోడం గూడి మట్టియలమ్రోఁత త్రిభువనంబుల నురుజగొనం, దేరుగడపమోలం జరణపల్లవంబు సాఁచి, యనంగధ్వజపటకర్పూరపాళీనచ్ఛాయాదాయాదంబులైన వెణఁదకన్నులు తలచుట్టునుం బలిసి పొలయఁ, గలమధురవీణాక్వాణ పాణింధమంబైన యెలుంగు నెత్తి మూర్ఖభిక్షూత్తమా! శాపము సంహరింపుము.”

ఉ. వేనలి పాటపాట నరవెండ్రుకతోఁ దిలకించులావర
శ్రీ నటియింపఁగా వదలి వ్రేఁకనిచన్నులు చాలవంకలై
కౌ నసియార్చ వాలుతెలిగన్నులు కల్కితనంబు వీడ్కొనన్
మానినిహస్తమూఁది యొకమంజులభాషిణి వచ్చెవీథికిన్.

ఉ. వేదపురాణశాస్త్రపదవీనదవీయసియైన పెద్దము
త్తైదువ కాశికానగరహాటకపీఠశిఖాధిరూఢ య
య్యాదిమశక్తి సంయమివరా! యిటు రమ్మని పిల్చె హస్తసం
జ్ఞాదరలీల రత్నకటకాభరణంబులు గల్లుగల్లనన్.

ఈప్రకరణమున విశాలాక్షీదేవి వృద్ధసీమంతినియైనను విశ్వనాథుని శుద్ధాంతము గావుననే శ్రీనాథుఁ డామె రామణీయకమును మఱింత యందముగాఁ జిత్రించినాఁడు. ఇంతకు శ్రీనాథునకు స్త్రీమాత్రము గానవచ్చిన నామె వేణీభరమును, యురోజములతీరును, కంకణక్వాణమును, అందియలరవళిని మట్టెలమ్రోఁతను వినిపింపకమానఁడు. కాని యవి యన్నియు వయసునుబట్టి యౌచితిని వహించియుండును.

అన్నపూర్ణాదేవి వ్యాసునితొందఱపాటు నణఁచి, "కాశి పరమేశ్వరునకు కూరిమిభోగపురంధ్రి; దానిపై నీకుఁ గోపింపఁ దగదు. ఇప్పటికే నీపై నిందుమౌళి కెంతకోపము వచ్చియుండునో! నీవు బ్రాహ్మణుఁడవుగావున నీవు చేసిన నేరము వెదకఁగూడదు. మఱి మాటాడక నీవు భిక్షగొనుటకు రమ్మని వ్యాసుని నిరుత్తరునిగఁ జేసినది. ఆ దేవిదాక్షిణ్యమునకు వ్యాసునిహృదయము కరగిపోయినది. విశాలాక్షికి మఱింత జాలికలుగునటులు ప్రసంగించినాఁడు. ఇచటి వ్యాసుని ప్రసంగమును గవి యెంతయు సరసముగ నడిపించినాఁడు. పద్యమంతయు వాత్సల్యముబికిపడునటు సాగినది.

శా. తల్లీ! యిన్నిదినాల కేనియు సుధాధారారసస్యందియై
యుల్లంబున్ సుఖయింపఁజేయు పలు కెట్లో వింటి మీనోటిలోఁ
జెల్లాఁగొన్నకతాన నే నొకఁడనే భిక్షానకు న్వత్తునో
యెల్లన్ శిష్యులఁ గొంచువత్తునొ నిజం బేర్పాటుగాఁ జెప్పుమా!

ఈపలుకులతో నాజగన్మాతహృదయము ద్రవించినది. శిష్యులు నీవుఁ గూడుకొని మాధ్యాహ్నికక్రియలు గంగానదిలోఁ దీర్చి వెంటనే రండు. ఇంతలో నే నింటిలో వంటకము చేయించి మీకందఱకుఁ దృప్తిగ భోజనముఁ బెట్టెద ననినది.

ఈభోజనపరికరణ మంతయు శ్రీనాథుఁడు చాల వింతగను సంప్రదాయానుగతముగను నడిపించినాఁడు. కాశిలో నన్నపూర్ణాదేవి పెట్టించిన భోజనము లన్నియు, ఆంధ్రదేశములోని భోజనములై వెలసినవి. రాణివాసపుమర్యాద లన్నియు నేర్పడినవి. శంబళీజనంబుచేత వ్యాసుని రాక యెఱిఁగించిన వెనుక, విశాలాక్షి బంగారుగొడుగుపావలు తొడుగుకొని, రెండవయసు తాంబూలకరండవాహినికై దండ పట్టుకొని యేతెంచి రండు విచ్చేయుం డని సగౌరవముగా లోనికిఁ దోడ్కొనిపోయి, షోడశోపచారసమేతమైన చతుశ్శాలాభోజనమందిరమున వృద్ధానుపూర్వంబుగ వ్యాసుని శిష్యులనుగూడ నుచితాసనంబులఁ గూరుచుండ నియమించినది. దీనిలో మునిమీఁది గౌరవము అన్నపూర్ణకుఁ గలరాచరికము తెల్లమగుచున్నది.

ఆదేవియాజ్ఞచే దివ్యవనితలు వచ్చి అరటాకులు పెట్టిరి. ఆయరటాకులలో తెలుఁగుతన ముట్టిపడినది.

క. మొగి విరిసి కఱకు గూడక
పగులక వెడలుపును నిడుపుఁ బసిమియుఁ గలపేఁ
జిగురరటాకులు పెట్టిరి

అగ్రము లున్న అరటాకులు. చివరివఱకు విడిచి, పెళుసు లేకపగిలిపోక పొడవు వెడల్పు పచ్చదనము గల లేఁతయరటాకులు దివ్యపురంధ్రు లచే వేయించినాఁడు కవి. పదార్థములకంటెను ఆకు లెంతయు నాకర్ష కములుగా నుండినవి. ఇట్టి యరటాకులలో భుజించుట తృప్తికర మనెడి కవియూహను మన కీపద్యము చెప్పకచెప్పుచున్నది. కావుననే శిష్యులకు వ్యాసునికిఁగూడ నాయరటాకులు చూచినంతనే గుండె ఝల్లనినది

పిమ్మటఁ బంక్తిపంక్తికి వచ్చి విశాలాక్షి గంధపుష్పధూపదీప ముల నర్పించి పూజ లొనర్చినది. అందఱుఁ గూడి శాంతిసూక్తములు పఠించి యీశ్వరున కభిషేకములు చేయు మనినది. ఈయమృతాన్న ములు ఈపదార్థములు మెల్లఁగ భుజింపుఁడు. మీభుక్తిచే విశ్వనాయ కుఁడు తృప్తి వహించుఁగాక యని, వైదికాచారప్రపత్తు లన్నియు వెల యింపఁజేసినాఁడు కవి. క్రమముగా నందఱి నిట్లు ప్రార్థించుచు నామె యాపోశనములు పోయించినది. అరటాకులు వేసి, పదార్థములు లేకుండ నీయమృతాన్నములు మందగతిని భుజింపుఁ డనిన నెట్టివారి కయినను వింత గొలుపకుండునా? అట్టియబ్బురపాటునే కవి సహజ ముగఁ జిత్రించినాఁడు

ఉ. వండినచొప్పునుం బాగపువాసనయుం బొగపాలుచందమున్
భాండసమృద్ధిసంపదయుఁ బానవిభూతియు సర్వమంగళం
బండజయాన రిత్త ప్రియ మాడెడు నేఁడును భోజనంబు లే
కుండుట గానసయ్యె నసితోత్పలగంధియు నేమి మాయయో!

చ. చల్లని సౌమ్యదృష్టియుఁ బ్రసాదము మాధురియు న్వివేకము
న్వల్లదనంబు వాగ్ధ్యమును నిర్మలిసత్వముఁ జూడవచ్చినన్
గల్ల యొకింతయేనిఁ బొడగానఁగరా; దరటాకు చూచినన్
ఝల్లనె గుండె యోగిరము శాకములుం బొడగానరామికిన్.

_౨. ౧౩౩, ౧౩౪.

పాత్రశుద్ధి కాజ్యము చిలికి పదార్థములు వడ్డింప కుండుట యేమి చోద్యమా? యనుకొనిరి, కానియిన్నాళ్లవలెఁ గాక యీనాఁడు మన

లనందఱను బూజించి, మనచే దీవనలు గైకొని, యపోశనంబులు వట్టించిరి. ఇది యంతయు వ్యర్థము కావచ్చునా యని తృప్తిపడిరి. ఆఁకలిచే నటమటించువారి కాపాటియూరట గలుగుటయు సహజము గనే యున్నది. ఎల్లవారికి నాపోశనములు పోసిరా? భుజింపుఁడు. లెండు. మీ కిది యమృత మగుఁ గాక. ప్రొద్దు పోయెను సుండీ. అని దోసిలి యెత్తి నమస్కరించుటయు, భోజనావసరములలో పూజ్యులకుఁ జేయు గౌరవపరిపాటి. ఈనాఁటికి నాంధ్రదేశమునఁ గానవచ్చునదియే.

“ఆముత్తైదువయాజ్ఞచే బ్రాహ్మణు లందఱు ఆపోశనము లెత్తినంతనే అరటియాకునడిమికిఁ, బిండివంటలు దివ్యాన్నములు, షడ్రసములతో నిండిన పదార్థములు కొక్కపెట్టున నవతరించినవి” అని తెలిపిన శ్రీనాథుఁడే, వచ్చినపదార్థము లన్నిటి నొక్కొక్కటిగ మరల వివరించి తెలిపినాఁడు. ఈవివరించుట శ్రీనాథునకుఁ గలభోజనప్రియత్వమునకు, ఆతనినాఁ డాంధ్రదేశములో నుత్తమభోజనావసరములం దుపయోగించుపదార్థములును మనకుఁ దెలియుచున్నవి. లేకున్న పై వాక్యమునందే పత్త్రపాత్రీమధ్యంబున నవతరించిన పదార్థములజాతి యంతయుఁ దెలియుచునే యున్నది. ఈవివృతి యక్కఱయే లేదు.

ఉ. పప్పును బిండివంటలును బాయసముల్ ఘృతముల్ గుడంబులుం
గుప్పలుగాఁగఁ జుట్టునను గూర్పఁగఁ గూడిన యోరుఁబ్రోలతె
ల్గప్పురభోగివంటకము గమ్మని తాలెపుసాజ్జెపిండితో
నొప్పులుగా భుజించిరి బుధోత్తము లాఁకటిచిచ్చుపెచ్చునన్.

ఈ తెలుఁగునాఁటి పిండివంటలను తెలుఁగునుడికారముతోఁ దెలిపినాఁడు.

శా. ద్రాక్షాపానకఖండశర్కరలతో రంభాఫలశ్రేణితో
గోక్షీరంబులతోడ మండెగలతోఁ గ్రొన్నేతితోఁ బప్పుతో
నక్షయ్యంబగు నేరుఁబ్రోలికలమాహారంబు నిశ్శంకతం
గుక్షుల్ నిండఁగ నారగించితిమి యక్షుద్రక్షుధాశాంతికిన్

భీమ. ౨. ౧౩౯, ౧౪౧.

ఇది సంస్కృతశైలిలో నడచిన పదార్థవర్ణనపరిపాటి. ఇంతటితో సరిపెట్టక "ఇవ్విధంబున నాజ్యధారాప్రవాహంబును శర్కరాక్షోదసికతాంచితంబును, పాయసాపూపసంపన్నంబును, కలమాన్నపూర్ణంబును, ద్రాక్షాగోస్తనీరసక్షౌద్రపుండ్రేక్షుఖండ మండితంబును, రంభానారికేళఫల శాకపాకసాకల్యకల్యంబును, షాడబరసావళీపానకప్రచురంబును, శరచ్చంద్రచంద్రికాధవళసమృద్ధంబు నైన భోజనోత్సవంబు...అస్మన్మనోరథవిహారఘంటాపథంబునై ప్రవర్తిల్లె" నని తనిపితీఱ మఱియొకమాఱు విపులీకరించినాఁడు. ఈవర్ణనములో తుదిని వ్యాసునినోట ననిపించినాఁడేగాని నిజమునకు "అస్మన్మనోరథవిహారఘంటాపథము" అని తనకుఁ దృప్తియైనభోజనమునే యుగ్గడించినాఁ డని చెప్పవచ్చును. శ్రీనాథుఁడు భోజనము నెవరిచే నెవరికిఁ బెట్టించినను ఖండశర్కర పాయసము పెసరపప్పు కమ్మఁగాఁగాచిన ఆలనేయి పానకములు దధిఖండములు లేకుండఁ బోనీయఁడు. కృత్యాదిని లింగమంత్రిని నవీనరుక్మాంగదునిఁజేసి యాతనిచే ద్వాదశీపుణ్యవేళలందుఁగూడ నిట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు.

సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండచక్కెరలు దో
సెలు వడ ల్సేవె పాసెములతోడఁ
కమ్మఁగాఁ గాచిన కఱియాలనేతితోఁ
*మనీయపంచభక్ష్యములతోడ
సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
బక్వమైన పెసర్పప్పుతోడఁ
దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
శిఖరషాడబరసశ్రేణితోడ
నచ్ఛలవణాదికముతోడ నమృతఖండ
పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు
భోజనము వెట్టు ద్వాదశీపుణ్యవేళ
లింగమంత్రి నవీనరుక్మాంగదుండు. భీమ ౧. ౬౦

ఇంతవఱకుఁబోనేల! ఓరుగల్లులో పూటకూళ్లయింటిలోఁగూడ నొకరూక కిట్టిభోజనమునే పెట్టించినాఁడు క్రీడాభిరామములో.

ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మనిగోధుమపిండివంటయుం
గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగఁ గాచిన యాలనేయి పెస
ర్పప్పును గోమ్మునల్లనఁటిపండులు నాలుగు నైదు నంజుడుల్
లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు లక్ష్మణవజ్ఝలయింట గూర్తుకున్.

ఇట్టి యుదాహరణము లన్నియు శ్రీనాథునిభోజనప్రియత్వమునకే తార్కాణములు. ఈప్రకరణమునం దది కొంత యతిమాత్రముగా నడచినది. అప్పుడు వ్యాసునకు శిష్యులకు నేర్పడినయాఁకలియు నట్టిదే.

తరువాత విశాలాక్షీవిశ్వేశ్వరులు మునిబృందముయెదుట సాక్షాత్కరించినప్పటి మూర్తివైభవము చిత్తాకర్షకము. ఇరువురకు సమానమైనభూషణాదికము గుణసంపదయుఁ గల్పించి కడు నొయ్యారముగ రంగస్థలమువిూఁదికిఁ బ్రవేశపెట్టినాఁడు. ఆమూర్తివిభవము పరికింతము.

సీ. చంద్రబింబానన చంద్రరేఖామౌళి
నీలకుంతలభార నీలగళుఁడు
ధవళాయతేక్షణ ధవళాఖిలాంగుండు
మదనసంజీవని మదనహరుఁడు
నాగేంద్రనిభయాన నాగకుండలధారి
భువనమోహనగాత్రి భువనకర్త
గిరిరాజకన్యక గిరిరాజనిలయుండు
సర్వాంగసుందరి సర్వగురుఁడు
గౌరి శ్రీవిశ్వనాథుండు కనకరత్న
పాదుకలు మెట్టి చట్టలు పట్టుకొనుచు
నేఁగుదెంచిరి యొయ్యార మొసకమొసఁగ
విహరణక్రీడ మాయున్న వేదికపుడు.

భోజనములుపెట్టునపుడుపంక్తులనడుమఁ జరించునప్పటియన్నపూర్ణసౌభాగ్యము ప్రత్యేకముగ నొకదృశ్యమునఁ జిత్రించిప్రదర్శించును. ఆదృశ్యము వ్యాసునకేగాక మనకును భక్తిభావమును గలిగించును. ఆచిత్రణములోని యొయ్యార మతిసరసము, మిక్కిలి సున్నితము. అన్నపూర్ణాదేవిపాదనూపురఝుళంఝుళనాదములు పద్యములో ప్రతిధ్వనించినవి.

కళాసమీక్ష

చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి

వానికి గిరిక యను పుత్రిక యుద్భవింపనిచో జడము లనియే యనుకొందుము. జడము లనుకొనిన జడములుగాను చేతనము లనుకొనినఁ జేతనములుగాను గన్పించునట్లు కల్పించియుండెను. వానిని గూర్చి చెప్పునపుడు మనలను జడులనుగాను, మధ్యమధ్య చేతనులను గాను మార్చివేయును. చివరవఱకు జడప్రకృతిని జేతనచేష్టలను దీసికొనివచ్చును.

కోలాహలుఁడు నదియు దారిని దారసిల్లెదరు. నది యోరచేసికొని యపసరిల్లును. కోలాహలుఁడు తదచ్ఛస్వభావము, సరసత్వము, గభీరతకు నగ్గమయి మరల నదిని జేరును. ఆమెకు మనవిచేయును దన యంతరంగమునఁ గల భావమును.

ఉ॥ నావలనం బ్రియం బెఱిఁగి నన్నొకమాఱును బల్కరింపవే
నేవస నోరఁజేసికొని యేఁగుదుఁ గాని సరిల్లలామ! ని
న్నేవగఁ జేరవత్తు మది కింపగునీదు నవోదితామృతం,
బేవగఁ గ్రోలఁగాంతు నని యే నెపుడుం దలపోయుచుండెదన్.

ఉ॥ చెప్పెడి దేమి నాకుఁ గల జీవనమంతయు నీక కూర్చి యె
ల్లప్పుడు నిన్నుఁ బాయక ప్రియాచరణం బొనరింప నేర్తు నీ
చొప్పున కీవు నియ్యకొని చొక్కపుఁజక్కవగుబ్బలాడి మే
ల్దప్పక యంతరంగమునఁ దార్చి నన్ను నదీను జేయవే.

నవోదితామృతము వలయు నఁట. తనకుఁగల జీవితమంతయు నామె కిచ్చివేయునఁట. ప్రియాచరణముచేయునఁట. అంతరంగమునఁ దార్చి తన్ను నదీనునిగాఁ జేయవలె నని కోరును జడముగ.

నదియు నేను నీకుఁ దగ నని బోధించును దనజాడ్యముతో.

సీ॥ నిలువెల్ల నీచాతినీచోపసరణంబు
ప్రకృతి యెల్లను జాడ్యపరిణతంబు
పెంపెల్ల నియతగాంభీర్యమాన విహీన
మంతరం బెల్లఁ బంకావిలంబు

జీవనంబెల్ల సంచితబుద్ధ్యుదపాయ
ముదయమెల్లను దుర్దినోన్ముఖంబు
గతులెల్లఁ గుటిలపరికారకారణములు
తేనెకంబులెల్ల భంగాకులములు

గీ॥ నిలుకడ హంసశక్తితావులు పొలసువల్పు
నిట్టిమాబోంట్లతోఁ జెల్మి యెట్లు పొసఁగు
నచలితోత్తుంగధైర్యున కలఘుమతికి
ననఘమతికి నభంగశీలునకు నీకు.

ఉ. నావిని గట్టు ఱేఁడు వదనంబున విన్నఁదనంబు దోఁప నో
శైవలినీ శిఖామణి నిజంబు భవత్కమనీయ కాంతిధా
రావళిలో మునింగితి దయామతిఁ బోరివక నుర్లఁ బెట్టెదో
నీవిఁకఁ గుబ్బిమెత్తి ఘననిర్వృతిఁ దెప్పలఁదేల్చెదో యనన్.

చ॥ నెలవెలఁ బాఱు శుక్తిమతి వెండియుఁ గొండలఱేనిఁ బల్కు న
గ్గలమగు పంచసాయక వికారమునన్ నిజగౌరవోన్నతుల్
దలఁపవు గాని మాదృశజడస్థితిఁ దెప్పలఁ దేలుచున్న మీ
కులగిరికోటిలోఁ గడు లఘుత్వము గాదె! తలంచి చూడుమా?

అనునరికిఁ దప్పించుకొనుట కియ్యది యత్నించుచున్నదని యేది యేదియో తెలిసి "సతి కమలాలిపట్టు, ప్రబలతలదీర్ఘభుజశాఖఁ బట్టుటయును.

ఉ॥ వేణి చలింపఁ గంపితనవీనగమ్మృణాల భుజాగ్ర కంకణ
శ్రేణి నటింప లోలశఫరీశబరీసకటాక్షకాంతి వి
న్నాణము చూప హంసకగణక్వణనంబును మీఱ సైకత
శ్రోణి వివర్జితాబ్జముఖయై కడు సంభ్రమించినన్.

మ॥ నిలు వెల్లన్ నిరపాయశంబరమహోన్నోమంబుచేఁ బొంగు ఱాఁ
గలఁ గూలంకషగాఢగర్వనిధులం గాతాచు కూల్యంబు పేఁ
దలమే నిల్పఁగ నంచుఁ బ్రాతికూల్యపరుషోద్వృత్తిప్రిడిఁ గాకంచు న
య్యలఘుం డాస్యము జేవురింప నిజకోపాటోప సంరంభియై

ఘట్టమంతయును సొంపుగ నడచినది. తత్రాపి "వేణి చలింప"అను పద్యమున కాసామగ్రి ఉత్తమకళాకారుఁ డగుటచేఁ దనంతట తానే అహామహమికగా వచ్చి యిమిడినది. శబ్దచిత్రములతోను, శ్లేషతోను,స్వభావోక్తితోను, ధ్వనితోను నడిచినవి పద్యములు. ఇంకను గొన్ని అలంకారములతో నందగించినవి పద్యములు. "వేణి చలింప"అనుపద్యము ఒక వ్యక్తిని భయభ్రాంతురాలిని, మానసికరంగములోనికి రప్పించి నటింపఁ జేసెను. ఆపద్యమునుండి యొక ధూర్తునిచే నిలువరింపఁబడి, దీనాతిదీనముగాఁ జూచుచున్న వ్యక్తి తొంగిచూచుచున్నట్లు చేసె నీకవి. ఈపద్యముతో నీఘట్టమునకు జాడ్యము వదలిపోయినది. చేతనమయినది. నటన భావుకాంతరంగములోఁ జేయుచున్నది.

భావా నచేతనా నపి చేతనవ చ్చేతనా నచేతనవత్,

వ్యవహారయతి యథేష్టం సుకవిః కావ్యే స్వతంత్రతయా.

జడములకైనను, చైతన్యముపోయఁగల శక్తి కళాసృష్ట కున్నది. "వేణి చలింప" పద్యము జడార్థపరమయినపుడు రూపకాలంకార మనియెదరు. అప్పుడు అధికార మంతయును దానిది. చేతన మయినపుడుపమాలంకారముది రాజ్యమంతయు. శ్లేషకూడ వేణి చలింప మున్నగు తావులలోఁ గొలఁదిగఁ బాత్ర వహించినది. కనుకనే శుక్తిమతికిఁ బూర్ణాకృతి వచ్చినది. "బలే" అనిపించినది. ఈపద్యము సామగ్రియున్నది కదాయని యలంకారములతో నిండ వేసికొనలేదు. రసము పరిపుష్టమయినది. అలంకారములు శోభ తెచ్చినవి. కళ పరిపూర్ణ రూపము నొందినది కాని యిప్పటికి నా యలంకారములకుఁ బరస్పరము శోభ తెచ్చిన దెవ రను విషయమును గూర్చి వివాదము జరుగుచునే యున్న దనుకొనియెదను.

అలంకారములు – ఉపమ.

లోకములో యథార్థమగు సుందరవస్తువును జూచి ఆనందించుట సహజము. యథార్థవస్తువు లభింపనపుడు దానివలె నుండి, ఎక్కువగా

నవయవసాదృశ్యము కల వస్తువును జూచి సంతోషించుటయుఁ గలదు. ఇంకొకటి. తానొకవస్తువును జూచి యానందించిన యానందము నితరుల కెఱుకపఱచుటకు నెదిరికిఁ దనకు నిదివఱలో ననుభూతమయినది, ప్రసిద్ధ మయినది, తలంపునకుఁ దీసికొనివచ్చుట, లోకములో నున్న యదియు. ఆ తీరునఁ దనకనుభూతమయిన వస్తు సాదృశ్యమును దెచ్చి చెప్పుట యున్నది. అటులఁ జెప్పినప్పుడే ఉపమాలంకార మని యందురు. అలంకారములు మొట్టమొదట యమక - ఉపమలే అనినవారు లేకపోలేదు. అప్పుడు ఒకటి అక్షరసాదృశ్యము, రెండవది వస్తు సాదృశ్యములోను నిమిడి, సాదృశ్యమూల మయిపోవును. క్రమముగ నలంకారములు హెచ్చిన నీ నాఁడుకూడ నుపమాలంకారమున కన్నిటిలో నించుమించధికార మున్నది. అలంకారములన్నియు దీనిమార్పులే. దీని వివర్తమే యనినను దప్పు గానేరదు.

శ్లో॥ ఉపమైకా శైలూషీ సంప్రాప్తా చిత్రభూమికాభేదాన్
రంజయతి కావ్యరంగే నృత్యంతీ తద్విదాం చేతః.
త దిదం చిత్రం విశ్వం బ్రహ్మజ్ఞానా దివోపమాజ్ఞానాత్
జ్ఞాతం భవతీ త్యాదా నిరూప్యతే నిఖిలభేదసహితా సా.

అని అప్పయదీక్షితులు వ్రాసిరి. “యేన విజ్ఞాతేన సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతి” అను నద్వైతవాదులు నౌపనిషన్మతావలంబులు నగు వేదాంతులు ప్రపంచమంతయు బ్రహ్మవివర్తమనునది శాస్త్రములచేతను, పురాణముఖమునను, అనుభవముల ద్వారమునను నెట్లు నిర్వచించి చూపిరో యటులనే యీయుపమాజ్ఞానము వలన సాదృశ్యావలంబనము మూలమున నలంకారప్రపంచ మంతయు గతార్థమగుటయే కాక, ప్రపంచ మంతయు వీనితో సహకృతమయియే యుండునని యనినారు. ఇయ్యది తెలిసిన నలంకారప్రపంచ మంతయు గోచరించును. ఈయొక్కచోటనుండి యలంకార ప్రపంచమంతయుఁ దొంగిచూడవచ్చునని యనినారు. ఇదికొంతవఱకు వాస్తవమే యనిపించును. ఈ క్రింది యలంకారములను బరిశీలించిన యథార్థము తెల్లము కాఁగలదు. ఒక్కమాటలోనే యనుకొందము.

1 ఉపమ-చంద్ర ఇవ ముఖమ్
2 ఉపమేయోపమ-చంద్రఇవ ముఖమ్ ముఖమివ చంద్రః
3 అనన్వయము:—ముఖం ముఖమివ
4 ప్రతీపము:— ముఖమివ చంద్రః
5 రూపకము:— ముఖమేవ చంద్రః
6 పరిణామః— ముఖచంద్రేణ తాపః శామ్యతి.
7 సందేహము:— కిమిదం ముఖం ఉతాహో చంద్రః
8 భ్రాంతిమత్తు:— చంద్రఇతిచకోరాః త్వన్ముఖ మనుధావంతి
9 ఉల్లేఖము:— చంద్రఇతిచకోరాః కమలమితి చంచరీకాస్త్వన్ముఖ మనుధావంతి.
10 అపహ్నవము:— చంద్రో౽యం నముఖం
11 ఉత్ప్రేక్ష:— నూనం చంద్రః
12 అతిశయోక్తి:— చంద్రో౽యం
13 తుల్యయోగిత:— ముఖేన చంద్రకమలే నిర్జితే.
14 దీపకము:— నిశి చంద్రః త్వన్ముఖంచహ్రృష్యతి
15 ప్రతివస్తూపమ:—త్వన్ముఖఏవాహం రజ్యామి. చంద్రఏవ చకోరా రజ్యంతే.
16 దృష్టాంతము:— దివి చంద్రః భువి త్వన్ముఖం.
17 నిదర్శన:— ముఖం చంద్రశ్రియం బిభర్తి.
18 వ్యతిరేకము:— నిష్కలంకం ముఖం చంద్రా దతిరిచ్యతే.
19 సహోక్తి:—ముఖం నేత్రాఁకరుచిరం స్మితజ్యోత్స్యావిజృంభితం
20 శ్లేష:— అబ్జేనసదృశం వక్త్రం హారిణాహితసక్తినా
21 అప్రస్తుతప్రశంస:—ముఖస్య పురత శ్చంద్రో నిష్ప్రభః

ఒకయందమగు ముఖమును జూచుటచేఁ దనకుఁగలిగిన అనుభూతిని, దానివలన వెలువడిన ఆనందమును అందఱకుఁ దెలియఁ జేయుటకు చంద్రునిఁజూచినవాని కెట్టి యనుభూతి, ఆనందమును గలుగునో, అటులనే యున్నదని చెప్పుటకు, ఎవని కేరీతిని జెప్పినవచ్చు బాటగునో వాయాయివిధములఁజెప్పుటకయి యిన్నివిధములఁజెప్ప ననవచ్చును.

అన్నిటిలోను ముఖానుభూతి చంద్రానుభూతివంటిదనియే. ఇన్నిమాటలలో నిమిడియున్న ప్రీతిసాద్యమింతియ. చంద్రముఖసామ్యము. (ఉక్తివైచిత్ర్యమునకును నియ్యది యుపయోగింతురు.)

సాధారణధర్మముగు సామ్యమును బట్టి అననుభూతవస్తుచర్వణకళ కుపమ తెచ్చునని యనుకొనవచ్చును. ఉపమను గూర్చి యింతగా వ్రాయుట యనవసరమే- వ్రాసినదికూడఁ దక్కువయే. కానికళాసామగ్రిలో నిదికూడ నొకయంగమే. అంగమే కాదు ప్రధానాంగము కావుననే యింతదూరము వ్రాయుట యుక్తము. కళఅనుభవమునకుఁజెందినది. అనుభవములో నుండియే కళ బయలుదేరును. అనుభవమును గలిగించును. అనుభవమును గలుగఁజేయు సామగ్రిలో నియ్యది యొకటి.

ఏ ఘట్టములోనైనను గలుగు ననుభూతిని, ఆ అనుభూతివలనఁ గలుగు నానందము ఎటులున్నదియో యథాతథముగ ఉన్నదిఉన్నట్లు చెప్పుటయే కవితరము కాదు సరికదా పరమేశ్వరుఁడుగూడఁ జెప్పఁజాలఁడు. ఎవరికివారు తెలియునదియే.

శ్లో. ఘృతక్షీరద్రాక్షా మధుమధురిమా కైరపి పదై
ర్విశిష్యానాఖ్యేయో భవతి రసనామాత్రవిషయః
తథా తే సౌందర్యం పరమశివదృఙ్మాత్రవిషయం
కథంకారం బ్రూమః సకలనిగమాగోచరగుణే !

అనిరి శంకరులు. తేనెయెటులుండునని ప్రశ్నవైచిన దాని తీయందనము రసనాగోచరమైనది చెప్పఁజాలక ద్రాక్షపండువలె నున్నది యని యనవలసినదే. ద్రాక్షతీపి యెటులున్నదని యడిగిన 'దేనెవలె నున్నదని యనవలసినదనియ. అటులనే కళాకారుఁడు తానను భవించిన అనుభూతిని, ఆవస్తువు కాల్పనికమయినను,దానిని దెలుపుటకై యుపమాలంకారమును దీసికొనవలసినదే. దీని వివర్తరూపమగు నెద్దియే నలంకారమును దీసికొనవలసినదే.

అనుభూతి—ఉపమ.

ప్రత్యక్ష మెట్టి యనుభూతిని గల్గించునో అనుమానము నట్టి యనుభూతినిఁ గల్గించును. అనుమానమువలనఁ గలుగు ననుభూతికిఁ గారణసామగ్రిలో ముఖ్యమయినది కారణము. ఆ కారణము సరియైనదైనచో నయ్యది యథాతథానుభూతిని గల్గించును. అనుమానము ప్రత్యక్షము నెట్టి యనుభూతి కలిగించునో శబ్దమువలన నట్టి యనుభూతియే కలుగును.

"నసోఽ స్తి ప్రత్యయో లోకేయశ్శబ్దానుగమాదృతే" అన్నవైయాకరణుల యభిప్రాయములో ప్రపంచమంతయు శబ్దమునకుఁ లోబడినదనియే వారియభిప్రాయము. శబ్దమునకు నర్థమునకు ఘనిష్ఠతాదాత్మ్య సంబంధమున్నదనియు, శబ్దములేనిదే ఒకఅడుగైనను బెట్టలేమనియు శాస్త్రజ్ఞః చెప్పియుండిరి. నిజమయ్యదియ. భాష మొదటలేదు చేష్టలే కాని అని,అను వారిమతములోననుండి, మన భారతజాతి మొదటినుండియు విజ్ఞాన సహాకృతమయిన దనువారి మతములో ననుడు, కుఱ్ఱవానికి సజ్ఞనకు వ్యవహారమంతయు బోధచేయుటకు శబ్దముపయోగించి క్రియాద్వారముననే శబ్దార్థసంబంధము బోధించుచుంటిమి. అజ్ఞాతావస్థలో దూరముగానున్నవి ప్రత్యక్షము చేసికొనుటకు వలనుపడనట్టి విషయములను శబ్దమూలముననే తెలుపుచుంటిమి. అటులఁ జెప్పినప్పుడు అజ్ఞుఁ డజ్ఞాతవస్తువునుగూర్చి తానొకరీతిగ నొక ముద్ర వేసికొనును.తరువాత నింద్రియములచే సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనుటకు వలనుపడు వస్తువును సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనును. చెప్పఁగ వినినవిషయమును స్థూలారుంధతీన్యాయముగఁ దెలిసికొని దానివిషయమై యొక యనుభవమును బొందును.ఆ శాబ్దానుభూతి విషయవస్తువొకప్పుడు యథార్థవస్తువుతో భేదమొందినను కొన్నిటిలోఁ జాల సమముగనేయుండును. అనఁగా శ్రీకాశిక ఉత్తరదిక్కునందుఁగలదు. అచట గంగ ప్రవహించుచున్నది. విశ్వేశ్వరమందిరముకలదు. గంగ స్వచ్ఛముగనుండును. అని విన్నవిషయములనే యుండును

ప్రపంచములోనున్న వస్తుజాలమును, విషయముల నవగతము చేసికొనవలయుననిన నెవ్వనివశము గానేరదు. ఈశబ్దజ్ఞానమువలనఁ బరిమితమైనవస్తుజాతము ననుభవములోనికిఁ దెచ్చుకొనఁగలుగుచుండును, ప్రపంచవ్యవహారము నటులుంచి ఈశబ్దము ఇంద్రియగోచరములగునను భూతులనేకాక ఇంద్రియగోచరములుకాని విషయముల ననుభవములోనికిఁ దీసికొనిరాఁగలదని వేదాంతులనిర్ణయము. మీమాంసకులు గూడ దేవతలకు విగ్రహములేదని శబ్దమునందే యజ్ఞాదిక్రతువులకు ఫలజనకమగు శక్తి కలదనియు, దేవతలకు మూర్తి కలదని వర్ణించు వాక్యములు స్తానకములు, ప్రాశస్త్యబోధకములు, ప్రరోచకము లనియు ననిరి. అనఁగా శబ్దముననే ప్రత్యక్షము చేసికొనుటకు కాని యొక్క శక్తి కలదనియనిరి. ఆశక్తిజనితవ్యాపారము క్రియాద్వారముననుభవగోచకము కాఁగలదని వారియభిప్రాయము. వేదాంతులుకూడ శబ్దము తాదాత్మ్యేన ఈశ్వరుని బోధించుననియు, ఆశబ్దమును. అనఁగా మహావాక్యములను, ఉపనిషత్సారములగు ఓంకారాదుల నుపాసించువారికి, బ్రహ్మసాక్షాత్కార మభేదముగాఁగలిగి ఆనందాభివ్యక్తి యగుననియు. ఆనందస్వరూపుఁడగు బ్రహ్మయే యగుననియు నుద్ఘోషించుచున్నారు. ఒక్క అక్షరము "ఓం" కారము బ్రహ్మ, బ్రహ్మయే కాదు సర్వాక్షరాత్మకము శబ్దరూపమున, సర్వప్రపంచాత్మకము అర్థరూపమున అనిఓంకార పరబ్రహ్మ ప్రతిపాదకమగు మాండూక్యోపనిషత్తును నీయభిప్రాయమును దెల్లముచేయుచున్నది. "శబ్దాదేవ ప్రమితః" అని బాదరాయణుఁడు. వాగర్థావివ సంపృక్తౌ అని కాళిదాసు. ఈరీతి శబ్దరాజ్యము ప్రపంచమంతయు నున్నయది.

కనుక శబ్దమువలన ననుభవము కలుగును. అనుభవమువలన ఆనందము కలుగును. కనుకనే ప్రాజ్ఞులు మహామంత్రోపాసనలతోఁ గాలము వెడలింతురు. యుగయుగము లుందురు. ప్రాజ్ఞులుమఱికొందఱు వేదశాస్త్రపురాణములతోఁ గడుపుదురు. విజ్ఞులు మాసిక సాప్తాహిక దైనిక, సాంవత్సరిక పత్రికలతో నానంద మొందుదురు. ఈరీతిగ నాబాలగోపాలము నీశబ్దము నాశ్రయించి, శాబ్దానుభూతికి లోఁబడియుందురు.

ఉషా పరిణయము

సంపాదకీయ భూమిక.

ఈ కావ్యమును రచించినది రంగాజమ్మ. ఇంటిపేరు పసుపులేటి. తండ్రి వెంకటాద్రి. తల్లి మంగమాంబ.

ఈమె తంజావూరాంధ్ర నాయకరాజు విజయరాఘవుని యాస్థానకవయిత్రి. సంగీతసాహిత్యము లొకటిగ నూపెత్తిన విదుషి. విజయరాఘవనాయకాంకిత జీవిత ప్రణయ కావ్య.

విజయరాఘవుని పాలనము. క్రీ. శ. 1633 నుండి 1673 వఱకు నని చరిత్ర. ఇతని రాజ్యత్వమున నాంధ్రభాష యొక వెల్లువ వెల్లినది. ఎందఱో సంగీతసాహిత్యసరస్వతుల కితని కొలువు కూటమాటపట్టు. వారిలో రంగాజమ్మది యగ్రతాంబూలము.

ఒకనాఁడు కొలువు దీఱియుండఁగా విజయరాఘవుఁడు దన్ను హరివంశములోని యుషాపరిణయకథఁ దెనుఁగు గావింపుమని కోరినాఁడఁట. ఈ ప్రస్తావమున నీమె పూర్వగ్రంథ ప్రశంస కూడ నున్నది. మన్నారుదాసవిలాస ప్రబంధము; రామాయణ భారత భాగవత సంగ్రహములు; ఇవిగాక కొన్ని యితర మధురపదములు. దీనిని బట్టి యీ గ్రంథ మైదవ రచన యని తేలుచున్నది. మన్నారు దాస విలాస నాటకము కడపటిది. ఉషాపరిణయము దానికి ముందటిది.

మన్నారుదాస విలాస నాటక మింతకు ముందే యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు ముద్రించినది. దాని పీఠికలో శ్రీ జయంతి రామయ్య పంతులుగారు, 'ఈనాటకము 1660 ప్రాంతమునఁ బుట్టియుండు నేమో' యని తమయూహ వెలిబుచ్చిరి. ఈ యుషాపరిణయ పీఠికాకారులు శ్రీ యస్వీ జోగారావు గారి నిర్ణయచమత్కారమునకుఁ బై యూహకు నెంతయో యంతరము లేదు. తన్ను నుషాపరిణయము వ్రాయఁ

ప్రస్తావించిన నాఁటి కొలువుకూటమున విజయరాఘవ పుత్రుఁడు మన్నారు దేవుఁడు, మన్నారుదేవుని పుత్రుఁడు చెంగమల దాసు గూడ నున్నట్లు రంగాజమ్మ వర్ణించినది. చెంగమల దాసు గూడ కొలువుదీఱి కూర్చుండు నంతటి వాఁడై యుండఁగా విజయరాఘవుని వయస్సు తృతీయపాదమున బడియుండును. ఒకవేళ చెంగమలదాసు పుత్రుఁ డన్న వాదము సరియైనను జిక్కు లేదు. 'నిరవద్య చరిత్రులగు పౌత్రులును' అని పౌత్రు లెందఱో చాటఁబడిరి. వీరి విశేషణము గమనింపఁదగినది. చరిత్రప్రశంస వీరు పూర్తిగా బాలురు కాదనుటకు సాక్ష్యము. కావున నీకృతి 1650 పైనఁ బుట్టి యుండవలెను.

పై సందర్భముననే శతక్రతు చతుర్వేది శ్రీనివాస తాతాచార్యులను, దండనాథుఁడు విజయవెంకటపతిని, తోఁటి కవయిత్రి కృష్ణాజమ్మను పేర్కొన్నది. అవతారికను, షష్ఠ్యంతములను బట్టి చూచిన, శ్రీనివాస తాతయాచార్యు లనిన విజయరాఘవ రంగాజమ్మలకుఁ బరమభక్తి యని తెల్లమగుచున్నది. రాజగోపాలస్వామి సరేసరి. వారి కులదైవము. విజయరాఘవుఁడు మన్నారు దాసుఁడు; కొడుకు మన్నారు దేవుఁడు; మనుమఁడు చెంగమల దాసు; గోత్రము మన్నారు; సభాభవనము రాజగోపాల విలాసము.

రంగాజమ్మ కృతిభర్త వంశావళిని మన్నారుదాస విలాస ప్రబంధములో వివరముగా విశేషించి యిచ్చుటచే నిందుఁ గ్లుప్తముగా నిచ్చుచుంటి నని, కృష్ణప్ప, తిమ్మ, తిమ్మప్ప, చెవ్వ, అచ్యుత, రఘునాథ, విజయరాఘవ నాయకుల వరుస జూపఁ దెచ్చినది. ఇది పూర్వము నుండి యుత్తరోత్తరము పితృపుత్ర న్యాయముగ గ్రహింపవలెను. చివర విజయరాఘవ నాయకుని పుట్టుకను జాలఁ జమత్కరించి యున్నది. రఘునాథ నాయకుఁడు వసుదేవనందుల యాత్మ లఁట. చెంజి లక్ష్మ దేవకియుఁ, కళావతమ్మ యశోదయు నఁట. కస్తూరి రంగఁడు

చెంజిలక్ష్మి కలలోఁ గన్పడి యీనాఁడు దేవకి కడుపునఁ బుట్టి యశోద యొడిలోఁ బెరిగితిని. ఈనాఁడు కళావతమ్మ కడుపునఁ బుట్టి నీ యొడిలోఁ బెరిగెదను; స్వీకరింపుము' అని మాయమైనాఁడఁట. ఆ కృష్ణుఁడే విజయరాఘవుఁడఁట.

విజయరాఘవుఁడు బహుగ్రంథకర్త. బహుకృతిభర్త. సంగీత సాహిత్య రసబ్రహ్మ.

దక్షిణాంధ్రయుగము తెలుఁగుభాషకు నొక యపూర్వసృష్టము. ప్రబంధములు గాక పదములు, యక్షగానములు, వచనములు నను విశిష్టతలతో నీ నాఁటి తెలుఁగుసాహితి త్రిస్రోతస్సుగాఁ బ్రవహించినది. తద్రస గంగాధరుఁడు విజయరాఘవుఁడు.

తొలిదొల్త దక్షిణాంధ్ర సాహిత్యమును గుఱించి యాంధ్రలోకమునకుఁ దెలియఁజేసిన దాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తే. ఈ యశస్సు శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులుగారిది. కాలక్రమమున నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు మధురా తంజాపూరాంధ్రకవుల రచనలు—వచన జైమినిభారతము, మన్నారుదాసవిలాస నాటకము, కవిజనోజ్జీవని, రఘునాథరామాయణము నిటీవల రాధికాసాంత్వనమును బ్రచురణ చేసినది

ఈ గ్రంథముద్రణకు నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తున నొక వ్రాతప్రతి మాత్ర మున్నది. ఇది తంజాపూరి సరస్వతీమహాలు నందలి 283 సంఖ్యగల తాళపత్త్రమునుండి వ్రాయఁబడినది. ఈ తాళపత్త్రమున 110 పుటలున్నవి. తప్పులు లేవు. వ్రాత మంచిది. శైథిల్యము హెచ్చు. గ్రంథాంతమునఁ గొన్ని పత్త్రము లత్యంత జీర్ణములు. మూఁడాశ్వాసములు మాత్రము సమగ్రముగ నున్నవి. నాల్గవ యాశ్వాసము గొంతవఱకున్నది. గ్రంథపాత మున్నది. పరిషత్తున నున్న ప్రతి దీనికి యథాతథమే. దీని లేఖకు లిద్దరు. శ్రీ పి. బాలసుబ్రహ్మణ్యం,

కె. ఎస్. వెంకట రామయ్యరు. ప్రథమములు ప్రారంభము నుండి 99 పుటలు వఱకు వ్రాసిరి. శేషమును ద్వితీయులు పూర్తి చేసిరి. సుబ్రహ్మణ్యంగారి లేఖనవైఖరి చాలఁ జక్కనిది. మన్నారుదాసవిలాస నాటకమును గూడ నాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తునకు వ్రాసి యిచ్చినది వీరే. ఈ రెండు వ్రాత ప్రతుల ముఖపత్రమున నిట్లు వ్రాసియున్నది.

'వికారినామసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౧ (ప్రతిపద్) భానువాసరం మధ్యస్థసేనాధురంధర రాజశ్రీ రామయ్య వరాహప్పయ్య దీక్షితులవారి ఆజ్ఞ ప్రకారం, పద్యకావ్యం'

తర్వాతఁ బ్రతి స్థితి వివరణ లివ్వఁబడినవి. ఆంధ్రనాయక రాజ్యమంతరించిన పిమ్మట, మహారాష్ట్ర పరిపాలనములో శరభోజీ ఫౌజుదారైన రామయ్య వరాహప్పయ్య దీక్షితులచేఁ గొన్ని తాళపత్ర గ్రంథములు సంపాదింపఁబడినట్లు శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులుగారు 'ఆంధ్రచరిత్ర పరిశోధనమండలి' పత్రికలో (సంపుటి 2 పుట 174) బ్రకటించిరి. ఈయన వేఁగినాఁటి బ్రాహ్మణుఁ డఁట. ఆయనయే యీయన యేమో.

ఇప్పు డీ యుషాపరిణయ ప్రబంధమును బ్రచురించి సహృదయుల కందఁ జేయుచున్న పరిషత్కార్యదర్శులు బ్రహ్మశ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారికి శ్రీమాన్ ప్రతివాద భయంకర పార్థసారథిగారికి, నితర సహృదయపారిషదులకుఁ, బీఠిక వ్రాసియిచ్చిన శ్రీ యన్వీ జోగారావు గారికి నా యభినందనములు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు –
కాకినాడ
1- నవంబరు, 1953.

వద్దిపర్తి చలపతిరావు.
మే నే జ రు.

ఉపన్యాసము

రంగాజమ్మ

ఉషాపరిణయ పీఠిక.

ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రమున దక్షిణాంధ్రయుగము కాలపరిమితిని (క్రీ. శ. 1600—1775) బట్టి సుదీర్ఘము, కవితా పరిణతిని బట్టి కడు విలక్షణము నైనది. ప్రక్రియావైవిధ్యము, కళావతుల కవితాకేళి, రసికశేఖరు లైన రాజకవుల పరంపర, శృంగారరసాధిదేవతారంగస్థలములు లలితకళాఫలభూములు నగు వారి యాస్థానములు నా యుగవిశిష్టతలు. అట్టి దక్షిణాంధ్రయుగ సాహిత్యవాహినీ తీరమునందు తీర్థభూతము లైన ఘట్టములు తంజావూరు, మధుర, పుదుకోట, మైసూరు- సంస్థానములు. అందు, తంజావూ రా విశిష్టతల కెల్ల నెల్ల యైనది. అసలా యుగమున కుగాదిపండుగ జరిగినది తంజావూరిలోనే. నాయకరాజులకోవకు నాయకమణి యైన రఘునాథరాయ లా యుగావిష్కర్త. కాని యంతటి వాని యాస్థానకవయిత్రులు (రామభద్రాంబ, మధురవాణి) నేలకో గీర్వాణముతో నూరకుండిరి గాని యాంధ్రమున గ్రంథరచన గావింపరైరి. తరువాత నాతని కొమరుఁడు, నంతకంటె సరసుఁడు నైన విజయరాఘవనాయకుని రాజ్యకాలమున (క్రీ. శ. 1633-1673) నాంధ్రగ్రంథరచన చేసిన కవయిత్రు లనేకులు బయలుదేఱిరి. వారిలోఁ బేరుప్రతిష్ఠలు గలవారు పసుపులేటి రంగాజి, రాపినూతల కృష్ణాజి. కృష్ణాజి యాంధ్రకవితానిష్ణాత యని వినుకలియే గాని యామె కృతుల కనుకలి యున్నట్లు లేదు.

ఇఁక రంగాజిచరిత్రి రసికుల కొక ముచ్చట. ఆమె తండ్రి వేంకటాద్రి; తల్లి మంగమాంబ. ఇష్టదైవతము రాజగోపాలుఁడు, 'ఉరఘు' రాజమన్నారు. ఆ మన్నారుదాసుఁడు విజయరాఘవభూపాలుఁ డసలు తన పతి యనియే రంగాజమ్మ బడాయి కొట్టుకొన్నది గాని యది వట్టి మాటవరుస. అతఁ డామె కభీష్టకృతిపతి. అతని యాస్థానమున నామెకు పట్టమహిషులకును బట్టని యోగము పట్టినది. అది యొక గాథ. పత్రికాలేఖనము నందు, పదకవిత్వమునందు, రాజనీతియందు, బహుభాషావైదుషియందు నందెవేసిన చేయి యామెది. రంగాజి రాజసభలో నెవ్వరైన గజ్జె కట్టిరవో లేదో గాని యభినయసంగీతాదికళామర్మములు నామె కచుంబితములు గావు వెన్నతోఁ బెట్టిన విద్యలు సరేసరి. మన్నారుదాసవిలాసనాటకమున సాగిన శాస్త్రప్రసంగములనుబట్టి యామె వ్యాకరణజ్యోతిశ్శాస్త్రవిత్త్వమును విశద మైనది. ఇన్ని మాట లెందుకు—ఆమె విద్యల గజ్జెలగుఱ్ఱము, కళల కాణాచి. ఆమెయు నా దక్షిణాధీశు[1] ముత్యాలశాల దీనారటంకాలఁ దీర్థమాడించినది. ఇతర పూర్వాంధ్రకవయిత్రు లెవ్వరు నింత పాండిత్యము గలవారు కారు; ఇన్ని కృతులు రచించినవారును గారు.

ఆమె కృతులు గ్రంథాంతగద్యలను బట్టి మన కెఱుకపడినవి యాఱు. అవి రామాయణ భారత భాగవతకథాసంగ్రహములు, మన్నారుదాసవిలాసము పేరిట నొక ప్రబంధము, నొక యక్షగాననాటకము, నీ యుషాపరిణయము. అందు మొదటి మూఁడు నిప్పు డుపలబ్ధములు గావు. మన్నారుదాస విలాస నాటక మాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తుచేఁ బ్రచురింపఁ బడినది. అంతకు ముందే రచింపఁబడినను నా పేరింటి ప్రబంధ మిప్ప

1. మ. దా. వి. నాటకము 49 వ పుటలో విజయరాఘవపరముగ 'దక్షిణరాయ' యను సంబుద్ధి గలదు.

డప్పుడే తంజావూరి తాఁకిత్రోఁవు దాటి వచ్చినట్లు లేదు. ఆ రెంటికి నడుమ రచింపఁబడిన యుషాపరిణయ మిదిగో యిన్నాళ్ళ కచ్చు మొగము జూడ నోచుకొన్నది. అదియు గ్రంథము సమగ్రముగా లభింపలేదు. కాని కథ తుదముట్ట వచ్చినది; అట్టే లోపించియుండదు. అసమగ్ర మని ముద్రింపక యుపేక్షించినచో నున్నదియు నుత్సన్నము కావచ్చును. అదియుఁగాక మనకున్న కవయిత్రుల కృతులే తక్కువాయె. అందును రంగాజికృతులందు నాయకరాజులకు సంబంధించిన చారిత్రకాంశములు గలవు. అందుచే మన్నారుదాసవిలాస ప్రబంధమును వెంటనే ప్రకటింపఁదగినది.

ఉషాపరిణయ రచనాకాలనిర్ణయమున కూహము వినా మఱి యుపాయము లేదు. మన్నారుదాసవిలాసనాటకమే రంగాజమ్మ చరమరచన. అందుఁ బై కృతు లన్నియుఁ బేర్కొనఁబడినవి. ఆ నాటకరచనా కాలమును గచ్చితముగాఁ జెప్పఁబడలేదు. కాని యేదే నొక కథాసందర్భమును బురస్కరించుకొని యే వివాహాదికసంకల్పపరముగనో, యనఁగాఁ బరోక్షపద్ధతిని, రచనాకాలమును సూచించుటయు నొక శిల్పవిన్యాసమే గనుక నాఁటి కవు లా పరిపాటిఁ బాటించిరి. రంగాజమ్మయు రాజగోపాలస్వామి ఫాల్గునోత్సవ శ్రీ ముఖమున (నాయకరాజులు తమ యిలువేల్పగు రాజమన్నారునకు 'పంగుని తిరునాళ్లు' జరిపించుట యాచారమై యుండెడిది) 'శుభకృ'త్సంవత్సరమును బేర్కొన్నది. అది విజయరాఘవుని రాజ్యపాలనకాలమున, క్రీ. శ. 1664 వ సం॥గా గుర్తింపఁబడినది. అదే మన్నారుదాసవిలాస నాటకరచనాకాలము గావచ్చును. ఉషాపరిణయము తత్పూర్వరచన కావున, క్రీ.శ. 1664 నకు ముందే రచింపఁబడియుండు ననిమాత్రము చెప్పవచ్చును.

రంగాజమ్మ రచనలలోఁ గ్రమమును బట్టి యైదవ దైనను (మొదటి నాల్గు నందు పేర్కొనఁబడినవి) గవితాగౌరవమును బట్టి యుషాపరిణయమే ప్రథమగణ్యమైనది. మన్నారుదాసవిలాసనాటకమును యక్షగానవాఙ్మయమున మిగుల విశిష్టమైనదే. విజయరాఘవున కతిప్రియమైన సాహిత్యప్రక్రియ యక్షగానమగుటచే నాఁడు ప్రబంధరచన వెనుకఁబడినది[1]. మన కిప్పుడు లభించు ప్రబంధము లతని నాఁటివి మూఁడే-చెంగల్వ కాళకవి రాజగోపాలవిలాస మొకటి, రంగాజమ్మవి రెండు. ఆ కొలఁదిపాటి ప్రబంధములలో రంగాజమ్మ యుషాపరిణయ మొక నిక్కంపు మంచి నీలమని చెప్పవచ్చును. కథావస్తువు, యథాప్రాబంధికమైన వర్ణనాఫక్కికయుఁ బరిచితపూర్వము లనుట తప్ప తత్సంవిధానమునఁ గాని రచనావైచిత్రియందు కాని యామె యొకరి ననుకరింపలేదు; ఆమె నొక రనుకరింప లేదు.

ఆమె కవితా చాతుర్యమునకు నికషప్రాయములగు కొన్ని సందర్భములు: కలవలని కలవరమునఁ జెలులచే శైత్యోపచారములు స్వీకరించుచున్న యుష యొకపరి కలఁ గలసిన వాఁడు కట్టెదుటఁ గనఁబడినట్లు భ్రమపడును. ఆ భ్రమ ద్వితీయాశ్వాసమున సుదీర్ఘముగా నాఱు సీసములలోఁ జెప్ప బడినది. చిత్రపటములో నుష కనిరుద్ధుఁడు చిక్కినాఁడు. కాని చిత్రరేఖ యామె 'మచం బరయుటకై' అబ్బె దవ్వులనున్న ద్వారకనుండి యనిరుద్ధునిఁ దెచ్చుట నావల్ల కాదనును; ఉష యుస్సు రనును. ఆ భ్రమలో నా యుసురుసురులో భావోద్విగ్నమై యుషారమణి ముగ్ధాత్వము మూర్తికట్టినది. ఉషా

1 ప్రబంధములను, యక్షగానములుగాఁ బరివర్తింపఁ బడినవి నాఁడు. రంగాజమ్మ మన్నారుదాసవిలాసము, విజయరాఘవుని రఘునాథనాయకాభ్యుదయము నట్టివే.

నిరుద్ధుల సరసము రసోత్తరముగా సాగినది; అందు ప్రణయ కలహఘట్టమే పదిపద్యములు పట్టినది. అనిరుద్ధుఁ డదృశ్యుఁడైనప్పుడు రాణివాసమునఁ గలకలము పుట్టిన పట్టును రక్తి కట్టినది. యుద్ధఘట్టము నొక యాఖ్యానమున కాఖ్యాన ముదాత్తముగా నడచినది. కొంత కొఱఁతపడినది గాని పరిణయఘట్టమును సరసముగా నడచియుండును. (రంగాజమ్మ పెండ్లిలో నాడుటయే గాని పెండ్లాడి యెఱుఁగక పోవచ్చును. కాని యామె కావ్యమునఁ బెండ్లింట్లు వర్ణించుటయందు మిగుల నేర్పరి. ఆ విషయము మన్నారుదాసవిలాస నాటకమువలన ఋజువైనది)- పలకబారిన పదబంధములతో హృదయము మీఁ కొట్టు భావవ్యక్తులతో నుషాపరిణయమున, ప్రత్యేకముగా నుదాహరింపఁ బనిలేదు, పద్యము లెక్కడ పట్టినను మార్దవ ముట్టిపడుచుండును. ఆమె శయ్యాసౌభాగ్య మట్టిది. రంగాజమ్మ శృంగారరసాభిజ్ఞత యనుభవాత్మక మైనది. అసలు దక్షిణాంధ్రకవు లందఱు ననుభవసిద్ధులైన రసికులు. ముందు నాఁటి కవులందు శ్రీనాథ ధూర్జటి ప్రభృతులు కొద్దిమంది తప్పఁ దక్కిన కవుల శృంగారరసాభిజ్ఞత యుపజ్ఞామూలకమైన యూహాగానమే. ఇంకొక విశేషము- తంజావూరికావ్యము లలోఁ దఱచు సమకాలిక జాతీయజీవనప్రతిబింబనము గన్పట్టును. ఉషాపరిణయమునను నట్టి సందర్భములు గలవు.

ఉదా :—

1. శ్రీకృష్ణుని కొలువుసింగారము, ననిరుద్ధుని యలంకరణము నాయకరాజుల నగరిముస్తీబుఁ దలపించుచున్నవి, నాఁడు మగవారికిని సిగలో సంపెగలు ముడుచుకొనుట యొక ముచ్చటయఁట !

వారి దుస్తులు : బురుసారుమాలు, బురుసాహిజారు, పసిఁడివ్రాఁత చెఱఁగుకటి, దుప్పటివలె వాటు మొ॥

వారి సొమ్ములు : చొకట్లు, కంటసరులు, చేసరులు, తాళి, వంకి, బిరుదుపెండెము మొ॥

2. ఉప బాల్యక్రీడలు :

గుజ్జనగూళ్లు, బొమ్మలపెండ్లి, దాగిలిముచ్చులు, చెండుగోరింతము, గుజగుజరేకులు, పగడసాల, చదరంగము. ఇవియు నాఁటి పిల్లకాయల ఆటలే)

3. ద్వితీయాశ్వాసమున నుపాసఖుల సంగీతమేళ సందర్భమునఁ బేర్కొనఁబడిన వాద్యవిశేషములు :

దండె, తంబుర, స్వరమండలము, రబాబు, వేణుగజ్జెలు, ముఖవీణ, ఢక్క, చెంగు, కామాచి, ఉపాంగము, కిన్నెరవీణ, తాళము, పిల్లఁగ్రోవి, చిటితాళము, రమ, శేషనాదము, రావణహస్తము, చంద్రవలయములు, మురజము.

4. తృతీయాశ్వాసమున – వైతాళీయ గీతములు :

దేవగాంధారి, దేశాక్షి, మలహరి, గుండక్రియ, లలితగుజ్జరి మొదలగు నుదయరాగములలో సాగినవఁట. ఆ వాద్య రాగముల ప్రసక్తిలో నాయకరాజుల కొలువు భోగాల వారి సంగీతసాధనయే స్ఫురించుచున్నది.

5. ఆ మేలుకొలుపులకు లేచిన రాచవారు చూచుకొను శుభశకునములు :

అద్దము, క్షీరకలశములు, అలరుసరులు, కపిలగోవు, విప్రయుగము.

ఆ దర్పణావలోకనాదికము నాయకరాజులకుఁ గర్ణాట ప్రభువులనుండి సంక్రమించిన సంప్రదాయము[1].

6. గ్రంథమధ్యమునఁ బ్రసక్తులైన నాఁటి రాజకీయోద్యోగులు :

అన్నగారులు, హెగ్గడికత్తెలు, అవసరాలవారు, గురిదొరలు.

7. 'తుంటవిల్ రాయల దాడి' నాయకరాజుల దండయాత్రల కొక సూచన :

8. చతుర్థాశ్వాసమున గరుడాళ్వారు ప్రశంస మూఁడు

1. చూ. రాయవాచకము (ఆం. సా. ప. ప్రచురణ)–2వ పుట

పద్యములలోఁ గలదు. గ్రంథారంభమునను గరుడస్తుతి గలదు. దానితోపాటు చెంగమలామన్నారుల, శేషవిష్వక్సేనుల, పన్నిద్దరాళ్వారుల, వేదాంత శ్రీనివాస దేశికుల ప్రశంసలును గలవు. మఱియు విజయరాఘవు నుద్దేశించి 'పరమతంబుల నెల్ల నిరసించి యే మేటి వైష్ణవమతమె శాశ్వతము జేసె' నని గలదు. నాయకరాజులకుఁ గులాచార రాజకీయవ్యవహారములతోపాటు వైష్ణవమును గర్ణాటప్రభువులనుండి వచ్చినదే. రంగాజమ్మ దెట్లును రాజుగారి మతమే.

మఱికొన్ని విశేషములు: గ్రంథము నందు సీసపద్య ప్రాచుర్యమగుపించును. దక్షిణాంధ్రకవులకు సీస మన్న వల్లమాలిన మక్కువ[1]. 'అచ్యుత' శబ్ద మొకటి యిందుఁ బ్రాసఘటితముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. అది యువా కవుల కభిమతమైన యొక వైకృతరూపము[2]. బిగముద్రలు బిక్కబిగములు, వద్దికి మొ॥ ప్రయోగములును గమనింపఁ దగినవి.

ఆంధ్రవాఙ్మయమున నుషాపరిణయకథ ప్రచురప్రచారము గల కావ్యవస్తువులలో నొకటి. అట్లగుట కా కథయందు మధురోదాత్త రసరాజములగు శృంగారవీరములు రెంటికిని విశేషప్రసక్తి గల్గుటయే కారణము. ఆ కథకు సంస్కృతమూలములు హరివంశము, భాగవతము. అవియుఁ దెనుఁగునకు

1. పద్యసంఖ్యను బట్టి శతకప్రాయమైన సముఖము వేంకట కృష్ణప్పనాయకుని రాధికాసాంత్వనము నందు పాతిక పద్యములు సీసములే.

2. ప్రాసఘటితముగనే "అచ్యుత" శబ్దమునకుఁ బ్రయోగాంతములు:

అ. సముఖము రాధికాసాంత్వనము (ఆం. సా. ప. ప్రచురణ)-8వ పద్యము

ఆ. రఘునాథ నాయకాభ్యుదయము (తంజావూరు సరస్వతీమహాలు ప్రచురణ) లో నైదు పర్యాయములు ప్రాసఘటితముగానే ప్రయుక్తమైనది. శ్రీ మల్లంపల్లివారి పీఠికలో నవి యెత్తి చూపఁబడినవి.

దిగినవి. అవి యెఱ్ఱన సోమనల హరివంశములు, పోతన భాగవతము. అందు సోమన యుషాపరిణయ ఘట్టముపైఁ బ్రత్యేక శ్రద్ధ చూపినాఁడు. అది రసబంధురమై ప్రబంధపాకమునఁ బడినది. పింగళి సూరనార్యుఁడును నుషాపరిణయగాథను మనస్సునందుంచుకొనియే ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమును రచించెనని యభియుక్తుల యభిప్రాయము. అదిగాక యాంధ్రమునఁ గేవలమీ గాథ నితివృత్తముగా గ్రహించిన గ్రంథములు పదికిఁ బైగా నున్న యాధునిక నాటకములు గాక పూర్వకవులవే నాలుగు ప్రబంధములు, నొక ద్విపద, యక్షగానము లొక 'దశ్కము' నగుపించుచున్నవి. అందు ప్రబంధములలోఁ జెప్పుకోదగినవి రంగాజమ్మ కృతియు, కనుపర్తి యబ్బయామాత్యుని యనిరుద్ధ చరిత్రమును.

రంగాజమ్మ హరివంశకథానుసారముగ రచించెను. అబ్బయ భాగవతకథాసంవాదిగాఁ బ్రపంచించెను. రెండింటికిఁ గల భేద మిటఁ బ్రసక్తము. హరివంశమున నీ కథ విపులముగను, భాగవతమున సంగ్రహముగను గలదు. హరివంశమున నున్న శాంకరీవరప్రసక్తియు,ననిరుద్ధహరణోద్యోగమున నున్న చిత్రరేఖ నారదునితో మంతనమాడుటయు భాగవతమున లేవు. ఉషాస్వప్న మన్నిట నున్నదియే కాని యెఱ్ఱన హరివంశమున మాత్ర మనిరుద్ధుఁడు కూఁడ నుషవలెఁ గలఁ గాంచుట గలదు. రంగాజమ్మయు భంగ్యంతరమున నీ విషయము నుట్టంకించినది. హరివంశ భాగవతములకుఁ గల యీయీ భేదములే రంగాజమ్మ, అబ్బయల కృతులకును గలవు. కథైక్యఘటనమున రంగాజమ్మయుఁ, గవితాప్రౌఢి యం దబ్బయయు నధికులు. అబ్బయ రంగాజమ్మ కర్వాచీనుఁడే కాని యీ కాలమునఁ జిక్కిన

పసని కృతికిని గొంత ప్రత్యేకత కలదు. తరతరాలుగా రసిక హృదయముల నూరించుచుండుటయే తార్కాణ. ఈ యువా పరిణయమునకును – తాళపత్త్రజీవితకాళరాత్రి గడచినది. ముద్రణా మను యశఃస్ఫురణ గల్గినది. ఇంక రసికప్రశంసతో జయరాగరమణీయ మగుటయే తరువాయి. అదియు నచిర కాలమునఁ దీరునుగాక.

ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్ –
పరిశోధనశాఖ, వాల్తేరు
1- నవంబరు, 1953.

యస్వీ జోగారావు,
బి. ఏ. (ఆనర్సు)

బాలకునివలన చింతాపరిత్యాగసుఖంబును, కుమారికవలన సంగ
త్యాగంబును, శరకారునివలనఁ దదేకనిష్ఠత్వంబును, సర్పంబువలన
బరగృహనివాసంబును నూర్ణనాభంబువలన సంసారవినిహతజ్ఞాన
విచ్ఛేదంబును, కీటంబువలన లక్ష్యగతజ్ఞానసంపాదకంబును, నభ్య
సించి విరక్తుండవై యహంకార మమకారంబులు మాని పుర
వనగ్రామ పర్వతంబులయందు సంచరింపుదు. మఱియును. 241

శా. జాయాపత్యధనాదులం దగిలి సంజాత భ్రమోన్మత్తుఁడై
మాయామాయాపశరీర మెత్తి భువిలో మర్యాదవర్జించి, య
న్యాయప్రాప్తి పదార్థ సంగ్రహములం దాసక్తుఁడై మోక్షణో
పాయంబుల్, వెసఁజింత సేయఁడు గుణభ్రాజిష్ణుఁడై మర్త్యుఁడుక్.

సీ. నేత్రముల్ పరకామినీరూపములయందు
రసన తియ్యని పదార్థములయందుఁ
సంగతి చర్మ మాలింగనాదులయందు
శ్రోత్ర మసత్కథాసూత్రమందుఁ
బరికింప నాసిక పరిమళంబులయందు
మానస మన్యాయమార్గమందు
ధీరవాక్యముల సత్కీర్తనంబులయందు
కర మన్యజనధనగ్రహణమందు.

గీ. దినదినంబున రూఢివర్తించుఁగాని
పొలుపుతోడుతలక్ష్మీశుఁబొంద లేవు
కానమర్త్యుండు వీని నేకంబుజేసి
నలిననాభుని నేర్పొద్దుఁదలఁపవలయు. 243

సీ. ముదిమి దేహమ్ముపై మోపకరింపకమున్న
జోకమై రోగముల్ రాకమున్న
దిలమైన (?) చీకటుల్ దృష్టిఁ గప్పకమున్న
పరుసనై నర లేరుపడకమున్న

మదిలోన బుద్ధులు చెదరిపోవకమున్న
యొడికమయినలావు చెడకమున్న
ఘనమారుతముల సంగములు దీయకమున్న
ప్రాణముల్ దల్లడ పడకమున్న

గీ. కంఠనాళంపుజాడపైఁ గ్రమ్మి శ్లేష్మ
మగ్గలింపకమున్న దేహాభిమాన
ముడిగి దేహంబు నిజము గాకుంట యెఱిఁగి
సేయవలయును బరలోకచింత నరుఁడు 244

చ. సరసిజ సంభవుండు నిజశక్తిని భూరుహ పర్వతాదులన్
బురపశుపక్షికీటములఁ బోల్పుగ ధాత్రి సృజించి వానిచేఁ
బరువడిఁ దుష్టిఁబొందక శుభంబున బ్రహ్మవిలోకనక్రియా
పరుఁడగు మానవోత్తమునిఁ బన్నుగఁజేసి తిరించె వేడ్కలన్ 245

మ. వినుతింపన్ బహుసంభవాంతముల సద్విజ్ఞాన సంపన్నుఁడై
మనుజాకారముఁ బూనియందు వసుధామర్త్యత్వ మంగీకరిం
చినయాజీవుఁడు మృత్యువగ్గలికమై చెండాడుచున్నంతక
న్నను మున్నాఁడిఁ దలంపగాఁవలదె సన్మానమ్ముతో మాధవున్

వ. అని యివ్విధంబున నయ్యవధూత నిజవృత్తాంతం బెఱింగించిన విని సంతసంబంది మత్పూర్వుండైన యదువు పుత్రదారధనాదులయందు మోహంబుఁ బరిత్యజించి సమ్యగ్జ్ఞానసమేతుండై పరమపదంబు నకుఁ జనియె నని యీయుపాఖ్యానంబు వాసుదేవుం డుద్ధవునకు నానతిచ్చి మఱియునిట్లనియె. 247

క. కలిమిఁదుఁ బుత్రదారా
ప్తులయందు నయంబుఁగూర్మి పొదలుచునుంటల్
కలలోన రాజ్యమేలఁగఁ
గలిగినయట్లరసిచూడఁగా మునివర్యా 248

సీ. వరుసతో శత్రుషడ్వర్గంబుఁ బరిమార్చి
మాత్సర్యమందున మట్టుపడక
కల్లమాటలుమాని ఘనవిత్తసుత వధూ
బాంధవస్నేహంబుఁ బరిహసించి
ధర్మమార్గంబును దప్పి వర్తింపక
లోకమధ్యస్థ మంగీకరించి
ఆకారవిభవ విద్యాకులాహంకార
ములనిక్క మిక్కిలి మోసపోక

గీ. యొడలు వలియించి, నియమసంయుక్తుఁడగుచు
సంతతంబును బుణ్యదేశాశ్రమములఁ
దిరుగులాడుచు భక్తితో గురుపదాబ్జ
యుగము సేవింపవలయు నత్యున్నతముగ 249

క. బహువిఘ్నంబులఁ జెందక
సహజ జ్ఞానంబుతోడ సత్యవ్రతుఁడై
విహితాచారంబున నరుఁ
డహితాత్ముల యెడ సమత్వమందఁగ వలయున్ 250

సీ. వేద సూక్ష్మార్థంబు వీక్షింపనేరక
కర్మమార్గము మించుగాఁ దలంచి
బుధులుకొందఱు యజ్ఞములచేత నింద్రాది
దివిజులఁ దృప్తిఁబొందించి పిదప
దేవలోకముఁ బొంది దేవాంగనా జనం
బులఁ గూడి తద్గానమునను జొక్కి
వసుస గంధర్వ కిన్నరులు సన్నుతిసేయఁ
బుష్పకారూఢులై పొలుపుమీఱి

గీ. కొంతకాల మీరీతినిఁ గోర్కెదీర
సమరలోకస్థ సౌఖ్యము లనుభవించి
పుణ్యమంతయు క్షీణమై పోవునపుడు
దిరుగ జన్మింతు రుర్విపైఁ దేజముడిగి. 251

సీ. యజ్ఞాతులందు దుష్ప్రజ్ఞానమేతులై
మహిని సర్వజ్ఞులమంచుఁ గొంద
ఱామ్నాయమార్గ గూఢార్థంబు లెఱుఁగక
విధిలేక పశువుల విశసనంబు
సేసి యా పశుపురోడాశ ఖండంబుల
నగ్నిలోపల వేల్చి యఖిలభూత
భేతాళములకు సంప్రీతి తోడుతఁదృప్తి
సమకూర్చు జీవహింసకులు, మీఁద

గీ. నపునరావృత్తికరమైన యట్టి పదముఁ
జెంద నేరక యాత్మవంశీయులైన
యట్టి వారలతోఁ గూడి హర్షముడిగి
పడుదురతిఘోర నరకకూపములలోన. 252

ఉ. నిర్మలుఁడైన నన్ను మదినిల్పక కొందఱు బుద్ధిహీనులై
కర్మములాచరించి యధికశ్రమ సంకలితాత్ములై మహా
ధర్మము సంగ్రహించి యటఁ దత్ఫలమంచు విషక్తచిత్తులై
నిర్మలిభూమిలోన జననంబులఁ బొందుదు రెల్లకాలమున్. 253

ఆ. లోకపతులకైన లోకంబులకునైన
వనజభవునకైన మునులకైన
దివిజవరులకైన దిలముతో (?) నావల్ల
భయము కలిగియుండు భావమందు. 254

సీ. గుణములు కర్మమార్గోన్నతిఁ బుట్టించు
గుణములు సృజియించు గుణగణంబుఁ
గనుక నీజీవుండు గుణసమాకాంతుఁడై
బలిమిఁ గర్మఫలానుభవముసేయు
వరుసతోఁ దద్గుణ వైషమ్యమెందాఁక
నందాఁక నానాత్వమాత్మయందు
నానాత్వమెందాఁక నంతపర్యంతంబుఁ
బారతంత్ర్యంబునఁ బ్రబలియుండు
గీ. జీవుఁడెందాఁక స్వాతంత్ర్య భావమందు
నంతపర్యంత మాదినాయకునివలన
భయము గలదని నరుఁడు తత్వంబుఁదెలిసి
వేడ్కతోడుత నన్ను సేవింపవలయు, 255

వ. ఇవ్విధంబున వాసుదేవుం డానతిచ్చినఁ బ్రియసేవకుండగు నుద్ధవుఁ
డిట్లనియె. 256

ఆ. అరయ దేహజంబులైనట్టి గుణముల
యందు వర్తమానుఁడైన దేహి
తద్గుణంబుచేతఁ దద్దయు దృఢబద్ధు
డగునో కాడో నాకు నానతిమ్మ. 257

క. ఏవిధమున లక్షితుఁడగు
నేవిధమునఁ గ్రీడసేయు నేవి భుజించున్
ఏ విధమునఁ జరియించును
జీవుఁడు గుణబద్ధుడగుచుఁ జిత్రచరిత్రా. 258

శా. విద్యావిద్యలు నా శరీరములుగా వీక్షించి యీ రెంటిలో
నాద్యంబై తనరారుచున్నయది మోక్షాధ్యంబుగాఁ జూడుమా
విద్యానామకమైన వస్తువది సద్విజ్ఞానరూపంబు, త
ద్విద్యాన్యం బపవర్గబంధకరమై వేధించుసుజ్ఞానముఁ. 259

వ. మఱియు బద్ధముక్తులకు వైలక్షణ్యంబుఁ జెప్పెద. విరుద్ధధర్మంబు గల రెంటిని నొక ధర్మంబందుఁ బ్రవర్తించువానిగా నెఱుంగుము. ఒక్క మహీరుహంబందు నన్యోన్య మిత్రత్వంబు బొటిల్లుచు నిజ నిలయంబందు సుపర్ణద్వయంబు వర్తించు నందొక్కటి పిప్పలాశి యయ్యె. తదితరంబైన యది యశనఖాదనంబు సేయక బలసమేతంబై యధికంబుగ వర్తించు. నందవిద్యాసహితంబైనది నిత్యబంధనంబునన్, విద్యాసహితంబైనది నిత్యముక్తంబయ్యును వర్తించును. ఇట్టి మాయా రూపంబైన మహీరుహంబును సమ్యగ్జ్ఞానంబున నెఱింగి యర్థంబుల నింద్రియములచేత గ్రహింపుచు వికార రహితుండై సంచరించు- పరమయోగి ముక్తుండగు దైవాధీనంబగు శరీరంబుచేఁ గర్మాచరణంబు సేయుచుఁ గర్తృత్వంబు భజియించి జీవుండు బద్ధుండగు ఇట్లు బద్ధముక్తలక్షణం బెఱింగి శయనాసనాటన మజ్జనదర్శనస్నానస్పర్శనాఘ్రాణభోజన శ్రవణాదిగుణంబుల నంగీకరింపని విద్వాంసుండు ముక్తుండగు, మఱియును, 260

సీ. పగగొని పఱదెంచు పశుఘాతకునియందుఁ
బూజసేయఁగ వచ్చు పుణ్యునందు
రోషహర్షంబులు రూఢిగా వర్జించి
సర్వమానవులందు సమతఁబొందిఁ
నెలగొని పరులపై నిందాస్తుతులు మాని
పరపదార్థంబుల వాంఛవిడిచి
అర్థితోఁ బుత్రదారాదిమోహంబుల
దిగనాడి మదిలోనఁ దెల్విగల్గి

గీ. శబ్దమయమైన బ్రహ్మంబుఁ జక్క నెఱిఁగి
తద్గతస్వాంతుఁడగుచు నత్యాదరమున
బాహ్యమంతయు మఱచి యభ్యంతరమున
సంతసంబందు వరయోగి సంతతంబు. 261

గీ. కాన మానవు డన్యమార్గంబునందుఁ
తెలివి వర్జించి యూఢి వర్తించెనేని
ధనము వాంఛించి, విధిలేని తావువెదకు
నతనిరీతిని విఫలత్వమందుఁబిదప.

సీ. క్రమమునఁ గర్మమార్గమున వర్తింపుచు
ఫలమంతయు మదర్పణము సేసి
మన్నామ మనయంబు మదిలోనఁ దలఁపుచుఁ
దుదిముట్ట మద్భక్తిఁ బొదలిబొదలి
సత్సంగతులఁ బొంది షడ్గుణైశ్వర్య సం
పన్నుండనౌ నన్నుఁ బరమయోగి
చిత్తాంబుజాంతర స్థితునిగాఁ దలపోసి
వితతమల్లక్షణాంకితుఁడవగుచు

గీ. మత్ప్రియంబుగ ధర్మకామముల నెప్పు
డాచరింపుచు మత్పరాయణుఁడవగుచు
నఖిలజగమును మద్రూపమని యెఱింగి
పుడమిలోపలఁ జరియింపు భూసురేంద్ర. 262

వ. అని యశోదానందనుండు మందహాసంబునఁ బలికిన ధరణీసురుం
డిట్లనియె. 263

క. ఏ విధమున నీ రూపము
భావంబునఁ దెలియవచ్చు, భక్తియనఁగ నే
భావంబున నుదయించును
శ్రీవర నాకానతిమ్ము చిత్రచరిత్రా. 264

చ. అనిన ధరాసురేంద్రునకు నావసుదేవకుమారుఁ డిట్లనున్
వినుము మునీంద్ర, భావమున వీక్షణసేయుము, నన్ను భక్తితోఁ
గనకమయాంశుకోజ్వలునిగా, జలజాంబుజ ♦ శంఖనందకా
భినుతకరాబ్జుగా విమలబింబఫలాధరుగా నుదారతన్. 265

♦ ఈప్రయోగము తాళపత్రమున నిట్లనే యున్నది.

వ. మఱియు సఖిలజీవులయందు ♦ గృపాలుండవై సత్యంబు దప్పక సర్వదేహులయందు సమత్వంబు భజియించి పరోపకారబద్ధ కచ్ఛుండవై కామాహత బుద్ధిసమేతుండవై నిత్యశుచిత్వంబు నొంది పరార్థవిత్తాదులయం దీహనూని మితాహారభోజనుండవై ధైర్యంబు దప్పక శత్రుషడ్వర్గజయంబు కలిగి మత్పరాయణుండవై మత్పూర్వకథిత కర్మంబుల నాచరింపుచుఁ దత్ఫలంబు మదర్పణంబు గాఁ జేయుచు వర్తింపుచు మద్భక్తుండు భాగవతజనదర్శన స్పర్శ నార్చనంబులను, దత్పరిచర్యానుకీర్తనంబులను మజ్జన్మకర్మకథనంబు లను, మత్కథాశ్రవణంబునను మత్సన్నిధానంబునం బ్రవర్తించు గీతతాండవవాదిత్రాదిమహోత్సవసందర్శనంబులనుం గోరుచు మచ్చే ష్టుండై మచ్ఛరణుండై దేహపతనపర్యంతంబు పరిభ్రమించి యంత్యకాలంబున మదూపధరుండై మత్సాయుజ్యంబుఁ బొందు. నివ్విధంబున వైదికతాంత్రికరూపంబులైన మదీయవ్రతధారణంబు ను, మన్నిలయోపలేపన మార్జనరచనావిశేషంబులును భక్తిసమే తుండై చేయుచుండవలయును. భాస్కరుండును, నగ్నియు, విప్రుం డును, ధేనువును, వైష్ణవుండును, నాకాశంబును, వాయువును, నుద కంబును, భూమియు, నాత్మయు నాఁబరఁగు నీ పదియును మత్పూజా స్థలంబులు, ఇందు వేదంబులచేత సూర్యమండలంబును, హోమ ద్రవ్యంబులచేత ననలంబును, నాతిథ్యంబున విప్రోత్తమును, బాల ఘాసకబళంబులచేత ధేనువులను, సత్కారంబులచేత విష్ణుభక్తులను, ధ్యానంబుచేత హృదయాకాశంబులను, ముఖ్యబుద్ధిచేత వాయువును దోయపురస్కృతద్రవ్యంబులచేతఁ దోయంబును మంత్రాదులచేత స్థండిలంబులను, బూజసేయుచు శంఖచక్రశార్ఙ్గగదానందకాద్యా యుధధరుండనైన నన్ను ధ్యానంబుసేయుచు సంచరింపంగవలయును.

♦ పాఠాంతరము :— జీవంబులందు.

చ. పరవశుఁ డైన శౌరిఁ గని
పంకజలోచన రాధికామణిం
దొఱఁగు మటంచు వేడికొనఁ
ద్రోయక నాథుఁ డొసంగె నమ్మికల్
పురుషల కేటి సత్యములు
పూనిక లేదవి పుణ్య మెద్ది నీ
మరు లిటు కొండలై పెరుఁగు
మాత్రమె కాని కురంగలోచనా. 32

వ. అని యి ట్లాడు చిలుకను జూచి. 33

శా. ఏ మేమే వెఱ పింత లేకనె భళా
హేమాంగి యి ట్లాడెనా
యా మాట ల్విని మంచి దం చనియెఁగా
యా ధూర్తుఁడు న్మ్రించె హా
రామా యట్లనె కాని, మంచిపని మే
లాయెఁ మఱ్ఱే మాయె నా
భామారత్నము దాను గూడే సుఖమై
వర్ధిల్లినం జాలదే. 34

సీ. మఱచెనో నా చేత మణితోక్తు లన్నియుఁ
బలుక నేర్పిన నాఁటి పంజరింపు
ఎంచఁడో నా చేత నెలజంత్రిగాత్రంబు
లభ్యసించిన నాఁటి యనుసరింపు
తలఁపఁడో నా చేతఁ దగు దేసి గుజరాతి
విత మెఱింగిన నాఁటి వేఁడికోళ్లు
వీడెనో నా చేత వెడవిల్తుశాస్త్రంబు
దెలియఁ బూనిన నాఁటి తెఱవుమఱుపు

గీ. గణన సేయఁడో మఱుసాము గవనములను
దాను నా చేతఁ బడిన బెత్తంపుఁ బెట్లు
బరులు గని గేరి సవ్వ దబ్బఱయిమురారి
మాయలకె పొంగె సత్యభామా లతాంగి. 35

గీ. నిన్నఁగుప్పయు నేఁ డొల్లు; నెలఁత తాను
కోరి నా మీఁదనే సేసె కారుబారు[1]
ముక్కుపచ్చలు మానక మునుపె బిరుదు
పెచ్చు కొల తోడఁ గొట్లాడ వచ్చినట్లు. 36

గీ. మంచి పామును బాల్వోసి పెంచినట్లు
యింత దెలియని దాని నే సంతరింపఁ
దాను పెంచిన పొట్టేలు తఱిమి తఱిమి
సన్నబడు సామ్య మాయెనే చిన్ని చిలుక. 37

అడుకులు దిన్నం తాయెనె ?
కడుపునఁ గు ట్టెత్తు నపుడు గానీ, తా నే
కడఁ జనునో వంటయింటను
సుడివడు కుందేలు రేపె చూడుము చిలుకా. 38

గీ. పొల మెఱుంగని నిన్నటి[2] వళికె పడుచు
యింతసేసిన నేఁ జేయు నెంత కాను
వ్రేలు వాచిన ♦ ఱోలంత పెరిఁగె ననిన
ఱోలు వాచిన నది యెంత పోలు చెపుమ. 39

వ. అని మఱియుఁ జిలుకతో నిట్లనియె. 40

---

1. కారుబారు = వ్యవహారము, తొందర, ఇబ్బంది—బ్రౌణ్యమిశ్రభాషా నిఘంటు.

ప్రయోగాంతరము: 'కారుబారు సేయువారు గలరే ! నీవలె సాకేత నగరిని' —త్యాగరాజు

♦ పిచ్చికల—అని తా. ప. ప్ర.

2. వళికె=దీపము—బ్రౌ॥ మి. భా. ని.

'ఱోలెంత పెరిఁగె న[illegible]' — తా. ప. ప్ర. పాఠము.

గీ. ఈవు చెప్పిన మాట యొక్కింత యైనఁ
జెవిని బెట్టక దాని నేఁ జేరఁ దీసి
మానిసిని జేసి నందుకు మగుడ నిప్పుడె
ఫలము తోడ్తోడఁ గైవసం బాయెఁ గదవె. 41

గీ. తన్ను గట్టను దారంబు తానె కొనిన
జాడ నిటు దెచ్చి గోపాలుతోడఁ గూర్చి
చాలఁ జేసిన దీనికి మేలి మెల్ల
బూదిలోఁ జేయు హోమ మై పోయెఁ గదవె. 42

గీ. చెలఁగి కాలిమెట్టు తల కెక్కు చందాన
నాదు క్రింది బుడుతె నన్ను మించె
వెలయ గ్రుడ్డు వచ్చి పిల్లను బెదరించె
గాన్గఁ ద్రుళ్లుఎద్దె గంత మోయు 43

గీ. కాని పదరకు మిఁక మీఁద దాని మోము
గాన వద్దని శౌరి నాఁకట్టు కట్టె
బింకములు గూల నఱకాలఁ బెట్టె; నేల
రాయ కున్నను నా పేరు రాధ గాదు, 44

గీ. ఒదుగుచును నంగనాచి యై యున్న దీనిఁ
దొలుత రుద్రాక్షపి ల్లని తెలియ నైతిఁ
దేలు నిప్పునఁ బడకుండఁ గేల నెత్త
మీట కుండునె విస మెక్కి మిట్టిపడఁగ 45

గీ. నక్క యురుల లోనఁ జిక్కుకొన్న వితానఁ
గోరి మనము చేసికొన్న కతలు
ప్రేగు లోని తీఁట విధ మాయె; ననరాదు
అత్తకోక తొలఁగి నటుల చిలుక. 46

గీ. అత్తవా రింటి కప్పుడే హరినిఁబంపఁ
దనకు గోరంత యైనను మనసు లేదు
నందు డనుపఁగఁ గని మన మందు కెల్ల
నుబికి తడ సేయ రా దని యుంటిఁ గాని. 47

వ. అని మఱియును 48

సీ. ఆశుకవిత్వంబు నల్లి తేనే సరా
చిత్రప్రబంధంబు సెప్ప వలదె
పదచాళి రాగము ల్పాడి తేనే సరా
హింత మొప్ప వర్ణంబు లెత్త వలదె
గోటి చేతను వీణె మీటి తేనె సరా
క్రౌంచక రాల్ గరఁగించ వలదె
అభినయ దేశ్యంబు లాడి తేనె సరా
యెత్తిన బిరుదు చెల్లింప వలదె

గీ. వింత వింతగఁ గలసిన యంత సరియె
యెమ్మెకాని మనోభావ మెఱుఁగ వలదె
యేమి నేరని నిన్నఁటి యింత మొటికె
నన్ను విడనాడఁ గోరెనా చిన్నిచిలుక. 49

క. అన విని శుక మిట్లనియెన్
వనితా యే మందు దీని వగలో త్రుళ్లో
మినుకో గెలివో తెలివో
విను వెన్నకుఁ బండ్లు వచ్చె వింత మాయెఁ గదే. 50

గీ. చూపు లోపల నొక వింత చూపుఁదళుకు
నడుపు లోపల నొక వింత నడుపుబెళుకు
నుండు నునికిని నొక వింత యుండుకులుకు
వచ్చె గద వమ్మ మన యిళా వనిత కిపుడు. 51

గీ. లేని పట్టింపు లెల్లను బూని చాన
నేనె యెదురైన నింతైనఁ గాని చూడ
దల్పునకుఁ గల్మి వచ్చిన నర్ధరాత్రి
గొడుగు దె మ్మన్న కత గాను కోమలాంగి. 52

వ. అను కీరవాణుల కడ్డంబు వచ్చి మధురవాణియగు నొక్క విరి
బోణి మాధుపవేణి యగు దొరసానిం జూచి నెఱజాణతనం
బునం దల యూఁచి చెయి సాఁచి సమయోచితంబుగా ని
ట్లనియె. 53

క. ని న్నెఱుఁగు నెదిరి నెఱుఁగును
దన్నుం దన మట్టు నెఱుఁగు దామోదరుఁ డా
కన్నియకై నిను వేడిన
టన్నా మఱి శౌరి, నగరె యహహా జనముల్ 54

గీ. తగరు కొండమీఁద దాకఁ గోరిన దారి.
నెదిరిఁ దన్నుఁ దెలియ కింత పలికె
నింత మీను వచ్చి యెంత మీనును మ్రింగె
నువిదబుద్ధి వెనుక నుండుఁ గాదె. 55

గీ. కుట్టఁ దేలు; కుట్ట కున్నఁ గుమ్మరబూచి
త్రోసిరా జటంచుఁ జేసెఁ జెలియ
దాని వ్రేలు దీసి దాని కన్ను వొడిచి
నట్లు సేయ కున్న నడుగ రమ్మ 56

క. మును నీ విచ్చిన చనువున
నిను నిట్టుల దూల నాడె నేని న్వినుమా
తన యింటి దీప మం చని
కని ముద్దులు వెట్ట మూతి కాలక పోనే 57

క. నిన్నంటే మానిసి వై
నిన్నే వెలి సేయఁ బూనె నెలఁత బళారే
కొన్నంగడి లోనే విను
మన్నాఁడే మాఱుబేర మవునే చెలియా 58

*గీ. మాయదారిమాట మది నిజం బని యెంచి
పొలఁతి నమ్మి నానఁబోసికొనియె
తగిలెనా తగిలెను దప్పెనా తప్పెను
నాతి వెఱ్ఱివాని చేతిరాయి. 59

గీ. పడతి మునుదెల్పనా పదింబదియుఁగాను
దాని వినయంపుఁ బోకళ్ళు తగ నెఱింగి
మానిసిని జేయ వలవదు దీనిఁ జేర్చ
తెలియ నిది మేఁకవన్నియపులి యటంచు 60

వ. అన విని రాధ యిట్లనియె. 61

గీ. దాని నింతయు నన నేల తగవు మాలి
తప్పుతంటల కొడఁబడు దానవారి
నన వలయుఁ గాని తెగనిండ దొనకుఁదీసి
వేయువాఁ డేయ, న మ్మేమి సేయు నమ్మ. 62

క. కలలో నైనను బాయక
కలకాలం బున్న విభుఁడు కసిగాయకు నై
పలుచన చేసె న ట న్నను
జెలియా మగవారి నెమ్మి చెడ్డది సుమ్మీ 63

క. నెఱతన ముడి గిం టింటను
దిరుగుచు బతిమాలు హరికిఁ దెఱవలు గఱవా
తిరిపెం బెత్తే వానికిఁ
బెరుగుంగూ డేమి భ్రాంతి విధుబింబాస్యా 64

---

*ఈఁక తోఁక లేని శ్రీకృష్ణుమాటలు ము. ప్ర. పా॥

గీ. నందసుతుఁడు మున్ను నా మీఁదిప్రేమచే
నొకటి సేయఁ బూని యొకటి సేయు
♦నత్తమీఁదఁ గన్ను లంగడిపైఁ జేతు
లాయె ననుచుఁ జెలియ లరసి నవ్వ. 65

సీ. కీరవాణులచేతఁ గిళ్ళాకుఁ బంపిన
శిరసా వహించు నో సరసిజాక్షి
నాతి యెవ్వతె నైన నా మేలు వేఁడినఁ
గను లెఱ్ఱసేయు నో కంబుకంఠి
ఎలమి నా కోసమై యెట్టివారల నైనఁ
దెగనాడఁ దలఁచు నో చిగురుఁబోఁడి
యేఁ జూచి చూడక యే మాట లాడిన.
మా టాడ వెఱచు నో మందగమన

గీ. తడవు పైకొని వీరాయితంబు సలుపఁ
జూచి సైరింపఁ జాలఁ డో సుందరాంగి
అట్టి శౌ రిట్లు కడగండ్లు పెట్టె ననినఁ
దిరుగ బ్రతు కాస వలె నటే తెలుపు మకట. 66

సీ. ఇటు లుండువారల కెడయికల్ వచ్చిన
దనువులు నిలుచునే యనినమాట
నిను బాసి యెట్టివారిని విలోకించినఁ
గను దాళి యుండ లే దనినమాట
నీ పొత్తు మాని నే నేడ భుజించిన
నాహార మింపు గా దనినమాట
యలుకవచే నీవు నవలి మో మాయినఁ
గనులకు నిదుర రా దనినమాట

♦అత్త నెత్తిఁ జేతు లంగడిపైఁ గన్ను ము. ప్ర. పా.

గీ. కరుణ దైవాఱ బిగిఁజూరఁ గౌఁగిలించి
మానినీమణి వేయి జన్మాల కైన
వినుము నీ మేలు మఱువ లే ననినమాట
మఱచెనో శౌరి తగు నిళామాయ మీఁటి 67

క, అను వనితామణి పలుకులు
విని కీరం బిట్టు లనియె విమలాంగి వినే
వనజాక్షుని వెత మెఱుఁగవె
కని తెల్పిన భారతంపుఁ గతలై పెరుఁగున్ 68

గీ. దొరకనటువంటి రత్నంబు దొరకినట్లు
ఱొమ్మునేగాని, దించఁ డే యెమ్మె నైనఁ
గాఁగ లెడలినఁ బ్రాణముల్ కదలు ననుచుఁ
గట్టి కాచుక యున్నాఁడు కదల నీఁడు 69

గీ. మగువ యిది గాక యిఁక నొక మాట గలదు
వినుము వలపుల దొరసాని యనెడు పేరు
దాని కిచ్చెను నిను బిల్వఁబో ననంగ
నెటులు నో రాడెనో శౌరి కెఱుఁగ వమ్మ 70

వ. అన విని చిలుకం జూచి రాధ యి ట్లనియె. 71

గీ. ఎల్లవారికి శకునంబు లెఱుఁగఁ బలికి
బల్లి తాఁ బోయి తొట్టిలోఁ బడిన రీతి
నొకరి నని నేన ♦ మోసపో తిఁక న దేల
వెనుక చింతించు టెల్లను వెఱ్ఱితనము. 72

గీ. నీవు పోయిన పనికి రానీవు కొదవ;
పట్టి పల్లార్చి దేవకీపట్టి నిటకుఁ
దోడుకొనివత్తు వనుచు నీ తోడు చిలుక
నమ్మికను నెమ్మనంబున నమ్మియుంటి. 73

♦ మోసపోతి (న్) + ఇఁక — ఇట నుత్తమ పురుషైకవచనక్రియా— 'ఇ' కార సంధివిలక్షణతయు, నిర్బిందుక సబిందుక ప్రాసయతియు గమనింపఁదగినవి.

వ. అన విని శుకం బి ట్లనియె. 74

క. తల కెక్కిన వలపున హరి
యలుకుచు దాసానుదాసుఁ డై మెలఁగంగాఁ
గలవే యిఁక నడియాసలు
కలిఁ బోసిన వెనుక నుట్టి కనుఁగొను రీతిన్. 75

వ. అనిన విని దురంత చింతాభరంబున విరహావేదనా
దోదూయమానమానసురాలై దిగ్గున బెగ్గడిల్లి, 76

సీ. జడ వేగ వదలించి ముడి పూలు విదలించి
యలజడిఁ గీల్గంటు సందగించి
జిగివల్వ సడలించి బిగిరైక నెడలించి
సగము మాసిన చీర సంఘటించి
తిలకంబు పెకలించి కలపముల్ దెరలించి
పచ్చికస్తురి తలపట్టు పెట్టి
కల సొమ్ము వెడలించి కాటుక నిరసించి
సొంపు వాసెనకట్టు సంపుటించి
యాసల నడంచి చెలులపై యాస డించి
చెఱఁగు మై నిండ ముసుఁ గిడి చీకటింట
మేని వెత లార్చి కంకట మీఁదఁ జేర్చి
పొరలె మరులూరి చిలువరాపోలఁతి దారి. 77

చ. ఉలుకును వెచ్చ నూర్పుఁ గడు
నుస్సు రనున్ దల యూచు లేచు లో
గలఁగఁబడున్ దిగుల్పడును
గానిపను ల్దలపోయు వేసరున్
గళవళ మంది కన్గొను వి
కావిక నవ్వు భయంబుఁ జెందుఁ గన్
గొలఁకుల నీరు నించు మదిఁ
గొంకు దలంకు వడంకు నెంతయున్. 78

ఉ. రా యను వింత పుట్టినది
రా యను నింతకు దట్టి గట్టినా
రా యను బాళియుంటెఁ గద
రా యను జూతువు గాని వేడ్క లే
రా యను మేలువార్త విన
రా యను నా వల పింత చేసె నా
రా యను నిన్ను దూఱ నగ
రా యను హా యదుశేఖరా యనన్ 79

చ. అనుచును బ్రజ్వరిల్లు విర
హానలకీలల మేను గంద నా
వనరుహనేత్రి యోర్వక ను
వాపిరి నేడ్చెఁ బికస్వరంబునన్
కనుఁగవ నిండి వెల్లురికి
కాటుక ఱెప్పలఁ జిల్కి చెక్కులన్
మినమిన జాఱి గుబ్బచను
మిట్టల నశ్రులు జాలువాఱఁగన్. 80

శా. ఆవేళం జెలు లెల్లఁ గొల్లు మని హా
హాకారము ల్సేయుచున్
నీవే యిట్టులు ధైర్యము న్విడిచినన్
మే మెల్ల నె ట్లాదుమో
వేఱా రెల్లరు సిగ్గునం బొగులరో
వేమారు నీ వంత నీ
కావంతం బని లేదు వచ్చె నిదిగోఁ
గంసారి కంజాననా. 81

సీ. అల జక్కవల పెక్కువల ద్రొక్కు చల మెక్కు
నిక్కు చన్గుబ్బలు స్రుక్కు నమ్మ
అనయమ్ము నునుదమ్ములను దమ్ముల నయమ్ము
గను కనుంగవ తెల్వి కలఁగు నమ్మ

తొగవింపు బిగి ముంపు తనుపొందు సొగసొందు
వదనారవిందంబు వాడు నమ్మ
తులకించు బలుమించు నలయించు కళనించు
నందంపు మైఁదీఁగ కందునమ్మ
♦తొగరు వాతెఱ మేలిమి తొఱఁగు నమ్మ ♦
చిన్ని చిన్నారు ముంగురు ల్చెదరు నమ్మ
యెల్లి యెల్లుంట నా యుల్లు డించు వచ్చుఁ
♦గుంద వలవదు నా యాన మందయాన 82

వ. అనిన విని 83

క. తను వెల్ల ఝల్లు మనఁగా
నునుమోవి చలింప లేచి నుదుటు చెమర్పన్
ఘనకేశబంధ మూఁడఁగఁ
గనుఁదమ్ములు మోడ్చి వ్రాలెఁ గామిని మూర్ఛన్. 84

వ. అంతట నయ్యిందువదన లందఱుం గూడుకొని 85

క. ఏ మంద మేమి సేయుద
మే మందున దీరుఁ దేరు నెటు లోర్తు మయో
యే మందయాన నడుగుద
మీ మంథరకుచ తెఱఁగు లిట్టివి యనుచున్. 86

క. అని పలుకుచు నెస నులుకుచు
గని తలఁకుచుఁ గనుల నశ్రుకణములు చిలుకన్
ఘనశోకమగ్న లగుచును
గనకాంగిని చుట్టు ముట్టి కాంతలు వేగన్ 87

ఉ. కోమలి సిబ్బెపు న్మెఱుఁగు
గుబ్బల జొబ్బిల నొప్పు కప్పురం
బా మరునగ్గి సోఁకి యది
యంతట భగ్గున మండ మన్మథ

♦ మెఱుఁగు వాతెఱ మేలిమి కుందునమ్మ — తా. ప. ప్ర.
♦ అడల వలవదు నా యాన మందయాన — తా. ప. ప్ర.

స్వామికి భామలుం జముకు
వత్తియు లేని నివాళిజోతు లో
సామజయానలార యని
సారెకుఁ జేతులు తట్టి యార్పఁగన్ 88

గీ. సారవంతం బగు పటీరపూరమునను
సేద దేర్చిన నొక్కింత సేద దేటి
చెలులఁ గని రాధ వింటిరే చెలియలార
కలను గనుఁగొంటి శౌరి రాకల ననంగ. 89

సీ. తప్ప దీ మాట నా తనువు జు మ్మనిపించెఁ
జూడు జూడు మటంచుఁ జూపె నొకతె
రమణి యీ దిక్కు తోరణగౌళి పలికేని
అదె యదె విను మంచు నాడె నొకతె
వెన్నఁ డీడకు వచ్చియున్నట్టి కనుపించెఁ
గల నిక్క మానంచుఁ బలికె నొకతె
నెమ్మది యిప్పు డెంతో నెమ్మది యున్నది
యమ్మమ్మ యిది నిజం బనియె నొకతె
పడఁతి నీ వామనేత్రంబు పదరె నిదిగొ
కలికి నీ వామభుజము దాఁ గదలె నిదిగొ
అతివ నీ వామభాగంబు నదిరెనిదిగొ
దిగులు మాను మటంచు నా తెలవ లనఁగ. 90

గీ. అంత నచ్చట నర్జునాహ్వాయసఖునకుఁ
జెలులు రాధిక పంచిన చిలుక యలుకఁ
జెప్పకయపోయె నని పల్కఁ జిత్తగించి
కమలనేత్రుఁడు మనము ది గ్గనఁగ లేచి. 91

సీ. రాజాస్య కీలించు రవల పావలు మాని
ధవలాక్షి యిచ్చు కైదండ మాని
కాంచనాంగులు పట్టు కరదీపికలు మాని
పడఁతులు విసరు సావడలు మాని

భామలు గొనివచ్చు బాఁకిపల్లకి మాని
మగువలు వీచు చామరలు మాని
గీ. మరుఁడు వెంటాడ రాధపై మరులు గూడ
గట్టితన మూడ హృదయంబు గొట్టుకాడ
మేను నసియాడ సరిజోడు లేని ప్రోడ
సనియె సఖు తోడ శృంగారవనము జాడ. 92
సీ. తప్పక తను జూచి రెప్ప వేయక వచ్చు
జలజాక్షి పై దృష్టి సైత మిడక
మోహోపదేశత మోము చాచుక వచ్చు
సకియ మోమున ముద్దు సైత మిడక
బహుదూరమున నుండి పైఁట విప్పుక వచ్చు
చాన గుబ్బల గోరు సైత మిడక
భ్రమఁ బోఁకముడి సగ్గ బార వేసుక వచ్చు
చెలియ కౌఁగిట మేను సైత మిడక
జారుసిగ పీడ తెలి ముత్తెసరులు నాడ
పదట మెదమీఁట బంగారు పటము జాఱ
యందెరవ బల్క మొలక ఘుర్మాంబు లొలుక
వచ్చె సీ దారి నా మురవైరి శౌరి. 93
సీ. ఆసతో ననుబిల్వు మని యింతి యేమేమి
పలికి కీరంబును బంచె నొకో
వచ్చి యచ్చట నాదు వర్తమానము జూచి
వేఁ బోయి శుక మేమి వినిచె నొకో
మెలనాఁగ వినినంత నీనిన పులి వోలెఁ
బదిరి భగ్గన మండి పడియె నొకో
యది యొక్క నెపముగా నతివలు పగ చాటి
మించి యే మంచు బోధించి రొకో

గీ. తోయజానన మది నేమి తోఁచె నొకొ
దైవ మేమేమి సేయంగఁ దలఁచె నొకొ
గ్రహగతుల క్రౌర్య మెట్టిదో కలికి నెడసి
యేల వచ్చితి చెలికాఁడ యోగి యీడ. 94

సీ. నినుఁ బాసి నిముసంబు నిలువఁ జాల నటంచుఁ
గౌఁగిటఁ జేర్చుక గడియ సేపు
నీ వెంటనే వత్తు నేఁ బాయ లే నంచుఁ
గరములు పట్టుక గడియ సేపు
నను బిల్వఁ బంపు మీ నా యాన నీ కంచుఁ
గన్నీరు నించుక గడియ సేపు
దాని మాయలఁ జెంది దయ వీడకు మటంచుఁ
గలికి మోము గదించి గడియ సేపు
గాఁగ వగచుచు గద్గదకంఠ యగుచుఁ
బ్రేమ మీఱంగ దీవెనవీడె మిచ్చి
పనుపఁ జాలక పైనంబు పనిచి నట్టి
యువిద నెడఁబాసి యిందుండు టుచిత మగునె. 95

... ...
... ...
... ...
... ...

(ఇటఁ గొంత గ్రంథపాతము దోఁచెడిని)

సీ. (మగతేఁటి గములకు మగువ ముంగురులకు
నేనాటి నేస్తమో యెఱుఁగ రాదు)
◆జాల మించు సొగకు నతివ మైతీఁగకు◆
నేమి చుట్టఱికమో యెఱుఁగ రాదు

◆ ◆ ఈ గుర్తుల మధ్య నున్న పాదార్ధ మొక సర్దుబాటు.

పూర్ణసోమునకును బోలంతి మోమునకును
నెచ్చటి మచ్చికో యెఱుంగ రాదు
కపురంపుఁ దావికిఁ గలికి కెమ్మోవికి
నే యనుబంధమో యెఱుంగ రాదు
చెలియ జిగి చూపు నును నల్ల గల్వ తూపు
కొమ్మ పాలిండ్లు బంగారు నిమ్మ పండ్లు
చెలువ నూగారు నల్లని చీమ బారు
లోక చోటను బుట్టని లోక కొదవ. 96

గీ. ఇందుబింబాస్య నవ్వుల కెంచి చూడఁ
1. జంద్రకిరణవిలాసంబు సహజ మయ్యె
వింతి నునుగప్పు కొప్పున కెంచి చూడ
2. జంద్రకిరణవిలాసంబు సహజ మయ్యె. 97

సీ. శృంగారయౌవనశ్రీ రాబ్ధి నడుమను
దనరారు బంగారు తమ్మి యనఁగఁ
దళుకు మించును మించు తనుచంద్రరేఖలోఁ
బరిఢవిల్లు కురంగపద మనంగఁ
గలదు లే దను నట్టి కౌనుదీవియ యందుఁ
బూచిన గెంబెన పువ్వనంగ
నలువొందు నాభిపున్నాగంబు నను బుట్టి
ప్రవహించు జిగి తేనెవాక యనఁగఁ

గీ. జొక్కి మరులెక్కి[1] మొత్తలఁ జుట్టి చూడ[2]
నజుఁ డొనర్చిన మోహన యంత్ర మనఁగ
మరులు గొల్పెడు దొరసాని మరుని యిల్లు
కళలు కరఁగంగ ముద్దాడి కలయు బెపుడు. 98

---

1. చంద్రకి = నెమలి (సూ. రా. ని.)
2. చేతలమట్టియాడ — తా. ప. ప్ర

సీ. పంచబాణుని చేతఁ బ్రాణము లొప్పనీక
పరగెడు యమృతంపు బావియనఁగ
మారుని ఘోరజ్వరారుచు ల్దీర్పంగఁ
బరిఢవిల్లెడు తేనెవాక యనఁగ
దర్పకు కోపాగ్ని దాహంబు మాన్పంగ
నలరారు నెలనీటి కొల న నంగఁ
దలిరాకు విలుకాని దాపంబు లణఁగింపఁ
జెలువొందు పన్నీటి చెఱు వనంగ

గీ. నాదు మన మను రాయంచ నటుమటింప
చెఱకువిలుబోయ త్రవ్వీన చెలమ యనఁగ
మరులు గొల్పెడు దొరసాని మరుని యిల్లు
కళలు కరగంగ ముద్దాడి కలయు నెపుడు. 99

వ. అంతట ననంతశయనుం డగు మురాంతకుండు మంతన సేసి సాత్రాజితిని వీడ్కొని యిళాదేవిం దోడితేరం దగు వారల న్నియమించి మంచి లగ్నంబున రథారోహణంబు చేసి వెంబడించి వచ్చు బంధుజాలంబుల నిలువకరం బమర్చి కదలి మనోవేగంబున గోకులంబున కరుదెంచి రథంబు డిగ్గి భృత్యామాత్యాదిబంధువర్గంబుల వారి వారి విడుదలకుఁ బొమ్మని నిజగృహంబునం బ్రవేశించి నందయశోదాదులకు నమస్కరించి వార లొనరించుదీవనలు గాంచియచటివృత్తాంతంబంతయు నెఱింగించి కొండొక తడ వందు వసియించి యచ్చటి యాప్తసఖులచే రాధికావృత్తాంతం బంతయు నాకర్ణించి యిందుల కేమి సేయువాఁడ నని చింతించి తాన పోక తీర దని నిశ్చయించి బెట్టునిట్టూర్పులు నిగుడించి మించిన దిగులునం బొగులుచు పగలు పగలాయె నంచు వేగించి యా రాత్రి జననయనచకోరంబులకుఁ బండుగై యుండు పండు వెన్నెల లోనఁ బయలుదేఱి మందగమనంబున రాధామందిరంబు చేరంబోవు సమయంబున,

గీ. అపుడు నచ్చట రాధ కంసారి రాక
చిలుకచే విని తనయొద్ది చెలులఁ బిలిచి
వెన్నుఁ డిట కేగుదెంచిన విడువ వలదు
వాకిటనె నిల్పుఁడని చెప్పి పనిచె నంత 101

వ. వారలు దేవదేవుండైన గోపాలదేవుం గనుంగొని 102

చ. పొలఁతిరొ యేమి త్రోవ విడు
పోవలె నెచ్చటి కింతి చెంతకే
తొలి రుచి పిడవో విడను
ద్రోతుము దొబ్బుదు పొమ్ము పొమ్ము మా
టల కెడ మాను గాని యిక
టాసికిఁ జొచ్చితి వొను యెవ్వరో
బలిమి మిటారి రమ్మదిగో
వచ్చితి, రాకల మానవో హరీ 103

గీ. ఇటుల నాడిన మాటల కిముడఁ బలికి
రాజసము మీఱఁగా యదురాజవరాళి
బలిమి జులుముల సందడుల్ దొలఁగఁద్రోచి
చొరవ చేసుక లోపలఁ జొచ్చువేళ, 104

సీ. విడు విడు మని డాసి కడకన్ను లెఱ్ఱఁజేసి
కమ్మ నెత్తమ్ముల గ్రమ్మె నొకతె
లేచి ముందఱఁ జంగఁ జాఁచి కోప మెసంగ
సన్నజాజుల చేతఁ జవిరె నొకతె
అడ్డంబుగా నిల్చి యవల కేగ నదల్చి
కమ్మ నెత్తమ్ముల గ్రిమ్మె నొకతె
నిలు నిలు మని పల్కి నీటు మీఱఁగఁ గుల్కి
విరజాజి విరులచే విసరె నొకతె

గీ. గుప్పుమని తావి పుప్పొడి గుప్పె నొకతె
చలువ పన్నీరు మై నిండఁ జల్లెనొకతె
దానవారిని జొరనీక తలుపు మూసి
యూనుఁ డని రాధ పై బలం బనుపఁ జెలఁగి. 105

గీ. కాంత లిట్టులు రానీక అంతు సేయ
నీటి చిమ్ముల కళుకక నిలుచు గంధ
సింధురం బన నిలఁబడి శ్రీధరుండు
పలికె వారలఁ గని నయభయము లమర 106

గీ. సుదతి యినుమంత కడకంటఁ జూచినంత
నింత అంతు ఘటింతురా యింతులార
మీరు నా మాఱు పదముల మీఁద వ్రాలి
కలయఁ గలయించి సుకృతంబు గట్టుకొనరె 107

వ. అను శౌరి తోడ నా చెలు లి ట్లనిరి. 108

సీ. ఈవైన మానాటి కెటు పోయెనో యని
చెప్పి కరమ్ములు విప్పు వారు
గలయఁ గల్పులు సేయఁగా రాదె యీ గుణా
ఢ్యుని నంచు నొదల లూఁచు వారు
నీ యతివినయంబు నీ యిళకె కొని పో
మ్మంచును బహు ధిక్కరించు వారు[1]
ప్రాలుమా లిటువలె బ్రదుక వచ్చునె యంచు
మెఱుఁగుఁ గెమ్మోవిని విఱచు వారు

గీ. మామగారింటిలో నున్న మందెమేల
మెందు దాఁగెనో యిపు డటం చెన్ను వారు
బెళుకుఁ గొనులు బెళుకంగఁ గులుకు వారు
నగుచు నగుచున్న చెలుల కి ట్లనియె శౌరి. 109

క. ఇంత కోపము మదినున్నఁ జెంతఁ బిలువఁ
బంచి రాధిక నన్ను దండించ రాదె
వాకిటిన లాకు నను జేయ వశమె వలదు
గౌరవము లాఘవము నెందుఁ గాంచవలదె[2] 110

---

1. కొంచు పొమ్మని బహు ధిక్కరించు వారు } తా. ప. ప్ర. పాఠములు
2. గాన గురులాఘవము నెందుఁ గాంచ ననిన }

క. అన విని రాధిక భావం
బున నించుక కోప మూఁతి ముసుఁగిడి తిరుగన్
గని కీరము చని వేగం
బున రమ్మని పిలువ శౌరి ముద మొదవంగన్. 111

ఉ. లోపలి కేఁగి గారుడవి
లోలశిలాగృహసీమ శయ్యపైఁ
గోప మొసంగఁ గాఁ జిలువ
కోమలి చాడ్పున నున్న యింతి సం
తాపముఁ జూచి పుష్పశర
తాపము మీఱ మురారి చేరి ప
ట్టూపిరి తోడఁ బాదముల
మోరకు రాఁ గని లేచి దిగ్గునన్. 112

ఉ. ఎవ్వరు పిల్చి రిచ్చటికి
నెందుకు వచ్చితి వేమి కార్య మే
నెవ్వతె నీ వెవండ వీఁక
నెవ్వరి కెవ్వరు కంటెఁ గంటి మీ
జవ్వని విన్న రవ్వ లిఁక
చాల్ తడ వాయెను వచ్చి లేచి పో
నవ్వెద రెల్లవారు గని
నన్నును నిన్నును గోపశేఖరా. 113

క. అనఁ జెలి పాదంబులపై
ఘనచింతారత్న ఘటితకనక కిరీటం
బును మోపి లేవకుండిన
వనజానన సిగ్గు వలపు వడ్డికిఁ బాఱన్. 114

క. దేవుఁడ వేలిన స్వామివి
పోవయ్యా నీవు నాకు మొ్రొక్కఁగఁ దగునా
లేవు మని గుబ్బచనుమొన
లా విభు నెద సోఁక నెత్తె నంగన వేఁ్రుచున్. 115

ఉ. ఎత్తిన పట్టు వీడక యు
వేందు్రఁడు తత్కుచ కుంభ పాళిపై
న త్తమిలెక్ దురంత విర
హార్ణవపూరము నీదు కైవడిన్
హత్తి రసాలసాలమున
నల్లెడు మల్లియ తీఁగ కైవడిన్
గుత్తపు గుబ్బలాఁడి చను
గుత్తులఁ ద త్తను వొత్తి సొక్కుచున్. 116

వ. ఇట్లు మదనకదనారంభ సముజ్జృంభమాణ మనోభిలాషల
నా రాధామాధవు లమందానందకర చందనాదికస్తూరికా
పరిమళద్రవ్యంబులకు సొమ్మసిల్లి యుండిరప్పు డమ్మంద
యాన పురందరాదిబృందారక వందితపాదారవిందుం డగు
నా గోవిందునిఁ గలయు మోహావేశంబునఁ బట్టరాని గు
బ్బైనసి చిట్టాడు మట్టు మీఱి యతండు కౌఁగిటం జేర్చినం
జేర్పనీయక యుబ్బురపు గబ్బిసిబ్బెంపు గుబ్బల నిబ్బరం
బున సోఁక సోఁకనీయక కటికచీఁకటి తప్పాలక్ గుప్పానం
గప్పుకొప్పు కప్పు కొప్పు నిమిరినక్ నిమురనీయక మిక్కిలి
మెచ్చులైన చక్కని చెక్కు గీటినక్ గీటనీయక మధుర
సుధారసధారాధురంధరంబైన బింబాధరంబు గ్రోలినం
గ్రోలనీయక కుందనంపు టందంబు గెంటిన పువ్వాను గంటు
పఱచు తొంటువింటి పాదుశాహు దివాణంబు నంటిన

నంటనీయక మెం డొడ్డుకొన నాదరించి యొయ్యన శయ్యఁ
కుఁ జేర్చి లాగించి కౌఁగిలించి బాహాబాహిఁ గచాకచిం
బెనంగి యల్లందులకుం గమకించి చివురు సౌరు జవురు
తావి మోవి తేనెలం గ్రోలి పైకొని కోకిల చందంబున
గుజగుజం బలుకుచు మేలు భళా పంసందు సెబాసు నా
సామి యదిరా యదిరా యని మెచ్చి యొక్కొక్కచో
మేను లప్పళించి వింత వింత పిలుపులం బిలుచుచుఁ గెందా
మరలం బోలు కందామరల నరమోడ్పులు గావింపుచు
మన్మథబ్రహ్మానందంబునం దోలలాడుచు నుండి రని
చెప్పిన శుకుం డిట్లనియె. 117

శా. కస్తూరీతిలకోజ్జ్వలస్మితముఖా !
కైవల్య లక్ష్మీసఖా !
హస్తోదంచితశంఖచక్రరుచిరా !
హస్తీంద్ర రక్షాపరా !
అస్తోకామృత వర్ష వేణు నినదా !
యానందలీలాస్పదా !
త్రస్తానేకజనాభయప్రదకరా !
ధారాధర శ్రీధరా ! 118

క. సారఘనసార నవకా
శ్మీరపటీరాంగరాగ శీతలతట రా
ధా రమణీకుచదుర్గయు
గారోహవిహారలీల ! యదుకుల బాలా ! 119

మాలిని. దళిత విపులమాయా ! ద్రావిడామ్నాయగేయా !
జలరుహదళనేత్రా ! సవ్యసాచ్యాప్తమిత్రా !
బలివిభవవిరామా ! భానువంశాబ్ధిసోమా !
కలశజలధిశాయీ ! కామితార్థప్రదాయీ ! 120

గద్య. ఇది శ్రీమత్పాండ్యమండలాధీశ్వర శ్రీవిజయరంగ చొక్కనాథ (మహీనాథ కరుణాకటాక్ష సంపాదిత గజతురంగమాందోళికా ప్రముఖ) నిఖిల సంపత్పారంపరసమేధమాన సముఖ మీనాక్షీనాయకతనూభవ మీనాక్షీ దేవీ కటాక్షలబ్ధ కవితాసాంప్రదాయక వేంకటకృష్ణప్పనాయక ప్రణీతం బైన శ్రీరాధికాసాంత్వనం బను చాటుప్రబంధంబు సర్వంబును నేకాశ్వాసము.

వ్రాయసకాని మాట :—

క. ఈ కథఁ జదివినఁ వినినన్
బ్రాకటముగ వ్రాసినాను బహుసంపదలన్
జైకొనఁ డనుచు న్వానికి
శ్రీకరముగ గోపశౌరి చెలువుగ నొసఁగున్.

శ్రీమచ్చెన్నపురవాస శ్రీ చెన్నకేశవ స్వామినేనమః.

కీలకనామసంవత్సర మార్గశిర బహుళషష్ఠి శుక్రవారము నాఁడు బాగూరు రంగాశాయి కొమార్తె అమ్మికి తంజావూరు కవి వేంకటస్వామి నాయఁడు స్వహస్తలిఖితముగా నిచ్చినది.

గమనిక: 117 వ సంఖ్య గల గద్యయు, గ్రంథాంతగద్యయు నక్కడక్కడ అహల్యాసంక్రందనమును బట్టి సవరింపఁబడినవి.

గ్రంథస్వీకారము.

ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితాసర్వస్వము—గ్రంథకర్తలు కళాప్రపూర్ణ శ్రీ వజ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్ప్రకటితము. మొదటిసంపుటము వెల రు. 25-0-0. రెండవసంపుటము వెల రు. 25-0-0. మొత్తమునకు రెండు సంపుటములందలి పుటలు 1794.

శ్రీవజ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిలువారు రచియించిన 'ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము' అను నీ యుద్గ్రంథము, వారు చదువనేర్చిననాఁటినుండి సంగ్రహించిన ఆంధ్రభాషాపాండిత్య సర్వస్వము. శ్రీ శాస్త్రిగారు తమ జీవితమునందలి యమూల్యసమయము నంతను ఆంధ్రభాషాలక్షణ గ్రంథములందలి విషయములు సంగ్రహించుట, బోధించుట, విమర్శించుట యనువానికే వెచ్చఁబెట్టి లక్షణజ్ఞులుగా విశేషానుభవము నార్జించియున్నవారు. వారియనుభవము లన్నియు నీ గ్రంథరూపమును దాల్చి యీనాఁటికిఁ దెలుఁగువారి కందీయఁబడినవి. ఇంచుమించుగ నలువదివత్సరములు తెలుఁగుభాషలో వారుచేసిన కృషి యంతయు నీ గ్రంథమునఁ బ్రతిఫలించినది.

సీతారామశాస్త్రిగారు మొదటినుండియు లక్షణవిషయములను గూర్చియే ప్రత్యేకముగఁ గృషిసల్పి లాక్షణికముగఁ గొన్నినూతన సిద్ధాంతముల నావిష్కరించి, యవి ప్రాచీనలాక్షణికసమ్మతము లని నిరూపించుచువచ్చిరి. అవి చింతామణి విషయపరిశోధనము, ఆంధ్ర వైయాకరణ పారిజాతము నను గ్రంథములుగా వెలువడినవి. వాని మీఁదఁ గొందఱు పండితులు తమ కనభిమతమైన విషయముల నుగ్గడించుచుఁ గొన్నిగ్రంథములను వ్యాసములను బ్రకటించిరి. అట్టివాని కన్నిటికి నీ సర్వస్వమున సమాధానము లిచ్చుచు శ్రీ శాస్త్రిగారు, నన్నయనాఁడు మొదలుకొని యీనాఁటివఱకు భాషలో వెలువడియున్న లక్షణగ్రంథములలోని విషయము లన్నియు, సంగ్రహించి, యుక్త్యుపపత్తులలో వివరింప మొదలిడి, ఖండన మండనములతోఁ గొనసాగించినారు. ఏయొక్కవిషయము నెత్తుకొనినను దానినిగూర్చిన ప్రాచీనార్వాచీనలాక్షణికులసమ్మతులను దెలిపి, యావిషయమునఁదమకుఁ

గల యభిప్రాయమును సాక్షాత్కరించుట శ్రీ శాస్త్రిగారికి మొకటి నుండియు నలవాటయిన విషయమే. ఈగ్రంథరచన యంతయు నాతీరుననే నడిచినది.

ఈ విషయవిమర్శనపద్ధతిని బట్టి, సంస్కృతాంధ్ర భాషా వ్యాకరణ పరిపాటి బాగుగ నెఱిఁగిన వారికే యీసర్వస్వములోని కోశము కొంచెమేని చిక్కును. ఈగ్రంథమాంధ్ర భాషాపండితులకు నాంధ్రలక్షణ సర్వస్వమునందిచ్చుటకుఁ గూర్పఁబడినది. ఆంధ్ర భాషా విషయమునఁ దలస్పర్శియైన జ్ఞానము నపేక్షించువారి కీ గ్రంథ మామూలాగ్రము పఠనీయము. లక్షణము భాషాస్రవంతి కడ్డుతగులు ననునూహగలవారి కిది దుష్ప్రేక్ష్యము. ఇందలిమహత్త్వము దురూహ్యము.

శ్రీ సీతారామశాస్త్రిగారివంటి యాంధ్రలక్షణకళాప్రపూర్ణుల నిట్టి మహత్తరగ్రంథరచనకుఁ బురికొల్పి శ్రీశాస్త్రిగారి జీవితసర్వమగు నీవ్యాకరణసర్వస్వము కన్నులారఁగాంచఁగల్గుభాగ్యము జతగూర్చిన కీ. శే. డాక్టరు కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు, వారితరువాత దీని నాంధ్ర లోకమున కందిచ్చిన యాంధ్రవిశ్వకళాపరిషదధికారులును నాంధ్రు లందఱకుఁ జిరస్మరణీయులు.

శ్రీ శాస్త్రి గారాంధ్రలోకమంతయు నెఱిఁగిన లాక్షణికులు. వారు సర్వేశ్వరుని కృపవలన మఱింత యాయుర్దార్ఢ్యము నంది యిట్టి కృతి నింకొకటి యాంధ్రుల కొసంగెదరుగాకయని యాశించువాఁడను.

ఇట్లు,

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

శ్రద్ధాంజలి: — రచయిత శ్రీరావు వేంకట శేషారావుగారు.

చిత్రాడ. పిఠాపురము పోస్టు. వెల రు. **1-0-0.**

'శ్రద్ధాంజలి' యను నీ పద్యగ్రంథమును, శ్రీరావు వేంకట శేషారావు గారు, తమ యన్నకుమారులు కీ. శే. రావు వేంకట అచ్యుత రామారావుగారు బి. ఏ. బి. యిడి 'శ్రీనివాస' మను వారిపేరు చిర

స్థాయిగ నమరించుటకు సంగ్రథనము చేసియున్నారు. శ్రీనివాసము మీఁది శ్రద్ధచే నర్పించిన యీ యంజలిలోని రచనలు లలితమధురముగఁ గొనసాగినది.

పాఠశాలలోఁ జదువనేర్చు విద్యార్థుల కనుకూలమయిన శైలి యీకవితలో నమరియున్నది. బాలుర లలితహృదయములలో నిందలి భావములు నాఁటుకొనిన వారి పురోభివృద్ధి కవి యుపకరించుచుఁ బద్యములమీఁదనుత్సాహమును రేకెత్తించునవిగ నున్నవి. శ్రీ శేషారావుగారి యీ కూర్పును పాఠశాలావిద్యార్థులకుఁ బాఠ్యముగా నిర్ణయించుటకు బాఠ్యగ్రంథనిర్ణయాధికారులు పూనుకొనిన నెంతయు సమంజసము. విద్యార్థి బృందమున కుపకారకారియు నగునని యీగ్రంథమును జదివిన వారికి నిపింపక తప్పదు. కావున విద్యావినోదులు దీనిని జదివి, శ్రీ శేషారావుగారి యాశయమును నెఱవేర్చెదరుగాక యని యాశించుచున్నాఁడను.

చి॥ పాపయ్యశాస్త్రి.

హరిహరదేవాయ నమః

అభిప్రాయము.

కుసుమకుంతల మను నీకావ్యమును గూర్చి వ్రాయుటకు మున్నే తద్గ్రంథకర్తను గూర్చికొలఁదిగఁ దెలుపదలఁచితిని.

చిలుకూరి చతుష్టయమనియు నప్పల్లపంచకమనియు, బొమ్మకంటి షట్కమనియు నంధ్రరాష్ట్రమున సుప్రసిద్ధశాస్త్రవేత్తలు గల రని విందుము. అందు చిలుకూరి సోదరులు నల్వురును వైయాకరణమూర్ధన్యులు, వెలనాటిశాఖకుఁ జెందినవారు. అప్పల్ల సోదరులు వేవురును సాంగవేదవేదులు; ద్రావిడశాఖీయులు. బొమ్మకంటి సోదరు లార్వురును నైయాయిక శిరోమణులు, తెలగాణ్య శాఖ్యులు.

చిలుకూరివారిది పండితవంశము. బంగరునకుఁ దావి యబ్బిన
ట్లుల పాండిత్యతోఁబాటుగఁ గవితయుఁ జిలుకూరివంశ్యులగు నీగ్రంథకర్త
గారి కబ్బినది. ఈ కవిపుంగవుని యాస్తిక్యము, నాంధ్రదేశాభిమా
నము నీ గ్రంథమే చాటుచున్నది. ఆనువంశిక మగు పాండిత్యముతో
నీ కృతిరచయిత శ్రీసూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు కార్యాలయమునఁ
గొంతకాలము భాషాసేవఁ గావించి ప్రస్తుతము శ్రీపీఠికాపుర మహారా
జకళాశాలయం దాంధ్రపండితపదవి నలంకరించి యున్నారు. నేఁడచట
చట నవీనముగఁ దలయెత్తి పుబ్బలోఁబుట్టి మఖలో మాడుచున్న
గాఢ్మ్యభావకవిత లుత్తమపండితు లగు వీరియుల్లము నాకర్షించి లోఁగొ
నలే దనుట కీగ్రంథమే నిదర్శనము ఈపండితగ్రామణి శాంతచిత్తుఁడు.
సదాచారవర్తనుఁడు నుత్తముఁడు నని స్వయంపరిచితి గలనేను నుడువు
నుడులు స్వభావోక్తులేకాని యత్యుక్తులు గావు. ఇఁకఁ గవితావిషయ
మించుక ప్రస్తావించెదను.

"ఇందుశేఖరు నెదుటఁ బూర్ణేందువదన
లెంద ఱెందఱో నట్టువ లింపుమీఱ
భక్తి తళుకొత్త నాట్యముల్ పఱిడవింపఁ
బిల్వలేశుఁడు హాయిగాఁ బవ్వళించు"

ఈపద్దియము ముద్దుగొలుపుచు శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని కవి
తాఫక్కిక పట్ల నీ కవికిఁ గలగౌరవమును ననూనానుకరణాసక్తిని
బాహిరించుచున్నది.

"వందలయేండ్లు మేనుసని
వాడఁ జరించు తపంబు మేనకా
సుందరిపొందున న్మొదలు
సొంపరఁజేసెను కౌశికుండు: నేఁ
డెందఱో వింతవారు తగు
నిమ్ములవ న్మయిపోవ వేశ్యవా
టిం దమ సొమ్ములో నటమ
టింతురుగాదె మునీంద్రుకై వడిన్"

ఈపద్యము కౌశికీ తీరవాసులును స్వైరవిహారధీరులును నగు నాధునిక యువకులఁగూర్చి సోల్లుంఠనముగా నుల్లేఖింపఁబడినది. కవికి వలయు భావనిశ్శంకప్రకటనము దోషదర్శనాకుతోభయత్వమును దీనఁ దెల్ల మగుచున్నది.

“వెలయాండ్రకుఁ బూజరులకుఁ
గలయిక దేవళములందుఁ గైవారములన్
వెలయుటయు నోంటిపాటున
మెలఁగుటయుం గలుగు దాన మిత్రత పొసఁగున్”

అని యేవంవైఖరిఁ బలుతావుల నీకవివరుఁడు రచనా చమత్కృతి జూపియున్నాఁడు.

ఈ కావ్య మాద్యంతము ద్రాక్షాపాకమున సరళసరళమగు చక్కనిశయ్యలో నడచినది.

“కైగప్పట” “తట్టుకొనుట” “జెలిపించుట” మొదలగు వాడుక మాటల నచ్చటచ్చట సమయోచితముగాఁ జొప్పించుటయేకాక ‘గంగ బొండ్లములు’ “కర్పూరచక్కెరకేళి”మున్నగు మాండలిక పదములఁ గూడ నీ రచయిత ప్రయోగించి కోనసీమను, గన్నులకుఁగట్టినాఁడు.

రసము, పాత్రౌచితి, భావగాంభీర్యము మొదలగు నుత్తమకావ్య లక్షణముల నాహరించి యానందించు కార్యభారమును రసజ్ఞతయు, దోషజ్ఞతయు, భావజ్ఞతయుఁ గలిగిన పాఠకమహాశయులపైననే యుంచితిని.

కావ్యము శ్రితపక్షపాతియు,నుమామనోహరుఁడును నగు కొప్పలింగేశ్వరుని మహామహిమమును జాటునది. కవి పండితమండనుల కాకర మగు చిలుకూరి పవిత్రవంశమునఁ బ్రభవించినవాఁడు. కావ్యరచన “దేశభాషలందుఁ దెనుఁగులెస్స” యని వినుతి గన్న యాంధ్రభాషలోఁ గొనసాగినది. తెలుఁగుఱేఁ డగు జళుక్యభీముఁడే యితివృత్తమునఁ బ్రభువు. భీమఖండమునకు మకుటాయమానమును నిరంతరసస్యశ్యామలమును సర్వసౌఖ్యాకరమును సకలపండితమండనమండితమును నగు కోనసీమ కథారంగము. ఇంతకంటె నింకేమి కావలయును.

నాఁటి తెనుఁగురాయఁడు నేఁడు లేఁడు. బోడిలింగమునఁ గైశ్యముఁ జూపిన పూజరియును లేఁడు. కాని నేఁటికిని బలివెలగ్రామ మున్నది. అందింపుకళాశేఖరుం డగు కొప్పులింగేశ్వరుఁడు సతీసహితుఁడై కాపురించుచునేయున్నాఁడు. ఆంధ్రభూజానిచేఁ బూజరికిఁ బారితోషికముగ నొసఁగఁబడిన పదిపుట్లభూమియు "జుత్తిగపా"డను పేరునఁ బరఁగుచు నేఁటికి నా పూజరివంశీయులకుఁ జెందియేయున్నది. అత్యంతప్రత్యక్ష నిదర్శనములుగల యీ సత్యచరిత్రమున కన్యథాత్వముఁ బుండలించు సాహసిక్యముగల విమర్శకంమన్యుల కొక్క నమస్కృతి.

గ్రంథకర్త లగు శ్రీ పాపయ్యశాస్త్రిగారు నాకుఁ బ్రియమిత్రు లగుటచే నే నింతకంటె విశేషించి వ్రాయుట తగదు.

ఇట్టి కృతి నాంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాధికారులు విద్యార్థులకుఁ బాఠ్యగ్రంథముగా నుంచుట యుక్తము.

మా హరిహరదేవుఁ డీవిద్వత్కవి నిత్యోధికసుందర సరసకావ్యరచనాదక్షునిగ నొనరించుచు రక్షించుఁగాత.

తుల్యారామేశ్వరము
విజయాషాఢ శుద్ధపంచమి

కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రి,

గ్రంథ సమీక్ష

1. ఈశావాస్యోపనిషత్తు:—డెమ్మీ. పుటలు 168. వెల రు 2-8-0
(ప్రచురణకర్త:— శ్రీ రాపర్తి కన్నయ్యపంతులుగారు, విజినిగిరి, శృంగవరపుకోట తాలూకా.)

2. ఉమాసహస్రము (ప్రథమభాగము) డెమ్మీ. పుటలు 72. వెల 1-8-0
(ప్రకాశకులు:— శ్రీ వేదుల రామమూర్తిగారు, తగరంపూడి, అనకాపల్లి తాలూకా.)

ఆంధ్రీకృతికర్త:— సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ, ఉభయభాషాప్రవీణ, కవిశేఖర, శ్రీ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, విజయనగర సంస్కృతకళాశాలాంధ్రపండితులు.

(గ్రంథప్రతులు కృతికర్తవద్ద లభింపఁగలవు.)

1. శుక్లయజుర్వేదమందలి వాజసనేయసంహితాంతమం దుండుటచే వాజసనేయసంహితోపనిషత్తను నామాంతరము గలిగి, ప్రథమశ్లోకము "ఈశా, వాస్యమ్" అను పదములతో నారంభమగుటచే "ఈశావాస్యోపనిషత్తు" అను వ్యవహారముగల యుపనిషత్తునకిది యాంధ్రీకరణము. ఈ జగమంతయు నీశ్వరునిచే నాచ్ఛాదితమైనదని ప్రప్రథముననే హెచ్చరించుచు, ఆత్మజ్ఞానస్వరూపమును బోధించి తదుపలబ్ధిగలవారికి మోక్షమును, లేనివారికిఁ గర్మోపాసనాదికాచరణములను బ్రతిపాదించునట్టి యీ చిన్ని యుపనిషత్తు 18 మంత్రములతోఁ గూర్పఁబడియున్నది. ఉపనిషత్ప్రపంచములో ముఖ్యములుగ గణింపఁబడిన దశోపనిషత్తులలో నిది మొదటిది. కావునఁ బ్రస్థానత్రయమునఁ ద్రిమతాచార్యులుగూడఁ దీనికి భాష్యముల రచించియున్నారు. ప్రస్తుతగ్రంథమునఁ గృతికర్తలు మూలమంత్రములకుఁ బదవిభాగ, ప్రతిపదార్థ, తాత్పర్యముల వచనమున విశదించుచుఁ దమ యాంధ్రీకరణపద్యముల నొసంగుటయేగాక, శాంకర, వేదాంతదేశిక, మధ్వాచార్యుల భాష్యములందలి ముఖ్యాంశములఁగూడఁ దెలుఁగున దేటతెల్లముగఁ దెలియఁజేయుచు విశేషవివరణములఁ గూర్చుచు వానిపయి స్వాభిప్రాయావిష్కరణముగూడఁ గావించి చాలవఱకు శంకరమతమునే సమర్థించుచు

వచ్చెను. వీరు బ్రహ్మీభూతులయిన శ్రీ భగవాన్ రమణమహర్షి శిష్య సంతతికిఁ జెందినవారు. ఉపయుక్తము లగు నిట్టి విశేషాంశములు హెచ్చుగాఁ జూర్చఁబడుటచేతనే 18మంత్రములుగల మూలగ్రంథము 168 పుటలలోఁ బ్రకటితమయి కృతికర్త యఖండపాండిత్యమునకే గాక యాధ్యాత్మికనైపుణ్యమునకుఁ గూడ నాదర్శకముగ వెలయుచున్నది. ఉపనిషద్వాఙ్మయ మిట్టి భక్తిని శాస్త్రిగారివంటి సమర్థులచే నాంధ్రమునఁ బ్రకటితమైన యెడల నది యాంధ్రలోకమునకు మహోపకారకము కాఁగలదు. ఇప్పటికి కఠోపనిషత్తు, అధ్యాత్మోపనిషత్తు, అమృతనాదోపనిషత్తు నింతకుమున్నె వీ రాంధ్రీకరించి రని తెలియుచున్నది. ఆంధ్రసోదరులు వీరి సదుద్యమమునకుఁ దోడ్పడెదరుగాక ! వేదమార్గపథికులగు వ్యక్తులను "(1) కేవల కర్మనిష్ఠుఁడు (2) (నిష్కామ) కర్మయోగి (3) కర్మోపాసన సముచ్చయకర్త (4) కర్మజ్ఞానసముచ్చయకర్త (5) వైరాగ్యసన్న్యాసి (6 వివిదిషాసన్న్యాసి (7) విద్వత్సన్న్యాసి (8) జీవన్ముక్తుఁడు" అని యెనిమిది తరగతులుగ విభజించి వారి 1. స్వరూప 2. ఆచరణ 3. గమన 4. ఫలములను నివేదించు పట్టికయు, ఉపనిషన్మత మనుసరించి జీవులకు గమ్యము లగు ధూమాదిమార్గముల వివరించు మఱియొక పట్టికయు గ్రంథాంతమునఁ జేర్పఁబడినవి. గ్రంథము శ్రీరామచంద్రమూర్తి కంకితము. అనువాదపద్యములు మూలాభిప్రాయమును తెల్లగ వ్యక్తీకరించుచు, ధారాళమగు నడకతో సాగినవి. మచ్చునకు రెండు.

ఈశావాస్యమిదగ్ం సర్వం । యత్కిఞ్చజగత్యాం జగత్
తేన త్యక్తేన భుఞ్జీథా । మా గృధః కస్యస్విద్ధనమ్. 1

కం. "ఈశావాస్యము" జగమున
గా సకలజగమ్ము దానిఁ ♦ ద్యజియించి ధృతిఁ
నీసద్రూపముఁ గైకొను
మా సఁగొనకు మెవనిధనము ♦ నందును సుమతీ !

యస్తుసర్వాణి భూతాన్యాత్మన్యేవానుపశ్యతే
సర్వభూతేషు చాత్మానంతతోన విజుగుప్సతే. 6

కం. తనయందు నఖిలభూతము
ల నఖిలభూతములఁ దన్ను • లక్షించుచునుం
డును గావున నా విద్వ
న్మనుజుఁడు మాత్రము జుగుప్స • మదిఁగనఁ డెప్పుడున్.

శ్రీ శివశంకరస్వామి పీఠిక, శ్రీ కుర్తాళస్వాములువారి యాశీః పూర్వకప్రశంస, మఱికొందఱు పండితవర్యుల యభిప్రాయములు గ్రంథారంభమునఁ గలవు.

2. సుప్రసిద్ధపండితులు, గీర్వాణ కవిశ్రేష్ఠులు, శ్రీ రమణమహర్షి శిష్యవర్యులు నగు కీ॥ శే॥ శ్రీ కావ్యకంఠ గణపతిశాస్త్రిగారు "ఉమాసహస్రము" అను పేరితోఁ బరాశక్తి స్తుతిపూర్వకముగ రచించిన యుద్గ్రంథమున మొదటి నాలుగు స్తబకములందుఁగల ప్రథమశతకమున కిది యాంధ్రానువాదము. మూలగ్రంథము 1943 సంవత్సరములో (ఉత్తరకానరా) శిరసిపురమందలి నందినీముద్రణాలయమున నాగరిలిపిలో గణపతిశాస్త్రివర్యుల శిష్యులు శ్రీ టి. వి. కపాలిశాస్త్రిగారు రచించిన "ప్రభా" నామకవ్యాఖ్యానసమేతముగ ముద్రింపఁబడినది. పరిష్కృత గ్రంథమున నాంధ్రీకర్తల యనువాదపద్యములే గాక మూలకృతి వ్యాఖ్యాతల వ్యాఖ్యానవిషయములు గూడ నాంధ్రమున వివరింపఁబడుటచేఁ గవి హృదయము పాఠకులకు బాగుగా నవగతమగుట కయి తెలుఁగుపద్యములతోఁ బాటు వివరణము గూడ సహాయకమగుచున్నది. సూర్యునియందుఁ బ్రభవలెను, చంద్రునియందుఁ జంద్రికచందమునను, పరమేశ్వరుఁడగు శివునియం దాతని తపశ్శక్తి యభిన్నముగ నవినాభావముగ నంతర్గతమయి యున్నదనుట బహుతాత్త్వికసమ్మత మయిన సిద్ధాంతము. ఈ శక్తియే పరమేశ్వరుని లీలచే సృష్టిస్థితిలయ తిరోధానానుగ్రహరూపము లగు పంచకృత్యములకుఁ గారక మయి, ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తులు, పరా పశ్యంతీ మధ్యమా వైఖరీ వాగ్రూపకశక్తులు, అవిద్య, మాయ, ప్రకృతి, (మనుష్యశరీరముల) కుండలినీశక్తి మున్నగు వేర్వేఱు నామములతో వ్యవహృతమై జగద్వ్యాపార మంతటికి మూలాధారమగుచున్నది. అందుచేతనే యామె జగజ్జనని యని, తదభిన్నుఁడు నధినాథుఁడు

నగు ప్రభువు జగత్పితయని వ్యవహరింపఁబడుచున్నారు. అప్రతిమాన ము నమేయమునగు శివశక్తితత్త్వమును శ్రీ గణపతిశాస్త్రిగారు బహుముఖములుగ సాక్షాత్కరించి యీ మహాగ్రంథరచనమును గురువర్యులగు శ్రీ రమణమహర్షి సన్నిధానముననే ముగించి వారి యనుగ్రహాశీర్వాదములకుఁ బాత్రమయిరి. ఆంధ్రకృతికర్తలుగూడఁ దమ ప్రకృతానువాదమును శ్రీ మహర్షివర్యుల జీవితకాలములో 1946 సంవత్సరములో వారి సముఖమునఁ జదివి వినిపించి వారి యామోదాశీర్వాదముల నంది దాని వారికే యంకిత మొసంగియున్నారు. ఇందలి "ఉమ" కేవల పరాశక్తియేఁ గాని, పురాణములందును కావ్యములందును వర్ణితయయిన పరిమితశక్తియగు హైమవతి గాదు. ఉమ=ఉ (పరమేశ్వరుని) మాన శక్తి; హైమవతి=సౌవర్ణజ్యోతి (హేమము=సువర్ణము; పార్వతి=వైద్యుతజ్యోతి (వైదికపరిభాషలో పర్వతము=మేఘము ఇత్యాదులిందలి నిర్వచనములు. ఇట్లే దక్ష, దాక్షాయణి, సతి, అదితి మున్నగు కొన్ని పదములకుఁ బౌరాణికగాథలకు విలక్షణములగు నర్థములు శ్రుత్యాధారములతో నిరూపింపఁబడినవి. కృతియంతయు గణపతి కవీంద్రుల యగణితవైదికవిజ్ఞానమునకు సర్వదర్శనకళావైదుష్యమునకు నాదర్శకమయి వెలయుచున్నదని చెప్పఁదగును. ఈ ప్రథమశతకమందలి ప్రథమ చతుర్థస్తబకము లార్యావృత్తములలోను, ద్వితీయస్తబకము పంచచామరములతోడను, తృతీయస్తబకము తనుమధ్యావృత్తములందును కూర్పఁబడినవి. అనువాదముగూడ నాంధ్రకర్తల సామర్థ్యమున కనుగుణముగ నున్నది. క్రింది పద్యములు చూడనగును. గ్రంథమందలి తక్కిన భాగములు గూడఁ ద్వరలో వెలువడుటకయి యాంధ్రలోకము కృతికర్తకుఁ బ్రోద్బల మొసంగుఁగాక! గణపతిశాస్త్రిగారి జీవితసంగ్రహము గూడ గ్రంథారంభమునఁ గలదు.

శ్లో. పల్లవమృదువేదిగత । జ్వలనపవిత్రం మహార్ఘమణికాన్తమ్
నవచంద్రఖండసౌమ్యం । శివసుదృశః తత్స్మరామి వపుః. (1-17)

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

ప్ర తి ష్ఠా ప కు లు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు సి. బి. ఇ., డి. లిట్., పిఠాపురం మహారాజులుంగారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజావారు.

ఉ ద్ధా ర కు లు.

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరు వారు (జమీందారు, ఉయ్యూరు యెస్టేటు)

అ ధ్య క్షు లు.

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవి సమ్రాడిత్యాది బిరుదాంకితులగు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు.

కా ర్య ద ర్శు లు :

శ్రీ సాహిత్యశిరోమణి, ఉభయభాషాప్రవీణ, చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు, ఎం. ఏ., బి. ఓ. యల్.

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి. ఏ., యల్. యల్. బి.,

కో శా ధ్య క్షు లు :

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి. ఎ, యల్. యల్. బి.

శ్రీ ఏలేశ్వరపు వేంకటరమణ సుబ్బారావుగారు, బి. ఏ, బి. యల్.,

కార్యనిర్వాహక సభాసభ్యులు :

శ్రీ పురాణం భద్రయ్యనాయఁడుగారు, ఎమ్. ఏ, యల్. టి.

శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రిగారు.

రా. సా. మాదిరెడ్డి సీతారామయ్య నాయఁడుగారు, బి. ఏ, బి. యల్.

శ్రీ కొమ్మిరెడ్డి కేశవ రామమూర్తినాయఁడుగారు, బి. ఏ.

శ్రీ వేమల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. (ఆనర్సు) బి. ఇడి.

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ.

శ్రీ ఎండమూరి వేంకటరమణగారు, ఎమ్. ఏ. బి. ఇడి.

శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రిక

దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స

సంపుటము [illegible]

సంచిక ౧

సంపాదకవర్గము

ప్రధానసంపాదకుఁడు :

శ్రీ కిడాంబి రాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ. బి. యల్.

సహాయ సంపాదకులు :

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు ఎం. ఏ.
శ్రీ విద్వాన్ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. ఆనర్సు., బి. ఇడి.
శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు
శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

విషయసూచిక

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

కాకినాడ

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయలు.

సంపుటము ౧౨. { విజయ సంవత్సరము / శ్రావణ భాద్రపదములు } సంచిక 3

తెలుఁగుల తేజు.

వద్దిపర్తి రాజారావు.

చ॥ సిరులకుఁ బాసకంబు, కడుఁ జెల్వగు విద్దెల తావలంబు, పో
టరితనపుంగొటారు, వినడంబగు తేగపు టాటుపట్టు, గా
చరికఘటిమ్ము, ఏయెడను సాటియె లేని తెలుంగుఁదల్లి, నీ
మురిపెపు టద్దుఁ దమ్ములకు మోద్పులు, బిడ్డల ముద్దు గాంచుమా.

మ॥ కలిగెన్ రాష్ట్రము నేఁడు; నాంధ్రులకు భాగ్యంబిద్ది చేకూరె గాఁ;
గల తే నాఁటివో నేఁడు బండె, నదిగో కాన్పించెఁ బ్రాచీదిశన్
దొలిభాగ్యంబుల వేగుఁజుక్క, వలికెన్ దొల్కోడి, మేల్కొనయా.
తెలుఁగున్వెల్గుల భారతావనిని నుద్దీపింపఁగాఁ జేయఁగన్.

సీ॥ సంస్కృత భాషతో సంబంధ మెఱుఁగంగ
నన్నయ్య శ్రీనాథు నెన్నుమోయి
తెలుఁగునుడుల తేటతియ్యముఁ గనఁ దిక్క
యజ్వాను దిమ్మన నడుగుమోయి
జిలిబిలిపలుకుల కులుకుందనం బెన్న
నెఱ్ఱన్నఁ బోతన్న నెన్నుమోయి
పాకంబునను బరిపాకంబు గనఁ జేమ
కూరను నలసానిఁ జేరుమోయి

కల్పనాపాటవంబును గాంచ నంది
తిమ్మనను బింగళినిఁ జేరికొమ్ము; తియ్యఁ
దియ్య నుడికారముల పసల్ దెలిసి కొనఁగ
దేశభాషలఁ దెస్స యెవ్వా దెల్గుఁ గనుము.

సీ. ఒకనాఁడు నీసుతుల్ చకచక తేజాను
దిక్కులఁ బఱపి పెం పెక్కినారు
విద్దెల నొకనాఁడు ద్వీపంబులకును గొం
పోయి యజ్ఞత కురి వోసినారు
ఓడల సంచారిల నుఱికించి సరుకుల
దేశదేశంబుల దింపినారు
మన్నెఁడు రైరాచమర్యాదఁ బాటించి
నేల నాల్గుచెఱంగు లేలినారు
కళల నమరావతి మొదలు నెలవులందు
గిలకరించియు నిలు దిద్ది యలరినార
లెందునుం గూడ నీసుతు లింతయైనఁ
దీసిపోలేదు జగతినిఁ దెల్గుఁదల్లి.

సీ॥ తాగిన పాలమర్యాద నిల్పుమ యని
తనయుని నని కన్నెఁ దల్లి యోర్తు
వెన్నిచ్చి వచ్చిన వీరుఁడవా యని
పసుపుముద్ద నొసంగె భార్య యోర్తు
పగతుఱ కెల్లను బ్రక్కలో బల్లెమై
ప్రజ బిడ్డ లన నేలెఁ బడఁతి, యోర్తు
నవరసంబులఁ గుల్కు నవతు లేని ప్రబంధ
మిచ్చి మించెను గవయిత్రి యోర్తు.
వీరమాతలు నీ సుతల్ వీరసతులు
కాకతీరిన రాజ్యాంగ కార్యచణలు
నతుల రస రమ్య కావ్య కళా ఢ్య లగుదు
రాంధ్రజనయిత్రి నీకు నీ వమ్మ సాటి.

ఆంధ్రవాఙ్మయారంభదశ

శ్రీ దివాకర్ల వెంకటావధానిగారు

ఆంధ్రశబ్ద మిప్పుడు జాతిభాషాదేశములు మూఁడింటికిని సూచకముగా వాడఁబడుచున్నది. ఆంధ్రజాతి, ఆంధ్రదేశము, అంధ్రభాష యనునవి మనము తఱచుగా వినుచున్నమాటలే. ఈ మూఁడింటిలో భాషాదేశములకన్న జాతియే ముందాంధ్రసంజ్ఞితమై యుండినట్లు గోచరించుచున్నది. ఋగ్వేదమునకు సంబంధించిన యైతరేయబ్రాహ్మణమున విశ్వామిత్రుఁడు తన యాజ్ఞ నుల్లంఘించిన కుమారుల నేఁబది మందిని పుళిందులు, శబరులు, పుండ్రులు, మూతిబులు, ఆంధ్రులు కండని శపించినట్లు కలదు. దీనిని బట్టి యా బ్రాహ్మణము రచింపఁబడుటకుఁ బూర్వమే యాంధ్రు లనునొక జాతివా రుండినట్లు తెల్లమగుచున్నది. మహాభారత రామాయణములందుఁ బాండ్య చోళ కేరళులతోఁ బాటాంధ్రులు కూడఁ బేర్కొనఁబడియున్నారు. మౌర్యచంద్రగుప్తుని యాస్థానమునకు గ్రీకు రాయబారిగా వచ్చిన మెగస్తనీసప్పుడాంధ్రులు, బలవిషయమున మౌర్యుల తరువాత నెన్నఁదగినవారై యుండిరనియు, వారికిఁ బెక్కుగ్రామములును బ్రాకారావృతములైన ముప్పదినగరములు నుండెడివనియు, వారి రాజునకు 100000 పదాతులతోడను, 2000 రౌతులతోడను, 1000 ఏనుఁగులతోడను గూడిన సైన్యముండెననియుఁ దెలిపియున్నాఁడు. అశోకుని శాసనములలో నాంధ్రులాతని రాజ్యములోనివారై యాతని ధర్మబోధ ననుసరించిరని చెప్పఁబడినది. అశోకుని యనంతరము వారొక గొప్ప సామ్రాజ్యమును స్థాపించి, శుంగకాణ్వవంశము లంతరించినపిమ్మట మగధనుగూడ నాక్రమించుకొని యచ్చటనుండియే పరిపాలనము సాగించియుండిరనుటకు నిదర్శనములున్నవి. వాయుమత్స్య విష్ణుభాగవతపురాణములు శాతవాహనులు సుమారు నాలుగున్నఱ శతాబ్దులకాలము సామ్రాజ్యము

సాగించిరని నుడువుచున్నవి. భాగవతహరివంశములు చాణూరుఁడను నాంధ్రమల్లునిఁ బేర్కొనియున్నవి. ప్లినీయను చరిత్రకారుఁడు (క్రీ. శ. 77) 'అండర' జాతిని బేర్కొని తద్బలసంపదను వర్ణించెను. శాతవాహనుల తరువాత నాంధ్రదేశభాగముల నేలిన యిక్ష్వాకులు, విష్ణుకుండినులు, శాలంకాయనులు మున్నగువారందఱు నాంధ్రులే. ఈ విధముగఁ జారిత్రయుగమునకుఁ బూర్వమునుండియు నాంధ్రజాతి బలవత్తరమై ప్రసిద్ధికెక్కియుండెనని చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రశబ్దము దేశపరముగా వాడఁబడుట క్రీ. శ. మూఁడవ శతాబ్ది నడిమిభాగమునుండిమాత్రమే కానవచ్చుచున్నది. శాతవాహను లాంధ్రులయ్యు నేలొకో తాము పాలించిన దేశ మాంధ్రదేశమని యేశాసనమునందును దెల్పుకొని యుండలేదు. పల్లవయువరాజైన శివస్కంధవర్మ ధాన్యకటకమును దనతండ్రి ప్రతినిధిగాఁ బాలించుచుండిన యధికారి కాజ్ఞాపత్రముగాఁ జెక్కించిన మైదవోలు తామ్రశాసనమున "ఆంధపతీయో గామో విజిపటమ్" అను మాటలు కానవచ్చుచున్నవి. ఇం దాంధ్రదేశ మాంధ్రపథమని పేర్కొనఁబడినది. క్రీ. శ. 340 వ సంవత్సరమున మల్లదేవ నందివర్మ వేయించిన దానశాసనములో నాంధ్రమండలశబ్దము గోచరించుచున్నది. వరాహమిహిరుని బృహత్సంహితయందును హ్యూయన్ త్సాంగు వ్రాఁతలందును నాంధ్రదేశము పేర్కొనఁబడియున్నది. క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్ది నడిమిభాగమునకుఁ జెందిన హరహా, జవానుపూరు శాసనములం దాంధ్రపతి శబ్దముదాహరింపఁబడి యున్నది. క్రీ. శ. 1072 వ సంవత్సరమున యశఃకర్ణదేవునిచేఁ జెక్కింపఁబడిన ఖైరాతామ్రశాసనమున "ఆంధ్రాధీశమరంధ్రదోర్విలసిత" మ్మను మాటలో నాంధ్రదేశప్రశంస కానవచ్చుచున్నది. తరువాత నాంధ్రదేశమను మాట సుప్రసిద్ధమై పెక్కుశాసనములందును గ్రంథములందును గూడ వాడఁబడియున్నది. ఈరీతిగా నాంధ్రపదము మొదట జాతిపరముగాను బిమ్మట దేశపరముగాను బ్రచారమున కెక్కినట్లు గోచరించుచున్నది.

ఆంధ్రశబ్దమును భాషాపరముగా వాడిన మొదటివాఁడు నన్నయ భట్టే యని చెప్పవచ్చును. రాజరాజనరేంద్రుని నందంపూడిశాసనమున నతఁడు నారాయణభట్టును వర్ణించుచు "యస్సంస్కృత కర్ణాట ప్రాకృతపైశాచికాంధ్రభాషాసు గవిరాజశేఖర ఇతిప్రథితః సుకవిత్వ విభవేన" యని వ్రాసియుంచెను అంతకుఁ బూర్వ మాంధ్రభాషయను పదము నెవ్వరైన వాడియుండిరేమో తెలియదు. నన్నయభారతమును రాజరాజు తన్నుఁ "దెనుఁగున రచియింపుమని కోరినట్లుగాఁ దెల్పియుండెను. భారతాశ్వాసాంత గద్యలలో నాంధ్రభారతమను పదము కనవచ్చుచున్నది. అందుచే నన్నయకాలమున నాంధ్ర తెనుఁగు పదములు రెండును సమానార్థకముగా వాడఁబడుచుండెనని తెలియుచున్నది. తిక్కనయు నన్నయ నాంధ్రకవిత్వ విశారదుఁడని పేర్కొని హరిహరనాథుఁడు తన్నుగూర్చి "భారతమును నీవు తెనుఁగుభాషలో వినిర్మింపఁబూనుట పురుషార్థతరు పక్వఫల"మని చెప్పినట్లు వర్ణించెను. దీనిని బట్టికూడ నాంధ్రభాష, 'కాంధ్రము' 'తెనుఁగు' అను రెండు పేర్లను నప్పుడు ప్రచారములో నుండినట్లు తెలియుచున్నది. బసవపురాణము నందుఁ దెనుఁగుభాష తెలుఁగను పేరుతోఁగూడ వ్యవహరింపఁబడినది. నన్నయ, యాంధ్ర తెనుఁగుశబ్దములను రెండింటిని భాషాపరముగా వాడియుండెను. గాన నాతనికిఁ బూర్వమే యీ భాషకా పేరు లుండియుండునని యూహింపవచ్చును.

సాధారణముగా నే భాషకైనను దేశమును బట్టి పేరువచ్చుట సహజము, ఆంధ్రులీదేశము నాక్రమించుకొనునప్పటి కిచ్చటిప్రజ లేదో యొక భాషను మాటాడుచుండిరనుకొనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. అదియే తెనుఁగు లేక తెలుఁగుభాష. ఆంధ్రుల పాలనము క్రిందికి వచ్చినతరు వాత నీదేశ మాంధ్రదేశమయ్యెను. ఆంధ్రదేశమునందలి యీ తెనుఁగు భాషకుఁ దదనుగుణముగా నాంధ్రభాషయను నామ మేర్పడెను. ఆంధ్రులును దెనుఁగువారును గలసి యాంధ్రులైరనియు, నాంధ్రభాష మాత్ర

మట్లు రెండు భాషల కలయికచే నేర్పడినది కాదనియుఁ దెనుఁగే యాంధ్రు లీదేశము నాక్రమించుకొనిన పిమ్మట నాంధ్రమని పిలువఁబడెననియు శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య భాషాసంస్థాపత్రికలో వ్రాసియున్నారు.

మూలద్రావిడభాషనుండి తమిళమువలెఁ దెనుఁగుకూడ క్రీస్తుపూర్వమే విడివడి క్రమపరిణామమును బొందియుండును. క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దమునఁ దెలుఁగుభాషలో వ్రాయబడిన మొదటి శాసనము కానవచ్చుచున్నది. అంతకుఁబూర్వ మట్టిభాషయే లేక యాశాసన మాకాలముననే హఠాత్తుగా రూపొందెనని చెప్పుట యుక్తియుక్తముగా నుండదు. అంతకుముం దెంతకాలమునుండి యీ భాష వాడుకలో నుండెనో పరిశీలింపవలసియున్నది. క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దికిఁ జెందిన యమరావతీ స్తూపమునందలి యొక రాతిపలకపై 'నాగబు' అను మాట కానవచ్చుచున్నది. ఆ మాట వాక్యగతమై కాక ప్రత్యేకముగా నున్నది. నాగశబ్దము సంస్కృతశబ్దమేయైనను దాని చివరఁగల 'బు' అను నక్షర మది తెనుఁగుభాషను సంబంధించినదే (తత్సమమే) యని స్పష్టముగాఁ దెల్పుచున్నది. ఈ 'బు' అను నక్షరమే తరువాత 'బు, మ్ము,' 'ము,' అను రూపములను జెంది చివరకు ప్రథమావిభక్త్యేకవచనమైనది. మనకుఁ దెలిసినంతవఱకీ 'నాగబు' అనునదియే శాసనస్థమైన మొదటి తెనుఁగు మాటగాఁ గానవచ్చుచున్నది. కొంచె మించుమించుగా నా కాలముననే చెందిన హాలుని సప్తశతిలో నచ్చటచ్చట 'అత్త, అమ్మ,' పొట్ట వంటి తెనుఁగుపదములు కలవని తజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. వీనిని బట్టి క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దినాఁటికే తెలుఁగుభాష తల్లినుండి వేఱయి వ్యవహరింపఁబడెననుటలో నాక్షేపమేమియుఁ గానరాదు.

శాతవాహనుల శాసనములన్నియుఁ బ్రాకృత భాషలోనున్నవి అప్పుడు రాజభాష ప్రాకృతమే. వారితరువాత నాంధ్ర దేశమును

పాలించినరాజులు వేయించిన శాసనములు కొన్ని సంస్కృతమునను గొన్ని ప్రాకృతమునను నున్నవి. ఈశాసనములలోఁ బ్రధానముగా వాడఁబడిన భాష దెలుఁగు కాకపోయినను దత్తములైన గ్రామముల పేర్లును, వాని కెల్లలైన గ్రామముల పేర్లును దెనుఁగు పదములుగానే గోచరించుచున్నవి. సామాన్య ప్రజలకుఁగూడఁ దెలియుటకై యాశాసనములందా గ్రామముల పేర్ల నప్పుడు వ్యవహారమున నుండిన నామములతోఁ జేర్కొని యుందురు. అప్పుడు తెనుఁగుభాష వ్యవహారములో లేనిచో నాగ్రామనామములట్లు తెలుఁగుపదములుగా వ్రాయఁబడుట కవకాశము లేదు. ఈవిషయమును బలపఱచు వృత్తాంత మొకటి బృహత్కథ ననుసరించి వ్రాయబడిన కథాసరిత్సాగరములోఁ గానవచ్చుచున్నది. ప్రతిష్ఠాన పురమునందలి సాతవాహన రాజు నాస్థానమునను దిన గుణాఢ్యుడను పండితుఁడు ప్రత్యర్థియగు శర్వవర్మ యాఱుమాసములలో రాజును సంస్కృత భాషాపారగుని జేయఁగలిగిన మెడలఁ దాను నాఁడు వ్యాప్తిలోనుండిన సంస్కృత ప్రాకృత దేశభాషలను వదలివేసెదనని ప్రతినచేసినట్లా వృత్తాంతము తెలుపుచున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన దేశి బహుశః అప్పటి సామాన్యజనుల వాడుక భాసయై యుండవచ్చుననియు, నదియే కాలక్రమమునఁ గొన్ని మార్పులు పొంది తెలుఁగు భాషగాఁబరిణమించి యుండుననియుఁ జారిత్రజ్ఞులు తలంచుచున్నారు. సాతవాహనుని రాజధానియై ప్రతిష్ఠాన పురము మహారాష్ట్ర దేశమున నుండుటచేఁ బై వృత్తాంతమునఁ జేర్కొనబడిన దేశి యప్పటి మహారాష్ట్రుల వ్యవహార భాషయే యైయుండును గాని తెనుగుఁవారి వ్యవహార భాషయై యుండదని కొందఱి వాదము. ఈవాదమును మన మంగీకరించినను నప్పుడు తెనుఁగుకూడ దేశభాషగా నుండెననుట కాక్షేపము లేదు. ఏలయన మహారాష్ట్ర ప్రాంతముల మహారాష్ట్ర దేశ్యముండినట్లే తెనుగుఁ దేశమునఁ దెనుగు దేశ్యము వాడుకలో నుండి యుండవచ్చును. లేనిచో నుత్తర శాతవాహనుల శాసనములలో గ్రా

మనామాదులు తెనుఁగు పేర్లతో వ్రాయఁబడియుండుటకుఁ గారణము కనబడదు. అందుచే క్రీ. శ. 1వ శతాబ్దికిఁ బూర్వమునుండియుఁ దెను గేదోయొక రూపమున వాడుకలోనుండెనని నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును.

చాళుక్య రాజు లాంధ్ర దేశమునకుఁ బాలకులుగా నేర్పడు కాలము వఱకును నాంధ్రరాజులైన శాతవాహనులు, ఇక్ష్వాకులు, బృహత్ఫలాయనులు, ఆనంద గోత్రికులు, శాలంకాయనులు, విష్ణుకుండినులు మున్నగు వారును, నాంధ్రదేశము నందలి కొంత భాగమును పరిపాలించిన పల్లవులును, వేయించిన శాసనములన్నియుఁ బ్రాకృతముననో సంస్కృతముననో యున్నవి. అందచ్చటచ్చటఁ గానవచ్చు తెనుఁగు పదములు గ్రామనామాదులు మాత్రమే యగుటచేనవి భాషాచరిత్ర పరిశీలమున కుపకరించునే కాని యప్పటి వాఙ్మయ పరిస్థితిని గుర్తించుటకుఁ బనికి రావు. అందుఁగానవచ్చు వేపూరు, విరిపఱ, తన్ని కొత్త (తాంటి కొంట) ఒంగోడు, చెంచెరువ, కంబురాం చెరువ, రేగొన్ట్ర, పెఱుకు పఱ్ఱు, కుండూరు మున్నగు గ్రామనామములు కొంచె మించుమించుగా ఊరు, పఱ్ఱు చెరువు. కొండ మున్నగు పదములతో ముగియుచుండు నిప్పటి గ్రామనామముల వలెనే గోచరించుచున్నవి. ఈగ్రామనామములకే కొన్నిచోట్ల, 'చెంచెరువే' మున్నగు దాని యందువలె సంస్కృత విభక్తులు చేర్చబడుట కానవచ్చుచున్నది. ఈశాసనములందు దాతృప్రతిగ్రహీతల పేర్లు దాహరింపఁబడి యుండుటచే నప్పటియుత్తమ జాతివారియొక్కయు విద్యాధికుల యొక్కయు నామముల స్వభావము నూహించుట కవకాశము కలుగుచున్నది. దేవశర్మ, యజ్ఞశర్మ శివదత్త మున్నగు నామములు కేవల సంస్కృత నామములే. గొలశర్మ, కొట్టిశర్మ, మున్నగు నామములందుఁ బూర్వార్థము తెనుఁగు పదమువలెనే కానబడు చున్నది.

శాలంకాయన వంశమునకుఁజెందిన నందివర్మ పెదవేగి శాసనమునందలి (6, A. D.) చేఽ చెరువె, కంబురాన్ చెరువె అను పద

ములనుబట్టియు, విక్రమేంద్రవర్మ వేయించిన చిక్కుళ్ల (506) శాసనమునందలి విజయరాజ్య సంవత్సరంబుళ్ అను పదమును బట్టియు నప్పటికిఁ జాలకాలమునకుఁ బూర్వమే తెలుఁగుభాష ప్రచారమున నుండెనని చెప్పుటకు వీలగుచున్నది. మూల ద్రావిడ భాషయందలి కాదులైన పదములు కొన్ని తెలుఁగునఁ దాళవ్యీకరణమును జెంది చాదులుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. చెరువుశబ్దమట్టి వానిలో నొకటి. ఈశబ్దమితర ద్రావిడ భాషలలోనిప్పటికిని గాదిగానే కానఁబడుచున్నవి. విజయరాజ్యసంవత్సరంబుళ్ అనుపదము చిక్కుళ్లశాసనమున సంస్కృత వాక్య మధ్యమున గోచరించుటచే నాకాలమున వాడుకలో నుండిన తెనుఁగుభాషను బాగుగా నెఱింగిన శాసన లేఖకుండు సంస్కృత విభక్తికి బదులుగా సంవత్సర శబ్దములకుఁ దెలుగు విభక్తి చేర్చిలిఖించి యుండునని పండితు లూహించుచున్నారు. అతం డేకారణముచే నటు లిఖించినను నప్పటికే సంవత్సరాది సంస్కృత శబ్దములను దెనుంగునఁ దెనుఁగు ప్రథమావిభక్తి బహువచన రూపముతో వాడు పరిస్థితియేర్పడెనని చెప్పవచ్చును. ఈపరిస్థితియుఁబైని పేర్కొనఁ బడిన తాళవ్యీకరణమును జరుగుటకుఁ దెనుఁగుమూల ద్రావిడము నుండి విడివడిన పిమ్మటఁ జాలకాలముబట్టి యుండును. అందుచే దీనిని బట్టి తెనుఁగు శాసనముల కాలమునకుఁ బూర్వమే దేశమున వాడుకలో నుండెనని నిర్వివాదముగాఁ జెప్పవచ్చును. పల్లవరాజైన విష్ణుగోపశర్మ చూరదాన శాసనమున ముయ్యూర్ కూటువయను పదము కానవచ్చు చున్నది. మూఁడు, ఊరు, కూటువ అను మూఁడు తెనుఁగు శబ్దముల కలయికచే నేర్పడిన సమాసమిది. ఇట్లే మూయెలకూడువ, చెఱచెరువు, ఒన్కోడు కురువాడ మున్నగు సమాసము లితర శాసనములందు గోచరించుచున్నవి. ఈసమాసముల ఘటనముకూడ భాష యంతకుఁ బూర్వము చాలకాలమునుండి ప్రచారమున నుండెననుటకుఁ దార్కాణముగా నున్నది.

ఈ శాసనము లన్నింటిలో చణ్డవర్మ, నన్దివర్మ, వేఙ్గిపుర, చెన్చెరువు అను వానివలె ననుస్వారమునకు బదు లనునాసికమే వాడఁబడి

యున్నది. ద్రావిడభాషకు వింతమైన 'ఱ' కారమును, శకటరేఫమును వ్రాతలో గోచరించుచున్నవి. విజయరాజ్య సంవత్సరంబు ళ్ అను దానిని బట్టి ళ్ బహువచన సూచక ప్రత్యయముగా వాడఁబడుచుండె ననియు, నిప్పటి ము అను నక్షరమునకు బదులు బిందుపూర్వక బుకారము వాడఁబడుచుండెననియుఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. ఏడవ శతాబ్ది వఱకును గల తెలుఁగుభాషను గూర్చి యింతకంటె నెక్కువగా నేమి చెప్పుటకును నవకాశము లేదు. అప్పటి రాజుల యాస్థానములఁ దెలుఁగు కవిత వర్ధిల్లకపోవుటకును, వారు శాసనములనైనఁ దెనుఁగుభాషలో వ్రాయింపకపోవుటకును వారికా భాషపై నాదరము లేమియే కారణమై యుండును.

దేశీయులైన చాళుక్యు లాంధ్రదేశములను బాలింప నారంభించినదాది తెలుఁగునకు గౌరవప్రపత్తులు హెచ్చెను. వారు తమకుఁ బూర్వముండిన రాజులవలెనే కొన్ని శాసనములను సంస్కృతములోఁ గూడ దెలియఁజేసినను గొన్నింటిని దెలుఁగుభాషలోనే వ్రాయించిరి. పులకేశి సోదరుఁడును దూర్పుచాళుక్యవంశమునకు స్థాపకుఁడునైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు క్రీ. శ. 624 నుండి వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించెను. ఈతని కాలమునుండి నన్నయకాలము వఱకును దెలుఁగున వ్రాయింపఁబడిన శాసనములను గద్యశాసనములు, గద్యపద్యశాసనములు, పద్యశాసనములు అని మూఁడు విధములుగా విభజింపవచ్చును. గద్యశాసనములలో మొదటిది కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని కుమారుఁడైన జయసింహవల్లభుని కాలమున వ్రాయింపఁబడిన విప్పర్ల శాసనము (641) పై రాజుచే వేయింపఁబడినవే. మఱిరెండు శాసనములును, పశ్చిమచాళుక్య విక్రమాదిత్యుని కాలమునకు (సుమారు 655) జెందిన నొక శాసనమును, చేజెర్ల కపోతేశ్వరదేవాలయ మండపస్తంభమునుండి రెండవ విష్ణువర్ధనుని కాలమునకుఁ జెందినదని యూహింపఁబడిన దొక శాసనమును గలవు.

వీని తరువాతఁ గనవచ్చు గద్యశాసనములలో మంగి దొగరాజు కాలమున వ్రాయింపఁ బడిన (క్రీ॥ శ॥ 630) లక్ష్మేశ్వరపుర శాసనమును, క్రీ॥ శ॥ 740 ప్రాంతము నాఁటి దని యూహింపఁబడుచున్న అహదనకరశాసనమును, కడపమండలములో లభించిన సత్యాదిత్యుని మాలెపాడు శాసనమును, మూఁడవ విజయాదిత్యునినాఁటి (క్రీ॥ శ॥ 850) దియు, మల్లికార్జున స్వామి యాలయమున లభించినదియు నగు ధర్మవరపు శాసనమును చాళుక్య భీముని కొరవి శాసనమును (క్రీ॥ శ॥ 9 వ శతాబ్దిచివర) ముఖ్యములైనవి. గద్య పద్య మిశ్రితములైన వానిలోఁ జాళుక్య భీము మహారాజు ధర్మ వరపు శాసనము (849) పండరంగుని అద్దంకి శాసనము (క్రీ॥ శ॥ 850) చేర్చఁ దగినవి. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనము, కందుకూరి రామస్వామి దేవాలయమునఁ గట్టఁబడిన మూఁడవ విజయాదిత్యుని కాలపు శాసనమును కేవల పద్యమయము లైనట్టివి.

ఈ పై శాసనము లన్నింటిలోను; ఎఱుంబొది, అన్నెటి నాకుబణి సేసిన, మూటికి, చెరువు, పుట్లు, తూర్పు, తొఱితోంట, ఇచ్చిరి, పడు వారంబు, వ్రిచ్చినవారు, నేల, కళరేని, చున్నిన, వేవురు, ఇచ్చిన, ఊరు, మున్నగు దేశ్యపదములు విరివిగానే కనవచ్చుచున్నవి. కాని క్రీ. శ. 9వ శతాబ్దికిఁ బూర్వము వ్రాయఁబడిన గద్య శాసనములలోఁ బ్రాకృత భాషా ప్రభావ మెక్కువగాఁ గానఁబడుచున్నది. అహదనకర శాసనములోనిది మఱియు నెక్కువగా నున్నది. ళకారాంత బహువచన రూపములును (కనడి రజుళ్, కొణ్డుకళ్) దొగ, ప్రితయ, బారణాసి, సవ్వలోకాశ్రయ మహా సత్త్వళ్, సర్వబాదపరియారువు మున్నగు రూపములును నిందుకు నిదర్శనము. ఈ ప్రాకృత భాషాపద బాహుళ్య ముచేతనే పూర్వశాసనములు కొంతవఱకు దురవగాహములుగాఁ గాని పించును. తరువాత వ్రాయఁబడిన గద్య పద్య మిశ్రితములును, కేవల పద్య రచితములు నైన శాసనములలోఁ బ్రాకృతప్రభావముకంటె సంస్కృత ప్రభావమే హెచ్చుగా గోచరించును. వాని యందలి దీర్ఘ

సమాసములు కొన్ని నన్నయ కాలపు భాషను దలఁపించుచున్నవి. కొఱవి శాసనము లందలి వచనమునకును, బాపట్ల గణేశ్వరస్వామి యాలయములోని యాహవ మల్ల దేవుని కాలమునకుఁ జెందిన శాసనము నందలి వచనమునకును భేద మంతగా లేదనియే చెప్పవచ్చును. దీనిని బట్టి చాళుక్యుల కాలములో మొదటఁ దెలుఁగు ప్రాకృతభాషా సంప్రదాయముల నవలంబించినను దరువాతఁ గ్రమముగా దానిని విడిచి సంస్కృత సమములనెక్కువగాఁ దనలోఁ జేర్చుకొని నన్నయ కాలమున కాతని భారతభాషకు సన్నిహితమైన రూపము నొందిన దని తలంపవచ్చును. ఈ కారణముచేతనే చాళుక్య పరిపాలనపు టుత్తరకాలమునందలి శాసనములు కొన్ని వికృతి రూపములతోఁ గూడియున్నను మనకు సుబోధములై యుండుట సంభవించినది. విజయాదిత్యపాదభ్రమరాయమాణ, సమస్త రాజ్యభర నిరూపిత మహామన్త్రాధిపతి, దేవబ్రాహ్మణ గురుభక్తిసనాథ, త్రిభువనాభరణుండు, శివ పద వరరాజ్య సేవితుండు మున్నగు నప్పటి శాసనములలోని సమాసరూపములకు నిదర్శనములు.

నన్నయకుఁబూర్వము గల శాసనముల భాషలోఁ బ్రధానముగా నీ క్రింది లక్షణములు కానవచ్చుచున్నవి. 'ఱ' యను వింత యక్షరమొకటి వానిలో నధికముగా గోచరించుచుండును. ఈయక్షరమును దాని ధ్వనియు నన్నయ నాఁటికే తెనుఁగున విరళములై పోయినవి. అది తెనుఁగునఁ జాలచోట్ల 'డ' 'ళ' కారములలో నొక యక్కరముగా మాఱిపోయినది (రామవిభుఱోట నెడరిన, చోఱమహారాజు) కన్నడమున దీనికి రళ మని పేరు. ఇది ప్రాచీన కన్నడమున నుండెను. గాని తెలుఁగునవలెనే తరువాత నందుఁగూడ ళ కారముగా మార్పు చెందినది. తమిళమున నది ప్రాచీన కాలమునుండియు గానవచ్చుచునే యున్నది. వ్యవహారమున మాత్ర మందును నిది మాఱి వేఱువేఱు ధ్వనులతో నుచ్చరింపఁబడుచున్నది. ణకార ళకారములతోఁ గూడిన పదములు లా శాసనములలో నధికముగాఁ గానఁబడును. తెలుఁగునఁ గ్రమముగా 'నల' కారములు వీనిస్థాన

ము నాక్రమించినవి. కాని తమిళ కర్ణాటకములలో నిప్పటికిని గొన్నిచోట్ల నవి మార్పు చెందక యట్లె యుండిపోయినవి. (గొణిన, కళశేని, బణిగొని సంవత్సరంబుళ్, ఏళువేళు) సంస్కృత పదములలో ణకార ముండవలసిన చోటఁ బెక్కెడల నకారము వ్రాయఁబడినది. తెనుఁగున మూర్ధన్య ణకారము ప్రచురణముగా నుండుటచే సంస్కృతమున దంత్య నకార ముండుననియప్పటి లేఖకులు భ్రమపడి యుందురు (భ్రమరా యమాన, హీనపురము) ఇప్పుడు సాధురేఫముతో నుండు రూపములు పెక్కిప్పుడు శకటరేఫములుగా వ్రాయఁబడియున్నవి. సంయుక్తాక్షరములలోఁ గ్రిందను మీఁదను గూడ శకట రేఫములు కానవచ్చుట మఱియొక విశేషము. (తూర్పు, వైదుంబవోలు, వాన్ఱు) రేఫముతో మఱొక హల్లును సంయుక్తముగా వ్రాయవలసిన చోట్ల నప్పుడిప్పటివలెఁ గాక యా యక్షరమును ద్విరుక్తముగా వ్రాసి రేఫమునకు బదులు వలపలగిలక వ్రాయుచుండిరి. ఈ యాచార మిప్పటికిని వృద్ధుల వ్రాతలలోఁ గానవచ్చును. (శమ్మ్ర్ణ సవ్వ్ర్ణ) ! ఇప్పటి నిండుసున్న లప్పుడు వర్గపంచమాక్షరములుగా వ్రాయఁబడుచుండుటచే ననునాసికములతోఁ గూడిన సంయుక్తాక్షరములు విరివిగాఁ గానవచ్చును. (వేంగివాట్టి, చెఱ్చ్వన, చమ్పిన రెణ్డు) అప్పుడఱసున్నలకు బదులు నిండుసున్నలే వ్రాయఁబడుచుండెను. నిండుసున్నలుండవలసిన చోటఁగొన్ని యెడల హల్లునకు ద్విత్వము కానఁబడుచున్నది ఇట్లు హల్లు ద్విరుక్తమైన చోట్ల ననుస్వారము నెఱసున్న యనియుఁ బెఱ చోట్ల నఱసున్న యనియు నెఱుంగనగును. నేఁడా దీర్ఘము లున్న చోట్ల హ్రస్వములును, బరుషము లుండుచోట్ల సరళములును, నప్పుడు విస్తారముగా గోచరించును 'శషస' లొండొంటితోఁ దాఱుమాఱగుచుండుట తఱుచు. ఇందుఁ గొన్ని యప్పటి శాసనలేఖకుల పొఱపాట్లు కూడఁ గానవచ్చును (నక్షి, రాజులాకు, తీవికి, దప్పినవారు) ఇప్పుడు ప్రథమావిభక్తి 'డు' ప్రత్యయ ముండుచోట నప్పుడు నబిందు నిర్బిందుక బువర్ణములు రెండును గోచరించును (వక్రిబు, వక్రింబు) నేటి బహువచనములు

ప్రత్యయ మప్పుడు వివిధరూపములతోఁ గాన వచ్చుచున్నది. లు, ళు, గళ్, గళు, కొళు, మున్నగున వట్టి వానిలోఁ గొన్ని. సాధారణముగా దత్సమ పదముల చివర ళ కారమును, దేశీయపదములతరువాత కళ్ గళ్ అనునవియుఁ గనవచ్చుటచే నప్పటివా రనుచిత విభాగముచే కళ్ గళ్ అనువానిలోని చివరి యక్షరమును మాత్రమే బహువచన ప్రత్యయ ముగా భావించి మొదటిదానిని బదభాగముగానే తలంచుచుండి రని తెలియుచున్నది (కొణ్డుకళ్) తరువాత నీ ళకారము లు అనురూపమును బొంది భాషలో స్థిరపడినది. ఊళ్లు, రట్టుళ్లు మొదలగు బహువచనాంతరూ పములుఁగూడ నచ్చటచ్చట గలవు. ఈ శాసనములలో సమాపక క్రియ లరుదుగా వాడఁబడుచుండెను. కాని యట్టి క్రియారూపము లసలు లేక పోలేదు. క్రొచ్చె, ఇచ్చిరి, చేసిరి వంటి భూత కాలరూపములును, గొణ్డురి, అగు మున్నగు భవిష్యదర్థక తద్ధర్మ రూపములును గొన్ని కానవచ్చు చున్నవి, ఎత్తిఇచ్చి, కట్టిఇచ్చి వంటి ప్రేరణార్థకరూపములును, అగు అను తద్ధర్మక్రియాజన్య విశేషణమును (అగునేణ్డు) వెల్వారించినక్ వంటి చేదర్థ కములును, కట్టిఇచ్చి, విడిచి, పడి, మెచ్చక, ఎఱుంగక వంటి క్త్వార్థకవ్యతిరే క త్వార్థక రూపములును, పట్టం కట్టబడియె, కట్టబడినవాన్రు అను రెండు మూఁడు కర్మార్థక రూపములును గూడ నం దచ్చటచ్చట నున్నవి.

ఈ శాసనములలో రెండచ్చుల వ్యవహితములై వచ్చినప్పుడు సంధి లేకపోవుటయే తఱుచు. సంధి లేనిచోట ఇచ్చిన యూరి (650) రచ్చయిల్లు (650) కొనియుండు (890) మున్నగు కొన్ని స్థల ముల యడాగమము కాన వచ్చుచున్నది. సంధి కావలసినచోటఁ గూడ యడాగమముతోఁ గూడిన స్థలములు కొన్నిగలవు. (సంవత్స రంబుల్ యేనగు (650) కుడుచు వారు యిల్లు) బణిసేసిన, దయసేసి (అహదనకర) పురము సొచ్చె (చాళుక్య భీమరాజు) మున్నగు స్థలము లందు గసడదవాదేశ సంధి కానఁ బడుచున్నది.

ఈ చాళుక్యుల శాసనములలోఁగూడ నంతకుఁ బూర్వమువందలి వానివలెనే యచ్చమైన సారస్వత మని చెప్పఁ దగిన రచన మృగ్యము.

ఇవన్నియు దానవిషయములతోడను, దానిని జెఱచినచోఁ గలుగు పాపముల వివరముల తోడను, దానకర్తల బిరుదావళుల తోడను గూడి యున్నవి. 9వ శతాబ్దికిఁ బూర్వమున్న వచనశాసనములోఁ గొన్ని పదములే తప్ప వాక్యము లేవియుఁ బూర్తిగా నర్థమగుటలేదు. అందుఁ బ్రాకృతభాషాసంపర్క మెక్కువ యుండుటయు, దేశీయపదములైనను బ్రాచీనరూపములతోఁ గూడియుండుటయు నిందుకుఁ గారణము. ఈ శాసనములు చాళుక్యరాజుల కాలమునఁ దెలుఁగునకు గౌరవము హెచ్చెననియు నది జనులచే విరివిగా వ్యవహరింపఁబడు చుండెననియు మాత్రము సూచించుచున్నవి. పద్యశాసనములను బట్టి యా కాలపు ఛందోవిశేషములఁ గొన్నింటి నెఱుంగ వీలగుచున్నది. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనములలో నన్నియు మధ్యాక్కరలే కలవు. మూఁడవ విజయాదిత్యుని కాలమునందలి రెండుశాసనములలో సీసపద్యమును, పండరంగుని అద్దంకి శాసనమునఁ దరువోజయుఁ గలవు. ఈ పద్యము లన్నియు దేశీయములైనవే. సంస్కృత వృత్తములను వాడు నాచార మప్పటి కింకను బ్రచారము నొందియుండ లేదు. ద్విపదములును వానివలెనే దేశీయములైన వృత్తములును మాత్రమే యప్పుడు వాడుకలో నుండినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ద్విపదలను వ్రాయునప్పుడిన్ని పాదములను వ్రాయవలె నను నియమము లేదు. వ్రాయవలసిన వస్తువు విస్తృతిని బట్టి యందలి పాదములసంఖ్య నియమితమై యుండును. రెండు ద్విపద పాదములైనచో నొక తరువోజ పాదమగును. ఇందు యతిప్రాసములతోఁ గూడిన యిట్టి పాదములు నాలుగుండును. మధ్యాక్కరలలోఁ గూడ యతిప్రాసలు కలవు. అవియును జతుష్పాదములే. ఒకప్పుడివి కూడ ద్విపదలవలెనే యనియమితసంఖ్యగల పాదములతోఁగూడి తరువాతఁ గ్రమముగాఁ జతుష్పాదులై యుండును. ఇట్లువి మాఱుటకు సంస్కృతవృత్తముల ప్రభావమే కారణమై యుండును. అక్కరలు కన్నడమునఁ గూడఁ బూర్వము విరివిగా వ్రాయఁబడినవి.

కాని 13వ శతాబ్దికిఁ బిమ్మటఁ బూర్తిగా సంతరించినవి. తెలుఁగులోఁ గూడ నన్నయతరువాత మధ్యాక్కఱలను వ్రాసినవాఁ డొక్క యెఱ్ఱాప్రెగ్గడయే. సీసము కన్నడములో లేదు. తెలుఁగున మాత్ర మున్నది. అప్పకవి సీసము లేడు విధము లని చెప్పినాఁడు. వీనిలో యతియో ప్రాసయతియో వాడు నాచార మప్పు డుండెను. నన్నయతరువాత నీ యాచారము మాఱిపోయినది. ఒక్క సమసీసము మాత్రమే భాషలో నిలిచినది. కన్నడమున నన్నయకుఁ బూర్వమే సంస్కృత వృత్తములు విరివిగా నుపయోగింపఁ బడినవి. అంతకు ముం దందులోఁ గూడ నక్కరాది దేశీయవృత్తములే యుండి యుండును. కన్నడమునవలెనే తెలుఁగునఁ గూడ నన్నయతరువాత దేశీయ వృత్తములకుఁ బ్రచారము తగ్గుటయుఁ గ్రమముగా సంస్కృత వృత్తములు వాని స్థానము నాక్రమించుటయు సంభవించినది. శాసనము లందలి యీ పద్యములను బట్టి నన్నయకు రెండు శతాబ్దులకుఁ బూర్వమే దేశీయ వృత్తములతోఁ గూడిన పద్యరచన యుండె నని విశద మగుచున్నది.

పండరంగుని యద్దంకి శాసనమునను, చాళుక్య భీమమహారాజు ధర్మవర శాసనమునను, వృత్తములతోఁ బాటు కొంత వచనము కూడ నున్నది. గద్య పద్యములతోఁ గూడిన యీ పద్ధతికే చంపూపద్ధతి యని పేరు. నన్నయాదులు భారతము నీ పద్ధతినే వ్రాసిరి. కన్నడకవులు కూడఁ దమరచనములలో నీ పద్ధతినే యవలంబించిరి. దీనిని బట్టి యీ చంపూకావ్యపద్ధతి నన్నయ క్రొత్తగాఁ దెచ్చిపెట్టినది కా దనియు నీతనికి రెండుశతాబ్దులకుఁ బూర్వమే దేశమున వాడుకలో నుండె ననియుఁ దెలియుచున్నది. సంస్కృతమున నీ చంపూకావ్య రచనాపద్ధతి క్రీ. శ. 10వ శతాబ్దికిఁ బూర్వ మున్నట్లు కానరాదు. అందీ పద్ధతిని మొట్టమొదట నవలంబించినవాఁడు చంపూరామాయణ కర్తయైన భోజుఁడే యని తోఁచుచున్నది. ఈ చంపూపద్ధతి తొలుత దేవభాషలందే ప్రచారమున కెక్కె ననియు, నం దుండియే సంస్కృతమునకుఁ బ్రాఁకె ననియుఁ గొందఱు తలఁచుచున్నారు.

పైని పేర్కొనఁబడిన శాసనమువలన నన్నయకు రెండుశతాబ్దులకుఁ బూర్వము నుండియుఁ దెలుఁగున దేశీయ వృత్తములును బద్యరచనయు నుండె నని తెలియుచున్నది. నన్నయకుఁ బూర్వ మందలి కావ్యము లేవియు మనకుఁ గానఁబడుట లేదు. అసలు నిర్మింపఁబడెనో లేదో కూడఁ దెలియదు. శాసనస్థము లైన పద్యములకంటె భిన్నమైన వాఙ్మయ మేమైన నప్పు డుండెనా? ఉండెనేని నది యే రూపమున నుండెను? అను ప్రశ్నలను మనము విచారింపవలసి యున్నది. మానవమున సంతోషవిషాదాదులకు వేఁకి సంబంధించిన వైనను నిశితము లైన భావములు కలిగినప్పు డవి సాధారణముగా లయాన్విత మైన భాషలో వ్యక్తము లగుచుండునని విమర్శకులు నుడువుచున్నారు. సంస్కృతమున నాదికవి యైన వాల్మీకి హృదయమున నుత్పత్తిల్లిన శోకమే శ్లోకత్వమును బొందె ననుట సుప్రసిద్ధ విషయమే. నన్నయకుఁ బూర్వము నందలి తెలుఁగు వారికి వివిధసమయములం దట్టి నిశితభావము లుత్పత్తిల్లి యుండు ననుటలో సందేహ మేమియు లేదు. అప్పుడు వా రా భావములను పాటలలోనో పద్యములలోనో వ్యక్తము చేసియుందురు. అవి మన కిప్పుడు లభ్యములు కాకపోవుటచే వానిస్వరూపమును నిర్ణయింపఁ జాలకున్నాము. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు (క్రి. శ. 13వ శతాబ్ది) పండితారాధ్య చరిత్రమున శ్రీశైలమునకుఁ బోవు భక్తులు తుమ్మెద పదములు, ప్రభాతపదములు, పర్వతపదములు, ఆనందపదములు, గొబ్బిపదములు, వెన్నెలపదములు మొదలగునవి పాడుచుండి రని వ్రాసియుండెను. మఱియు నాతఁడు బసవ పురాణమునఁ బ్రాచీనశివభక్తుల చరిత్రములను బురాతన గీతములను బట్టి రచించితి నని చెప్పుకొనెను. పైని పేర్కొనఁబడిన పురాతన గీతములును పదములును నన్నయకు సమకాలముననో లేక పూర్వముననో రచింపబడి ప్రచారమున నుండె నని చెప్పుట కవకాశ మున్నది.

పండితారాధ్య చరిత్రమున సోమనాథుఁడు "అనియతగణైః, ప్రాసో వా, యతిర్వా" యని సంస్కృతోక్తులను మూఁడింటి నుదాహరిం

చినాఁడు. యతిప్రాసముల విషయమును అనియతములైన మాత్రాగణముల ప్రస్తావమును నిం దుండుటచే నివి తెలుఁగు ఛందస్సునకు సంబంధించిన సంస్కృత సూత్రము లై యుండు ననియు, వీనితోఁ గూడిన ఛందోగ్రంథములు బహుశః నన్నయ కర్వాచీనము కాఁగూడ దనియు కీ. శే. వే. ప్రభాకరశాస్త్రిగా రభిప్రాయపడి యున్నారు. దీనిని బట్టి యంతకుఁ బూర్వమే మాత్రాగణబద్ధములై యతియో ప్రాసయో కలిగియుండు రచనలు విరివిగా నుండు నని తెలియుచున్నది. ద్రావిడ భాషలోఁ బదొకండవ శతాబ్దికిఁ జెందిన యాప్పిరంగలమ్ అను ఛందోగ్రంథ మొకటి యున్నది. ఆగ్రంథకర్త యందు తెలుఁగు కర్ణాట ఛ్ఛందములఁ గూర్చి ప్రస్తావించుటయే కాక వాంచియ రచించిన తెలుఁగు గ్రంథమును జూచి తా నాగ్రంథమును వ్రాసినట్లు చెప్పుకొనెను. (వాంచియార్ శెయిదవడఘు చందవుం) వాంచియ వ్రాసిన తెలుఁగు ఛందోగ్రంథ మేదియు మనకుఁ గానవచ్చుటలేదు. ప్రాచీన లిపిపఠన నిపుణులు కొందఱు వాంచియర్ అనుపదమును రేచియర్ అని చదివియుండిరి. అగుచో నాఛందోగ్రంథము రేచన (రేచియ) రచించిన కవిజనాశ్రయమై యుండును. రేచన జైనుఁడు. యాప్పిరంగలమ్ కర్తకూడ జైనుఁడే. అందుచే నాతఁడు రేచనగ్రంథమును వ్రాసి యుండె ననుకొనుటలో నసందర్భ మేమియు నుండదు. అతఁడు రేచన యైనను గాకున్నను ఆ తెలుఁగు ఛందము నన్నయకు సమకాలికుఁడో యించుకపూర్వుఁడో యైన యాప్పిరంగులమ్ కర్తకుఁ బూర్వుఁడనుటలో సందేహము లేదు. అతఁడు ఛందోగ్రంథము వ్రాసె ననఁగా నంతకుఁ బూర్వమే తెనుఁగున వివిధములైన ఛందములును, తద్రచితములైన పద్యములును నుండె నని మన మూహింప వచ్చును. పైని పేర్కొనఁబడిన నిదర్శనములను బట్టి నన్నయకుఁ బూర్వము పాటలు, రగడలు, ద్విపదలు, మంజరులు, అక్కఱలు, సీసములు మొదలైన ఛందోవిశేషములు విరివిగా నుండె నని చెప్పవచ్చును. వీనిలో రచింపఁబడిన యప్పటి కవిత్వము లభింపక పోవుట దురదృష్టము.

నన్నయకుఁ బూర్వముండిన కవిత్వముయొక్క పరిస్థితిని దెలిసికొనుటకు నన్నెచోడుని కుమార సంభవము నందలి యీ క్రింది పద్యము కొంత యాధార మగుచున్నది.

మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవిత పుట్టించి తెనుం
గును నిలిపి రంధ్రవిషయం
బునఁ జనఁ జాళుక్యరాజు మొదలగు పలువుర్.

కుమారసంభవమును మొదట ముద్రించినపుడు శ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారీ పద్యమునందలి చివరి పాదమునుజననత్యాశ్రయునిఁ దొట్టి చాళుక్యనృపుల్ అని ముద్రించియుండుటచేఁ బలువురు దాని నాధారము చేసికొని నన్నెచోడుని నన్నయకంటెఁ బూర్వునిఁగా నిరూపింప యత్నించిరి. కుమార సంభవమునకుఁ దాళపత్రప్రతియొక్కటి తంజాపురపుస్తక భాండాగారముననే కల దనియు, నందీ పాఠముకాక చాళుక్యరాజు మొదలగు పలువురను పాఠమే యున్న దనియు, నందుచేఁ గవిగారొసఁగిన పాఠమును గ్రహింప వీలులే దనియు శ్రీప్రభాకర శాస్త్రిగారుద్ఘాటించి యున్నారు. పై పద్యమునందలి చాళుక్యరాజు రాజరాజ నరేంద్రుఁడే యనియు నాతఁడే యాంధ్రదేశమున దేశికవిత పుట్టించె ననియుఁ జెప్పుకొనుట కాక్షేప ముండదు. ఏల యనఁ దెనుఁగున మొదటి కావ్యమైన భారత మాతని కాలముననే యాతని యాస్థానముననే యాతని ప్రేరణముననే రచింపఁబడియున్నది.

పై పద్యమున రాజరాజ నరేంద్రునకుఁ బూర్వము లోకమున మార్గకవిత వెలసి యుండె నని తెల్పఁబడినది ఈ మార్గకవిత యే దను ప్రశ్నకు సమాధానము నరయు నపుడు మన మా కాలమున నుండెడి భాషాపరిస్థితులను బాగుగాఁ బరిశీలింపవలయును. ఆంధ్రదేశమున నప్పుడు విద్యయన్నను పాండిత్య మన్నను సంస్కృతమునకు సంబంధించినదే సంస్కృతభాషాపండితులే యప్పుడు గౌరవింపఁబడుచుండిరి. ఆకారణముచేఁ బలువురు ప్రతిభావంతు లాభాషనే చదివి యందే

కవిత్వము వెలయించుచుండిరి. అప్పుడు దేశభాషలను నందలి కవిత్వముమ పండితులు మిక్కిలి లఘుభావముతోఁ జూచుచుండిరి. అప్పుడే యా నేల తరువాత నాలుగైదు శతాబ్దులవరకును దేశభాషాకవిత్వమున కా స్థైర్యము తొలఁగించి యుండలేదు.

విలసద్భావ రసాద్యలంకృతులచే విప్పారి గీర్వాణ భా
షల కబ్బంబుల కెన్ని మంచితనముల్ సంధిల్లు నాచందమై
వెలియుం బ్రాసము నంత కగ్గములై వర్తిల్లు సత్కావ్యముం
దెలుఁగించుచున్ జెవిఁ బెట్టలేమి యుడుపం దేఁ గల్గునే మం దిలన్.

అవి విన్నకోట పెద్దన వ్రాసిన పద్యమును బట్టి తెలుఁగున భారతాది మహాకావ్యములు విలసిల్లిన యాతని కాలమునఁ గూడఁ బండితులకుఁ దెలుఁగు కవిత్వ మన్న నేవగింపుగనే యుండె నని తెలియు చున్నది. బహుశః సంస్కృతాంధ్రములు రెండింట నిరాఘాట పాండిత్యము వహించి, రెడ్డిరాజుల యాస్థానమున విద్యాధికారియై తెలుఁగున బహు ప్రబంధములు రచించిన శ్రీనాథుని కాలమునకును దెనుఁగున కా దుర్గతి దూరమైయుండదు. ప్రధానముగాఁ దెనుగు నకవియై శ్రీనాథుఁడు సంస్కృతమున నుద్దండ పండితుఁడైన డిండిము నోడించి యాతని కంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి కనకాభిషేకమును బొందుట యంతకుముందు సంస్కృత మధిష్ఠించిన సింహాసనమును దెనుఁగాక్రమించుటకు నిదర్శనముగా నున్నది. నన్నయ తెనుఁగున భారతమును వ్రాయఁబూని నప్పు డాతని నాక్షేపించిన వారు, నిరసించిన వారు నిరోధించినవారు పలువు రుండి యుందురు అప్పు డాతనికి సంస్కృత పండితులతోఁ గలిగిన వాదోపవాదములలో నతని సహాధ్యాయుండును బహుభాషావిశారదుఁడును నగు నారాయణభట్టు చేదోడు వాదోడై వర్తించియుండును. నిశ్చలమైన ధైర్యమును నంతకంటెను బ్రోత్సాహకరమైన రాజాశ్రయమును లేనిచో నన్నయ యా కాలమున యాంధ్రమును వ్రాయఁ జాలక పోయియే యుండును. ప్రతిభావంతుఁడగుటచే నాతఁడు తన రచనలో సంస్కృత సమములనే హెచ్చుగా

వాడి యొకవంక దేశభాషాకవితోద్ధారకుఁడైన రాజునకును సంస్కృత భాషాభిమానులగు పండితులకును గూడఁ బ్రీతి కలిగించుటకు యత్నించి యుండును. కన్నడ భాషలలో నంతకు ముందే యట్టి రచనాపద్ధతి కలదు. నారాయణభట్టు దాని నాదర్శముగాఁ జూపుట చేతనో లేక తానుగూడ స్వయముగాఁ గన్నడగ్రంథములను జదివి యుండుటచేతనో నన్నయ ధైర్యము వహించి యీ పద్ధతి నవలంబించి యుండును.

దీనిని బట్టి నన్నయకుఁ బూర్వ ముండిన మార్గకవిత్వ మేదియను ప్రశ్నకు సంస్కృతమే యని సమాధానము చెప్పవలయును కాని దీనికిని నన్నెచోడుని కుమారసంభవము నందలి యొక విషయము బాధకముగా నున్నది. ఆతఁ డొక పద్యమున మార్గకు మార్గ మనియు, దానిని విడువ మన సొప్పక దుర్మార్గపదవర్తు లనఁదగు మార్గకవులం దలంప నలఁతి మహి సుకవుల కనియు మార్గకవితాపద్ధతిని దెగనాడి యుండెను. సంస్కృత భాషామహాకవుల నాతఁడు తనకావ్యమున భక్తిపూర్వకముగాఁ బేర్కొని సన్నుతించియే యుండెను. అందుచే నాతఁడు మార్గకవిత్వ మని పేర్కొన్నది సంస్కృతకవిత్వము కంటె భిన్నమైన దేదో మఱి యొకటై యుండవలయును. అది యేది ?

పాల్కురికి సోమనాథుని వృషాధిపశతకములో నొక్క తెలుఁగు పద్యములే కాక సంస్కృతము, కన్నడము, మహారాష్ట్రము, అరవము మున్నగు భాషలందు రచింపఁబడిన పద్యములు గొన్ని కలవు, ని న్నీభాషతో సంస్తుతించెను, ఈభాషతో నుతించెద నని చెప్పుచు నా శతకమున నాతఁడు వివిధభాషావాక్యములతోఁ గూడిన పద్యములు కొన్ని వ్రాసెను. ఆ సందర్భమున మణిప్రవాళశైలి యొక్కయెడ నవలంబింపఁ బడినది. మణులును బ్రవాళములును గలసియుండు నట్లా శైలిలోఁ దెలుఁగు పదములును సంస్కృత విభక్త్యంతములగు పదములు గలసి యుండును. ఇట్టి శైలీ సంప్రదాయము మళయాళమున విస్తారముగా గోచరించు నని చెప్పుదురు. అట్టిశైలి తన కాలమున బ్రచారమున నుండిన కతముననే సోమనాథు డందుగూడ నొక

పద్యమును వ్రాసి నృపాధిపుని సంస్తుతించి యుండెను. క్రీ. శ. 13 వ శతాబ్దిలో నివసించిన కేతన యాంధ్రభాషా భూషణమున నట్టి శైలి పరిహార్యమని సూచించియుండెను. నిజముగా నట్టి సంప్రదాయ మొకటి దేశమున నుండనిచో దానిని సూచించి యాతఁడది వర్జ్యమని చెప్పవలసిన యక్కఱ యుండదు. అట్టి రీతి నన్నయకుఁ దరువాత స్థిరమై క్రమముగాఁ నంతరించి పోయినను, అంతకు బూర్వము కొంత ప్రచారము గాంచి యుండు ననుట కవకాశము కలదు. అప్పుడు పండితులు సంస్కృత భాషయం దుండిన యతిప్రీతిచే దానిని విడువఁ జాలక, సంస్కృత శబ్దములను సంస్కృత సమములుగా కూర్చకుండ సిద్ధ రూపములతోనే తెలుఁగు మాటలతోఁ గలిపి వాడుకొనుచుండి యుందురు. ఇట్టిమణిప్రవాళశైలితో వ్రాయఁబడిన కవిత కూడఁ గొంత యప్పు డుద్భవించియుఁ దరువాత మిక్కిలి దుష్టముగాఁ బరిగణింపఁబడుటచే రూపుమాసి యుండును. అచ్చటచ్చటఁ దెలుఁగు మాటలుకూడ నుండినను జాలవఱకు సంస్కృత పదములతోడనే కూడి యుండిన యాశైలి కవిత్వమునే నన్నెచోడుఁడు మార్గకవిత్వమని పేర్కొని యుండవచ్చును. అందుచేతనే యాతఁడు దానిని నింద్యముగాఁ బరిగణించి యుండును. ఈ విధముగాఁ జెప్పుకొన్నచో నాతని వ్రాఁతకొక విధముగా సమన్వయము కుదుర్చుకొనవచ్చును. కాని శాసనము లందెచ్చటను ఆశైలిని రచింపబడిన పద్య మొకటియుఁ గానరాకుండుట యీయూహ నించుక బలహీనము కావించుచున్నది.

మార్గకవిత్వము సంస్కృత కవిత్వమైనను అది ప్రచారమున నుండగా రాజరాజు దేశికవితకు అనఁగా దెనుఁగు భాషలో భారతము రచించిచుటకుఁ బ్రోత్సాహ మొసంగి యుండును. నిజముగా నప్పుడు రాజరాజువంటి దేశభాషాలాలసుఁడైన రాజే యుండనిచోఁ దెలుఁగు నిలువకయే యుండెడిదని చెప్పవచ్చును. అగుచో రాజరాజునకు ముందే శాసనాదులలోఁ బద్యములు కానవచ్చుచుండగా నాతఁడే దేశికవిత సృష్టించె ననుట సమంజసముగా నుండునా? ఆతనికి ముందు

తెనుఁగున నొక రకమైన కవిత యుండె నని యొప్పుకొనక తప్పని మాట నిజమే కాని యది దేశీయ వృత్తాముల తోడను ద్విపదల తోడను నిబద్ధమై కావ్య గౌరవమునకుఁ జాలక సామాన్య జనులలో మాత్రమే పరిచారముఁ బడయుచు బండితుల యాదరమునకు బాత్రమై యుండక పోవచ్చును. జను లా పాటలను, బదములను దేశీయగీతములను నుత్సాహము జనించినపుడు పాడుకొని యానందించి యుందురు. వానిని రచించినవారు కూడ సంస్కృత భాషాపండితులు కాక సామాన్యులై యుందురు. అట్టివి సామాన్యముగా గ్రంథస్థము లగుటయే యరుదు. అయినవి నైతె నప్పటి మత వైషమ్యములకు ఫలితముగా మతాంతరావలంబులచే నడఁగింపఁబడియుండును. కాఁగాఁ దెనుగునఁ బండితాదరమునకు బాత్రమై కావ్య మనిపించుకొనఁదగిన మొదటి రచనకుఁ గారకుఁడైన వాఁడు రాజరాజనరేంద్రుఁడే యై యుండును అందు చేతనే దేశికవిత పుట్టించి తెనుంగును నిలిపిన మహా గౌరవ మాతనికి దక్కినది.

ఈ దేశికవిత్వము కూడ నప్పు డిరు తెఱఁగులుగా నున్నట్లు కానిపించుచున్నది. అందుఁ దత్సమ పదబాహుళ్యమును దీర్ఘసంస్కృత సమాస ప్రాచుర్యమును గలిగిన దొకటి. తత్సమ పదవైరళ్యము తోడను నాచ్ఛిక పద బాహుళ్యము తోడను గూడినదొకటి. ఈరెండు పద్ధతులును గూడ నన్నయకుఁ బూర్వముండిన శాసనముల రచనలోఁ గానవచ్చు చున్నవి. ఇందు మొదటి దానినవలంబించి భారతమునందే రచించి నన్నయ దాని కతిప్రచారము కలిగించెను. తరువాత కవులలో నల్ప సంఖ్యాకులు తప్ప మిగిలిన వారందరును దానినే యనుసరించి యనేకకావ్యములును రచించి యుండిరి, శ్రీనాథుఁడును బ్రబంధకవులును నా పద్ధతికి మఱింత ప్రాచుర్యము చేకూర్చిరి. ఈ నాఁటి వఱకుఁ గూడ నా పద్ధతియే నిరాటంకముగా సాగుచున్న దని చెప్పవచ్చును. ఇంక నన్నయకుఁబూర్వ ముండె నని భావింపబడు దేశీయవృత్త మాత్రాచ్ఛందోనిబద్ధము లైన పద్యాదులలో నా రెండవ పద్ధతి యవలంబింపఁబడియుండును, దాని నప్పటి పండితు లంతగా నాదరించి యుండ

లే దనియు నందుచేతనే నన్నయ సంస్కృతపద భూయిష్ఠ మయిన శైలి నవలంబించి యుండె ననియు జెప్పి యుంటిమి. నన్నయ తరువాతఁ బ్రసిద్ధి నందిన శైవకవులు సంస్కృతపదభూయిష్ఠ మైన శైలి సర్వ సామాన్యము కా దనియు బ్రసన్న మైన జాను తెనుఁగు కావ్యరచనకు దగిన దనియు భావించి తా మా జాను తెనుఁగుననే తమ కావ్యములను రచించి నట్లు చెప్పుకొని యుండిరి. ఈ జాను తెనుఁగు బహుశః విరళ సంస్కృత పదఘటిత మైన యా రెండవ పద్ధతి బరిణామరూపమే కావచ్చును. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వృషాధిపశతకములోఁ జాను తెనుఁ గని పేర్కొన్న 'బలుపొడతోలు సీరయును' నను పద్యము తరువాత వెలువడిన యచ్చ తెనుఁగు కావ్యములలోని పద్యమును బోలి యున్నది. అందుసంస్కృతపద మొక్కటియును లేదు. దీనినిఁబట్టి సంస్కృతపదరహిత మైన యచ్చ తెనుఁగునే శైవకవులు జాను తెనుఁగుగా భావించి రనుటకు వీలు లేదు. ఏల యన వారి కావ్యములలో నన్నయ భారతమున వాడినన్ని సంస్కృతపదములు లేక పోయినను అవి యసలు లేకపో లేదు. కుమార సంభవమున దీర్ఘసంస్కృత సమాసఘటితము లైన పద్యము లెన్నో కలవు. ద్విపదరచితము లైన బసవపురాణ పండితారాధ్య చరిత్రలలోఁ గూడ దత్సమపదములును సంస్కృత సమాసములును విరివిగానే కానవచ్చుచున్నవి. అందుచే సాధ్యమైనంతవఱకు సంస్కృత పదములు తగ్గించి, దేశీయపదములతోడను జాతీయపదములతోడను, జాతీయప్రయోగములతోడను గూర్చిన కవిత్వమునే వారు జాను తెనుఁ గని భావించి రని తలంపవచ్చును. ఒక విధముగా జూడఁ దిక్కన రచించిన భారతమున దేశీయపదఘటిత మైన శైలి శైవ కవులరచనముల కంటెను బ్రస్ఫుటముగ నుండు ననియు పైని పేర్కొనఁబడెను. రెండవపద్ధతికిఁ జెందిన దేశికవిత యాతని భారతముననే పరిణతి నొందిన దనియుఁ జెప్పవచ్చును. తరువాత బయలుదేరిన పదవాఙ్మయమును పాటలును వ్యాకరణాది సంస్కారహీనము లైనను గొంచె మించుమించుగా నీ పద్ధతినే రచింపఁబడి

యున్నవి. నన్నయ భారతమును గూడ నిట్టి శైలితోఁగూడిన పద్యము లెడనెడ లేకపోలేదు. అందుచే నన్నెచోడుఁడు చాళుక్య రాజు దేశి కవిత పుట్టించె నన్నప్పుడీ యిరుతెలుఁగుల దేశికవితా పద్ధతులను మనసునం దుంచుకొనియే చెప్పి తన కందు రెండవది ప్రీతిపాత్ర మగుటచే దానినే యవలంబించె నని తలంప వచ్చును.

పద్యములు శిలాక్షరములై శాసనములలోఁ గానవచ్చుచుండఁగాఁ, బదములు పాటలు మున్నగు వానితోఁ గూడిన వాఙ్మయము కొంత తప్పక నన్నయకుఁ బూర్వముండి యుండు నని యూహించుట కవకాశ ముండఁగా, నన్నయ నాంధ్రమున నాదికవి యనుటకు సులక్షణమైన భాషలో నుదాత్తమైన కావ్యమును బండితాపండితజనప్రమోదముగా మొట్టమొదట నాతఁడుఁ వ్రాయుటయే కారణము. కాని వేఱు కాదు. ఆతనికి ముందుండిన వాఙ్మయము నప్పటి పండితులు కవిత్వమని యాదరింపలేదు. దాని కవితాపాటవమును బరిశీలించుట కది తరువాత లభ్యము కాలేదు. నన్నయ దివ్య కవితాతేజము ముందది వివర్ణమై రూపము గోల్పోయి మినుకు మినుకు మని సన్నగా వెల్గివచ్చు చు నిప్పుడిప్పుడు కొంత దోహదము లభింపఁ గాంతిసంతానమును బరగింప నారంభించుచున్నది.

దివాకర్ల వేంకటావధాని. ఎం. ఏ. ఆనర్సు.
AI/ 559 నల్లకుంట.
జామై ఉస్మానియా P. O. హైదరాబాదు (Dn.)

గ్రంథ సమీక్ష

జ్ఞానసింధువు—మోహ వివేక యుద్ధ సారసంగ్రహము:—

గ్రంథకర్త: గొల్ల శివప్పగారు- పెద్దహోతూరు, ఆస్పరిపోస్టు, బళ్లారిజిల్లా.

కన్నడమున శ్రీ చిదానందులవారు షట్పదులలో రచించిన జ్ఞానసింధు వను జ్ఞానప్రబోధకగ్రంథమును గ్రంథకర్త ఆంధ్రపద్యకావ్యముగా ననువదించియున్నారు. అందు 43 తరంగములు- 1500 పద్యములు గలవఁట. అవి యింకను నముద్రితము. తన్ముద్రణమునకయి యుదార హృదయులగు భాషాభిమానుల ధనసాహాయ్యము నర్థించుచుఁ బ్రకృత మా గ్రంథమందలి యొక తరంగములోఁ "మోహవివేక యుద్ధసార సంగ్రహ"మను విషయమేఁబదిపద్యములు గలది మచ్చుతునకగా గ్రంథకర్త 1947 సంవత్సరములో బ్రకటించినారు. నామమును బట్టియే యందలి విషయస్వరూప మెఱుంగనగును. సదాశివుఁడు షణ్ముఖునకు బోధించినట్లుగా, నిది చెప్పఁబడినది. మాయా లలన తనయుఁడయిన మానసునకు, కామ్యాఽకామ్యక లను భార్యలందుదయించిన మోహుఁడు. వివేకుఁడు నను సవతిసోదరులకు దేహరాజ్యాధికారమునకయి జరిగిన పోరాట మిందభివర్ణితము. సంస్కృతభాషయందలి ప్రబోధచంద్రోదయాదికకృతులు శ్రీ చిదానందస్వామి కర్ణాటమూలగ్రంథమునకు స్ఫోరకములుగా గోచరించును. మోహుఁడు నాతని పరివారము పశుబలము నెఱపి వివేకునిఁ దదనుచరులను మొదటఁ గొంతకాలము పాఱదోలి రాజ్య మాక్రమించియుఁ దుదకుఁ గాలాంతరమున నాదాయాదులకు లోఁగి పదభ్రష్టులగుట ప్రకృతప్రకటిత గ్రంథభాగమందలి యితివృత్తము, ఆంధ్రీకరణము ధారాళముగ లలితశైలితో నలరారుచున్నది. మచ్చున కీక్రిందిపద్యము చూడనగును.

"ఏమీ! మోహుఁడు దేహరాజ్యమును దా నేలంగ నూహించెనే!
కామాద్యాప్తులతోడఁగూడి; మనలో క్షాత్రంబు బెండయ్యెనే ?
సామర్థ్యంబు దలంపఁడించుక; బలిష్ఠంబైన సత్త్వాననే
భూమిం దాఁగినఁబట్టి ముంతము రణాంభోరాశిలోఁ గూలంగ౯". (ప 34)

బండారు తమ్మయ్య

భీమేశ్వరపురాణము — కొన్ని స్థలవిశేషములు

దక్షారామము

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి

క. దక్షుని సవనాగారము
దక్షారామంబు శివుఁడు తన్మధ్యమునన్
సాక్షాత్కరించియుండుట
మోక్షము భోగంబు బ్రాఁతె ముజ్జగములకున్.

భీమ. ౨-౧౬

ఈ దక్షారామము మహత్త్వమును, మఱియొక పద్యమునం దిట్లు ఉగ్గడించియున్నాఁడు.

భీమనాథేశ్వరుని కన్నఁ బెద్దవేల్పు
దక్షవాటంబుకంటె నుత్తమపదంబు
సప్తగోదావరముకంటె సకలతీర్థ
సారమగు తీర్థరాజంబు జగతి లేదు.

౨-౧౮

భీమలింగంబు త్రిభువనస్వామి యెప్పుడు
సన్నిధానంబు సైకొనియున్నకతనఁ
తీర్థములలోన నుత్తమతీర్థ మయ్యె
దక్షిణానందవనవాటి దక్షవాటి.

౬-౧౬

దక్షవాటమునందు పరమేశ్వరుఁడు సాక్షాత్కరించియుండుటకును, అది భోగమోక్షనిలయమగుటకును గారణము పరమేశ్వరుని నోట మహాఋషుల ప్రార్థనపై నీతీరుగ ననిపించియున్నాఁడు.

గీ. ఎల్లకాలంబు నుండెద నిచట నేను
మొదలి మామామ యారామపదమునందు

వెండిగుబ్బలిపై వేడ్క వీడుకొలిపి
మేరునగరాజుపైఁ జాల మెచ్చు వదలి.

౬-౧౧

దక్షవాటమున శివగంగ రుద్రగంగ యను తీర్థములు రెండుండినట్లు భీమేశ్వరపురాణము చాటుచున్నది.

ఘనత శివగంగయును రుద్రగంగ యనఁగఁ
గూపములు రెండు దక్షవాటీపురమున
మొదలియది పాపముల నెల్ల నుడుకఁజాలు
నొకటి పితృదేవతలఁ దృప్తి మనుప నోపు.

౬-౧౨

వీనిలో రుద్రగంగ యీనాఁడు నిలిచియున్నది. ఇది యొకకూపము. భీమేశ్వరాలయప్రాకారమునందు ఈశాన్యభాగమున భైరవునియాలయమునకు వెనుక నుండినది. దానికి నెదురుగా నాయాలయ ప్రాకారమునందే నైరృతి భాగమున శివగంగ యను కూపము కూడ నుండవలయును. అది మాత్రము గానరాదు.

పరమేశ్వరుఁడు త్రిపురాసుర సంహారంబు గావించినపిదపఁ దనకుఁ జేదోడు వాదోడునైన దేవతల నందఱ నాయాస్థానముల కనిపి, త్రిపురదైతేయులకుఁ గులదైవతంబైన యద్దివ్యలింగంబును పంచఖండంబులుగా ఖండించి, పంచారామములందును పంచదివ్యలింగంబు లుండునట్లు గావించుచు మొదలిమామయగు దక్షప్రజాపతి కునికిపట్టయిన యారామంబగుట దక్షారామంబున శివసన్నిధానంబై దానుండునట్లుగా నెంచి తాను మున్నేటితటంబున విశుద్ధస్ఫటిక సంకాశంబును త్రిలోకభామినీ విలోకన చ్ఛాయాగుళుచ్ఛాచ్ఛ జ్యోత్స్నాభిషిక్త యుక్తాంగంబగు శ్రీభీమేశ్వర లింగంబునం దధివసించెను. నేఁడు దక్షారామములోని భీమేశ్వరలింగము నేలమీఁదినుండి పదియడుగులకు హెచ్చగు నెత్తున నుండును. లింగము తెల్లనియాకృతి గలిగి స్ఫటికనిర్మితమైనట్లుండును. మనకు

నేలమీఁదఁ గానవచ్చెడిభాగమున చుట్టుకొలఁత యెనిమిది యంగుళ వఱకు నుండును. లింగాగ్రమునమూఁడంగుళులు సుమారుగ నుండును. మూలభాగమునందు చుట్టును మూఁడు ఆవరణలు గలవు. అదియంత యు చీకటితో నిండియుండును. ఆయావరణలోని గోడలందు జాతిబొమ్మ కలు గానవచ్చును. అచట పూర్వము రత్నదీపము లుండెడివని చెప్పుదురు.

ఈస్ఫటికకాంతిగల లింగమునకు క్రిందినుండి మీఁదివఱకు నల్లని చారలు జాతిలోనే గానవచ్చును. అవి పరమేశ్వరుని వ్యాఘ్రచ ర్మాంబరధారణమునకుఁ దార్కాణ మని వాక్రొందురు. ఇవిగాక లింగ మునకు శిరోభాగమునకు ముందు వెనుకలలో రెండు గోతులు వంటివి గలవు. ముందుండెడి దానిని పార్థప్రహార మనియు వెనుకనుండుదానిని చీల యనియు నందురు. భీమేశ్వరుని సమీపమున సతీదేవియు పార్వతీ దేవియును గలరు. ఇరువురు పరమేశ్వరునిరాణులు నొకచో నుండుటయు నపూర్వమైన విషయమే. ఆ యాలయమున నీశ్వరున కభిషేకముగాని పూజకాని చేయవలయునన్న ప్రాసాదముమీఁదికిఁ బోవలయును. ఆయుచ్ఛ్రాయమును శ్రీనాథుఁ డిట్లు అగస్త్యుని ముఖమున వెల్లడించి యున్నాఁడు.

అదె సంవేద్యము కోటిపల్లె యదె దక్షారామ మన్పట్టణం
బదె యభ్రంకష సౌధకూటఘన హేలావాస ముచ్ఛ్రాయసం
పద సొంపారెడి భీమలింగము మహాప్రాసాద భూమీధరం
బిదె సప్తర్షినదీ ప్రవాహ మిదె సంవీక్షింపు మేకాగ్రతన్.

3.౫౪,

దక్షారామ భీమేశ్వరునకు యోజనము మేరలో నున్నది కోటిపల్లి. గౌతమీ నదీతీరమునం దున్న క్షేత్రములలో నిదియు నొక ప్రసిద్ధమైన శివక్షేత్రము శివరాత్రినాఁ డిప్పటికి నిచట గొప్పయుత్సవము జరుగును. పెక్కురు భక్తు లానాఁ డచటికిఁ జేరుదురు. భీమేశ్వరుఁడు దక్షారామమున

ప్రతిష్ఠితుఁడైన సమయమునకు అభిషేకమునకు గోదావరీప్రవాహ మును గొనితెచ్చుటకై సప్తర్షులు రాజమహేంద్రవరమునకు (అఖండ గౌతమీ నదీతీరమునకు) పయనించిరి. ముహూర్తము తప్పిపోకుండ పరమేశ్వరుఁడు భీమలింగమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడుగానై యుండఁగ నభోమణి మీఁదినుండి కాంచి, తాను భీమేశ్వరునకుఁ బ్రతిష్ఠ గావించెను. సూర్య ప్రతిష్ఠితమైన లింగములకుఁ జుట్టును సోమప్రతిష్ఠిత మైన లింగము లన్ని దిక్కుల యందు నుండుట పరిపాటి. కావున నీభీమేశ్వర లింగమున కన్ని దిక్కులందును సోమేశ్వరులు గలరు. వారిలో నొకఁడీకోటిపల్లి యందలి సోమేశ్వరుఁడు. ఈసోమేశ్వర లింగములన్నియు దక్షారామ నకు యోజనము మేరలో దిక్కులందును విదిక్కులందును గూడఁగలవు.

తూర్పున—— కోలంక యను గ్రామమున సోమేశ్వరుఁడు. ఆత్రేయీనదీతీరమున.

ఆగ్నేయమున——దంగేరు గ్రామమున——కణ్వానదీతీరమున.

దక్షిణమున——కోటిపల్లి సోమేశ్వరుఁడు-గౌతమీనదీతీరము.

నైరృతిమున——కోరుమిల్లిగ్రామము. "

పశ్చిమమున——పులుగుర్త సోమేశ్వరుఁడు——పిడపర్తి గ్రామ మునందున్నాఁడు. ఇది తుల్యానదీతీరము నంటియున్నది.

వాయవ్యమున——వెల్లగ్రామమున—— "

ఉత్తరమున చొల్లంగి సోమేశ్వరుఁడు. తుల్యానదీతీరమున.

ఈశాన్యమున——పటవలిగ్రామమున ఆత్రేయీనదీతీరమున

ఈవిధముగ దిక్కులందును విదిక్కులందును అష్టసోమేశ్వరులు నెలకొని యున్నారు. భీమేశ్వరుఁడు స్వయముగ నావిర్భవించి చండ భానుప్రతిష్ఠితుఁడై మహోన్నతి వెలయుచుండె ననియు, దక్షారామము సకలకళ్యాణనిలయంబు ననుట నీక్రింది గద్యము తెలియఁజేయు చున్నది.

"వెండియుఁ జండభానుకృతప్రతిష్ఠుఁడును, ఆఖండలముఖ నిఖిల బర్హిర్ముఖ శిఖామణి మయూఖకిమ్మీరిత చరణారవిందుండును, సప్త పాతాళ భువన విష్కంభ నిర్భేదనసమాదితావిర్భావుండును, అమృతస్వయంభూర్జ్యోతిర్లింగమయ మూర్తిధరుండునైన భీమేశ్వరుండు భోగమోక్షప్రదాన దీక్షాధరుండై యందు వసించియుండు... అమ్మహాదేవుచేత నప్పుణ్యక్షేత్రంబు... మహాక్షేత్రంబన మహాలింగ స్థానంబన దక్షిణకాశియనఁ గల్యాణ నిలయంబన ననైశ్వర్య మహైశ్వర్యంబును నప్రతిమ నైభవంబును, నవాఙ్మానసగోచరంబును ననంఖ్యాత ప్రమథగణ సమాకీర్ణంబునై యశేష కల్యాణనిలయంబై యొప్పును."

భీమ. ౨.౧౬.

మఱియు నీ క్రింది గద్యమున భీమనాథుని మహత్త్వము నుగ్గడించుచు, దక్షారామమున వెలసిన పరివార దేవతలను, దాని పరిసరమున నెలకొనిన తీర్థములను, భీమనాథుని సాక్షాత్కారమున భీమమండలికిఁ గలిగిన ప్రాశస్త్యమును, ఇతర క్షేత్రములకంటె దీనికిఁ జేకుఱిన గొప్పతనమును పరమేశ్వరముఖమున నిట్లు వెల్లడించియున్నాఁడు.

"అనినం గరుణాసామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తుండగు నా జగజ్జెట్టి వేల్పు బ్రహ్మాండగోళంబునకు మిక్కుటంబుగాఁ బెరిగిన దేహంబుఁ బొట్టిచేసి, తిరుచుట్టుమాలికలోన[1] గౌరీజనార్దన రుద్రకేశవ వినాయక దుర్గా తాండవేశ్వర నృత్యభైరవులను దేవతానప్తకంబు పరివేష్టింప, సకల లోకానందకర పరదారగమనపాపహరేశ్వరులు నైరృతిభాగంబున నధివసింప[2] అంతర్గర్భగృహంబులోపల మాణిక్యాదేవీసహితుండై,[3] సలిలనిధి వృద్ధగంగా కౌంతేయసరిత్తుల్యభాగాహేలానదీ సప్తగోదావర

1. ఇచటఁ జేర్కొనిన దేవతాబృందము భీమనాథుని లింగమునకుఁ బార్శ్వమునఁ గల యావరణములో నెలకొనియున్నది.

2. ఈ తిరుచుట్టు మాలికలోనే మాణిక్యాంబికయుఁ గలదు.

3. ఇందుఁ జేర్కొనిన తీర్థము లన్నియు భీమమండలిలోఁ గలవు.

మాతృకాపరివృతమండలంబున మధ్యమలోక భాగధేయంబును, విబుధ గర్వాపతాకావేనియు, ...[4]మఖకుండికాతటాక సముద్దండపుండరీకషండ మకరందబిందు గండూషావ్యగ్రసముదగ్ర మధుపమండలాహంకార ఝుంకారకోలాహల కరంబిత మకరధ్వజ భుజాదండ మండలీకృతకుసుమ కోదండ శింజినీరంకారంబును, ఆఖండలాది దిక్పాలక భరితగోపురప్రాంగణంబును, పాదుకాఖడ్గఘుటికా రసరసాయన మూలికాంజనాకర్షణా దృశ్యాది విద్యాసిద్ధిక్షేత్రంబును, [5]అత్ర్యాత్రేయ... వాలఖిల్యాద్యష్టాశీతి సహస్ర సంయమిసమాకీర్ణంబును, కర్ణికా గాంబికా కరకమలపుటఘటిత కనత్కనక మణిమయడమరుక ఢమఢమధ్వాన పర్జన్యగర్జాసముజ్జృంభిత గుహాశిఖండితాండవంబును,[6] మార్కండేశ్వర, కుండలాముఖ సంవేద్యాంతర్వేది చాళుక్యభీమేశ్వర ప్రధాన నానావిధశాఖోపశాఖా తీర్థసంబాధసంభరితంబునునై, యఖిల భువనభవనాభిరామంబైన దక్షారామంబును కైలాసమేరుమందరంబులకంటెను గాంచీచిదంబర కాళహస్తి శ్రీశైలాదిమహాస్థానంబులకంటెను, సేతుకేదారంబులకంటెను నతిశయంబుగాఁ జేసి నా క్షేత్రంబును మరగి, గరళకూట కృపీటభవ జ్వాలావష్టంభంబు సంస్తంభించి, త్రిపురదైతేయ మదవతీగండభాగమ కరికాపత్త్రభంగంబులు దొలంగించి, భీమలింగంబు సర్వమంగళాదేవి యుం దానును లోకరక్షణార్థంబుగా నధిష్ఠించియుండు.''

భీమ. ౬-౭౫

---

4. యజ్ఞకుండము నేఁటికిని పద్మషండములతో నిండియే యుండును.

5. దేవేంద్రుఁడు మున్నగు దేవతలు వసిష్ఠాది మహర్షులును గోపురప్రాంగణము నందు నేఁడును గావవచ్చుచునే యున్నారు. వ్యాసభగవానుఁడు ప్రాసాదము నందలి యొక స్తంభమున నెలకొనియున్నాఁడు.

6. మార్కండేశ్వరతీర్థము = రాజమహేంద్రివరము. కుండలాముఖము = కుండలేశ్వరము. సంవేద్యము = వృద్ధగౌతమీసాగరసంగమము. అంతర్వేది = వసిష్ఠా సాగరసంగమము. చాళుక్యభీమేశ్వరము=కుమారారామము.

దక్షారామమున భీమేశ్వరుని సాక్షాత్కారము తోపాటు సకల దేవతాబృందము మహర్షి వర్గము, వివిధతీర్థకదంబము సమకూడి యుండుటచే దీని మహత్త్వ మితరతీర్థములన్నిటికంటెను గొనియాడఁ దగినది యని శ్రీనాథుఁడీ గద్యమునం దుగ్గడించియున్నాఁడు. భీమనాథుని మాహాత్మ్యమున కియ్యది పరాకాష్ఠ.

దక్షారామ మాహాత్మ్య మీపురాణమునందుఁ బలుతావులఁ బలురీతులను వ్యక్తమైయున్నది. అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో దక్షారామ ముతో సరియైన భోగమోక్షధామము వేఱొకటి లేదనినాఁడు. అందు లకుఁ గారణములు—ఆ పట్టణము దక్షప్రజాపతి యజ్ఞదీక్ష వహించిన పుణ్యదేశమగుట, బ్రహ్మవిష్ణుపురందరాది దేవతలు మహర్షులును సభ దీర్చిన చోటగుట, సతీదేవి శరీరమునుండి బయలుదేఱిన యోగాగ్ని ని ప్రజ్వలింపఁజేసిన పవిత్రదేశమగుట, వీరభద్రుని పరాక్రమవిహారవిలాస ములకది నాట్యరంగమగుట, అమృతమయుఁడై దివ్యతేజస్సమేతుఁడై స్వయముగ నావిర్భవించిన శాంతమూర్తియగు భీమేశ్వరుని స్థానమగుట యును. ఈ విషయము నీ తీరున శ్రీనాథుఁడు వివరించినాఁడు.

సీ. దక్షప్రజాధినాథ మహాధ్వరక్రియా
దీక్షాధిగమ పుణ్యదేశమునకు
బ్రహ్మవిష్ణుపురందర ప్రధానసుపర్వ
పరమసంయమి సభాభవనమునకు
దాక్షాయణీయోగ దహనార్చి రున్మేష
సామిధేనీమంత్ర జాతమునకు
వీరభద్రభుజావిహార హేలాసమా
రంభనాటక నాట్యరంగమునకు
నమృతమయ దివ్యతేజస్స్వయంభులింగ
శాంత భీమేశ్వరేశ్వర స్థానమునకు

దక్షవాటంబునకు మోక్షధామమునకు
భోగజన్మస్థలమునకే పురము సరియె ?

భీమ. ౩-౧౭

ఇట్లు భోగమోక్షనిధానమగు దక్షవాటిలో సప్తగోదావరమున స్నానము చేసి "త్ర్యాయుషం జమదగ్నేః కశ్యపస్య త్ర్యాయుషం" ఇత్యాది మంత్రముచే నభిమంత్రించిన విభూతిని మూఁడు రేకల ధరించి, మొదటి ప్రాకారము దాఁటి లోనికిఁ జొచ్చి, క్రిందిభాగమున నందీశ్వరుని, మీఁదనున్న విష్ణుని జూచి, మణిఖచితమైన సోపానమార్గమున భీమేశ్వరుఁడు నెలకొనిన మేడనెక్కి, సప్తపాతాళములను భేదించి వెడలిన జ్యోతిస్స్వరూపుఁడగు భీమేశ్వరస్వామిని గొలుచు మహేశ్వరభక్తునకు ముక్తికి లోప మేముండును ?

సీ. నేదిష్ఠమున సప్తగోదావరంబున
నఘమర్షణస్నాన మాచరించి
త్ర్యాయుషమంత్రాక్ష రాభిమంత్రితమైన
విమలభూతి త్రిపుండ్రముగ ధరించి
మొగలివాకిలిఁ దూఱి దిగువ శాక్వరరాజు
నగరిపై వెన్నుని ననువుఁ జూచి
మణిశిలాసోపాన మధ్యమార్గంబుగా
నభ్రంకషంబైన హర్మ్య మెక్కి

సప్తపాతాళభువన విష్కంభములను
దెఱచి వెడలిన జ్యోతిః ప్రదీప్తమూర్తి
శంభు భీమేశ్వరేశ్వర స్వామిఁ గొలుచు
పరమ మాహేశ్వరున కేమి బ్రాఁతి ముక్తి.

భీమ. ౧-౧౧౮

ఈ పద్యమున శ్రీనాథునకు భీమనాథునియెడఁ గలభక్తి తాత్పర్యములు, వ్యక్తములగుచున్నవి ప్రథమాశ్వాసములోని పద్యము లన్నియు శ్రీనాథుఁడు మూలానుసరణము లేకుండ స్వాయముగ ననుసంధానించినవి. ఈ పద్యమున మాహేశ్వరుఁడు భీమేశ్వరు నెట్లు గొలువవలయునో యా తీరునుగూడ వివరించినాఁడు.

అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితోఁగూడి భీమేశ్వరాలయమును బ్రవేశించె నని తెలుపుచు, నా యాలయప్రవేశమునఁ గ్రమముగ నేయే దేవతల నెట్లు సంభావింపవలయునో యను క్రమము నుగ్గడించుటయు హృద్యముగనే యున్నది. అగస్త్యవ్యాసులు అంతర్భవనమునఁ బ్రదక్షిణ మాచరించుచు తిరుచుట్టు మాలికయందు నెలకొనియున్న హిమవద్భూధర రాజతనయయగు భీమనాథునియంతఃపురాంగనను సేవించి, ఢుంఠివిఘ్నేశ్వరుని గొలిచి, దుర్గామహాదేవికి నమస్కరించి, వటుకభైరవుని జూచి, విష్ణునకు, బ్రహ్మకు, ఇతర దేవతలకు నమస్కృతులు ఘటించి భీమనాథుని దర్శించుటకై హార్మ్యము నెక్కిరఁట. ఈ పరివార దేవత లందఱును క్రింది యావరణలో నుండినవారే. వారిని దర్శించిన వెనుక భీమనాథుని దర్శింపవలయు ననుటయు నిందు వ్యక్తమగుచున్నది.

సీ. వఱఁకు గుబ్బలరాచవారి కూరిమికన్య
భీమయ్యశుద్ధాంతభామఁ గొలిచి
కంధరంబుననుండి గంధసింధురమైన
గుజ్జువేల్పుఁ గుమారగురునిఁ గొలిచి
కైవల్యనిధికి దుర్గామహాదేవికి
సర్వమంగళకు నంజలి ఘటించి
యాశాతటీపటలీ శాటికాకటు
వటుకభైరవు నిష్టవరదుఁ జూచి
నలువ సేవించి యిందిరానాథుఁ గాంచి
యితరపరివార దేవతావితతి కెల్ల,
నేటికోల్పిచ్చి యెక్కి రమ్మేటిమునులు
మృడుని హాటకశైలంబు మీఁదినిలువు.

అగస్త్యుఁడు వ్యాసునితో దక్షారామమునందలి విశిష్టతను గూర్చి తెలుపుచు, కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు భీమనాథుని యాలయము మ్రోల వెలిఁగెడి జ్వాలాతోరణము క్రిందినుండి యొకమాఱు దూఱినచో నాతనికి ప్రాణమును విడుచుసమయమున యమపురద్వారమును దూఱునక్కఱ యుండదని వక్కాణించి యున్నాఁడు.

గీ. కార్తికిక వేళ భీమశంకరునినగరఁ
దూఱు నెవ్వాఁడు చిచ్చఱతోరణంబు
నతఁడు దూఱఁడు ప్రాణనిర్యాణవేళ
ఘోరయమపట్టణ ద్వారతోరణంబు.

ఈ జ్వాలాతోరణమహోత్సవము నేఁటికిని భీమనాథుని యాలయము మ్రోల జరుగుచుండును. ఎందఱో భక్తులు భీమనాథుఁడా జ్వాలాతోరణమును దూఱునపుడు భక్తితోఁ దామును దూఱుచుందురు. ఆ తోరణమునకై కూర్చిన గడ్డిని దెచ్చుకొని పశువులకుఁ దినిపించిన పాడిపంటలు సమృద్ధిగ నుండునను నమ్మకముతో పెక్కుఱు హాలికులుకూడ నీ యుత్సవమునఁ బాల్గొనుచుందురు.

సప్తగోదావరమున స్నానముచేసి, భీమేశ్వరుని యాలయము మీఁది పసిఁడికలశమును గాంచి, పంచాక్షరీమంత్రమును బఠించు శివయోగికి సంసారపు జంజాటము మరలఁ గలుగదని వివరించియున్నాఁడు.

ఉ. ఏట మునింగి లేచి పరమేశ్వరుమందిర సౌధవాటికా
హాటకకుంభముంగని షడక్షరమంత్రము జిహ్వఁ గూర్చి వా
చాటత సత్యతత్త్వఁడగు శాంభవయోగివరేణ్యుఁ డేల జం
జాటపు సంసృతిం బొరలి చచ్చుచుఁ బుట్టుచునుండుఁ బార్వతీ.
౬.-౨౩.

వ సం తో త్స వ ము

భీమనాథుఁడు, దక్షారామమున నెలకొని భీమమండలిని నిరాతంకముగఁ బాలించుచుండఁగా నరుదెంచిన వసంతసమయమున వసంతోత్సవము వైభవముతో జరిపించెనని మహోల్లాసముతోఁ జిత్రించి

యున్నాఁడు. వసంతోదయమైనంతనే ఋతుచక్రవర్తి, భీమేశ్వరునకు కుసుమవిసరము కానుకఁ గొని తెచ్చెనఁట. దక్షారామమధ్యమున విసరిన వాయువు లెంతయు నామోదభరము వెదచల్లినవఁట. ఏతావున్మంద్రైనను శ్రీనాథునిగంటమున గాలులు రేఁగినా యవి వింతయొయ్యారము సూపుచుఁ గొనసాగును. అందును వసంతసమయమైనచోఁ జెప్పనేల ?

శా. హేమంతావధిసంప్రబోధగురువుల్ హవ్యాజ్ఞాతతేజోఽగ్నిధా
య్యామంత్రాక్షరముల్ పటీరగిరి వన్యామందవాతూలముల్
వేమాఱుం గలశీతనూభవవధూవేణీ భరాంతఃప్రసూ
నామోదగ్రహయాళువుల్ పొలసె దక్షారామమధ్యంబునన్.

ఈపద్యమున మలయగిరి మందమారుతముల నెంతయుఁ బ్రౌఢముగఁ జిత్రించుచుఁ దనకుఁగల సంస్కృతవాణీ ప్రయోగలాఘవమును బ్రదర్శించియున్నాఁడు. మలయగిరిమీఁది వనసమూహము నుండి బయలుదేఱిన మందమారుతములు హేమంతసమయావధిని బోధించు గురువులై మన్మథాగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయు సామిధేని మంత్రాక్షరములై, అగస్త్యుని రాణియగు లోపాముద్ర వేణీభారములోఁ జొనిపిన పూలతావిని గొనివచ్చు నిచ్చగలవై దక్షారామమధ్యంబున వీచినవఁట. ఈ పద్యములో నాతఁ డుపయోగించిన పదములు ధాయ్యా, వన్యా, గ్రహయాళువు అనునవి సంస్కృతభాషలో మాఱుమూలవి. 'ధాయ్యా' అనఁగా అగ్నిహోత్రుని ప్రజ్వలింపఁజేయుటకై యజ్ఞములందుఁ జదువు మంత్రము. దీనినే సామిధేనీమంత్ర మనియు నందురు. అమరసింహుఁడు ఈ పదమునకు వివరణము నిట్లు చేసి యున్నాఁడు. "సా సామిధేనీ ధాయ్యా ఋక్ యాస్యా దగ్నిసమింధనీ" అనఁగా అగ్నిని మండింపఁజేయు ఋఙ్మంత్రము 'ధాయ్యా' యనియు సామిధేని యనియు ననఁబడును. దీని యర్థమును దెలిసికొనవలయు నన్న శ్రౌతసంప్రదాయమేనిఁ దెలియవలెను. లేకున్న నమరము నెమరునకైన వచ్చియుండవలయును. 'వన్యా' యనఁగా వనసమూహము. 'గ్రహయాళువులు' గ్రహించెడి స్వభావముగలవి. ఈ రెండుపదముల యర్థమును గుర్తించుటకు సంస్కృతవ్యాకరణపరిపాటిని బ్రకృతి

ప్రత్యేయ విభాగము దెలియుట యావశ్యకము. ఇఁక నీపద్యములో భావ గర్భితముగఁ బ్రవేశపెట్టిన యంశము ఆమందమారుతములు వేమాఱుం గలశీతనూభవ వధూవేణీభరాంతః ప్రసూనామోదగ్రాహయాళువు లగుట. కుంభసంభవుని భార్యయగు లోపాముద్రాదేవి కొప్పులోపల నుండిన పూవుల పరిమళములను గ్రహించు స్వభావముగలవానినిగాఁ గాలులను జేసి, లోపాముద్రకుఁగల ప్రసూనధారణప్రీతిని సాకూతముగ కవి వెల్లడించినాఁడు. లోపాముద్రకు పూవు లన్న మిక్కిలియాస్థ యున్నట్టు లీక్రిందివిషయము స్పష్టముచేయుచున్నది. లోపాముద్ర కాశిలో మల్లెతీఁగలు నాఁటినట్లును, అవి పుష్పించి విశ్వేశ్వరుని పూజ కుపయోగించుచుండెనా యని యగస్త్యుఁడు వ్యాసుని క్షేమవార్తలడుగుటయు నీవిషయమున కుపోద్బలక మని తోఁచుచున్నది.

వ్యాసుఁడు, విశ్వనాథుని యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై కాశిని బాసి దక్షిణకాశియగు దక్షారామమునకు వచ్చుచు మార్గమధ్యమున తుల్యభాగానదీతీరమున పీఠాపుర యాత్రకుఁ బోవుచున్న యగస్త్య మహర్షి ని జూచెను. అగస్త్యుఁడు వ్యాసుని యోగక్షేమములు దెలిసికొను సంధర్భములో లోపాముద్ర కాశిలో నాఁటినమల్లీవల్లులను గూర్చి యిట్లు ప్రశ్నించెను.

క. కాళీనందన కంతే
కాలుల శిరములకు విరులు కల్పించునొకో
లీలావనాంతరమునను
మాలోపాముద్ర యిడిన మల్లీవల్లుల్.

ఇది లోపాముద్రకుఁ గల సుమనోవినోదమును దెలియఁజేయుచున్నది. తనయిల్లాలు వారణాసిలో నాఁటిన మల్లెల యేపునుగూర్చి ప్రశ్నించినయగస్త్యునకుఁగూడ నాపూవులమీఁద నాదర మెంతగలదో యీ పద్యము చాటుచున్నది. ఈ విషయము నంతేటిని స్మరింపఁ జేయుటకే శ్రీనాథుఁడు దక్షారామమునందలి వాయువులను 'కలశీత

నూభవ వధూవేణీభరాంతః ప్రసూనగ్రహయాళువు' లనఁగా సమ కూర్చియున్నాఁడు.

మఱియు నిచట వీచిన మలయగిరి వాయువులకు ముఖ్యముగ నుండవలసిన శైత్యము (చల్లఁదనము) మాంద్యము (మెల్లఁదనము) సౌరభ్యము (పరిమళము) కూడియుండెననుటకే యీపద్యము కొంత పొడిగినది. హేమంతకాలావధిని వెలుపు గురువులగుటచే నీవాయువులు వేఁడిమి లేక చల్లఁదనము వహించియుండె నని తెలియుచున్నది. మలయగిరి మీఁది వనసమూహమును దట్టి వచ్చుటచేత నే యవి మంద మారుతము లయినవి. ఇఁకలోపాముద్రాదేవి కొప్పులోనికిఁ జొచ్చి యచటి పూలతావిని గొనివచ్చుటచే మారుతముల కొక విశిష్టమైన పరిమళము చేకుఱినది. ఇట్టి విశిష్టగుణములు గలిగిన మందమారుత ములు దక్షారామమధ్యంబునఁ బొలిసినవి; గావుననే యవి మన్మథాగ్ని నుజ్వలింపఁ జేయుటకు సామిధేనీ మంత్రాక్షరములుగా శ్రీనాథుని గంటమున వెలసినవి.

ఆవసంతోదయమున లతలన్నియుఁ బుష్పించినవి. తుమ్మెదలు చెలరేఁగి ఝుంకారములు చేయఁదొడఁగినవి. అచ్చరలు మందార ద్రుమవాటిలో పూలమద్యములు గ్రోలుచు త్రిలోకాధిపతియగు భీమ నాథుని హిందోళమునఁ బాడిరఁట. మన్మథుని మూలసైన్యము దండెత్తు టను దలఁపించుచు, తుమ్మెదల కోలాహలములు, చిలుకపలుకుల యుద్రేకములు, గోరవంకల సల్లాపములు, ఉద్యానవనములలో గండు కోయిలల కంఠములనుండి వెడలిన కోమలకుహూకారములును జత గూడినవి. శ్రీనాథుఁ డీవనములలోఁ బడినను కలపుంస్కోకిలకంఠ కోమల కుహూకారములను వినిపింపఁజేయక మానఁడు.

ఆవసంతసమయమున దక్షవాటికలో నచ్చరలు వారుణీరసా స్వాదమున మత్తిలి వీణలు మీఁటుచుఁ బాడిరఁట. అదియాతని నాఁటి జాతరలలోఁ గానవచ్చు పరిపాటి.

ఉ. జాదర జాదరంచు మృదుచర్చర గీతులు వారుణీరసా
స్వాదమదాతిరేకములఁ జంద్రిక కాయఁగ దక్షవాటికా
వేదులమీఁదటన్ గనకవీణలు మీటుచుఁ బాడి రచ్చరల్
మోద మెలర్పఁగా భువనమోహన విగ్రహు భీమనాథునిన్.

భీమ. ౫-౧౦౨.

ఈనాఁడును దక్షారామ పరిసరములందు గ్రామదేవతల జాతరలు జరుగుచుండును. పెక్కురు వారుణీరసాస్వాదముచేసి వివిధమయిన వాద్యములతోఁ బాటలు పాడుచుండుటయు జరుగుచుండును. శ్రీనాథుని నాఁటి యచ్చరలు భీమనాథుని సేవించెడి వారవధువులై యుండ నోపును.

అంతట భీమనాథుఁడు కేళీవిహారముల కందఱకు నాజ్ఞ నొసంగి యందులకు వలయు గంధకర్పూరకస్తూరికాది ప్రశస్తవస్తువుల నొసఁగె నఁట. వానిని గైకొని వేషభూషాదులతోడఁగూడి దేవతాస్త్రీలు భీమనాథుని గొలువవచ్చిరఁట. విఘ్నేశ్వరుఁడు పాతాళభైరవుఁడు వీర భద్రుఁడు బ్రహ్మాదిదేవతలు ఇంద్రాది దిక్పాలురు ప్రమథులు దేవతాగ ణంబులును గూడవచ్చి యాయుత్సవమునఁ బాల్గొనిరఁట.భీమనాథుఁడు వచ్చినవారినందఱను సౌహార్దముతోఁ జూచి కనుసన్న చేసినంతనే, యచటఁ జేరిన వారందఱును వావివరుసలనుబట్టి స్త్రీపురుషు లొండొరు లపై గంధము పసుపు కస్తూరి కర్పూరము మున్నగు ద్రవ్యములు గలి పిన జలములు చల్లుకొనఁదొడఁగి రని శ్రీనాథుఁడిట్లు చిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. హేరాళముగఁ జల్లె నెలనాగ యొక్కర్తు
కుంభోదరునిమీఁదఁ గుసుమరజముఁ
గుటిలకుంతల భృంగిరిటి మోమునం దొర్తు
తాకించె నోలగందంపుఁ బసుపు
వక్షంబు లక్షించి వైచె గందపుటుండ
వీరభద్రునినొక్క నీరజాక్షి
చెవిలోనఁ బాఱంగఁ జిమ్మె గొజ్జఁగనీటఁ
గాలభైరవు నొక్క కలువకంటి

కొమ్మ యందంద నొక్కతె కొమరసామి
యాదలలయందు జవ్వాదియసలు గలిపెఁ
బునుఁగు మణికుంభమున నించి పోసె నొకతె
పొలఁతి విఘ్నేశ్వరునికుండ బొజ్జమీఁద.

ఈవిఘ్నేశ్వరుని మండూకజఠరుఁ డందురు. ఈగజాననుఁ డీనాఁడు భీమేశ్వరాలయమున దక్షిణద్వారముముంగలివాకిట నున్నాఁడు.

శ్రీనాథునికాలమునాఁటను వసంతోత్సవములలో విలువగల యీసుగంధద్రవ్యములు గలిపిననీటి నొకరిపై నొకరు చల్లుకొనుట యుండవచ్చును. ఈనాఁడును దక్షారామసమీపప్రదేశములలో దేవతాకల్యాణములు జరుగునపుడు పసుపుకుంకుమము గంధము కలిపిననీటిని స్త్రీపురుషు లొండొరులపైఁ జల్లుకొను పరిపాటి గలదు. వీరిలో పురుషు లెవ్వరేని యుద్రేకముతోఁ జిమ్మటగొట్టము చేకొని నీరును జిమ్ముచు వచ్చిన నాయుత్సవములలోఁ బాల్గొను వనితలు తప్పుకొనిపోవుటయుఁ గానవచ్చును. ఆదృశ్యమును శ్రీనాథుఁడు దక్షవాటిలోఁ గాన్పింపఁ జేసినాఁడు.

ఘట్టితరోద్ధతిం గరిముఖంబునఁ బీలిచి గౌతమీనదిం
బుట్టిన సత్త్వవాహజలపూరముఁ ద్రిమ్మరు నూఁదుచుం బురీ
హట్టమున న్మహోత్సవవిహారము సల్పును గౌరిదేవితో
ల్పుట్టి గణేశ్వరుండు సురభామిను లోలమునం దొదుంగఁగన్.

విఘ్నేశ్వరుఁ డుద్రేకముమీఱఁ దుండముతో గౌతమీనదీజలము పీల్చి త్రుస్సుమనియూఁదుచు వీథిలో విహారముచేయుచుండఁగా దేవతాస్త్రీలు చాటున కొదిగిరఁట. అట్టివసంతోత్సవసమయములలో సాధారణముగ హావిభావసలుగలవారిమీఁదనే చల్లుట పరిపాటి. ఆవిషయమునే శ్రీనాథుడు క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపినాఁడు.

అచ్యుతునిమీఁద జల్లె దుగ్ధాబ్ధికన్య
భారతీదేవి పద్మజుపైనిఁ జల్లె
శచి మహేంద్రునిఁ జల్లె వసంతకేలి
గంధకర్పూర కస్తూరికాజలంబు.

దక్షారామమునందలి మహోత్సవసమయములలో సాని యీశాని వేషము దాల్చి, చేత చంద్రకాంతపాత్రి ధరించి భిక్షాటనము సేయు వేళలఁ జూపించు నృత్యము లోకముల మత్తిల్లఁజేయునఁట. ఆ సాని వేష మును శ్రీనాథుఁ డెంతయుఁ జిత్రముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు. పూల దండలతో నిండిన వేణీభరము పొంకముగాఁ బిరుదులపైఁ బొరలి యాడినది. కాలిని దొడిగినయందెల ఝణత్కారము వ్రేళ్లకుఁ బెట్టిన మట్టెల చప్పుడుతోఁ గూడి యింపునింపినది. అందమై కుదురునిండిన పయోధరములమీఁద ముత్యాలపేటలు మురిసియాడినవి. చెవుల వ్రేలాడు తాటంకముల వజ్రకాంతులు లేఁతవెన్నెలను క్రిందుచేసినవి. ఇట్టి యపురూపమైన విలాసములతోఁ గూడిన వారవనితలు నృత్యములు సేయు పరిపాటిని శ్రీనాథునినోట వినకుండ నుత్సవ మెట్లు సాఁగును.ఆకవి నోట వినవచ్చిన సొంపుఁ బరికింతము.

సీ. విరులదండలతోడి వేణికాభారంబు
పొంకంబు పిఱుఁదులఁ బొరలియాడ
మణితులాకోటికోమల ఝణత్కారంబు
రవలి మట్టెలమ్రోఁత యవఘళింపఁ
గుదురునిండిన చిన్ని గుబ్బచన్నుల మీఁద
ముత్యాలత్రిసరంబు మురువుఁజూప
వలమానతాటంక వజ్రాంకురచ్ఛాయ
లేఁతవెన్నెలఁ బుక్కిళించి యుమియ
సాని యీశానియై మహోత్సవమునందుఁ
గేల నవచంద్రకాంతంపు గిన్నెఁ బూని
వీథి భిక్షాటన మొనర్చు వేళఁజేయు
మరుల నృత్యంబు జగముల మరులుగొలుపు. భీమ. ౧-౧౦౮

శ్రీనాథునకు దక్షారామమున నిట్టి వేశ్యాంగనా నృత్యము లెన్నాఁడు గానవచ్చి యుండును. దాని నీ పద్యమునఁ దాను మరులు (మోహము) గొని జగములు మరులుగొనునని యతిశయింపఁ జేసినాఁడు.

వాచ్యార్థమునందు విధినిషేధాదు లుండును. ఈవిధినిషేధములే కావ్యాభిధేయములైనపుడుగాని, యనుమేయములైనపుడుగాని కలుగు చమత్కారము, మిని, వాచ్యములైనపుడు కల్గదు. ఇది యర్థములకుఁ గల స్వభావమేగాని యితరముగాదు.

కాక్వభిధేయమగు నర్థమున కుదాహరణము.

మథ్నామి కౌరవశతం సమరే నకోపాత్ దుశ్శాసనస్య రుధిరం నపిబామ్యురస్తః
సంచూర్ణయామి గదయా న సుయోధనోరూ సన్ధిం కరోతు భవతాం నృపతిః పణేన,

వేణీసంహారము.

సందర్భము:—పాండవులకును గౌరవులకును సంధి ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవనియు, నిఁక కౌరవపాండవుల వైరము సమసిపోవు ననియు నర్థమునిచ్చు వాక్యములను విని, కోపించిన, భీముడు,సహదేవునితో నిట్లను చున్నాఁడు.

అర్థము:—కౌరవశతం = నూర్గురు కౌరవులను, సమరే = యుద్ధమునందు, కోపాత్ = కోపమువలన, న మథ్నామి = మథింపను; దుశ్శాసనస్య = దుశ్శాసనునియొక్క, ఉరస్తః = వక్షస్థలమునుండి. రుధిరం = రక్తమును, న పిబామి = త్రాగను. గదయా = గదతో సుయోధనోరూ = దుర్యోధనుని తొడలను, న సంచూర్ణయామి చూర్ణముసేయను భవతాం = మీయొక్క. నృపతిః = ప్రభువగు ధర్మజుడు, పణేన = అయిదూళ్ళనెడు పణముతో సంధిం కరోతు = సన్నిఁజేయుఁగాక.

ఇచటవాచ్యమగు నర్థము "నేనుమథింపను; రక్తమును ద్రాగను మొదలగు వాచ్యార్థములగాంచు నిషేధరూపముగ నున్నది. కాని యిచట "నమథామి" మథింపను మొదలగుశబ్దములను కాకుస్వరముతో నుచ్చరింపవలయును. అపుడు వాచ్యార్థమునకు విపరీతముగ "నేను మథింతును" అను నర్థముస్ఫురించును.—ఇట్లుకాకుస్వరమువలన స్ఫురించునపుడే యీవిధిరూపముగనున్న యర్థము చమత్కారావహముగ నుండును. అట్లుగాక "కౌరవశతం సమరే కోపాత్ మథ్నామి" యని కేవలము విధిరూపార్థము వాచ్యమైనపుడీ చమత్కారము గలుగదు.

మఱియుక యుదాహరణము.

లాక్షాగృహానల విషాన్న సభాప్రవేశైః ప్రాణేషు విత్తనిచయేషు చ నః ప్రహృత్య
ఆకృష్టపాండవవధూపరిధానకేశాః ; స్వస్థాః భవంతు మయి జీవతి ధార్తరాష్ట్రాః

సందర్భము:—కురురాజసుతులు సభృత్యులు స్వస్థలగుదురుగాత" యను రెండర్థములనిచ్చు వాక్యమును విన్న భీముని పలుకులివి.

అర్థము:—లాక్షాగృహానల విషాన్నసభాప్రవేశైః = లక్కయిల్లుకాల్చుట, విషాన్న ముఁదినిపించుట. ద్యూతసభయందుఁ బ్రవేశపెట్టుట మొదలగువాని చేత నః = మా

యొక్క, ప్రాణేషు=ప్రాణముల యందును, విత్తనిచయేషు చ = సంపదలయందును, ప్రహృత్య = కొట్టి [అనగా మమ్ముల నన్నివిధముల నాశనముచేసి యనియర్థము] ఆకృష్టపాండవవధూపరిధానకేశాః = ద్రౌపదియొక్క వస్త్రముల నపహరించి, యామెకేశములను పట్టిలాగిన. ధార్తరాష్ట్రాః = కౌరవులు మయిజీవతి = నేను బ్రతికి యుండగనే, స్వస్థాః భవన్తు = క్షేమముగ నుందురుగాక!

"స్వస్థా భవన్తు మయిజీవతి ధార్తరాష్ట్రాః" యను వాక్యమును కాకుస్వరముతోఁ జదివినచోఁ గౌరవులు జీవింపరు అనునర్థము సిద్ధించును. నిషేధరూపమైన యీయర్థము కాకుస్వరలభ్యము. ఇదియే శబ్దవాచ్యమైనపు డీ చమత్కారము నీయదు.

రెండు ప్రతిషేధములచే ననుమితమైనపుడు విధేయార్థమునకుఁ గల చమత్కారము, స్వశబ్దవాచ్యమైనపుడు గలుగదు. ప్రతిషేధము రెండు విధములు—(1) సుబన్త విషయము, (2) తిఙన్త విషయము. ప్రతిషేధద్వయానుమితమైన విధిరూపార్థమున కుదాహరణము.

"అథాంగరాజాదవతార్య చక్షుర్యాతేతి జన్యామవదత్ కుమారీ
నాసౌ న కామ్యో న చ వేద సమ్యక్ ద్రష్టుం న సా భిన్నరుచిర్హిలోకః"
[రఘువంశము.]

ఇందుమతీ స్వయంవరము సందర్భము—

అర్థము:—అథ=అటుతరువాత, (అంగదేశపురాజును చూచినతరువాత) సా=ఆ యిన్దుమతి, అంగరాజాత్=అంగదేశపు రాజునుండి, చక్షుః=కన్ను, అవతార్య=తొలగించి. యాత = కదలుడు, ఇతి = అని, జన్యాం = సఖియగు నిన్దుమతిని. అవదత్ = పలికెను, అసౌ = అంగాధిపతి. న కామ్యః = కోరదగనవాఁడు, న = కాదు. (అని) న = కాదు- సా = ఆ యిన్దుమతి, సమ్యక్ = బాగుగా. ద్రష్టుం=చూచుటకు (తెలిసికొనుటకు) న వేద (ఇతి) న = తెలియునిదనియును గాదు— (మఱియును-లోకః=లోకము,భిన్నరుచిః = భిన్నమైనకోరికలు గలదిగనుండును-(ఒకరికి రుచించిన వస్తువు మఱియొకరికి రుచింపదు)

సంభావ్యమైన (ఊహింపనైన) నిషేధమును, నివర్తింపఁ జేయుటయే, ప్రతిషేధద్వయమున కర్థము. ఇచట "అసౌ నకామ్యః న"- అనునపుడు నిషేధవాచకములగు "నఞ్" శబ్దములు రెండున్నవి. వీని వలన "ఇతడు కామ్యుడే" యను విధి రూపార్థమే యనుమేయమగును. ఇది "కామ్య"అనునది సుబన్తమగుటచే (నామము) సుబన్త విషయమైనది. అటులే "న, వేద, న" యనునపుడు, "వేద" యనునది తిఙన్త (క్రియ)మగుటచే, తిఙన్త విషయక ప్రతిషేధద్వయానుమితమగు విధి రూపార్థమునకిది యుదాహరణమైనది.

వ్యక్తివివేకము

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.,

ధ్వనికర్త యిట్లు తెల్పినాడు:—"సారరూపమగు నర్థము, స్వశబ్ద వాచ్యముగాకయే, ప్రకాశితమైనపు డధికముగ శోభనొందును. సహృదయసమాజములయం దభిమతతరమగు వస్తువు, వాచ్యముగఁ గాక వ్యంగ్యముగనే బ్రకాశింపఁబడు నను విషయము సుప్రసిద్ధమే."

ధ్వనికర్త మతముననుసరించి, ధ్వనులని వ్యవహరింపఁబడు వానిలో మొకటి రెండునగు వస్త్వలంకారధ్వనులలో వాచ్యము వ్యంగ్యము నను నర్థములయొక్క (వ్యక్తికర్తమతము ననుసరించి సాధ్యము సాధనమునను వానికి) ప్రతీతియందుగల క్రమము బాగుగఁ గన్పడుచునే యున్నది. ఈ విషయమున భ్రాన్తియనునదియే లేదు. అందుచే నీరెంటి విషయమునను "వ్యంగ్య" మని వ్యవహరించుట కాధారమే లేదు. వాచ్యమగు వాక్యార్థమునందు సాధ్యసాధన ప్రతీతులకుఁ గ్రమము కన్పడుచుండుటచే వ్యంగవ్యవహారము లేనట్లే, యిచటఁగూడ వస్త్వలంకారములకు వ్యంగ్యవ్యవహారముండదు.

ఇట్లు క్రమము, బాగుగఁ గన్పడుచుండుటచేతనే, శ్రూయమాణములై, ధ్వనియని వ్యవహరింపఁబడుచున్న (వ్యంజకములని యనబడుచున్న) శబ్దములకును, వాని యందుండి, స్ఫోటమని పిలుపఁబడుచున్న (వ్యంగ్యము) యర్థమునకును, వ్యంగ్యవ్యంజకభావము కుదురకుండుటచే వ్యంజకత్వమను సామ్యము నాశ్రయించి (గమ్యము, గమకమునకు సమాన ధర్మముండుటచే) శబ్దార్థోభయరూపమైన కావ్యమునకు ధ్వనియను నామకరణము చేయుటయు ననుపపన్నమే. ఇచటఁగూడ వీనికి శబ్దార్థములకు, వ్యంగ్యవ్యంజకము లనఁబడు వానికిఁ గార్యకారణభావమూలమైన గమ్యగమకభావమున్నది. కార్యకారణభావ మున్నపుడెల్ల క్రమము సులక్ష్యమే. అగునపుడు, సహభావముండుట కుదురదు. సహభావము లేనపుడు, వ్యంగ్యవ్యంజకభావముండుట యుక్తిసిద్ధముకాదు. కావున వస్త్వలంకార ధ్వను లను వ్యవహారమే నిర్మూలమని తెలియవలెను.

ప్రశ్న.

విభావాదిప్రతిపాదకమగు వాక్యార్థము భాసించుకాలముననే రతి, హాసము మొదలగు స్థాయిభావములప్రతీతియును గల్గుననుట యందఱకును నిశ్చయాత్మకముగఁ దెలిసినదియే. విభావాదివాక్యార్థ ప్రతీతికిని, రత్యాదిభావ ప్రతీతికిని మధ్యవానికిఁగల కార్యకారణభావాది రూపమగు సంబంధమును స్మరించుట మొదలగు విఘ్నము లున్నవని యెవరు ననుకొనుటలేదు. రెండు ప్రతీతులకును మధ్య వ్యవధానమను నదియే లేదే.

రత్యాది ప్రతీతియే రసాది ప్రతీతియగుటచే, నచట వ్యంగ్యవ్యంజక భావము ముఖ్యార్థమునందే కుదురును. ప్రదీపఘటములకు వలె నిచటఁగూడ గమ్యగమకభావ ముపపన్నమగును. ఈ విషయమును ధ్వనికర్తయే తెల్పినాడు.

"వ్యంజకత్వ మార్గమునందన్ననో, యొక యర్థము, మఱియొక యర్థమును బ్రకాశింపఁజేయునపుడు, ప్రకాశమగు వస్తువు, తనరూపము ను బ్రకాశింపఁజేసికొనుచునే మఱియొక వస్తువునుఁగూడ ప్రకాశింపఁ జేయును- దీపమే యిందులకు దృష్టాన్తము.♦

కావ్యమునందుఁ గూడ నీక్రింది వాక్యార్థమే యుదాహరణ మగును. "లీలాకమల పత్రాణి గణయామాస పార్వతీ" ఇచట నాకారగోపనమను లక్షణముగల "యవహిత్థ" మనుభావము వ్యంగ్య ము. లీలాకమల పత్రగణనము వ్యంజకము. ఇందు వ్యంజకము భాసిం చుచునే వ్యంగ్యార్థమును భాసింపఁజేయును.

♦లక్షణావ్యాపారమునకును, వ్యంజనా వ్యాపారమునకును భేదముదెల్పు సంద ర్భమున నీవాక్యము లన్నవి. లక్షణయందు, వాచ్యార్థమే తనను లక్ష్యార్థముగ మార్చుకొనును, ఉదా:—గంగయాం ఘోషః అనునపుడు గంగాశబ్దమునకు గల ప్రవాహరూపమగు వాచ్యార్థమే, గంగాతీరరూప లక్ష్యార్థముగ మారును. లక్ష్య లక్షకములకు భేదము గన్పడదు. వ్యంజక స్థలమున నట్లుగాదు. ప్రదీపమే ఘటము గాదుగదా యని భావము.

(వ్యంగ్య వ్యంజకములు రెండును సమకాలముననే ప్రతీయమాన ములగును. ఇట్లులక్ష్యలక్షకములు విభిన్నములుగఁగన్పడవని భావము) ధ్వనికర్తయే తెల్పిన మరియొక ప్రమాణవాక్యమును గూడనిచ్చు చున్నాము. వ్యంగ్యార్థము భాసించునపుడు, వాచ్యార్థజ్ఞానము పోదు. వాచ్యార్థముతో నవినాభావము గల్గియే యది ప్రకాశించును. అందుచే నా రెంటికిని ఘటప్రదీపన్యాయ ముపపన్నమగును. ప్రదీపసాహాయ్య మున ఘటప్రతీతి కల్గినతరువాత, ప్రదీపప్రకాశము పోనట్లే, వ్యంగప్రతీ తి కాలమునందును వాచ్యార్థప్రతీతి పోదు. (అందుచే వాచ్యవ్యంగ్యము లకు నిమిత్త నిమిత్తి భావములేదని ధ్వనికర్తమతము.)

సమాధానము.

వాచ్యప్రతీయమానార్థములు క్రమముగనే భాసించునుగాని సమకాలమున భాసింపవు. వాచ్యవ్యంగములకు గమ్యగమకభావము న్నది- అను నీవిషయమును ధ్వనికర్తయు వ్యంగ్యవ్యంజక స్వరూప మును నిరూపించునపుడు తెల్పియేయున్నాడు. ఆయన తెల్పిన విషయ మునే మేమిచటఁ బై ప్రశ్నలకు సమాధానముగ నిచ్చుచున్నాము.

"విభావానుభావవ్యభిచార భావములే రసమని యొకరి మతము గాదు. అందువలననే రసాదిప్రతీతి, విభావాదిప్రతీత్యవినాభావిని యగుటచే నా రెంటికిని కార్యకారణ భావముండుటవలనఁ గ్రమముఁ గూడనున్నదని యవశ్య మంగీకరింపవలెను. అయినను ఆక్రమము చాలశీఘ్ర మైనదగుటచేఁ గన్పడదు. కావున, నలక్ష్యక్రమము లయియే, రసాదులు వ్యంగ్యములని చెప్పితిమి."

ధ్వనికర్తయే తిరిగి యిట్లుగూడఁజెప్పినాఁడు- "అందువలన నభి ధాన ప్రతీతికిని, నభిదేయ ప్రతీతికిని నిమిత్త నిమిత్తిభావ మున్నట్లే వాచ్యార్థ ప్రతీతికిని వ్యంగ్యార్థ ప్రతీతికినిఁ గూడ నిమిత్త నిమిత్తిభావ

ముండుట, నిమిత్తనిమిత్తిభావ ముండుటచే వానికిఁ గ్రమముగూడ నవశ్య ముండవలయును. కాని, పూర్వము చెప్పిన క్రమము ననుసరించి యాక్రమ మెుకచోఁ గన్పడును. మరియొకచోఁగన్పడదు"—

వాచ్యార్థమునకును వ్యంగ్యార్థమునకును ముందుఁ దెలుపనున్న రీతిని,♦ లింగలింగి భావమున్నదని సమర్థింప వచ్చును. అందుచే ధ్వని భేదములన్నియు ననుమానమునందే యన్తర్భావము నొందును. ధ్వని కంటె ననుమానము మహావిషయమగుటయు నిందులకు హేతువు "ధ్వని"కి లక్ష్యములు కాని పర్యాయోక్తము, గుణీభూతవ్యంగ్యము సమాసోక్తి మొదలగు వానియందును ననుమానము వ్యాపించి యుండును. ఇట్లు ధ్వనికి లక్ష్యములైన వానియందును, లక్ష్యములు కాని వానియందునుఁ గూడ ననుమానము వ్యాపించి యుండుటయే యనుమానమనునది ధ్వనియను దానికంటె మహావిషయమనుటకుఁ గారణమగును.

ప్రశ్న.

అనుమాన మనునది కేవలము స్వప్రయోజనకము. అనఁగా, పర్వతముపై ధూమమునుఁ జూచి యిచట నగ్నియున్నదని యెవఁడను మానించునో, యతనికే యాజ్ఞానము కల్గును. ధ్వనివిషయమున నట్లు గాదు. రచయితకంటె భిన్నుఁడైన పాఠకునకు లేక శ్రోతకుఁగూడ నీ జ్ఞానము కలుగుచున్నదిగదా! ఇట్లు ధ్వన్యనుమానములకుఁ బరస్పర ము భేదములేదా ?

సమాధానము.

సత్యమే. ధ్వనియనునది స్వప్రయోజనకము గాదు. అంత మాత్రమున మా వాదమునకు హానిలేదు. అనుమానమనునదియే

♦లింగము=హేతువు. సాధనము, లింగి–సాధ్యము.

రెండు విధములు. స్వార్థానుమానము, పరార్థానుమానము- అందు కేవలము స్వార్థానుమానమునందు వచనవ్యాపార మక్కఱలేదు. (అనఁగా శబ్దములతో రచనను జేయనక్కఱలేదు.) వచనవ్యాపార పూర్వకమగు రచన మెప్పుడున్నదో, యప్పుడే యది పరార్థానుమాన మని తెలియవలెను. పక్షసత్త్వము, సపక్షసత్త్వము, విపక్షవ్యావృత్తత్త్వము నను మూఁడు రూపములుగల లింగమును (హేతువును) శబ్దవ్యాపారపూర్వకముగఁ దెల్పుటయే పరార్థానుమానమునకు లక్షణము. ఇందువలన వచనవ్యాపారపూర్వకమగు నాఖ్యానమే (చెప్పుటయో, రచించుటయో) పరార్థానుమానమగును గాని కేవల లింగజ్ఞానము పరార్థానుమానము కాదని తెలియవలెను. తర్కశాస్త్రసంప్రదాయము దెలియనిలోక మీ విషయమును దెలిసికొనుట లేదు. అందుచే ధ్వన్యనుమానములకు భేదమును గుర్తించుటలేదు. ఇచట నీవిషయమును గుర్తింపవలయును.

తర్కశాస్త్రము ననుసరించి, అనుమానము రెండు విధములు, స్వార్థానుమానము, పరార్థానుమానము.

స్వార్థానుమానము

ఒకఁడనేక పర్యాయములు మహానసాదులయందు (వంటశాల యందు) ధూమాగ్నులు కలిసియుండుటఁ జూచి, "యత్రధూమః తత్రాగ్నిః" ఎచ్చట ధూమముండునో యచ్చట నగ్నియుండును. అని ధూమాగ్నులకు సాహచర్యనియమరూపమైన వ్యాప్తిని గ్రహించినాఁడు. అతని కా యనుభవము గల్గినదనినమాట. తరువాత నాతఁ డొక పర్వతము దగ్గఱకు వెళ్ళినాఁడు. ఈ పర్వతమున నగ్నియున్నదా? యని సందేహించుచుండఁగా ధూమమతనికిఁ గన్పడినది. ఇప్పుడు ధూమాగ్నులకుఁ గల "వ్యాప్తి" యాతనికి జ్ఞాపకము వచ్చినది.

ఇచట నీ విషయమును గుర్తింపవలయును.

"వహ్ని వ్యాప్య ధూమవా నయం పర్వతః".

అను జ్ఞానము కల్గినది. దీనినే లింగపరామర్శమని యందురు. తరువాత "పర్వతో వహ్నిమాన్" ఈ పర్వతమునం దగ్నికలదు." అను ననుమితి కల్గును. అనగా ధూమాగ్నుల భూయోదర్శనము, ధూమాగ్నులకుఁగల వ్యాప్త్యనుభవము, పర్వతమున నగ్నిని సందేహించుట, ధూమమును జూచుట, వ్యాప్తిస్మృతి, పరామర్శము, అనుమితి" అనునవి క్రమముగ నాతని మనసునఁ గల్గును. ఇది స్వార్థానుమానరీతి.

ఇఁక స్వయముగ ధూమముండుటచే నగ్ని ననుమానించి, యితరులు గూడఁ దెలిసికొనుటకై పంచావయవమగు వాక్యమును బ్రయోగించుట యనెడిది పరార్థానుమానము. పర్వతో వహ్నిమాన్=పర్వతమునం దగ్నియున్నది; ధూమవత్త్వాత్=పొగయుండుటవలన; యో యో ధూమవాన్ ససోఽగ్నిమాన్, యథామహానసః=ఎచటనెచట ధూమముండునో యచట నచట నగ్నియుండును, మహానసమునందువలె; తథాచాయం; ఇచట నట్లే ధూమమున్నది. తస్మాత్తథా=అందుచే నిచట నగ్నియున్నది. ఈ వాక్యములను బ్రయోగించుటచేత నితరునకుఁ గూడ పర్వతమున నగ్నియున్నదని తెలిసికొనును. అందుచే నిది పరార్థానుమానము ఇందు ప్రతిజ్ఞా హేతూదాహరణోపనయన నిగమనములను నైదవయవములున్నవి. పర్వతో వహ్నిమాన్=ప్రతిజ్ఞ, ధూమవత్త్వాత్=హేతువు. యో యో ధూమవాన్ ససోగ్నిమాన్ యథా మహానసః = ఉదాహరణము. తథాచాయం = ఈ పర్వతమునఁగూడ వహ్ని వ్యాప్యమగు ధూమమున్నది = ఉపనయనము తస్మాత్తథా=నిగమనము- ఇవి పంచావయవములు.

ఇందులోనే "యన్నైవంతన్నైవం యథాహ్రదః" ఎచట నిట్టి ధూమముండదో యచట నగ్నియుండదు. సరసువలె అని విరుద్ధదృష్టాన్తమును గూడఁ జెప్పుదురు.

పక్షసత్వము.

సందిగ్ధసాధ్యముపక్షము- ఎందు సాధ్యమైన యగ్నియున్నదా లేదాయని యనుమానించుచున్నామో యది పక్షము. ప్రస్తుతము పర్వతము- పక్షమైన పర్వతమునందు లింగమగు ధూమముండుట పక్ష సత్వము.

సపక్ష సత్త్వము.

నిశ్చితసాధ్యవాన్ సపక్షః- అగ్నియున్నదని నిశ్చయముగఁ దెలిసినస్థలము సపక్షము- ప్రస్తుతము మహానసము- అచట ధూమముం డుట సపక్షసత్త్వము.

విపక్ష వ్యావృత్తత్వము.

నిశ్చితసాధ్యాభావవాన్ విపక్షః- సాధ్యమైనయగ్ని యెచట లేదని నిశ్చయముగఁ దెలియునో యది విపక్షము- ప్రస్తుతము సరస్సు. అచ్చట నగ్నిలేదు. అగ్నిలేని యచట ధూమములేకుండుట విపక్షవ్యా వృత్తత్వము.

సద్ధేతువులకీ మూఁడురూపములగు లక్షణములు నుండవలయును. ఈ త్రిరూపలింగమును, శబ్దరూపమునఁ బ్రతిపాదించుట యెపుడున్నదో యపుడు పరార్థానుమానమే యగును. ఇతరులకుఁ జెప్పవలసిన యవ సరములేనపుడు శబ్దరచనమే యక్కఱలేదుగదా! కావున ధ్వనిస్థల మునఁ గూడ సాధ్యసాధనభావ మెపుడు శబ్దనిరూపితమైనదో యపుడే యది పరార్థానుమానమున నంతర్భావముఁ జెందునదనియే తెలియ వలెను. అందుచే ధ్వనిస్థలమున స్వార్థానుమానలక్షణము (స్వప్రయో జనము) లేకుండుట దోషముగాదని నిర్ణయము.

వాక్యార్థమునందంతటను సాధ్యసాధన భావము గర్భీకృతమై యుండుననియే గదా మీరుచెప్పునది. అగువో నీవాక్యార్థములయందు

సాధ్యసాధనములు రెండునున్నట్లే, దృష్టాన్తముగూడ నుండనక్కఱ లేదా? వ్యాప్తిసాధనమునకు దృష్టాన్తముగూడ నవశ్యమపేక్షణీయమే గదా? కాని ప్రస్తుతము మనము బరిశీలించిన వాక్యార్థమునందు దృష్టాన్తములు లేవే!

సమాధానము.

దృష్టాన్త మన్ని తావుల యందు నవశ్యముండవలయు నను నియమము లేదు. ఒక్కొక విషయమును సాధించుటయందొక్కొక సాధనముప్రసిద్ధమైయుండును. ప్రసిద్ధసామర్థ్యమగు నట్టిసాధనమును మనము గ్రహించి నపుడా సాధనముయొక్క సామర్థ్యమువలననే, సులభముగనే సాధ్యసిద్ధి కలుగును. అట్టి తావులందు దృష్టాన్త గ్రహణమక్కఱ లేదు. ఈవిషయమును పూర్వులు చెప్పినారు.

"తద్భావ హేతుభావౌహి దృష్టాన్తే తదవేదినః
ఖ్యాప్యేతే విదుషాం వాచ్యో హేతురేవ చ కేవలః

[తదవేదినః=సాధ్యసాధన భావము తెలియని వారికి, దృష్టాన్తే =దృష్టాన్తమును తెల్పువాక్యమునందు, తద్భావహేతు భావౌ=సాధ్యసాధన భావములు, ఖ్యాప్యేతే=తెలియఁ జేయబడుచున్నవి. విదుషాం= సాధ్యసాధన భావము తెలిసినవారికి, హేతురేవ కేవలః వాచ్యః= హేతువునొక్క దానిని మాత్రమే చెప్పనఁజాలును.

ఇంతవఱకుఁ దేలిన దేమన ?—రసవిభావాది ప్రతీతులు సమకాలికము లను భ్రమచేతనే, ధ్వనివాదులు వ్యంగ్యవ్యంజక భావము నంగీకరించినారు. వాస్తవమున రసవిభావాదులకు వ్యంగ్య వ్యంజక భావమనునది యౌపచారికమేగాని ముఖ్యముగాదు. ఈవిషయము నిక ముందుఁ గూడ నిరూపింతుము.

ఏకాదశస్కంధము

— హరిభట్టారకుఁడు —

క. ఈరీతి నురులఁ జిక్కిన
దారాపత్యములఁ జూచి తత్పతి దుఃఖా
పూరితనిజమానస సం
ప్రేరితుఁడై యిట్లు పలవరింపఁ దొడంగెన్. 207

సీ. పరమపాతివ్రత్యపావనురాలైన
భార్యయుఁ బ్రాణమై పరఁగుసుతులు
నురులచేఁ జిక్కువడున్నారు, నాకింక
నెయ్యది దిక్కు, నే నెట్లునిలుతు
నొకటి విచారింప నొక కర్మమే తెంచె
దైవికయత్నంబు దప్పదెచట
వీరలఁ బాసి నే ధీరతనెట్లుందు
దిగనాడి చనుచున్న దిటుకుటుంబ

గీ. మనుచు బెగ్గిలి విరహాకులాత్ముఁడగుచు
బెక్కువిధముల విలపించి బీరముడిగి
పాయరానట్టి కూరిమిఁ బాయలేక
తగులువడె నందుఁ బతగంబుఁ దత్తరమున. 208

క. తగిలిన పతగంబుల నా
యగచరుఁడు వధించి చిక్కమం దిడుకొని, వాఁ
డగణిత హర్షసముజ్జ్వలుఁ
డగుచుం జనె నిలయమునకు యదువంశనిధీ. 209

క. ఈరీతి మోహవశమున
దారాపత్యాదులందుఁ దత్పరుఁడై, స
ర్వారంభ హీనుఁడగుచును
జేపువ నరకంబులందుఁ జెందునరుండున్. 210

క. ఏనరుఁడైననుఁ గానీ
మానవలోకంబుఁ బొంది మతిమంతుండై
శ్రీనాథుని మదిఁ దలఁపని
యానరుఁ డారూఢపతనుఁ డనఁగాఁ బరఁగున్. 211

ఆ. పట్టె డంతయైనఁ బరిపూర్ణమైనను
రుచివిహీనమైన రుచ్యమైన
కణఁకఁ గోర్కిలేక గ్రాసంబువచ్చిన
నజగరంబుమాడ్కి నందవలయు 212

గీ. జీవనంబుగల్గి చేవ మీఱినవేళఁ
బూని జీవనంబు లేనివేళ
నుబ్బుస్రుక్కు లేక యుండంగవలయును
సాగరంబుమాడ్కి యోగయుతుఁడు 213

క. శలభము సంతత దీప
జ్వాలనంబున సమయునట్లు వామాక్షులయు
జ్జ్వల భూషాంబర వాంఛా
కలితుండగు నరుఁడు వొందు ఘననరకంబుల్. 214

క. జవమునఁ దుమ్మెద పుష్పా
సవపానము సేయురీతి శాస్త్రాంతర సం
భవ సారములను మునిపుం
గవుఁ డాచరణంబుసేయఁ గల్గును సుఖముల్. 215

క. దారువినిర్మితకాంతా
కారములును ముట్టెనేని ఘనుఁడగు యతి తా
నేరుపు చెడి బద్ధుండగు
గారవమునఁ గరిణిఁజేరు కరిచందమునన్. 216

క. అధికానవసంగ్రహమున
మధుమక్షిక మడియుకరణి మహిలో యతి దు
ర్విధమున బిక్షాసంగ్రహ
మథమంబుగఁ జేసెనేని హతపుణ్యుఁడగున్. 217

ఆ. జనులచేత దుఃఖసంచితంబై యుప
భోగములకు రాక పోవుధనము
కూర్చి జుంటియీఁగ కూర్చు తేనెయమాడ్కి
పాలుపుమీఁటి యన్యభోగ్యమగును. 218

క. నెలకొన్న వేడ్క యతి రా
మలగీతము వినఁగవలదు మాటికి, వినిన
దలఁపెక్కు బుష్యశృంగుని
వలెఁ దద్గతహృదయుఁ డగుచు వర్తన విడుచున్. 219

క. గీతము చెవులకు సోకిన
చాతురిఁ దనుమఱచి మృగము సమసినకరణిన్
గీతము విని యతి తద్వశుఁ
డై తా సుజ్ఞాన మూడిగి హతుఁడగు నధిపా. 220

క. రసమోహితులై మర్త్యులు
రసనాదోషంబువలన రాయిడి పడుచున్
దెసచెడి మీనంబులక్రియ
నసమాంతక పాశబద్ధులగుదురు దఱచై. 221

క. అనయము జిహ్వాచాపల
మున నింద్రియజయములేక ముక్తికిఁ బదిలం
బున జనెడి మార్గమెఱుఁగక
మనుజుఁడు సమవర్తిలోక మందువసించున్. 222

క. జిహ్వాచాపలసహితుఁడు
బహ్వాశాకలితుఁడగుచుఁ బతితుండగు, నా
జిహ్వాచాపల రహితుఁడు
బహ్వామరసమేతుఁడగుచు వడిఁ జను దివికిన్. 223

సీ. నెఱి విదేహమహావనీపురమునఁ రాజ
వీథిఁబింగళ యను వేశ్య గలదు
తన్మూలమునఁ గొంత తత్త్వమే నెఱిఁగితి
నా కథావృత్తాంత మాదినుండి
విస్తరంబుగ నీకు వివరించి చెప్పెద
విను మాదరంబున విమలచరిత
యా వేశ్య యొకనాఁడు భావంబులో నర్థ
సంగ్రహార్థం బాత్మసఖుని మొఱఁగి

గీ. గరిమఁ గూరిమిసల్పు వాక్యములచేత
రాకపోకల వచ్చువారల మనంబు
లందు మన్మథభావంబు లాదుకొనఁగ
రమణ వర్తించె నిజమందిరంబునందు. 224

క. ధనమిచ్చువానిఁ బిలిచెద
నని రాత్రిట నిద్రమాని యా మానిని వీ
థినిఁ దిరుగాడఁగ దన్మన
మున నొక నిర్వేద మొదవె ముక్తిప్రదమై. 225

వ. ఇవ్విధమున నిద్రాసుఖము పరిత్యజించి విత్తాశాపరవశయై నిశా సమయంబున రాజమార్గంబునఁ దిరుగాడుచు నధికశ్రమంబు నొందిన యా వేశ్యాలలామ మానసంబున నిర్వేదంబు జనియించిన నాత్మలో నిట్లనియె. 226

క. రతిపతితోడుత సరియై
రతిసేయఁగ నేర్పుగలిగి ప్రబలుండగు నా
పతిఁ గాదని, పరపురుషునిఁ
బతిగా మతిఁగోరు నాకుఁ బాపంబొదవెన్. 227

సీ. సర్వలోకేశుని సచ్చిదాకారుని
వాసుదేవుని భక్తవనజమిత్రుఁ
జింతింపనొల్లక చింతాశతంబుచే
స్రుక్కి విత్తాశచే నుక్కుమిగిలి
చర్మాస్థిరక్త మాంసావృతంబై నట్టి
కష్టదేహంబు విక్రియముసేసి
ధనసంగ్రహము సేయ మనమున నూహించి
వీథులఁ దిరుగాడి వెఱ్ఱినైతి

గీ. ననుచుఁ బింగళ రోసి, విత్తాశ మాని
హరిఁ బరేశునిఁ జిత్తాబ్జమందునిలిపి
చారుపుష్పాభినిర్మిత శయ్యమీఁద
బ్రియునితోఁ గూడ నిద్రించెఁ బ్రేమతోడ. 228

మ. గురుసంసారమహార్ణవాంతరనిమగ్నుండై, దురాశాపరం
పరచే నష్టవిలోచనుండగుచు, నాపత్పంకసంలిప్తుఁడై
వరుసన్ గాలమహాహిజిహ్వాతుదపై వర్తించు నీ జీవునిన్
హరిదక్కన్ బరులెవ్వ రోపుదురు సత్యాచార రక్షింపఁగన్. 220

సీ. దేహంబు నిజమని తెలివితోఁ జూచిన
బుద్బుదంబులరీతిఁ బోవునడఁగి
విత్తంబు నిజమని వీక్షింప నదిమోహ
జనకమై తొలఁగును దనకురాక

రూపంబు నిజమని రూఢితోఁ గొనియాడ
ఘనజరాపంచాస్య బాధితంబు
సంపద నిజముగాఁ జర్చించిపలికిన
మెఱుపుచందంబున మెఱసిపోవు

గీ. అరయఁ గాంతాత్మసంజాతులవ్వారు
పూర్వకర్మంబు లనుభవంబునకు రాక
మాననేరవు గాన నీ మమత విడిచి
చింత సేయంగవలయు లక్ష్మీశపదము. 230

క. కురరంబొక్కటి మాంసము
కరమునఁ గొని మింటినెగయఁగాఁ జూచి మదో
త్కరమై పతంగసంఘ
మ్మతిముఱిఁ దన్మాంసమునకు నరిగినపిదపన్. 231

గీ. బలిమితోడ మింటఁ బఱదెంచుపక్షుల
నీక్షసేసి మోహమెల్లమాని
మాంసమూడఁ దన్ని మది వాంఛసేయక
కురర మరిగె నెలవుగూఁటికడకు, 232

క. ఆకురరముచందంబున
శ్రీకాంతలయందు వాంఛసేయక, ప్రాప్తం
బే కొలఁది నా విధంబునఁ
బోకడఁ గని నరుఁడు దృప్తిఁబొందఁగ వలయున్. 233

క. మానము నవమానము సరి
గా నూహయొనర్చి యేను గతకలుషుఁడనై
పూనిక నాత్మారాముఁడ
నై నయమున సంచరింతు నర్భకుపగిదిన్. 234

సీ. ఒకనాఁడు ధరణిలో నొక విప్రకన్యక
కౌతుకంబున నింటి కావలుండి
బంధువు లేతేర భక్తితో వారల
కతిముదంబునఁ బాద్య మర్ఘ్య మొసఁగి
తద్భోజనార్థమై ♦ తతి రాజనంబులు
వరుస దంపఁగ శంఖవలయపంక్తి
ఘల్లుఘల్లని మ్రోయఁ గడుసిగ్గువడిఁ జేత
నొకటి నిల్పఁగఁ బైచియున్నదాని

గీ. వరుసతో నొక్కటొకటి పోవంగఁజేసి
యంత నొరయిక లేనిచో నారవంబు
లణఁగిపోయిన సంతోషమగ్గలింప
దంచె రాజనములు బాల ధన్యశీల. 235

ఆ. ఆ కుమారికంకణాళి చందంబునఁ
బెక్కుయుతులుఁగూడ బెనఁగు జగడ
మొక్కఁడైన మాట లుడిగి నిశ్చలచిత్త
సహితుఁడగుచుబొందు సత్పదంబు. 236

మ. శరకారుండు శరంబుమీఁద నిజదృక్స్వాంతంబు లేకంబుగా
నెఱి సంధించి, దదేకనిష్ఠుఁడగుచుఁ వీక్షింపుచో ముందఱఁ
దురగంబెక్కినరాజు గాంచినక్రియన్ దోరంబుగా యోగిబా
హ్యారుచిజ్ఞానము♦ మాని చేర్పవలయుఁ యజ్ఞేశుపైఁజిత్తముఁ .237

♦ తతి=ఈశబ్దమిచ్చట రహస్యము లేక యే కాంతము అనునర్థమునఁబ్రయుక్తము-
మూలములో:—

తేషామభ్యవహారార్థం శాలీన్ రహసి పార్థివ! అవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థాశ్చక్రుశ్శంఖాస్స్వనం మహత్.

♦ పాఠాంతరము—రౌతు. కాని 'రాజు' పాఠము యుక్తమని తోఁచెడిని-
మూలములో యథేషుకారో నృపతిం వ్రజంత మిషౌ గతాత్మా న దదర్శ పార్శ్వే.

క. చీమలు పెట్టిన పుట్టలఁ
బాములు సుఖయించునట్లు పరమజ్ఞానుల్
పేర్మిమంబునఁ బరగృహమున
వేమఱు సుఖయింతు రధిక విభవముతోడన్. 238

చ. అరయఁగఁ నూర్ణనాభిహృదయమ్మునఁదంతువికాన మొప్పఁగా
బరువడితో రచించి యది భగ్నము సేసి గ్రహించునట్లు, వే
మరు హరి భూతపంచకసమన్వితసృష్టి సృజించి దాని సం
హరణము సేయు నంత్యమున నక్షయరోషకషాయితాత్ముఁడై. 239

ఆ. నరుఁడు కూర్మినైన నతిరోషమున నైనఁ
జిత్త * మేమిటందుఁ జేర్చునేని
నతఁడు తత్స్వరూప మగుచుండుఁ బట్టుదా
కాంతమైన కీటకంబుకరణి. 240

వ. ఇవ్విధంబున నేను భూమివలన క్షమయును, వాయువు వలనఁ బరోప కారంబును, ఆకాశంబువలనఁగాలసృష్టగుణాసంగమంబును, జలం బువలన నిత్యశుచిత్వంబును, అనలంబువలన నిర్మలత్వంబును, నిశాక రునివలన నధికాల్పసమత్వంబును, సూర్యునివలన జీవనగ్రహణ మోక్షణంబులును, కపోతంబువలనఁబుత్రదారాదిస్నేహవిసర్జనం బును నజగరంబువలన స్వేచ్ఛాసమాగతాహారభోజనంబును, సముద్రంబువలన నుత్సాహశోషణపరిత్యాగంబును, శలభంబు వలన శక్త్యనుకూలకర్మాచరణంబును, షట్పదంబువలన సార గ్రహణ సామర్థ్యంబును, గజంబువలన కాంతావైముఖ్యంబును, జుంటీఁగవలన సంగ్రహణార్జవంబును హరిణంబువలన నిశ్చలచిత్త ప్రచారంబును, మీనంబువలన జిహ్వాజయంబును, పింగళవలన యథాలాభ సంతుష్టియును, కురరంబువలన మోహత్యాగంబును

* ఏమిటందు = ఈశబ్దము 'దేనియందైనను' అను అర్థమునఁ బ్రయుక్తము మూలములలో. 'యత్ర యత్ర మనోదేహీ ధారయేత్ సకలం ధియా స్నేహాద్ద్వేషా ద్భయాద్వాపియాతి తత్తత్స్వరూపతాం'.

రఘునాథాలోకనము

సముఖము వేంకట కృష్ణప్ప నాయకుని

రాధికాసాంత్వన పీఠిక

రాయలనాఁటి రసికత నాయకరాజులనాఁటికిఁ బరకోటి ముట్టినది, పతనోన్ముఖము నైనది. అప్పటి యాంధ్రప్రబంధములు శృంగార రసపుంజనకును గనకును బరమావధు లని చెప్పవలె అట్టివానిలో సముఖము వేంకట కృష్ణప్ప నాయకుని రాధికా సాంత్వనము నొకటి. పౌరాణికప్రతిష్ఠ గల ప్రబంధనాయికలలో రసప్రసిద్ధమైన వ్యక్తిత్వము గల వారిద్దఱే రాధిక, సత్యభామ. సముఖము కృతిలో నాయిరువురు నాయికలును గలరు. రాధికది ప్రధాన భూమిక. సత్యభామ సవతి. రాయల నాఁటి ప్రబంధరాధిక స్వీయ. సత్యభామ సరేసరి; ఎప్పుడును ఖండిత నాయికయే. అస లామె ఖండిత కాకున్నచో సాగనే లేదు. కాని దక్షిణాంధ్ర కవుల చేతిలోఁ బడఁగానే వారి వాలకములు మాఱినవి. నాటకములలో సత్యభామకును ప్రబంధములలో రాధకును ప్రాధాన్యము హెచ్చినది. రాధ పరకీయయు నైనది. పైఁగా సత్యభామ ఖండిత నాయికాత్వము నామెకు సంక్రమించినది. సంప్రదాయ సహజముగాఁ బ్రేమాభిరామములు గావలసిన యా నాయికల యాకృతు లప్పటి కృతులలోఁ గామక్రీడాభిరామము లైపోయినవి. అయినను సభిరమ్యత యన్న దొకటి మిగిలియున్నది కనుకనే వాని కావ్యత్వమున కింత నిలుకడ గలిగినది.

మన కిప్పు డుపలభ్యము లగు రాధికాసాంత్వనములు రెండు. సముఖము కృతి యొకటి, ముద్దుపళని దొకటి. ఇరువురి కవితలకును బోలిక లిసుగుపాలుగుగా నున్నవి. పద్యములఱువది పైచిలుకు రెండింట యథాతథముగా నున్నవి.

సముఖము క్రీ. శ. 1704-1731 సం॥ ల మధ్య మధుర నేలిన విజయరంగ చొక్కనాథనాయకుని ముఖ్యసామాజికుఁడు. ముద్దుపళని క్రీ.శ. 1741-1764 సం॥ల మధ్య తంజావూరు నేలిన మహారాష్ట్ర ప్రభువు ప్రతాప సింహుని నాస్థానిని. విజయరంగని రాజ్య కాలముననే వేంకట కృష్ణప్ప వృద్ధుఁడై యుండెనను యూహకు నుపాధి గలదు. (చూ. ఆం. సా! పరి ప్రచురణ వచన జైమిని భారతమునకు జయంతి రామయ్యగారి భూమిక) ఎంతకాదన్నను నిరువురకును బది పదునైదేండ్లైన నంతర ముండి యుండును. అదియుఁగాక యాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తునఁగల సముఖము కృతి తాళపత్త్రప్రతిచివర, 'కీలక నామ సంవత్సర మార్గశీర్ష బహుళషష్ఠి శుక్రవారమునాఁడు బాగూరు రంగశాయికొమార్త అమ్మికి తంజావూరుకవి వేంకటస్వామినాయఁడు రాధికా సాంత్వనము సర్వము స్వహస్తలిఖితముగా నిచ్చినది', యని గలదు. ఆ కీలకనామ సంవత్సరము క్రీ.శ.1728 గా గుర్తింపబడినది. అది 1788 యైనను గావచ్చును. కాని యట్లయినచోఁ బ్రతాపసింహుని కాలమున ననఁగా నంతకు (1788 నాఁటికి) అధమ పక్ష మిరువదినాలు గేండ్లకు (1764 నకు) బూర్వమే రచింపబడియుండు ముద్దుపళని కృతిని గాదని, లేఖకుఁడు వేంకటస్వామి యా రంగశాయి కొమార్త మెవర్తకో సముఖముకృతికిఁ బ్రతి వ్రాసి యీయవలసిన యగత్య మేమి? మీఁదుమిక్కిలి నాయఁ స్వామియుఁ దంజావూరు కవియే యఁట. మఱి తల్లిపుట్టుక మేనమామ యెఱుఁగకుండునా? కాఁబట్టి యా కీలక 1728 యని నిశ్చయించుటయే సమంజసము. అది విజయరంగని రాజ్యపాలన కాలమునఁ బడినది. అప్పటికప్పుడే సముఖముకృతి ప్రతిష్ఠ తంజావూరునకును బ్రాకిన దన్నమాట దానికి రంగశాయికొమార్త తంజావూరు కవిచేఁ బ్రతివ్రాయించు కొనుటయే తార్కాణ. సముఖము రాధికాసాంత్వనము విజయరంగని పరిపాలన

కాలముననే రచింపఁ బడె ననుట కందలి, 'ఇది శ్రీ పాండ్య మండలాధీశ్వర — శ్రీవిజయరంగ చొక్కనాథ మహీనాథ కరుణా కటాక్ష సంపాదిత...' అను నాశ్వాసాంత గద్యయే ప్రబలాధారము. అసలు సముఖము గ్రంథరచన మంతయు విజయరంగని రాజ్యకాలముననే సాగినది. అతని ప్రతి గ్రంథాంతగద్యలోను విజయరంగని పేరు కనిపించును. ఆ గద్యయు నన్నింట నొక్క తీరుగనే యున్నది.

ఇఁక నీ రాధికా సాంత్వనము సముఖము కృతమే యనుట కాధారములు: సమకాలికుఁడైన కవి యొకఁడు ప్రతి వ్రాయుట, గ్రంథావతారికలోని

'తెలియ నభీష్టమిమ్మనుచు వేంకటకృష్ణ నృపాలశేఖరుం
డిల రసికావతంసులకు హృద్యముగా మృదుమాధురీరసా
కలిత చమత్క్రియాకలన కల్పనగా రచియింపనొప్పు ని
శ్చలమగు రాధికారమణి సాంత్వనమున్ గృతి సల్పు మం చనెన్.'

అను పద్యమును, అహల్యా సంక్రందనము నందును నిందును నచ్చముగా నొక్కతీరుగ నున్న గ్రంథాంత మందలి కృతిపతి (శ్రీరంగపతి) ప్రశంసా పద్యములుమూఁడు, నాగ్రంథమధ్యముననే నాయికా నాయకుల సమాగమ సందర్భమున నున్న పద్యములు మఱి మూఁడు నొకగద్యయును (చూ, రా. సాం. సంఖ్య వరుసగా 114 నుండి 120 వ పద్యము వఱకు)

ఏమైననేమి, ముద్దుపళని కృతి ముద్రితమై ప్రసిద్ధి కెక్కినది. సముఖము కృతి ముందు పుట్టినను మూలఁబడినది. కాని యతని కవితా నవనీతాస్వాదన ఫలము మనకు ముద్రిత గ్రంథమునుండి ముట్టనే ముట్టినది. అయినను నీకృతిని బ్రచురింపవలసిన యావశ్యకతయుఁగలదు. నిలుకడ మీఁద నైనను నిజము తేలవలెను గదా! సముఖమువాని కృతిలో సరసముగాఁ గనిపించిన ప్రతిపద్యమును సంగ్రహించినది ముద్దుపళని. అతని గ్రంథమున నున్నవే నూట యిఱువది గద్యపద్య

ములు. గద్యములు పోను నూటరెండు మాత్రమే పద్యములు. అందులో నలువది మక్కికి మక్కిగా గ్రహించినది. (ఆపద్యములన్నియు గ్రంథమున కనుబంధమైన అకారాది పద్యసూచికలోఁ జుక్కగుర్తులతోఁ జూపించి యుంటిని) ముఖ్యముగా ముద్దుపళని కృతి మూఁడవ యాశ్వాసమున నీ యుద్యమ మెక్కువ. అదియే కథయొక్క కండపట్టు—చిలుక రాయబారము, నాయికా నాయకుల విరహము, తత్సమాగమము- అంతేకాక పద్యపాద, పదబంధముల తార్పును, భావముల మాఱుమనువులు నిట్టి యలఁతి యలఁతి మార్పులతో మఱి కొన్నింటికి ఛాయలు గల్పించినది.

ఉదా :

1. కొసరుపల్కులఁ బన్ని గోటికత్తులఁ జిమ్మి
కాసెలోఁ జెయివేసి కదియఁదీసి.
కన్గాతు లాగించి కౌఁగిట బిగియించి
సరిబిత్తరుల నొత్తి సాగనెత్తి
కల్లంబునకు వచ్చి కలికి యౌనని మెచ్చి
మెఱుఁగుఁజెక్కిలి కొట్టి కురులు పట్టి,
తొడకంబముల నాని తోఁపునూపుల బూని
సందు సేసుక నొక్కి చాలఁ దక్కి
యదలుపులఁ బొగడికలు నెయ్యంపుఁ దిట్లు
గళరవంబులు దుడుకులఁ జెలఁగ సత్య
మాధవుండును గడిదేఱి మరునిసాము,
చేసి చెలరేఁగి నెఱవాయిఁ జెంది మఱియు—29. (సముఖముకృతి)

'ఆలమి కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి యల్లందులకుఁ జొచ్చి
కాసెలోఁ జెయి వేయు కౌశలంబు,
నుబికి పెందొడ లెత్తి యొడలు ఝుమ్మన హత్తి
హిత వొప్ప నెదురొత్తు లిచ్చుపైపు,
తళుకు లేఁ గవఁ దగ్గి తమి యుప్పతిల నొగ్గి
ధేనుకబంధంబు నానుజాతి,
చివచివఁ బై నెక్కి రవళి హెచ్చఁగ నిక్కి
పుంభావ మొనరింపఁ బూను సొగసు,

తరువుఁ జుట్టిన లతకూన తారుపు మీఱి,
తనువు తనువునఁ బెనఁగొన నవ్వు దేరి,
వలపుతో నాగబంధంబు సలుపుదారి
దానికే కాని మఱిదేనికైనఁ గలదె'-III 117 (ముద్దుపళనికృతి)

ఇట సందర్భము నాయికా నాయకుల సంభోగ సంరంభము, రతిబంధముల వర్ణన కొంత శాస్త్రప్రకారముగా జేసినది పళని. సముఖము వృత్తిచే దండనాథుఁడగుటచేఁ గాఁబోలు కర్ణాతు,కల్లము సరిబిత్తరమునను మల్లబంధ విశేషములనే సందర్భసుందరముగా ననుసంధించినాఁడిచ్చట.పళని పద్యములో. 'నల్లందులకు జొచ్చి' యను ప్రయోగము ససారస్యమే గాని యదియు నాయకు నుచ్ఛిష్టమే. (చూ. స. రా సా. 117).

2. 'కాంత లిట్టుల రా నీక అంతు సేయ
నీటిచిమ్ముల కళుకక నిలుచు గంధ
సింధురం బన నిలఁబడి శ్రీధరుండు
పలికె వారలఁ గని నయభయము లమర'-(106 స-రా॥ సా॥)
'చెలిచెలు లిట్లు చేరి...రవ్వలిడఁగాఁగని శ్రీహరి యాకెఁపోటుల
గలఁగని గంధసింధుర మనంగఁ దొలంగక నిల్చి యి ట్లనున్.'
—(ము ప-రా. సా॥ IV 16)

ఇందు ఛందస్సు మాఱినది గాని గంధ సింధుర మట్లనే యున్నది

3. సుదతి యిసుమంత కడకంటఁ జూచినంత
నింత అంతలు సేతురా యింతులార
మీరు నా మాఱు పదముల మీఁద వ్రాలి
కలయఁ గలయించి సుకృతంబు గట్టుకొనరె స-రా॥ సా॥ 107
సుదతి యిసుమంత కడకంటఁ జూచినంత
నింత అంతులు చేతురా యింతులార
ఆలుక దీఱంగ దొరసాని కమరఁ బలికి
చెలిమి యొనరించి సుకృతంబుఁ జెందుఁ డనిన'
(ము-ప- రా॥ సా॥ IV 17)

ఇందు పూర్వార్థము లోకటే మోస్తరు. ఉత్తరార్థమున నున్న సముఖ స్వారస్యము పళనిపద్యమునకు రాలేదు.

4. ఇందు బింబాస్య నవ్వుల కెంచి చూడఁ
జంద్రకిరణవిలాసంబు సహజ మయ్యె.
నింతినునుగప్పుకొప్పున కెంచి చూడఁ
జంద్రకిరణ విలాసంబు సహజ మయ్యె—(స. రా॥ సా॥ 97)
'ఇందుబింబాస్య చిఱునవ్వు కెంచి చూడఁ
జంద్రకిరణ విలాసంబు సహజ మయ్యె
నింతినునుగొప్పుకప్పున కెంచి చూడఁ
గాలమేఘంబు సరిసాటి గాదనంగ- (ము-ప-రా॥ సా॥ III 153)

ఇట పళని పద్యమున నాలవ పాదము పూర్తిగా మాఱిపోయినది. ఆమెకు సముఖము పద్యములోని సభంగ శ్లేష యర్థము కాలేదేమో! ముద్దుపళనిగ్రంథము ముద్రిత ప్రతులు మఱి రెండిటఁ బై పద్యపు టుత్తరార్థమునకు మాత్రము 'తీవబోడి కనుల తీ రెంచి చూచిన, జలజపత్రవితతి సమము గాదు'అను పాఠాంతరము గన్పించుచున్నది. కాని యది యొక దోపుడుపుల్ల. పద్యపూర్వార్థము తేటగీతిలో నున్నది. పాఠాంతర మాటవెలఁది. కావున నది యపరిగ్రాహ్యము.

5. ఆపుడు వచ్చుట రాధ కంసారిరాక
చిలుక చే విని తన వద్ది చెలులఁ బిలిచి
వెన్నుఁ డిట కేఁగుదెంచిన విడువ వలదు
వాకిటనె నిల్పుఁ డని చెప్పి పరిచె నంత—స. రా॥ సా॥ 111

ఇటులఁ జనుదెంచు హరిరాక యెఱిఁగి చిలుక
చెప్ప విని రాధ తన యొద్ది చెలులఁ బిలిచి
శౌరి యిట వచ్చె నని నింటి సరగ వాని (మీరలతని-పా)
విడక నిల్పుఁడు మోమోట మిడక యుండె—
ము. ప- రా. సా. IV -5

6 ఇటుల నాడిన మాటల కిముడఁ బలికి
రాజసము మీఱఁగా యదురాజమౌళి
బలిమి జాలుముల సందడుల్ దొలఁగఁ దోచి
చొరవఁ జేసుక లోపలఁ జొచ్చు వేళ—స. రా॥ సా॥ 104.

అను సఖీమణి వాక్యము లాలకించి
బలిమి జాలుములు విలసిల్ల బలసి చొరవఁ
జేసి చూచెద ననుచు నా శ్రీధరుండు
తీవి చెలగంగ లోఁజొచ్చి పోవఁ గాంచి — ము. ప. రా॥ సా॥
IV 13.

7. ఈ వైన మానాఁటి కెటు పోయెనో యని
చెప్పి కరంబులు విప్పువారు — స. రా॥ సా॥ 109
ఈ బుద్ధి యానాఁడె యెందుఁ బోయె నటంచు
విడనాడి చేతులు విచ్చె నొకతె — ము. ప. రా॥ సా॥ IV 18

పై యుదాహరణములలో నాఁడాఁడ మాటలే మార్చినవి కాని భావముల బండారము బయటపడుచునే యున్నది. 'ఈవైన'మిత్యాది స్థలములలో మూలగ్రంథము సొగసులు కొన్ని ముద్దుపళని గ్రంథమునకు రాలేదు. ఇక్కడే మఱొక్క మాట; ఆమె వెలిదెండ్ల, శేషము వేంకటపతులను గూడ పలుకరింపక విడువ లేదు. (చల్లకు వచ్చి ముంత దాఁచ నేల యని కాఁబోలు). ఇఁక సముఖములో రాయబార మెందులకు? వెంకటకృష్ణప్పయుఁ గవిత్వమున శేషముతో వియ్యమందినవాఁడే. అసలు వారిరువురు నాప్తసఖులు (చూ. అహల్యాసంక్రందనము-అవతారిక). ఆ వియ్య మహల్యాసంక్రందనమున నెక్కువ. రాధికాసాంత్వనమున నొక్కపోకడ.

తడవుఁ జూచిన దృష్టి తాఁకునో యని వాని
నును మోముఁ గనులారఁ గనఁగ నైతి
గబ్బి గుబ్బలు సోఁకఁ గందునో యని వానిఁ
గలసి నా మనసారఁ గలయ నైతి — స రా॥ సా॥ 12
తడవు చూచిన దృష్టి తాఁకు నంచని వాని
సొగ సెల్లఁ దప్పక చూడ వెఱతు
మెఱన గుబ్బ లదిమి గ్రుమ్మినఁ గందు నని వాని
లేఁత మేనును గాఁగిలింప వెఱతు — తా. శ — IV — 42
(మా. ము. ప — రా॥ సా॥ II—116 కూడ—తిమ్మన కృత్యనుకృతులును గలవు. అవి స్థలాంతరమునఁ జూపఁబడినవి).

అన్నట్లు తాళ్ళపాక తిమ్మక్క యొకమూఁడు ముక్కలు వ్రాఁడుకొన్నాఁ డని యామధ్య నొక యమ్మక్కగారు చేమకూర నెత్తిపై నొక యభాండ మెత్తినారు; అది యొక మిషగాఁ బురుషకవుల నెల్లఁ దూర్పారఁబట్టినారు. మఱి దీని కేమందురో? దానిమాట కేమిగాని, సముఖము వాని కృతి నెంత యనుకరించినను ముద్దుపళని కృతికి దాని ప్రత్యేకత దానికున్నది. ఆమె తక్కువ తిన్నదామఱి? ప్రతాపసింహుని ప్రాపకమున శృంగారరసపు సరిహద్దులు చూచినది, కవితా భరత గంధర్వాది కళల కిటుకులు కనుఁగొన్నది. శతపద్యపరిమితమైన సముఖము కృతిని గ్రహించి, కించిదూనముగా నాలుగుపందల గ్రంథమును దయారుచేసినది. తప్పక తదుపజ్ఞమైన గ్రంథమును రసికప్రశంసనీయమే. సముఖము గ్రంథములోనప్పుడే 'యిళ' సుద్దికొద్దిగాఁ బుట్టియున్నను నా ప్రతినాయిక పాత్రీకరణమునఁ జిత్రలేఖనపుఁ జమకుల నతిమాత్రమనోజ్ఞముగాఁ బ్రదర్శించినది పళని. సముఖముకంటె నెక్కువగా శృంగారరస రహస్యముల నూదంటు పసితనమునఁ దిమ్మనగారి యొరవడిని, పలుకుఁబళ్ళ మెలఁకువలలోఁ జేమకూరపాకమును సమర్థించినది. నాఁటికవుల కది యొక పరిపాటి.

సముఖము కృతి యేకాశ్వాస ప్రబంధము. కవి దీనినిఁ జాటు ప్రబంధమని పేర్కొనినాఁడు. గ్రంథాంతగద్యలో. పూర్వలాక్షణికు లుదాహరణ ముక్తకాది కావ్యభేద ములనే కాని యిట్టినిబద్ధకావ్యములను జాటుప్రబంధములుగాఁ బేర్కొనలేదు. కాని చాటుశబ్దమునకుఁ బ్రియోక్తి యను నర్థముండుట చేతనో, ప్రబంధప్రక్రియ కంగభూతములగు నష్టాదశవర్ణనలిందు పరిహరింపఁబడుటచేతనో, అపగతసర్గ ముపకావ్య మను నాలంకారిక వచనముండుటచేతనో రసికప్రియము, రసప్రధానము, నేకాశ్వాసము నగు నీప్రబంధము చాటుప్రబంధమైనది.

కవి దృష్టిలో. అంతకుముందు నాఁటి విజయరాఘవ నాయకాదులును దమ యక్షగాన నాటకములను జాటుకావ్యము లని పేర్కొనుటయు నట్టి దృష్టితోనే యనుకొందును. వెనుకటికి శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరులు దీని నేకాశ్వాస క్షుద్రప్రబంధ మనిరి. కాని యందు నిరసన లేదనుకొందును. కావ్యాలంకారసంగ్రహకర్త చాటుప్రబంధముల నుదాహరించినచోట క్షుద్రప్రబంధము లను బర్యాయముగా వాడెను. క్షుద్రశబ్ద మిట నల్పార్థమునఁ బ్రయుక్తము. శృంగారము నరిగించుకోలేని వారి కెవరికో యన్యార్థమున నిది క్షుద్రప్రబంధ మనిపింపవచ్చును. కాని దీనిని జాటుప్రబంధమనుటయే సమంజసము.

ఇందు సుప్రసిద్ధము సువిశాలము నైన రాధాకృష్ణుల ప్రణయేతిహాసమున నేకదేశమగు ఘట్టమును గ్రహించినాఁడు కవి- రాధ సాక్షీయగాఁ జెప్పఁబడకపోయినను అత్తవాని పేర్కొనఁబడినది. సత్యభామయే ప్రతినాయికయైనను నామె పాత్ర రూపుకట్టలేదు. ఆమె ప్రత్యేకతయు రాధికనే యాశ్రయించినది. ఆ సందర్భమునఁ దమ్మనగారి పోకడలు బోలెడనుకరింపఁబడినవి.

ఉదా :—

1. 'అమ్మా రేమని చెప్పుదు — పారిజాత॥ I–75
'తెఱవా రేమని చెప్పుదు — రా॥ సా॥ 26
2. ఏమేమీ కలహాశనుండచటికై యేతెంచి
యిట్లాడెనా - పారి॥ I–82
'ఏమేమీ వెఱపింత లేకనె భళా హేమాంగి
యిట్లాడెనా—రాధి॥ 33
3. 'మాసిన చీరఁగట్టుకొని ...' పారి॥ I–99
'జడవేఁగ వదలించి...' రాధి॥ 77
4. వెడ వెడఁ గన్నుమూయుఁ గనువిచ్చు...పారి॥ I–101
'ఊలుకను వెచ్చనూర్పుఁగడు నుస్సురనుఁ... రాధి॥ 7[illegible],

ఇఁకఁ 'వికస్వరంబు'తో నేడ్చుట, "రాయను వింతపుట్టినదిరాయను" నిట్టివి సర్వప్రబంధసామాన్యములైనవే యిందునుగలవు. రాధయుఁ "జిలువకోమలి"యైనది. సవతి "నరకాలఁ బెట్టి నేలరాయకున్నను నా పేరు రాధగాదు" అని ప్రతినఁ బట్టినది. అయినను ముక్కుతిమ్మన, ముద్దుపళనుల నాయికలవలె నాయకునిపై నెడమకాలి నెత్తలేదు. మఱియు గతానుగతికమగు ప్రబంధధోరణికి నీకావ్యమునకు నొక యంతరము గలదు. ఆవర్ణనల యూర్ణనాభస్వభావముగాని, యనుప్రాసల యట్టహాసములుగాని యిందులేవు. పురవర్ణనాదులులేవు సరికదా విరహావర్ణనల సందర్భమునను జంద్రోపాలంభాదులు పరిహరింపఁబడినవి. కాని, చేసినతప్పు చెప్పకతప్పదు, చేయరాని వర్ణనయొకటి చేసినాఁడు కవి, అదియు సుదీర్ఘముగా—రెండుసీసములు (98 & 99). అందు "శృంగార యౌవనశ్రీరాబ్ధినడుమను"అను పద్యము ముద్దుపళని గ్రంథముద్రిత ప్రతులలోఁ గొన్నిటనున్నది, కొన్నిటలేదు. రెండవపద్యమెందునులేదు. దీనినిఁబట్టిచూడఁగా, పళని యాపద్యములఁ బరిహరించెననియే తోఁచుచున్నది. అది యథార్థమేయైనచో, గ్రుడ్డిలోమెల్ల, ఆమె యుచితజ్ఞత కది కొంత యూపిరి. అసలు విజయనగర ప్రబంధములందు విప్రలంభశృంగారము, దక్షిణాంధ్రప్రబంధములందు సంభోగశృంగారమును ప్రాచుర్యము వహించినవి. అది యుగధర్మము.

సముఖముది జాతీయమైన నుడిగారపు నునుపుదేఱిన రచన. అతని పలుకుఁబళ్లకుఁ గొన్నిమచ్చులు.

కనులఁ గప్పాక (23) ; దొంతర మడ్డులు (30), దురుసు పైసరములు (30), మానిసినిఁ జేసినందుకు (41), నంగనాచి (45), రుద్రాక్ష

పిల్లి (45), పాల మెఱుఁగని నిన్నటివళికె పడుచు (49.) తన్నుం దన మట్టు నెఱుఁగు (54), నమ్మినానఁ బోసికొనియె (59), పదింబదియు గాను (60), తప్పుతెంటబడు (62), వలపు వడ్డికిఁ బాఱిన్ (114).

సామెతలు :—నిన్నఁగుప్పయునేఁ డాప్లె (36), వ్రేలు వాచిన ఱోలంత పెరిఁగె ననిన, ఱోలువాచిన నది యెంతపోలు (39), అల్పునకుఁ గల్మివచ్చిన నర్ధరాత్రి, గొడుగు తెమ్మన్న కతగాను (52) కుట్టుదేలుఁ, కుట్ట కున్నఁ గుమ్మర బూచి (62), తిరిపెం బెత్తేవానికిఁ బెరుగుంగూడేమి బాస్రఁతి (64). ఎల్లవారికి శకునంబు లెఱుఁగఁ జలికి, బల్లితాఁబోయి తొట్టిలోఁబడినరీతి (72). తగిలెనా తగిలెను, తప్పెనా తప్పెను, నాతి శెట్టివాని చేతిఱాయి (59).

ఇట్టివింకనుగలవు. సాభిప్రాయములైన ప్రయోగములు నాకకొన్నికలవు.

ఉదా :— 1. శ్రీకృష్ణునిఁ దోడితెమ్మని రాధ పంపిన చిలుక పుల్లయ వేసుపరము చేసికొనివచ్చినది. తదుపమానము:—

'హారు నాదుటి కంటి మంటల నఁట బెదరి
తుర్రిల్లి రాతును బడవైచి వెళ్లివచ్చు
తీయువిలు కాని సాంబ్రాణి తేజి' (19).

2. కృష్ణుఁడు రాఁడు; రాధకుఁగూరిమిపోదు. 'అత్తకోక తొలఁగినటు' లున్నదఁట యాసందర్భము. అత్త సరుదు కోదు; సరుదుకొమ్మని యల్లుఁడు చెప్పలేఁడు (46) (ద్రావిడ భాషలో 'అత్తగారికచ్చ' యనునర్థముగల లోకోక్తి కలదఁట).

3. రాధాపదాక్రాంతుఁడైన కృష్ణు నామె యదొక గమ్మత్తుగా లేవనెత్తినదట ఆ 'యెత్తినపట్టువిడక' లేచినాఁడఁట యా రసజగత్సమ్రాట్టు (116.

ఇట్టి ప్రయోగవైచిత్రి సముఖమునకే చెల్లినది. ఆస్వా రస్యరహాస్యాభిజ్ఞత ముద్దుపళనికే చెల్లినది. సముఖము ప్రయో

గములలో నింకొక విలక్షణతయుఁగలదు. గుట్టుబొయ్యాని, చూచేను, మోవాని (మోపి+అని), నడిచే, నవ్వేటి, చేసుక, వద్ది మొదలగునవి. ఆప్రయోగము లాయుగ సహజములు. 'అచ్యుత' శబ్ద మొకటి సాభిసఘటితముగా నిందుఁ గన్ప ట్టుచున్నది. అదియు నాఁటి యపభ్రంశప్రయోగవిశిష్టతలలో నొకటి(చూ॰ విజయరాఘవుని రఘునాథ నాయకాభ్యుదయము'. ఆకవులకు వ్యాకరణము రాదనికాదు, వారు మహాకవులని కాదు, కాని వారికావ్యములం దప్రయత్నముగనో, యభినివేశపూర్వ కముగనో దొరలినవా ప్రయోగములు. అంతే; అదియొక విల క్షణత! సముఖము ప్రయోగములు రసాపకర్షకములు కాలే దనియే చెప్పవచ్చును.

రసికశేఖరుఁడగు విజయరంగనికొలువు దక్షిణాంధ్ర యుగ శ్రీనాథుఁడగు శేషము వేంకటపతి స్నేహము, తిమ్మన గారి యొరవడి, చేమకూర పలుకుఁబడి సముఖము నొక సరస కవిగాఁజేసినవి. రాధికాసాంత్వనము, అహల్యాసంక్రందనము మనకు దక్కినవి. ఉభయత్ర భావబాంధవ మున్నను శైలీభేద ము గన్పట్టుచున్నది. మొదటిదానిలోఁ దెలుఁగుపొలుపును, రెండవ దానిలో సంస్కృతప్రౌఢియు నెక్కువ. అహ ల్యాసంక్రందనమే యతని కవిప్రథకు మూలకందమైనను దాని కీలక మీ చిన్ని కృతి యైన రాధికాసాంత్వనమే.

ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్-
పరిశోధనశాఖ, వాల్తేరు.
1-అక్టోబరు, 1953

యస్వీ జోగారావు
(బి. యే. ఆనర్సు).

గ్రంథప్రచురణ.

ఈప్రచురణకు మూలము : ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు లోని సం. 177 రు గల తాళపత్త్రప్రతి. లేఖకుఁడు తంజాపూరికవి వేంకటస్వామి నాయకుఁడు. అతఁడు వ్రాసినది కీలక మార్గశీర్షమున. ప్రతిస్థితియు, లేఖనపైఖరియు బాగుగనే యున్నవి. కాని వ్రాఁతతప్పులు లేకపోలేదు. అవి యీ దిగువ నుదాహరింపఁబడిన ముద్దుపళని ముద్రితప్రతులచు సంప్రతించి సవరించితిని.

1. తిరుక్కుడియూరు కృష్ణారావుగారిచే—
   శ్రీధామ ముద్రాక్షరశాల ప్రచురణ– (1887 క్రీ. శ.)
2. ఎద్దనపూడి చెంచురామయ్యగారిచే—
   శ్రీ పారిజాత ముద్రాక్షరశాల మదరాసు (1908)
3. క. జి. మూర్తి, శృంగార గ్రంథమండలి,
   మచిలీ పట్టణము— [1936]
4. శ్రీ సత్యనారాయణ పబ్లిషింగ్ హౌస్,
   రాజమండ్రి — [?]
5. వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్.
   మదరాసు — (1950)

పై వానిలో 1,2 ప్రతులొక్కమాదిరిగను, 3,4 ప్రతు లొక్కమాదిరిగను నున్నవి. ముద్రితప్రతులలో నవపాఠము లున్నచోట్ల మూలప్రతిపాఠములే స్వీకరింపఁబడినవి. ముద్రిత ప్రతుల కతీతమైన చోట్ల నున్న లేఖకప్రమాదము లర్థానుగుణముగా సరిచేయఁబడినవి. పాఠాంతరములు పుటల కడుగునఁ జుక్కగుర్తులతోడను జూపఁబడినవి, గ్రంథపాతములు ముద్రితప్రతుల సాహాయ్యమునఁ గుండలీకరణములలోఁ బూరింపబడినవి.

చెన్నపుర ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమున నం R. 28 రు గల తాళపత్త్రి ప్రతి యొకటి కలదు. అదియు సముఖము రాధికాసాంత్వనమే. కాని యందలి వ్రాత యొక తీరు, తప్పులున్నవి, శైథిల్యము గలదు, గ్రంథపాతములు నెడ నెడఁ గలవు. అచ్చటనే నం 199 రు కాగితపుఁ బ్రతియు నొక్కటి కలదు; కాని దాని మాతృక పై శిథిలతాళపత్త్రి ప్రతియే. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు ప్రతియే మేల్తరమైనది.

నా కీ గ్రంథ పరిష్కరణోద్యమమునఁ దోడ్పడిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యదర్శి శ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారికిని, మేనేజరు శ్రీ వద్దిపర్తి చలపతిరావు గారికిని, దక్కిన పారిషదులకును గృతజ్ఞుఁడను.

అభినవముగ నాంధ్రరాష్ట్రప్రభుత్వశుభోదయమైనది. ఇఁక నైన నిట్టి యమూల్య గ్రంథజాలము నాంధ్రప్రజ కందిచ్చు పరిషత్తువారి పూనిక నగ్గించి, ధనాభావముచే వెనుకపడి యున్న పరిషత్తునకు శుభాక్షతలుగా విరాళముల నిచ్చి ప్రోత్సహించి, తద్గ్రంథభాండాగారమునఁ దాళపత్త్రితను కార్శ్యముతో ననూర్యంపశ్యలై పడియున్న కావ్యసుందరులను జూచుట కాంధ్రసాహిత్యసత్యవ్రతులు నోచుకొందురుగాక.

'యస్వీ'

రాధికాసాంత్వనము

సముఖము వేంకట కృష్ణప్పనాయకుఁడు.

క. శ్రీ రాధామణిలోలా
ధారాధరనీలనీల దైత్యవిఫాలా
వారిధిశయన సుశీలా
శ్రీ రాజమనోవిశాల శ్రీ గోపాలా. 1

చ. వెలయు నభీష్ట మి మ్మనుచు
వేంకటకృష్ణనృపాలశేఖరుం
డిల రసికావతంసులకు
హృద్యముగా మృదుమాధురీరసా
కలితచమత్క్రియాకలన
గల్పనగా రచియింప నొప్పు ని
శ్చలమగు రాధికారమణి
సాంత్వనముం గృతి సల్పుమం చనెఁ. 2

గీ. అవధరింపుము స్వామి దివ్యగుణభూమి
యని పరీక్షిన్మహారాజుఁ గని శుకుండు
వినయసంభ్రమభయభక్తు లినుమడింప
నవలి వృత్తాంత మి ట్లని యానతిచ్చె. 3

క. ఇంబై వనరుహజావా
సంబై ద్విజరాజవైశ్యజననివహంబై
డంబై తగు బహుబలసే
వ్యంబై ద్వారకపురంబు హరిధామంబై. 4

గీ. అచట నెప్పుడుఁ గాపుర మై వసించు
దేవదేవుండు శ్రీకృష్ణదేవుఁ డగుచు
రాధికాసత్యభామలు రాజసమునఁ
బ్రేమఁ గొలువంగ జగదభిరాముఁ డగుచు. 5

గీ. ఇట్టు లుండంగ నత్తఱి హా రేగుదెంచి
దేవకితనయు సత్యాను భావ మలరఁ
దోడుకొని పోవ వారలఁ ద్రోవఁ బనిచి
రాధ తన కేళికామందిరమ్ముఁ జేరి. 6

వ. చిలుకం గని

క. అచ్చట నడిచే వింతలు
ముచ్చట లెల్లయును దెలిసి ముద్దులు గులుకన్
అచ్చ్యుతుని దోడి తెమ్మని
య చ్చిలుకను బనిచి రాధ యులమటపడఁగన్. 8

చ. చిలుకవజీరుఁ డత్తఱిని
జిందఱ వందఱ సేతు నంచు నా
చిలుకలకొల్కిపై, గదిసి
చివ్వల రవ్వ లిడంగ జాతిపెం
◆జిలుకులకోరికోల లటు
చెండెను దుర్మదనారి మ్రోయఁగాఁ
గలికి మెఱుంగుగుబ్బలను
ఖంగు ఖణేలు ఖచిక్కు రింగనన్. 9

క. ఇ ట్లేసిన మది ఝుల్లనఁ
బ స్లెల్లను సడలి రాధ భయ మందుచుఁ దా
నిట్లని పలుకఁ దొడంగెన్
◆బొట్లంబై చుట్టునుండు పొలఁతులతోడన్. 10

◆ చిలుకులకోరి } దుష్కంటక శరము
చిలుకుటమ్ము } చిలుకము ఆంధ్రవాచస్పత్యము
◆ పొట్లము = గుంపు శబ్దరత్నాకరము

ఉ. శౌరిని బిల్వఁగాఁ జనిన
చక్కని కీర మ దేల రాదొ, యే
దారిని జన్నదో నడుమఁ
దాఁటెనొ చేరెనో లేదొ గోపికా
జారునిఁ గానదో కనెనొ
చక్కఁగ నా వెత విన్నవించెనో
సారెకు; లేక శౌరినుడి
చక్కెరయుక్కలు మెక్కి చొక్కెనో. 11

సీ. తడవు చూచిన దృష్టి దాఁకునో యని వాని
నునుమోము కనులారఁ గనఁగనైతి
గబ్బి గుబ్బలు సోఁకఁ గందునో యని వానిఁ
గదిసి నా మనసారఁ గలియనైతిఁ
(గదియ నొక్కిన నేడఁ గందునో యని వాని
యధరంబుఁ దనివార నాననైతిఁ)
(దడవు చేసిన మేను బడలునో యని వానిఁ
జెలఁగి నా మనసారఁ గలియనైతి)
గీ. నొచ్చునం చని చెక్కిలి నొక్కనైతి
నలుగు నని మేను గౌఁగిట నలమనైతి
నందసుతు ప్రేమ సతమని నమ్మి యుంటి
నిప్పు డీ రీతి నడచు నం చెన్ననైతి. 12

సీ. తాను నా మోవాని తనమోవి బదులిచ్చి
తెలివ నీదు ఋణంబు దీఱె నను
నేను బైకొనఁ గాని తాను బైకొని యేలి
యింతి యీడుకు నీడు నిదిగొ నను
నేను ముద్దిడఁగానె తాను ముద్దిడికొని
మదిరాక్షి బదులుకు బదులి దనును
నేను జెక్కిలి నొక్కఁ దాను జెక్కిలి నొక్కి
చెలియ మేలుకు మేలు చేసి తనును

గీ. గడియ గడియకు నొక వింత గడనసేయు
వేళ వేళకు నొక్కొక్క లీల నుండుఁ
బార మెఱుఁగని ముద్దుల శౌరిచిన్నె
లెన్ని యె న్నని తలపోతు నెట్లు సైతు. 13

క. ఆ మాలిమి యా తాలిమి
యా మేలిమి యా వినోద మా గళరవముల్
ఆ మాటలు నా నీటులు
నా మీటులు నాటపాట లతనికె చెల్లున్. 14

సీ. మదహస్తిపై నెక్కి; మావటీ ల్గాలువంగ
విచ్చలవిడిఁ జొచ్చి వచ్చునటుల
సాంబ్రాణి తేజిపై; సాహిణీ ల్వాగడంగఁ
బట్టాను జేపట్టి వచ్చునటుల
పే టండలమ్మున[1]; విచ్చుకత్తులవారు
మెచ్చఁగా దులదుల వచ్చునటుల
గిలుకుపావలు మెట్టి; చెలికాండ్రు వెంటరాఁ
బాపురంబును బూని వచ్చునటుల

గీ. పడతు లిరువంకఁ దెలనాకుమడుపు లీయఁ
గొనుచుఁ బెండెము ఘులుఘుల్లు రనఁగ నాదు
పడుకటిలు సేరఁగా శౌరి వచ్చుదారి
తోఁచునే గాని మఱియేమి తోఁచలేదు. 15

సీ. కురు లంటఁగా రాకు గట్టు బొయ్యారనఁ
జీకాకుగాఁ దీసి చిక్కువఱచుఁ
గెమ్మోవి నొక్కకు గేలిసేయుదు రనఁ
గసిమీఱఁ బలుమొనగంటు సేయు

1. వేటండలమ్మున — అని. తా. ప. ప్ర.

వలుదగుబ్బలు ముట్టవలదు నవ్వొ రసఁ
గ్రొత్త నెత్తురు గ్రమ్మ గోరు లుంచు
సరగఁ బో వలె నింకఁ బరులు చూచెద రన
జాముల తెరబళ్లు జాగు సేయుఁ

గీ. బలుకవద్దనఁ బావురా పలుకు వలుకు
నత్త నేగాన యనఁ బ్రీతి హత్తె నను
అట్టి నా ప్రాణవిభుఁ బాసి యకట మేను
జీవములు పోక యల్లాడె సిగ్గు లేక. 16

సీ. విభునిఁ బాసితి నంచు విని సంతసం బందు
తోయజాక్షులబొమ్మ ద్రొక్కు నటుల
హామిక ప్రుక్కైనా యనుచుఁ దలాడించు
మించుఁబోణుల తల త్రొక్కి నటుల
హరి రాధ నేలుట యది యొక కథ యను
కొమ్మలనాలిక ల్గోసి నటుల
కరఁగు నన్నను గాని కనుఁగిఁటి నవ్వెటి
మోహనాంగుల కన్నుఁ బొడిచి నటుల

గీ. మాధవుని జేరి స్వామి రమ్మనుచుఁ జేరి
గెలివి యొనగూర్చి నిండుఁ గౌఁగిటను జేర్చి
దయలు దయివాఱ యెడతేని తాప మాఱ
మేలిమిని గూడఁ గలదె యీ మేనితోడ. 17

వ. అని యిటుల జవరాలు విరాళిం జెందు సమయంబున. 18

గీ. హరునుదుటి కంటిమంటల నంటి బెదరి
త్రుళ్లి రాతును బడవైచి వెళ్లివచ్చు
తియ్యవిలుకాని సాంబ్రాణి తేజి యనఁగ
గగనమార్గంబునను దోఁచెఁ గలికిచిలుక 1

క. ఇటు లేతెంచిన చిలుకం
గుటిలాలక లేచి చూచి కులుకుచుఁ జిలుకా
యిటు రమ్మ ర మ్మటం చన
దిటవున ముంజేత వ్రాలె దీనత దోఁపఁ. 20

గీ. అటులు ముంజేతిపై వ్రాలినట్టి ముద్దుఁ
జిలుక నటుదువ్వి చిలుకలకొలికి పలికె
మోవి గంపింప ముక్కుఱముత్య మదరఁ
గప్పుతావియు గుప్పునఁ గప్పుకొనఁగ. 21

ఉ. దేవకిచిన్నికట్టి వసు
దేవునికూన యశోదపట్టి నా
దేవుఁడు నందుకందు బల
దేవుని తమ్ముఁడు గోపగోపికా
జీవనజీవనంబు యదు
సింహము శౌరి కిరీటిబావ శ్రీ
దేవియనుంగుజోడు వన
తి న్వసియింపఁగఁ గంటె కీరమా. 22

సీ. చుఱుకు చూచినఁ గందు సుకుమారు నెమ్మేను
విరహాజ్వరంబున సొరుగకుండ
నిట్టూర్పు లోర్వని నీలవర్ణునిపైన
సోమరివలిగాలి సోఁకకుండఁ
జనుముల్కు లాగని శౌరివక్షంబున
విరిశరంబులు చాల నొరయకుండ
మణితము ల్వినలేని మాధవు వీనుల
స్మరచాపటంకృతు ల్మొరయకుండ

గీ. నెన్నఁ డిటువంటి కడగండ్ల నెఱుఁగనట్టి
విభుఁడు వెన్నెలచిచ్చులో వేఁగకుండ
కనులఁ గప్పక నాసామి మన సెఱింగి
సరసు నెనయునె కీరమా సత్యభామ. 23

గీ. ఎంత వేడిన బదులాడ వేమి చిలుక
కాలగతు లెట్టు లున్నవో గడచినాము
కాఁగలవి కాక మానవు గాక తెలుపు
చల్ల గొన వచ్చి ముంత దాఁచంగ నేల. 24

వ. అనిన విని చిలుక యిట్లనియె. 25

క. తెలుపవా యే మని చెప్పుదు
హరి యున్న గృహంబుఁ జేరి యటు చూతుఁ గదా
సురతోద్యుక్తుల సత్యా
మురహరులం జూచి ఖేదమోదములయ్యెన్. 26

వ. అది యెట్లంటి వనిన. 27

సీ. పన్నీటి మేరువుల్ బాగాలతట్టలు
కలపంపుగిన్నెలు గందవాళ్లు
ముడిపూల పొట్లముల్ పునుఁగుఁగరాటముల్
జవ్వాజిగిండ్లు ద్రాక్షారసంబు
అద్దముల్ సొమ్ములు నత్తరుచెంబులు
కుంకుమపింగాండ్లు గుసుమతతులు
కపురంపుఁ గ్రోవులు గస్తూరివీణియల్
గట్టువర్గంబులుఁ జుట్టుదనరఁ

గీ. జలువచప్పరకోళ్ల మంచమ్ములోనఁ
జెంపబిల్లలుఁ దలగడల్ చెలఁగుదిండ్లు
బటువు లొరుగులు గల పూలపాన్పుమీఁదఁ
దమకమున సత్య హరియును దగఁబెనంగి. 28

సీ. కొసరుపల్కులఁ బమ్మి గోటికత్తులఁ జిమ్మి
కాసెలోఁ జెయి వేసి కదియఁదీసి
కర్ణాతు[1] లాగించి కౌఁగిట బిగియించి
సరిబిత్తగుల నొత్తి సాగనెత్తి

---

1. కర్ణాతు=కన్నాత. మల్లయుద్ధములో నొక విన్నాణము- శుద్ధాంధ్రపదపారిజాతము. లక్ష్మీనారాయణ నిఘంటువు.

కల్లంబు[2] నకు వచ్చి కలికి యా నని మెచ్చి
మెఱుఁగుఁజెక్కిలి గొట్టి కురులు పట్టి
తొడగంబముల నాని తోపునూకులఁ బూని
సందు చేసుక నొక్కి చాల దక్కి
గీ. యదలుపులుఁ పొగడికలును నెయ్యంపుఁ దిట్లు
గళరవంబులు దుడుకులుఁ జెలఁగఁ సత్య
మాధవుండును గడిదేఱి మరునిసాము
చేసి చెలరేగి నెఱిహాయిఁ జెంది మఱియు. 29
సీ. కిలకిలనవ్వులు గిలిగింతలును బంధ
భేదపు రవములు వింతవగలు
పావురాపలుకులు వాతెఱనొక్కులు
చిగురుమకారముల్ జిలుఁగుఁదిట్లు
దురుసు పైసరములు దొంతరముద్దులు
బిగికౌఁగిలింతలు బేరజములు
కొనగోటిమీఁటులు గోరింపు లుబుకులు
కొసరుఁగన్బొమముల్లు కుఱుచసన్న
గీ. తార సేబాసు మేలు చల్లారె బాప
అహహ తడబడ కెడ మీకు నాయె నాయె
విడకు విడువకు నడు మని నుడువు లపుడు
చెల్లఁబో యేమి చెప్పెదుఁ గొల్లకొల్ల. 30
క. నానా విభవాకరమై
మానసంజాతజాతమహిమార్ణవమై
కైనికతరమై[1] యాసుఖ
మానంద బ్రహ్మమైన హరి యేమఱచెc. 31

---

2. కల్లము —— మల్లబంధవిశేషము (శ. ర).

1. కానికతరమై–తా.ప.ప్రి.ము. ప్ర. కాని యామాట కర్థములేదు. కైనికతరమై అని సవరణ. 'కీనము' మాహాత్మ్యము. సైచిత్ర్యము, ఆనందము, సంతోషము సంస్కృతశబ్దార్థ కల్పతరువు.

రాధికా సాంత్వనము

అకారాది పద్యసూచిక.

శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు

శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారి ధనసహాయముచే రచియింపఁబడుచున్న పెద్దనిఘంటువులోని రాయల్ సైజు 1000 పుటలుగల ప్రథమ సంపుటమును, 955 పుటలుగల రెండవ సంపుటమును, 980 పుటలుగల మూఁడవ సంపుటమును, 950 పుటలుగల చతుర్థసంపుటమును, ముద్రితములై విక్రియమునకు సిద్ధముగానున్నవి. ఇందు ప్రథమసంపుటమున అకారము మొదలు, ఔకారము వఱకునుగల యచ్చులాదియందుఁగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దములన్నియుఁ గలవు. రెండవ సంపుటమున 'క' మొదలు 'జ' వఱకుఁగల శబ్దములును, తృతీయసంపుటమున 'చ' మొదలు 'తృ' వఱకుఁగల శబ్దములును, చతుర్థసంపుటమున 'తె' 'న' వఱకుఁగల శబ్దములును గలవు. ఇదివఱకున్న నిఘంటువు లన్నిటి కంటె నిది సర్వవిధముల నుత్తమ మయినది. ఈపుస్తకమును రచియించుటకు ముద్రించుటకు విశేషద్రవ్యము పట్టినను ధనవంతులకేగాక జనసామాన్యమునకుఁ గూడ లభ్యముగా నుండవలయు నను తలంపులో నీ క్రిందివెల నిర్ణయింపఁబడినది,

క్యాలికో బైండింగు ఒక్కొక్క వాల్యూము రూ 6 లు,

పరిషత్ప్రచురణలు

1.	ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయవికాసవైఖరి జయంతి రామయ్యపంతులుగారు ,,	...	1-8-0
2.	కాళిందీ కన్యాపరిణయము-అహోబలపతి ప్రథమ ద్వితీయభాగములు	...	1-8-0
3.	చంద్రభానుచరిత్రము- తరిగొప్పుల మల్లనకవి		1-0-0
4.	పరిషత్పుస్తక భాండాగారము		1-0-0
5.	మన్నారు దాసవిలాసనాటకము – రంగాజమ్మ		0-12-0
6.	రసార్ణవాలంకారము – ప్రకాశవర్షకవి	...	0-8-0
7.	రఘునాథరామాయణము (ప్రథమభాగము) రఘునాథభూపాలుఁడు	...	0-12-0
8.	రాయవాచకము – విశ్వనాథనాయని స్థానపతి	...	1- 0-0

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

దేశ భాష లందుఁ దెలుఁగు లెస్స

సంపుటము　　　　　　సంచిక

సంపాదకవర్గము

ప్రధానసంపాదకుఁడు.

శ్రీ కిళాంబి రాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ. బి. యల్.

సహాయ సంపాదకులు:

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు ఎం. ఏ.
శ్రీ విద్వాన్ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. ఆనర్సు., బి. ఇడి.
శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు
శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

విషయసూచిక

శ్రీ

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్త్రిక

కాకినాడ

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయలు.

సంపుటము ౪౨ { విజయ సంవత్సరము / మార్గశిర—పుష్యమాసములు } సంచిక ౫

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

నలువది రెండవ వార్షిక మహాసభ

దైవానుగ్రహమువలన 1954 జనవరి 30, 31 వ తేదీలలోఁ బరిషద్వార్షిక మహాసభలు చాల జయప్రదముగ జరిగినవి. వివిధమండలముల నుండి కవులును బండితులును విచ్చేసి తమకవితాకౌశలమును బాండితీవైభవమును బ్రకటించిరి.

30 వ తేదీ యుదయము 8 గంటలకు పుష్పతోరణాలంకృతమై పరిషద్భవనపురోభాగవర్తియైయున్న కాయమానముక్రిందఁ గవిపండిత సమావేశము జరిగినది. వేదగానముతోఁ బ్రార్థనలతోఁ బరిషద్వ్యవహారసభ ప్రారంభమయ్యెను. ఈవార్షిక సభకు స్వాగత సంఘాధ్యక్షులు శ్రీ దంటు సూర్యారావు గారు. పరిషదధ్యక్షులును మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణేత్యాది బిరుదాంకితులు, ఆస్థానకవులు నగు, శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారు అధ్యక్షులు; సభాప్రారంభకులుసుప్రసిద్ధులగు ఉమర్ అలీషా కవిగారి పుత్రులగు జనాబ్ కబీర్ షా గారు.

సభాప్రారంభమునకు ముందు శ్రీ దంటు సూర్యారావుగారు తమ స్వాగతోపన్యాసమును జదివిరి. పిమ్మట జనాబ్ కబీర్ షా గారు సభాప్రారంభ మొనర్చుచు నాంధ్రభాషకు నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

గావించిన సేవ నుగ్గడించి జాతిమత విభేదములు లేక యాంధ్రు లందఱు, ఈ పరిషత్తును బోషింపవలెనని హెచ్చరించిరి.

అనంతరము పరిషత్కార్యదర్శులు శ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణ గారు 1946 నుండి నేటివఱకుఁ బరిషత్తు గావించిన భాషాకృషిని సంగ్రహముగ వివరించి యాంధ్రదేశమునఁ గల నిఖిలపక్షముల వారు తమకుఁ గల స్వల్పాభిప్రాయభేదముల యెడఁ బట్టుదలలు చూపక పరిషత్తుతోఁ గలిసి పనిచేయుటకై యుద్బోధ మొనర్చిరి.

అంతఁ బరిషదధ్యక్షులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి గారు తమ యధ్యక్షోపన్యాసమున నాంధ్రభాష నేఁ డెట్టి హీనస్థితిలో నున్నదో వివరించి యాంధ్రులందఱుఁ దమ భాషోన్నత్యమునకై నడుము కట్టవలె నని యుద్బోధించిరి.

పిమ్మట అవధాని శేఖర శ్రీ గొట్టుముక్కల రామకృష్ణశాస్త్రి గారు పరిషత్ప్రశంసాత్మకమగు పద్యముల బహురమణీయముగాఁ బఠించిరి. విద్వాన్ శ్రీ దువ్వూరి సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు పరిషదధ్యక్షులగు శ్రీ శ్రీపాదకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి భాషాసేవ నుగ్గడించుచుఁ బద్యములఁ జదివిరి. ఇంతటితో నుదయము సభ ముగిసెను.

మరల మధ్యాహ్నము 2½ గంటలకు సారస్వత, భాషా-వ్యాకరణ, చరిత్ర-సంస్కృతి, శాఖలుగా త్రిధావిభక్తమైన యీమహాసభలను మన యాంధ్ర రాష్ట్రమున నార్థికామాత్యు లగు శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథము ఎమ్. ఎ. బి. ఎల్. గారు ప్రారంభించిరి. వారు తమ గంభీరోపన్యాసమున ఫ్రెంచి సాహిత్య పరిషత్తువంటి యధికారయుత మైన యొక మహాసంస్థ యాంధ్రరాష్ట్రమున కవసర మని వాక్రుచ్చిరి. ఆంధ్ర భాషకుఁ దగిన సంక్షిప్త లేఖన మవసర మనియు రోమను లిపిని ననుసరించినచో 'టైపు' చేయుటకు నెక్కువ సుకరముగ నుండు ననియు నుడివిరి. నాఁటి సారస్వత మహాసభాధ్యక్షులు శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ గారు. వారు తమ యధ్యక్షోపన్యాసమున మనకు స్వరాజ్యము లభించుటయు, ఆంధ్ర రాష్ట్ర మేర్పడుటయు, మరల నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు పునరుజ్జీవిత మగుటయు ఆంధ్రజాతికి, ఆంధ్రభాషకు శుభోదయమును సూచించు

చున్నదని నుడివిరి. మొదటినుండియు మనవారు సారస్వతమునకంటె శాస్త్రమున కెక్కువ ప్రాధాన్య మొసంగుచున్నారనియు, ఒకజాతి నాగరికత పెంపొందవలె నన్న సారస్వతపోషణ మత్యవసర మనియుఁ జెప్పిరి.

ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషదాంధ్ర శాఖా ప్రధానాచార్యులు శ్రీ గంటి జోగిసోమయాజులుగారు పరిషత్తులను ప్రభుత్వము పోషింపవలసిన భావ్యతలనుగుఱించి యుపన్యసించిరి. నరసాపురము కళాశాలాంధ్రభాషా ప్రధానోపన్యాసకులు శ్రీ దేవరకొండ వీరయ్య, ఎమ్. ఏ. గారు 'ఆముక్తమాల్యద-కథాశిల్పమును' గుఱించి తమ యుపన్యాసము పఠించిరి. విశాఖపట్టణమందలి ఎ.వి. యన్. కళాశాలాంధ్రభాషాప్రధానోపన్యాసకులు శ్రీ దివాకర్ల రామమూర్తిగారు "అవహేళన కావ్యములు" అను తమ యుపన్యాసమును పఠించిరి. కోనసీమ కళాశాలా ప్రధానాంధ్ర పండితులు శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు "ఆంధ్రభాషాప్రాశస్త్యమును"గుఱించి యుపన్యసించిరి. బందరు జాతీయ కళాశాలాధ్యక్షులు శ్రీమత్తిరుమల గుదిమెళ్ళ వరదాచార్యులుగారు "నేఁటివిద్యావిధానమున సంస్కృతమున కీయవలసినస్థానము"నుగుఱించి యతిగంభీరముగ నుపన్యసించిరి. శ్రీ అనుముల వెంకటశేషకవిగారు (కర్నూలు) రామాయణమునందలి కొన్నిసంశయములనుగూర్చి వివరించిరి. శ్రీ బందా కొప్పులింగేశ్వరరావుగా రాంధ్రభాషాభివృద్ధికై ప్రభుత్వకర్తవ్యమునుగుఱించి యుపన్యసించిరి. శ్రీ శిష్టా వెంకటజోగారావుగారు "తిరుమలకవి గీతరఘునందనము"ను గూర్చి వ్యాసముచదివిరి. శ్రీ భమిడి సత్యనారాయణశర్మగారు "రామాయణమునందలి హాస్యరసమును"గుఱించి వ్యాసమును పఠించిరి. శ్రీ మల్లాది శివరామ్‌గారు 'కవితాకంఠమాతి' అను విషయమునుగూర్చి తమపద్యములు చదివిరి. శ్రీ కేతవరపు వేంకటరామకోటిశాస్త్రిగారు "దేవయాని పాత్రచిత్రణమును"గూర్చితమ యుపన్యాసమును పఠించిరి. అనివార్యకారణములచే నీసభకు రాఁజాలకుంటి మని తెలుపుచు శ్రీ దివాకర్ల వెంకటావధానిగారు "ఆముక్తమాల్యద-రాయలవారి యాంతరభావములు" అను

విషయమునుగూర్చి వ్యాసమును బంపిరి. దీనితో ఆనాటిసభ రాత్రి 9 గంటలకు ముగిసెను.

31—1—54 నాటియుదయము సరిగా 8 గంటలకు భాషా-వ్యాకరణ మహాసభ ప్రారంభమయ్యెను. శ్రీ మత్తిరుమల గుడిమెళ్ళ వరదాచార్యులవారీసభను బ్రారంభించిరి. ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషదాంధ్ర శాఖా ప్రధానాచార్యులు శ్రీ గంటి జోగిసోమయాజులుగా రధ్యక్షత వహించిరి. వీరు తమ యధ్యక్షోపన్యాసమున భాషాభివృద్ధికై ప్రభుత్వకర్తవ్యమును గుఱించియు, వ్యాకరణ రచనావిధానమునుగూర్చియు విపులముగాఁ జర్చించిరి. పిమ్మట విద్వాన్ శ్రీ రాఁభొట్ల లక్ష్మీనారాయణగారు (ఎ. వి. యస్. కళాశాల, విశాఖపట్టణము.) "ఆంధ్రభాషయందలి వికృతి పదస్వరూప నిరూపణము" అను విషయమునుగూర్చి తమ వ్యాసము వినిపించిరి. రాజమహేంద్రవరము. ఆర్యసేవాసదనమున కుపాధ్యక్షులగు శ్రీ ఎరసూరి మల్లికార్జునరావుగారు 'కావ్యభాష' గుఱించి తమ వ్యాసము పఠించిరి.

పిమ్మట "ఆంధ్రభాషకు సర్వసమ్మతము పర్యాప్తమునగు వ్యాకరణము" అనువిషయమును గుఱించి చర్చ ప్రారంభమయ్యెను. ఈచర్చను శ్రీ పీఠికాపురమహారాజులుంగారి కళాశాలా పండితులగు శ్రీకోపల్లి శివకామేశ్వరరావుగారు ప్రారంభించిరి. వీరు ఆంధ్రభాషకు వ్యాకరణావశ్యకతను నిరూపించి తద్రచనావిధానమును విపులముగా విమర్శించిరి. పిమ్మట ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తునందు ఆంధ్రభాషోపన్యాసకులగు శ్రీ దువ్వూరి వెంకటరమణశాస్త్రిగారు "నేఁడు వ్యాకరణము నెట్లు సంస్కరింపవలెను" అను విషయమునుగుఱించి మృదుమధురముగా నుపన్యసించిరి. అధ్యక్షుని చరమోపన్యాసముతో నాపూటసభ ముగిసెను. ఆనాఁడనకాపల్లిలో రైలు ప్రమాదవశమునఁ దాము సభకు రాఁజాలమని శ్రీ ఆకెళ్ళ అరుణాచలశాస్త్రిగారు, శ్రీ కొత్తపల్లి వీరభద్రరావుగారు తంత్రీవార్త నంపిరి. వారి వ్యాసములు క్రమముగఁ బరిషత్సం

చికలోఁ బ్రచురింపఁ బడును. ఇంకను శ్రీ బులుసు వెంకటరమణయ్యగారు శ్రీ కె.వి.ఎన్. అప్పారావుగారును (ప్రిన్సిపల్, కొవ్వూరు సంస్కృతకళాశాల) తమ వ్యాసములు పంపిరి.

మగల మధ్యాహ్నము 2½ గంటలకు చరిత్ర-సంస్కృతి మహాసభ సమావేశమయ్యెను. ప్రారంభకులు శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు. ఈసభకు అధ్యక్షులు శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు. శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు తమ ప్రారంభోపన్యాసమున, భాషకుఁ జరిత్రకు జీవితము ధారపోసిన శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారీ సభ కధ్యక్షత వహించుట మహాభాగ్య మనిరి.

సభాధ్యక్షులు మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు తమ యధ్యక్షోపన్యాసమునకు ముందు చిరకాలమునుండి సాంస్కృతికచారిత్రిక విషయములలోఁ బరిశోధనలు గావించిన శ్రీ సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి స్వర్గవాసమునకుఁ దమ సంతాపము వెలిఁబుచ్చిరి.పిదప నేఁడు సంస్కృతి పదప్రచారమును, తత్ప్రాచీనతావిశిష్టతలను జెప్పుచు గొన్ని యుదాహరణలతో తమ "చరిత్ర-సంస్కృతి"అను వ్యాసమును బఠించిరి.

శ్రీ నోరి నరసింహశాస్త్రి బి.ఎ.బి.ఎల్., గారు (రేపల్లె)"మోటుపల్లి"యను విషయమునుగూర్చి దమ వ్యాసమును జదివిరి. శ్రీ కందూరి యీశ్వరదత్తు బి.ఎ. గారు "ఆంధ్ర దేశమందలి చరిత్రకు భూగోళమున కుఁగల సంబంధము"అను విషయముగురించి తమ వ్యాసమును జదివిరి. అభినవవ్యాస శ్రీ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు చరిత్ర సంస్కృతుల సంబంధమునుగూర్చి యుపన్యసించిరి. శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు త్రిధావిభక్తమైన పరిషద్వార్షిక మహాసభలు ప్రస్తుతసమావేశ విశిష్టతలను జాటుచున్నవనియు, దీనినిబట్టి భాషకు, వ్యాకరణమునకుఁ, జరిత్రకుఁగల యను బంధసూత్రము గోచరించుచున్న దనియుఁ జెప్పి యిఁక ముందుగూడ నీశాఖలకుఁ జెందిన విద్వాంసులను

నిష్ఠ సమకూర్చి యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు సర్వతోముఖమైన భాషా సేవచేయ నాశించు చున్నామనిరి.

శ్రీ ఓరుగంటి రామచంద్రయ్యగారు ఎం. ఏ, పి. హెచ్. డి. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు చరిత్ర పారంగతులో యంత కావ్య రసజ్ఞులు, నేను వారికి నేకలవ్యశిష్యుఁడనని చెప్పి మనచరిత్ర సంస్కృతుల నిలఁబెట్టినది సాహిత్యమేయని యుపన్యసించిరి.

ఇంతటితో చరిత్ర-సంస్కృతి మహాసభ ముగిసినది. సభాంతమున రాత్రి 8 గంటలకు శ్రీ గొట్టుముక్కల రామకృష్ణశాస్త్రిగారు చాలరస వంతముగ, జయప్రదముగను నష్టావధానము సలిపిరి. శ్రీ మొసల కంటి తిరుమలరావుగారు శ్రీ గొట్టుముక్కల రామకృష్ణశాస్త్రి గారి యష్టావధాన సామర్థ్యమును బ్రశంసించుచు,నిట్టి సమావేశములు చేయుంచిన యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తునకుఁ బ్రభుత్వము ధనసాహాయ్య చేసి, యాంధ్ర భాషను బెంపొందింపవలెనని నుడివిరి. సభాంత మునఁ బరిషత్కార్యదర్శులు శ్రీ వఝ్రతినాద భయంకర పార్థసారథిగారు దూరదూరములనుండి పరిషద్వార్షిక మహాసభలకు విచ్చేసి విజయ వంతము కావించిన కవులకుఁ బండితులకు, రసజ్ఞులకుఁ దమకృతజ్ఞ తను వెలిఁబుచ్చిరి. ఈసభలకుఁ బెక్కువిధములఁ దోడ్పడిన పౌరులకు, అతిథి నివాసమునకుఁదమ యున్నత పాఠశాలాభవనము నొసంగిన శ్రీ పుర పాలక సంఘమువారికి, భోజనాది సౌకర్యములకుఁ దమభవనమంతయు నిచ్చి, పరివారసహితముగ నతిథి సత్కారమునఁ దోడ్పడిన శ్రీ భమి డిపాటి సత్యనారాయణ గారికిఁ దమకృతజ్ఞతను దెల్పిరి. అంత జయ జయనాదములు మిన్నుముట్ట సభలు సమాప్తమయ్యెను.

సభలలోఁ జదువఁబడిన వ్యాసములను, సభలలోఁ జదువుటకై పంపఁబడిన వ్యాసములను ప్రత్యేకసంచికగా త్వరలో వెలువరింతుము.

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

౧౯౩౪ సం॥ర జనవరి ౨౦-౨౧ వ తేదులలో జరిగిన సాహిత్య మహాసభలలోఁ గావింపఁబడిన తీర్మానములు.

౧. భారతీయ సంస్కృతికిని, అన్ని భారతీయ భాషలకు, ముఖ్యముగ తత్సమ పదబహుళ మగు నాంధ్రభాషకు, ప్రాణాధారమగు సంస్కృతభాషను ఉన్నత పాఠశాలలలోను, కళాశాలలలోను నంధ్రులకు నవశ్య పఠనీయముగఁ జేయవలయు నని ప్రభుత్వము వారిని గోరుచు, ఈసభ వారు తీర్మానించుచున్నారు.

ప్రతిపాదకులు—శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు.
అనువాదకులు—శ్రీ దువ్వూరి వెంకటరమణశాస్త్రిగారు.

౨. ఆంధ్రభాషకు సాధ్యమైనంతవఱకు సర్వసమ్మతము, పర్యాప్తమైన వ్యాకరణ రచనమునకై కృషిచేయఁగల యొక సంఘము నేర్పఱచుటకు పరిషత్కార్య నిర్వాహకసంఘమువారిని, ఈసభ వారు కోరుచున్నారు.

ప్రతిపాదకులు—శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణశర్మగారు.
అనువాదకులు—శ్రీ దివాకర్ల రామమూర్తిగారు.

౩. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమునందలి, తంజవూరి సరస్వతీ మహాలు నందలి, ఆంధ్ర గ్రంథములను, ఆంధ్ర లిపియందు వ్రాయఁబడిన సంస్కృత గ్రంథములను, ఆంధ్రరాష్ట్రమునకుఁ జెందవలసిన యితర సంస్కృత గ్రంథ భాగమును, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు, కాకినాడ యందుఁ జేర్పవలసినదని ప్రభుత్వము వారిని ఈ సభ వారు కోరుచున్నారు.

ప్రతిపాదకులు—శ్రీమత్ తిరుమల గుడిమెళ్ళ వరదాచార్యులుగారు
అనువాదకులు—శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు.

౮. ప్రస్తుతమున్న ప్రజాస్వామిక ప్రభుత్వ పరిస్థితులలో జమీందారుల, సంస్థానాధీశుల సాహాయ్యమునకు నవకాశము లేకపోవుటచేఁ బరిషత్పోషణమునకుఁ దగినంత సాహాయ్యమొనరింపఁ బ్రభుత్వము వారిని ఈ సభ వారు ప్రార్థించుచున్నారు.

ప్రతిపాదకులు—శ్రీమాన్ కిడాంబి రాఘవాచార్యులుగారు.
అనువాదకులు—శ్రీ యెండమూరి వెంకటరమణగారు.

౯. కేంద్రప్రభుత్వముచే స్థాపింపబడిన, అఖిలభారత సాహిత్య పరిషత్తునకు, అనుబంధమగు ప్రాంతీయ సాహిత్యశాఖాసంస్థగా, ఆంధ్ర ప్రాంతమునకు నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తును గుర్తింపవలెనని, కేంద్రప్రభుత్వమువారిని ఈ సభ వారు ప్రార్థించుచున్నారు.

ప్రతిపాదకులు—శ్రీ కుందూరి యీశ్వరదత్తుగారు.
అనువాదకులు—శ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు.

శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు

శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారి ధనసహాయముచే రచియింపఁబడుచున్న పెద్ద నిఘంటువులోని రాయల్ సైజు 1000 పుటలుగల ప్రథమసంపుటమును, 955 పుటలుగల రెండవ సంపుటమును, 980 పుటలుగల మూఁడవ సంపుటమును, 950 పుటలుగల చతుర్థసంపుటమును, ముద్రితములై విక్రయమునకు సిద్ధముగా నున్నవి. ఇందు ప్రథమసంపుటమున అకారము మొదలు, ఔకారము వఱకునుగల యచ్చులాదియందుఁగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దములన్నియుఁ గలవు. రెండవ సంపుటమున 'క' మొదలు 'జ' వఱకుఁగల శబ్దములును, తృతీయసంపుటమున 'చ' మొదలు 'త్రృ' వఱకుఁగల శబ్దములును, చతుర్థసంపుటమున 'తె' 'న' వఱకుఁగల శబ్దములును గలవు. ఇదివఱకున్న నిఘంటువు లన్నిటికంటె నిది సర్వవిధముల నుత్తమమయినది. ఈ పుస్తకమును రచియించుటకు ముద్రించుటకు విశేషద్రవ్యము పట్టినను ధనవంతులకే గాక జనసామాన్యమునకుఁ గూడ లభ్యముగా నుండవలయు ననుతలంపులో నీ క్రిందివెల నిర్ణయింపఁబడినది.

క్యాలికో బైండింగు ఒక్కొక్క వాల్యూము రూ 6– లు.

ప్రబంధములు—వర్ణనలు.

కాకర్ల వెంకట రామనరసింహము, ఎం. ఏ. ఎల్. టీ.

పురాణములకును ప్రబంధములకును గల ముఖ్యభేదములలో వర్ణనావిషయ మొక్కటియై యున్నది. పురాణకవి, కథాకథనము నందే దృష్టిని నిల్పినవాఁడై వర్ణనావిషయమునం దంతగా శ్రద్ధను వహింపఁడు. ప్రబంధకవితకు వర్ణన లొక ముఖ్యాంగము. అష్టాదశవర్ణనాత్మకమై ప్రబంధ ముండవలయు నను నియమమే యీయంశమున కొక ప్రబల నిదర్శనముగా నున్నది. తుదకీ వర్ణనలే మితిమీఱి ప్రబంధరచన కొక కళంకము నాపాదించినవి. కాని రాయల కాలమునందలి ప్రబంధములు మాత్రము చాలవఱకు యథోచితవర్ణనాశోభితములై యే యున్నవి. ఈ యుగమునం దావిర్భవించిన ప్రబంధముల వర్ణనౌచిత్యమును గూర్చి ప్రసంగించుటకు ముందు వర్ణనావిషయమునఁ గల కొన్ని నియమములను బరిశీలింతము.

వర్ణనలు కథాగతిని సూచించునవి యై యుండవలయును గాని, దానిని నిరోధించునవి యై యుండరాదు. ఇది వర్ణనలయెడఁ గవి పాటింపవలసిన మొదటి నియమము. వర్ణ్యమానవస్తువు స్ఫురణకు రాక, వర్ణనాపద్ధతిపై మనసు పోయినప్పుడా వర్ణనలు కావ్యసౌందర్యభంజకము లనియే తలంప నగును. అనఁగా వర్ణనలయందు ఝటితిస్ఫురణయు సంక్షిప్తతయు నుండవలయునే కాని, యవి గూఢభావగర్భితములును శ్లేషార్థగుంభితములు నై యుండరాదు. వర్ణనలు స్వాభావికములై యుండవలయును. అనఁగా వర్ణనలయందు సాంకేతికము లైన నియమము లధికముగా నుండినచో నవి చమత్కారావహములై యున్నను, వర్ణింపఁబడిన వస్తువు స్వచ్ఛరూపమునఁ బఠితలకు సాక్షాత్కరింపదు. వర్ణనలను గవులు తమ పాండిత్యప్రకర్షకునై చేయరాదు. దృశ్యమును గన్నులకుఁ గట్టినట్లు చేయుటకును, కథాకథనము పేలవముగా నుండ

కుండ నూత్నచైతన్యమును గలిగించుటకును, వర్ణన లావశ్యకములై యున్నవి. వర్ణనల వలనఁ గథావస్తువును, నందలి పాత్రలును దృగ్గోచరములగుటకు బదులు, అవి దూరదూరముగఁ బోయి మసకమసకగాఁ గన్పట్టినచో నిఁక నా వర్ణనల వలనఁ బ్రయోజన మేమి? అందుచే వర్ణనలను గేవల పాండిత్యప్రకర్షకునై చేయరాదు. ఇఁక వర్ణనము చేయుచో నే యంగమున కా యంగమును వర్ణించుటకంటె నాకారమంతయు స్మృతిపథమునఁ బడునటుల వర్ణించుట మేలు. అనఁగా నా వర్ణనము వలనఁ గవి మన కా యాకారమునందలి యే ప్రధానాంశమును బ్రదర్శింప నెంచెనో, అది సుబోధక మగునట్లు గావించినఁ జాలును. తక్కినవి యప్రస్తుతములే యగును. ఇందులకుఁ దిక్కనార్యుని జమ్మివర్ణన మొక నిదర్శనము. ఇందుఁ గవి మనకుఁ జెప్పఁదలఁచినది తద్భయంకరాకారము. కవిబ్రహ్మ తనవర్ణనానైపుణ్యము నంతయుఁ దద్భయంకరత్వ ప్రదర్శనమునందే కేంద్రీకరించి యున్నాఁడు. ఇంతకును సకలాంగముల కూడికలోనే అంగిసౌందర్యము కలదు గాని, యే యంగమున కా యంగమును విడదీసిన నేమి సౌందర్యము కలదు.

ఇవి వర్ణనావిషయికము లైన కొన్ని నియమములు. ఇవి ముఖ్యముగాఁ బాటింపఁదగినవి. కాని యీ నియమము లన్నియు సూచనా మాత్రములే యని గ్రహింప నగును. కవి లోకమునుగూర్చి యే విషయము మాటలాడినను "నిరంకుశాః కవయః" అను వాక్యమునుమాత్రము మఱువరాదు. కవు లందఱు నొకే స్వభావము కలవారై యుండరు. కొందఱు బహువర్ణనాప్రియులై యుందురు. కొందఱకు స్వభావోక్తి యనిన నభిమానము. కొందఱకు నతిశయోక్తి యనినఁ బ్రీతి. కొందఱి కుత్ప్రేక్షయుఁ గొందఱి కుపమయుఁ బ్రాణములు. వారివారి వ్యక్తిత్వమును బట్టి వారివారి యభిరుచులు మాఱుచుండుటయు, భిన్నభిన్నమార్గములఁ బోవుచుండుటయుఁ గలుగును. ఎవరి కేది స్వభావసిద్ధమై యుండునో దానిని వా రెంతగాఁ బ్రయోగించినను విసువు జనింపదు. మఱియు నాహ్లాదకరముగా నుండును. కాని కవు లందఱును స్వతంత్రవ్యక్తిత్వము కలవారు కారు. అందు గతానుగతికుల సంఖ్యయే యధికము. వసుచరిత్ర కారునకు

శ్లేషానుప్రాసాదులయందుఁ బ్రీతి మెండు. అవి యాతనికి స్వాభావసిద్ధములై యున్నవి. అందుచే నాతని గ్రంథమునకు సంబంధించి యంతవఱకు నవి ప్రమోదకరములే యగుచున్నవి. అదియునుగాక అతని కవితయం దితరములగు విశిష్టగుణము లనేకములు గలవు. ఇంకఁ బిల్లవసుచరిత్రములఁ జూతుము. పులిని జూచి నక్క వాతలు పెట్టుకొనె నను సామెత వీనియందు సార్థక మగుచున్నది. వసుచరిత్రకారునకు శ్లేషానుప్రాసాదులయందుఁ గల ప్రజ్ఞ సహజసిద్ధము. వీరి కన్నదో యని బహుప్రయత్నసాధ్యము. అందుచేతనే కృత్రిమము. అస్వాభావికము లైన యీ రచనలందముకులుగా నుండి రసికులకు విసువు పుట్టించును. ఈ విషయమునకుఁ జేమకూర వేంకటకవి యొకయపవాదము (Exception). వసుచరిత్రకారునితోఁ బోటీకి నిలుచుటయే కాక, కొన్ని పట్టులలో నాతనిని గూడ వేంకటకవి మీఱినాఁ డనుట సత్యదూరము కాదు. ఇంతకును జెప్పవలసిన దొక్కటే. కవి యేది వ్రాసినను నెట్లు వ్రాసినను నది యాతనికి స్వాభావసిద్ధమై యుండవలయును. అస్వాభావిక మగు ననుకరణము కావ్యకళాసౌందర్యభంజకమగును.

స్వాభావిక మగు వర్ణనాప్రజ్ఞను బురాతన ప్రబంధకవులలోఁ బ్రప్రథమునిగాఁ జెప్పఁదగినవాఁ డల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు. ఈతని వర్ణనలు స్వాభావికములై యుండుటే కాక, యయ్యాదికథాగతికి సన్నద్ధతగులనివి కూడ నై యున్నవి. పెంచి వర్ణించుటయు నీతని కిష్టమే. అయ్యు నయ్యది కడుంగడు హృద్యముగా నుండునట్లు వ్రాయఁగలఁడు. మార్కండేయపురాణమున రెండుపద్యములలో నున్న సిద్ధాగమనఘట్టము నీతఁ డించుమించుగా నొక యాశ్వాస మంతయు వ్రాసినాఁడు. ఇట్లే మార్కండేయపురాణమున 'స్వర్వేశ్య యగు వరూథిని మారసమానుఁ డగు ప్రవరుని జూచినది' అని యతిసంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడిన భాగము నీతఁ డెన్నియో స్వకపోలకల్పనలు పెట్టి పెంచి వ్రాసినాఁడు. ఈ రెండును నీతని వర్ణనాప్రియత్వమునకుఁ బ్రబల దృష్టాంతములు. ఇట్టి వింకను నెన్నియేనియుఁ గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నవి యిట నుదాహరింపక విడిచినాఁడను.

ఇట్టి వర్ణనల వలనఁ బ్రబంధములకు ఫలద్వయము చేకూఱు చున్నది. ఒకటి వర్ణ్యమానవస్తువు ప్రత్యక్షముగా గోచరించుట, రెండు పాత్రల మనఃప్రవృత్తి విశద మగుట. ఈ రెండును సాధించుటలో పెద్దనార్యుఁడు కృతకృత్యుఁ డైనాఁ డనవచ్చును.

మఱియుఁ బ్రబంధములపై నిక్కాలమున నొక యపప్రథ ప్రబలి యున్నది. ప్రబంధవర్ణనలు కథాగతికి సంబంధించి యుండవనియుఁ బ్రబంధకవు లనావశ్యకమైనను, శాస్త్రనియమోల్లంఘనముఁ గావింప జేసి యష్టాదశవర్ణనలతోఁ దమ కావ్యములను నింపుదు రనియు దాని సారము. ఈ యపప్రథ కేవల మాధారరహిత మనుటకు వీలు లేదు. క్షీణయుగములోని కొన్ని ప్రబంధములను బరిశీలించితి మేని యియ్యది సత్యమే యనిపించును. కాని మహాకవికృతములై వాఙ్మయాలంకారము లనఁదగిన ప్రబంధము లెన్నియో కలవు. వానిని గూడ నిట్లే దూషించుట యవివేక మనందగును. మనుచరిత్రాది మహాప్రబంధముల యందుఁ గల వర్ణనలు, కథాగతికి నెట్లు సాహాయ్యకము లగుచున్నవో యీ క్రింది దృష్టాంతములను బట్టి గ్రహింప నగును.

ప్రబంధకవులు ప్రకృతివర్ణనము గావించి నప్పుడు కూడ నద్దానిని కథాగతితో నెట్లు మనోహరముగా మేళవింపఁగలరో చూడుఁడు. ప్రవరుఁడు వీతిహోత్రుని సాహాయ్యమున నిజగృహమును జేఱినాఁడు. విరహానలదందహ్యమానమానస యగు వరూధిని, పూచిన లతాగృహమునందుఁ జంద్రకాంత శిలాతలమున మేనుఁ జేర్చి బహువిధదశాభేదము లతో బాధపడుచుండెను. అట్టి సమయమున సాయంసమయాంధకార వర్ణనములను గవి చేసినాఁడు. సాయంసమయమున సూర్యుఁడు కషాయదీధితిని దాల్చినాఁ డని చెప్పుచు నద్దానిని బ్రకృతకథతోఁ గవి యెట్లు కలిపినాఁడో చూడుఁడు.

"తరుణిఁ ననన్యకాంత, నతిదారుణ పుష్పశిలీముఖ వ్యథా
భరవివశాంగి, నంగభవుబారికి నగ్గముసేసి క్రూరుఁడై
యరిగె మహీసురాధముఁ డహంకృతితో నని రోషభీషణ
స్ఫురణ వహించెనో యన నభోమణి దాల్చెఁ గషాయదీధితిన్"

సూర్యుఁ డస్తంగతుఁ డగునప్పు డరుణ దీధితిని బొందుట సహజమే యయ్యు నద్దానిని బ్రవర కృత వరూధినీ తిరస్కార జనిత రోషముగా నుత్ప్రేక్షించి కవి యీ వర్ణనకును గథకును నవినాభావసంబంధమును గల్పించినాఁడు.

మఱియుఁ గవి యిచ్చోటఁ గావించిన వర్ణనలు ముందు రాఁబోవు కథను సూచించునవి యై యున్నవి. ఈ క్రింది పద్యమును జూడుఁడు.

"ఉరుదరీకుహర సుప్తోత్థ శార్దూలముల్
ఝరవారి శోణిత శంకఁ ద్రావ
వనకుంజమధ్య శాద్వలచరన్మృగపంక్తి
దావపావకభీతిఁ దల్లడిల్ల
నాశ్రమాంతర భూరుహాగ్రముల్ మునికోటి
బద్ధకాషాయ విభ్రాంతిఁ జూడ
ఘనసాను శృంగ శృంగాటకంబులఁ గాంచి
యమరులు హేమాద్రి యనుచు వ్రాల
గాచెఁ బేశలరుచిఁ గింశుకప్రవాళ
ఘుసృణకిసలయ కంకేళికుసుమగుచ్ఛ
బంధుజీవ జపా రాగ బాంధవంబు
లన్నగంబున జరఠారుణాతపములు."

ఈ పద్యములలోఁ గవి వర్ణించినది భ్రాంతి. సుప్తోత్థితము లైన పులులు సెలయేటి నీటిని రక్త మనుకొనుచున్నవి. జింకలు పొదరిండ్లను దవదహన మనుకొనుచున్నవి. మునులుకూడఁ దమ యాశ్రమవృక్షముల కొనలను జూచి తమ కావివస్త్రము లేమో యనుకొనుచున్నారు. ఎఱ్ఱని చఱియలను, శిఖరములను జదుకములను గాంచి, దేవతలు మేరుపర్వత మేమో యనుకొనుచున్నారు. ఇది యంతయు భ్రాంతిమాత్రమే. ప్రకృతి యంతయు భ్రాంతిమయ మై యున్నది జంతువులును మనుష్యులునే కాక దేవతలు కూడ భ్రాంతి కధీను లై యున్నారు. అట్టిచో, విరహముచేఁ గ్రాఁగి క్రాఁగి యున్న యెడంద గల వరూధిని, భ్రాంతికి లోనగుట యొక

యబ్బురమా ? మాయాప్రవరుని బ్రవరునిగా భావించి యామెయు భ్రాంతికి లోనైనది. ఈ పద్యమున నమరులను గూడఁ జేర్చుటయందలి కవిప్రతిభను రసికు లూహింతురుగాక! ఇట్లే ఆ సాయంసంధ్యాసమయమునఁ బ్రియు నెడబాసి, తదీయ విరహముచే నిర్వేదము నొందుచున్న యొక చక్రవాకిని వర్ణించి,కవి యప్పటి వరూధిని దురవస్థను సూచించి నాఁడు చూడుఁడు.

"ఏ విహంగముఁ గన్న నెలుఁగిచ్చుచును సారె
కును సైకతంబులఁ గూడఁ దాఱు
దాఱి కన్గొని యది తన జోడు గాకున్న
మెడ యెత్తి కలయంగ మింట నరయు
నరసి కన్నీటితో మరలి తామర యెక్కి
వదన మొండగఁ సరోవారి నద్దు
నద్ది త్రావఁగ నైన కట్టెట్టు గన్గొని
ప్రతిబింబ వీక్షించి భ్రమసి యుఱుకు
నుఱికి యొఱకలు దడియ వేఱొక్క తమ్మి
నెగసి నఱిగి రవంబుతోఁ దిరుగు తేంట్ల
గాంచుచు మ్రొక్కన, మఱియును బోవు వెదక,
సంజఁ బ్రియుఁ బాసి వగ నొక్క చక్రవాకి".

ప్రియవియోగము పక్షులకే దుస్సహమగుచుండఁగా నిఁక స్వర్వేశ్య యగు వరూథిని విషయమున నది యెట్లుండునో చెప్పవలయునా యని కవి యాశయము. ప్రబంధములలో దీని కీడు గల ప్రకృతివర్ణనలు మృగ్యము లనుట యతిశయోక్తి కాదు. సూక్ష్మాతిసూక్ష్మము లగు ప్రకృతిధర్మములను జిత్రించుటలో పెద్దనకు సాటి యనఁదగిన యాంధ్రమహాకవు లెందఱో లేరు.

మెలమెల్లనఁ గటికచీకటి దిశాస్తోమము నాక్రమించినది. వరూథినీ హృదయముననుఁ నంధకారము ప్రవేశించినది. అంతటఁ జంద్రోదయ మైనది. కాని యేమి ఫలము? చంద్రకాంతి విరహిణులకు సుఖాస్పదము

కాదు. అందులకే యీ క్రిందిపద్యమున వెన్నెలచిమ్ముతో సరిపోల్పఁబడినది.

"జలజాగారపరంపరల్ మఘువ దాశా భిత్తిఁ జీండ్రించుచుం
దళమై వెన్నెలచిమ్ము లంటిన మిళద్బాహ్యచ్ఛదశ్యామికా
చ్ఛలనల్ గందిముడుంగుచో సిమసిమచ్ఛబ్దంబుతోఁ బుట్టు న
ట్టలపుం గ్రొంబొగలో యనంగ వెడలెన్ గర్భస్థసద్భృంగముల్".

పద్మములిట్లు ముడుచుకొనినవి. వరూధినీ హృదయకమలమును ముడుచుకొనినది. ఇప్పటి యవస్థలోఁ జంద్రిక, కమలములకును వరూధినీ హృదయకమలమునకుఁ గూడ శత్రువే. వరూధినీ హృదయావేదనము పద్మముఖనిర్యద్భృంగనాదముచే సూచింపఁబడినది. పిదపఁ జంద్రుని గామోద్రేకమునకై యుపయోగింపఁబడు సిద్ధౌషధముతో సరిపోల్చి వరూధినీ హృదయాంతరాళమున నంతకంతకు నతిశయించు మానస సంతాపమును నిరూపించినాఁడు. మఱియు నక్కడక్కడ ననేకపద్యములలో నొక్కొక్క వాక్యములోనే, అప్పటి వరూధిని మనస్థితిని చిత్రించి, ప్రకృతియు నామెయెడ నెట్టి సానుభూతిని జూపుచున్నదో కవి మనకెఱుక పఱచినాఁడు చూడుఁడు. తృ. ఆ. ప. 12

... ... దిశాస్తోమంబు శోభా దరిద్రాణం బయ్యె,
సరోజషండములు నిద్రాణంబులయ్యెన్ గడున్.

దిక్కులకాంతి తఱిగిపోయినది. వరూధినివదన శోభయుఁ దఱిగిపోయినది. సరోజషండములతోఁ బాటు వరూధినీహృదయ కమలమును ముకుళించుకొనిపోయినది. లేక వరూధినీ హృదయకమలము ముకుళింపఁగనే, సరోజషండ నిమీలన మను నెపమునఁ బ్రకృతి సానుభూతి చూపినది. ఇట్లే చంద్రాస్తమయమును గూడ వరూధిని విరహావస్థతో సరిపోల్చి పెద్దన వర్ణించినాఁడు.

"పాటనసేయమిన్ గురులు పైఁ బడి శీర్ణపటీరపంకిలా
లాటికమై దరస్మితవిలాసపుఁ జంద్రిక వోంకి వాడుటన్
దేటఁ దొఱంగి విన్న నగు నీ మొగమో యన మాసి చంద్రుఁడో
పాటలగంధి వ్రాలె నదె భానురుచిన్ దన కందు మీఱఁగన్.

వరూథినిముఖమునందు గురులు జాఱియున్నవి. చంద్రుని యందు గళంక మున్నది. భానురుచిచే జంద్రుని కాంతి మాసిపోయినది. వరూథిని ముఖమునను జిరునవ్వును కాంతి యంతరించినది. అర్ధపుబిళ్ళ వలె నున్న చంద్రుఁడు మంచిగంధ మంటగట్టిన పాపట బొట్టువలె నున్న వరూథినిముఖముతో నరిపోల్పఁబడియున్నాఁడు. ఇట్లే పెద్దనార్యుని ప్రకృతివర్ణనలు పాత్రల యవస్థతో నైక్యమై యుండును గాని, వేని కవి విడివిడిగా నుండి కూర్పుబిగి సడలింపవు.

పెద్దనార్యుఁడు పశుపక్ష్యాదుల యింగితము నెఱింగిన వారిలో మేటి. మానవస్వభావవర్ణనముకంటె పశుపక్ష్యాదుల స్వభావమును వర్ణించుట కష్టతరమై యుండును. ఇందులకు సూక్ష్మాతిసూక్ష్మమైన పరిశీలనయు, విపుల మగు లోకజ్ఞానమును, బ్రకృతితోడి నిరంతరపరిచయమును నావశ్యకములై యుండును. పెద్దనార్యుని యీ క్రింది పద్యములను బరిశీలించినవారి కీ యంశము విశదము కాకపోదు.

"పలుకులు నేర్పువేళఁ గలభాషిణి నీ విటు లుండఁ బంజరం
బుల నరగన్ను వెట్టి ముఖముల్ చరణాగ్రనఖాళిఁ గోఁకుచున్
నిలుగుచు నావులింపుచు వసీవిహగోత్కర మొట్లు వల్కు న
ప్పలుకులు యట్లు లెత్తి విని పల్కెఁడు వింటివె కీరశారికల్".

"కొలఁకొలఁ గూయుఁ బైనొఱఁగుఁ గుత్తుకఁ గుత్తుక, జుట్టుఁబొఱుఁ జిల్లొలుక్రియఁ గానరాని గతులన్ మయిమైఁ బెనుచున్, జనించు న
ర్రొ లఱుత నొత్తు, సోలు నిలుచున్ విధిచాతురిఁ గూడియున్ రతిన్
దలఁపవు, కంటె పాసినవెతల్ దలఁపించుచుఁ గోకదంపతుల్".

వరూథిని యొక తోటలోఁ బ్రవేశించినది. అందే యామె మాయాప్రవరుని జూచును. దానిని సూచించువాఁడు వోలె కవి యీ క్రింది పద్యమును వ్రాసినాఁడు.

"ఉరగఫూత్కారధూమోగ్రగంధముఁ బాసి
పొలయుఁబో యీ తావి మలయపవనుఁ
డనలాక్షు పెడబొబ్బ నలమిన గెలఁదిమ్మఁ
బాయుఁబో యీ తేంట్లపాట మరుఁడు
ఘర్మసామీప్యసంకలితదాహస్ఫూర్తి
నాఁగుఁబో యీ నీడ సల్ల మధుఁడు
గరళసోదర్యార్తకరసుధాకటుకత్వ
ముడుపుఁబో యీ తేనె నోషధీశుఁ
డనఁగఁ జంపక కురవక పనస తిలక
నిచుల వంజుల దాడిమీ విచికి లామ్ర
పాటలీ పూగ కేసర ప్రముఖతరుల
సొబగు మీఱు నుద్యానంబుఁ జొచ్చి యచట".

మలయపవనునకు, మదనునకు, మధునకు, విధునకుఁ గల లోపము లన్నియు నా యుద్యానవనమునందలి కమ్మనెత్తావివలనఁ దేటుల ఝుంకారమువలన, నీడలవలనఁ దేనియలవలన నశించినవి. అట్టిచోఁ దనకుఁ గల లోపముకూడఁ దీఱదా యని వేల్పుజవరాలి యాస. ఇట్లు పెద్దనార్యుని వర్ణన లన్నియుఁ గథలో నైక్యమై యున్నవే కాని, యనావశ్యకముగా నదికి నట్లు లేవు. ప్రబంధమహాకవు లందఱు నిట్లే వర్ణించినారు. కాని ప్రబంధకవిత్వమునకు నిశితపరిశీలన మవసరము. పైపై చూపుల కయ్యది యందుబాటులో నుండదు. నిశితపరిశీలనము ప్రౌఢసాహిత్యమును నుండినగాని, దరిఁ జేరరాని కవులలో నొకఁడు రామరాజభూషణుఁడు. ఈతఁడును బహువర్ణనాప్రియుఁ డనుమాట నిక్కువమే. ఈతని వసుచరిత్రము నందలి కథావస్తు వత్యల్పమైనది. అత్యల్పమైన యా యితివృత్తమును బెంచి ప్రౌఢప్రబంధముగా వ్రాసిన యి మ్మహాకవి వర్ణనాప్రతిభకు లోక మచ్చెరు వందినది. మనోజ్ఞము లగు నీతని వర్ణనములలో నొక్కటి ప్రథమాశ్వాసములోని చైత్రలక్ష్మీవర్ణనము. అందు హృద్యము లగు పద్యముల నిటఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

"ఒసర హిమావకుంఠనము లూడ్చి తెమల్చిన పత్త్రిభంగముల్
సన నసియాడుచుం మొగడచన్నులు పల్లవపాణిఁ గప్పి నూ
తన లతికాలతాంగుల నుదారగతిం జలి వాపి నెయ్యపుం
బెనకువ నేర్పె దక్షిణసమీరణుఁ డొయ్యనఁ దావు లంటుచున్".

"అలరుంగైదువుజోదు కూర్మినయిదోడై, మాధవ శ్రీతపః
ఫలమై యాడు మరుత్కుమారుఁ బ్రియ మొప్పం దేనె నీరార్చి పెం
దెలిపూజొంపపుఁబొత్తులం బొదివి ధాత్రీజాతముల్ జోలపా
డె లసత్పల్లవడోల నుంచి కలకంఠీనాద గీతంబులన్".

"అరిగాఁ బంచమ మేవగించి నవలా లవ్వేళ హిందోళ వై
ఖరి నూపం బికజాత మాత్మరవభంగవ్యాకులంబై వసి
ధర నాలంబితపల్లవవ్రతవిధుల్ద్రాల్పం దదీయధ్వనిన్
సరిగాఁగైకొనియెన్ వసంతము మహాసంపూర్ణ భావోన్నతిన్".

"చివురుంగైదువు వేల్పు చైత్రమున నక్షీణధ్వజోత్క్షేప వై
భవుఁడై, తెమ్మెర తేరిపైఁ గదలి రాఁ బ్రత్యగ్ర సాలాగ్ర హా
ర్మ్యవిటంకంబులు ప్రాకి, వల్లి వనజాస్య ల్సల్లి రుత్ఫుల్ల ప
ల్లవహస్తంబుల భావిభావుక ఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్".

వసురాజు రథారూఢుఁడై యుద్యానవనమున కరిగి యందు విహరించు నప్పుడు కవి గావించిన వర్ణనము మనోజ్ఞమును నదృష్టపూర్వమును నై యున్నది చూడుఁడు.

"నృపహాళిభవ సువర్ణ పరాగములు సువ
ర్ణపరాగములు నభిన్నత పిపించెఁ
గమనీయ తపసీయ కదళికాపవనంబు
కదళికాపవనంబు కలసి మెలఁగె
లలితమాగధలోక కలకంఠ గానంబు
కలకంఠగానంబు నలమికొనియెఁ
దత వాదకసమీరహత కిన్నరీరుతుల్
కిన్నరీరుతులు నేకీభవించె

నపుడు సేరంగ వచ్చిన యవనిజాని
కవనిజానీక మచట సాష్టాంగ మెఱఁగెఁ
గేళివన బహిరంగణాక్షీణ మధుర
మధురస ఝురానుబింబ సంభావనమున''.

''ఘనతరఫలానతాఖండ కదళికలును
గీరరాజీ కృత సజీవ తోరణములుఁ
బొంగు నెలమావికురుజు లభంగ నవ ఫ
లావళులుఁ గాంచె నృపుఁడు వనాగ్రసీమ''.

ఈ పద్యములోఁ గవి, సహజములైన యలంకారములకును గృత్రిమము లైన యలంకారములకును నభిన్నసాజాత్యమును నిరూపించి యున్నాఁడు. తెఱచుగా నగరాలంకారములయందు ఖండితకదళికలు, నిర్జీవము లగు చివురులతోరణములు, తెప్పించిన ఫలములును నుపయోగింతురు. ఇఁట నటులఁగాక సజీవము లగు ననఁటులే యున్నవి. బారులుగఁ దిరుగు చిలుకలగుంపులు సజీవతోరణములుగ నున్నవి. పక్షి చంచూహతులచే భిన్నములు గాక యభంగములై తమ నెలవులనే యున్న ఫలావళులు రాజునకు నేత్రోత్సవమును గలిగించినవి. ఇట్లే మనోహరములై యున్న మఱికొన్ని పద్యములు.

''అల చైత్రాంచితసత్త్రిశాలికల నిష్టాహారతృప్తిం గుతూ
హలము ల్గాంచు ద్విజావళుల్, శుభతిహితావ్యాజానులాపంబుతో
నలఘు శ్రీకరశాఖికాంచల వినిర్యత్కేసరార్ద్రాక్షతం
బులు రాల్చెన్ నరదేవరత్నముకుటీ భూషావిశేషంబుగన్.

''ఆదరణీయరామకథనాంక శుకోక్తులతోడఁ దీవ ము
త్తైదువచాలు, శోభనపు టారతు లెత్తె, సదాగతిం గిరి
క్షోదవినోదికిం, జిగురుజొంపపుఁ గెంపుల పళ్లెరంబులం
బొదిఁ దనరుచ్ నగ్గలపు మొగ్గలు ముత్తెపుముగ్గు లీనఁగన్''.

"అలరారెఁ నెలతాలఁ గట్టిన మహీజావాలము ల్గొన్ని స
త్ఫలసాంద్రంబులు గొన్ని, పల్లవరుచిప్రాగ్భారపట్టాంబరో
జ్జ్వలము ల్గొన్ని సమగ్రశారద రజోజాలంబులై మాధవుం
డులుపా నించిన కొప్పపాత్రికలు నా నొప్పెన్ వృపాగ్రింబునన్".

"జనపతి డాఁగసిల్లు, నొక సంపఁగితావులకొమ్మ, రాగవ
ఘ్నన సుమనోఽభిరామ యయి కాఁక వహింపఁగఁబోలు, గానిచో
ననుపమపంచసాయక కరాంచల చంచల చాపశింజినీ
జనితకఠోరఝంకృతులు సైఁపక యున్నె పరాగపాండువై".

"చిగురుకెంగేలు సాఁచె రసాలవల్లరి
తేఁటిచూపులఁ జూచెఁ దిలకలతిక
పిక గీతిఁ బాడి చూపెఁ బ్రియాళులత, పల్కెఁ
గీరభాషలఁ గర్ణికారశాఖ
ముఖరక్తినింపె నింపు గల సంపఁగికొమ్మ
వన్నెగా నగియె లేఁబొన్నతీఁగె
సురభిశ్వాసనంబు నెరపె సింధుకవల్లి
కురిచ్చెఁదావులు సోఁక గోరివిరెమ్మ
యాత్మ రుచిరోపచారంబు లధిప కల్ప
కంబునకుఁ దత్తదామోదగరిమఁ జెనుప
నంగనానిత్యకలితదోహదవిశేష
సన్నుతాచారముల నడిసన్నకతన".

ఈ పద్యములలోఁ గవి జడప్రకృతిపై మానవత్వము నారోపించి వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ పద్యములం దొక్కటొక్కటియే, కవిభావనా శక్తికిఁ బ్రబలనిదర్శనములై యున్నవి. సమ్మోనార్హము లగు శక్తులలో భావనాశక్తియు నొక్కటి యనుట కెట్టివారును సందేహింపరు. తద్వి జృంభణ మీతని కవితావిలాసమునకు వన్నెపెట్టుచున్నది. సంస్కృత మున నిట్టి కవితారీతులకు మార్గదర్శకుఁడు శ్రీహర్షుఁడు. నలుని యుద్యానవనవిహారసందర్భమున నాతఁ డిట్టి భావముల నెన్నియేనియు

ప్రదర్శించియున్నాఁడు. మఱియు విసువు గలిగించునంతగాఁ బెంచి వర్ణించుటయు శ్రీ హర్షునకు మిక్కిలి యిష్టము. రామరాజభూషణుఁడు నైషధాదులయందు గురుభావము గలవాఁ డగుటంజేసి, తచ్ఛాయ లీతని వర్ణనములందును గాన నగును. అంతమాత్రమున నీ కవి స్వాతంత్ర్యుఁడు కాఁ డని చెప్పఁజాలము.

మహాకవి ధూర్జటియుఁ దన కాళహస్తి మాహాత్మ్యమున యథోచితములును హృద్యములును నగు వర్ణనలనే చేసెను. ఇమ్మహాకవి బహువర్ణనాప్రియుఁడు గాకున్నను, జేసిన యా కొలఁది వర్ణనలైనను మిక్కిలి స్వతంత్రములుగా నున్నవి. వర్ణనలయందుఁగూడ నీతఁడు తనకు సహజమైన శివభక్తిని బ్రదర్శించియున్నాఁడు. కాళహస్తి మాహాత్మ్యమునందంతట శైవతేజము పొంగిపొరలుచుండును. చంద్రోదయావసరమున నీ విశ్వమంతయు నిమ్మహాభక్తునకు శివార్చనముగా గోచరించినది. ఈ క్రింది పద్యమును బరిశీలింపుఁడు.

"ఉదయగ్రావము పానవట్ట మభిషేకోద ప్రవాహంబు వా
ర్ధి, ధరధ్వాంతము ధూపధూమము, జ్వలద్దీప ప్రభారాజి కౌ
ముది తారానివహంబు లర్పిత సుమంబుల్ గాఁ దమోదూర సౌ
ఖ్యదమై శీతగభస్తిబింబశివలింగంబొప్పెఁ బ్రాచీదిశన్".

ఈ పద్య మెట్టి సమయమున వ్రాయఁబడినదో చూడుఁడు. శివపూజావిధానవిషయమున హస్తికిని బోయతేనికిని భేదభావ మేర్పడినది. కాని యొకరినొకరు రెఱుఁగరు. ఒకరినొకరు నాశనముచేయ సన్నద్ధులై యుండిరి. ఆ యాతురతను గవియే యీ తీరునఁజెప్పినాఁడు.

"ఎపుడు పడమటికొండపై నెక్కు భానుఁడెప్పు డుదయించు నే
బోదు నెప్పు డనుచు" "అయ్యవసరంబున" అని కవిసూర్యాస్తమయ

చంద్రోదయాదులను వర్ణించినాఁడు. ఈ వర్ణనలు కథాగతికిఁ బోషకములై యుండుటయే కాక, యందలి పాత్రల మనోవేదనా పటిమను గూడఁ బ్రత్యక్షము చేయుచున్నవి. సాధారణముగ సూర్యోదయమును జంద్రోదయమును నగుచున్నను మన మంతగా వానినిగూర్చి విచారిం

పము. కాని యే దేని యొక ముఖ్య మగు పని మనసులో నున్నచో వానిని బలుమాఱులు భావింతుము. అప్పుడు ప్రతినిమేషముః బ్రకృతిలో జరుగుచున్న మార్పు లన్నియు మనకుః బ్రత్యక్షములును, ననుభూతములును నగుచుండును. ఇచ్చటఃగరికి సంప్రాప్తమైన కష్టము అనుభవైకవేద్యము. మఱియు మహాకవియు మహాభక్తుఁడు నగు ధూర్జటియే యద్దాని నూపింప సమర్థుఁడు. "వాఁడో, నేనో నొక జాడఁ బోయెదము లేదా జీవ మిం కేటికిఁ" అని హస్తి స్థిరనిశ్చయము చేసికొన్నది. హస్తియును నాగమును నిట్లా వేదనాపరితప్తములై యుండగాఁ గవి, సూర్యాస్తమయ చంద్రోదయాదులను వర్ణించుటలో, నాతనికిఁ గల భక్తిభావానుభవము వ్యక్త మగుచున్నది. మఱియు హస్తియుఁ గవియుఁగూడ మహాశైవులే. కావుననే చంద్రబింబ మిరువురకును నీశ్వరలింగముగాఁ గానవచ్చినది. పాము పాతాళమున వసించును గాన యిఁట హస్తిప్రశంస యొక్కటియే కవి చేసినాఁడు.

ఆటవిక జీవనమును వర్ణించుచో ధూర్జటి చూపిన నైపుణ్యమగణ్యము. మహానగరములందు నివసించు నీతఁ డీ యాటవిక జీవనము నింతటి సూక్ష్మాతి సూక్ష్మము లైన వివరములతో నెట్లు వర్ణింపగలిగెనా యనునది యొక యాశ్చర్యకర మగు నంశము. కట్టుబట్టలు, తిను నాహారము, చేయుచేఁతలు, విందులు, వినోదములు, వే యేల, ఆ యాటవిక జీవితమునందలి యల్పాత్యల్ప విషయముకూడ ధూర్జటికవిచంద్రుని నిశితదృష్టి నాకర్షించియే యున్నది. అ వ్వనాటులకు ముత్తియములు సిరికాయల పాటియు, రేగుపండుల సాటియుఁగావు. గంధసారాగురు ద్రుమకాష్ఠ ఖండచయమును వంట కట్టెయలుగా వారు వాడుదురు. సంకు మదమును, పునుఁగును, జాదును బంకము గావించి, ప్రత్యహమును వా రింద్లలుకుదురు. ఇట్లు భోగభాగ్యములతోఁ దులతూగుచుండియు వారు కష్టజీవన మనిన జడియువారు కారు. పట్టుచీరలు కట్ట గల భాగ్యముండియు వారు పాఱుటాకులనే ధరింతురు. రాజాన్నభోజనములు గలిగియు, వన్యధాన్యముల కీసడించుకొనరు. మాణిక్యభూషలు గలిగి

యున్నను గురువింద పేరు వారికిఁ బ్రీతిదాయకములు. ఎంత సంపద కల్గి నను వారు తమ కులాగతధర్మకర్మములనుమాత్రము విడువరు. ఈ వర్ణ నములో ధూర్జటి, కృత్రిమ మగు నాగరకజీవనమునకును, సహజమగు నాటవికజీవనమునకును గల తారతమ్యమును నిరూపించినాఁడు. ఆటవి కులకు కృత్రిమము లగు వస్తువులకంటెఁ బ్రకృతిసిద్ధము లగు వస్తువులే గణనీయములు. అగురువృక్షఖండములతో వెఱబొమ్మలుచేసి, మృగ నాభితో వానికి మసిబూసి, చామరమును వానికి ధమ్మిల్లముఁగాఁ జుట్టి, యేనుఁగు కుంభములలోని ముత్యములతో వానికి గనుగ్రుడ్లు చేసి, యాటవికులు తమ చేలు కాపు కాయుదురు. భిల్లబిసరుహాక్షు లాత్మనా యకులఁగూడి యడవిలో వేట లాడుదురు. కెఱకుజుంజుఱువెండ్రుకల గాఢముగా నెమలిపింఛముతో బంధించుట, పునుఁగుమాని,లలాటమున జేగురుబొట్టుపెట్టుట, పాలుటాకులతోఁ గూర్చిన పైఁటఁదీర్చుట, జవలి యొడ్డాణంబునందునఁ బర్ణాంబరమును బదిలపఱచుట, కుఱుచగనుపుల వెదురువింటఁ జాఁగపురిఁ దాల్చి నారిగా సంతరించుట మున్నగు చెంచె తల వేటవెసలు సింగారమును గవి మనసు దీఱ వర్ణించినాఁడు.

ప్రకృతి పరిశీలనావిషయమునను ధూర్జటి తన ప్రావీణ్యమును జూపియున్నాఁడు. ఈ క్రింది పద్యమును జూడుఁడు.

"ప్రాతఃకాలతుషారశీకరచయప్రాప్తిం, లసన్మౌక్తికో
పేతాగారము లట్లు, చెల్వొనఁగు తద్బింబచ్ఛటాజాతఖ
ద్యోతచ్ఛాయలఁ గొంతసేపు, బహురత్నోద్దీర్ణగేహంబులై
లూతాకల్పిత తంతుసద్మములు వొల్చుం జెప్పఁ జిత్రింబులై".

శిల్పకళాప్రావీణ్యము మెఱయఁ జెలఁదిపురుగు శివలింగముపైఁ బట్టు వెట్టినది. ఆ పట్టుపై జేయి మంచు గురిసి బిందువు లేర్పడినవి. ఆ బిందువులపై సూర్యకిరణప్రసారము గలుటచే నది ముక్తాగారము లట్లును, నవరత్నఖచిత గృహంబు లట్లు భాసిల్లినది.

తిన్ననికథలో నిమ్మహాకవి చేసిన పానకేళివర్ణనమును బరిశీలిం చినవారికి, మదిరాపానము చేయుచు ననాగరకులు చేయు నుశ్చేష్ట

లన్నియు మనోనయనగోచరములు కాకపోవు. ఈ క్రింది పద్య మెంత స్వభావసిద్ధముగ నున్నదో చూడుఁడు.

"మాటలాడఁ దలంచి మఱచిపోయెడువారు
నడవఁబోవుచుఁ దొట్రుపడెడువారు
నూరకుండెద మని యుండనోపనివారు
లేచెద మని లేవలేనివారుఁ
బనిలేని పని బట్టబయలు దిట్టెడువారుఁ
బాడనేరకయును బాడువారు
నెదురైన వారికి నెల్ల మ్రొక్కెడువారుఁ
బ్రీడావిహీనులై యేడువారుఁ
జాలఁ దావియు మగుడఁ జేసాఁచువారుఁ
దొడరి యుపదంశభాండము ల్డొడుకువారు
నైరి మృగయాధిదైవతయాత్రయందుఁ
బానములుచేసి శబరదంపతులు రతుల".

ఈతఁడు వర్ణించిన దుర్భిక్షవర్ణనమును జదివినచో, మహాకవియై రాజాధిరాజులచే సమాన సన్మానములఁ గనుచున్న యీ భాగ్యశాలికి, దుర్భిక్షమువలనఁ గలుగు బాధ లెట్లువగతము లయ్యెనా యను నాశ్చర్యము కలుగక దప్పదు. మచ్చున కొక పద్యము.

"త్రోలును నెమ్ములు న్నిగిలి, డ్రోసినఁ దొంబదిచోట్లఁ గూలువా
రాలిని బిడ్డల న్విడిచి యాఁకటిచిచ్చున వెచ్చపోవువా,
రేలికబంటు వాసి యొక యించుక లేక కృశించువారునై
తూలె జనంబు, మీనశనిదోషము దాఁకి నిరస్తసస్యమై".

ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును వ్రాసి నట్లుగనే, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు పాండురంగమాహాత్మ్యమును వ్రాసినాఁడు. ఈతఁడును వర్ణనాప్రియుఁడు గా కున్నను, చేసినవర్ణనలుమాత్రము,రసవంతములును నుచితములై యున్నవి. అవకాశము కలిగి నపు డెల్ల నతిమనోహరము లగు ప్రకృతివర్ణనల నీతఁడు చేసినాఁడు. అవియుఁ గథాగతితోఁబొంది పొసఁగి యున్నది. అగస్త్యుఁడు దక్షిణాపథమున కేతెంచునెడ నీతఁడు చేసిన మధ్యాహ్నవర్ణనము.మనోహరమై యున్నది. (సశేషము)

"పద్మినీ పర్ణాతపత్త్రంబు శిథిలప
త్త్రాగ్రమై నాయంచ యాక్రమించెఁ
దాలు స్రవత్ఫేన జాలంబుతో ఘోణి
పంచల నొంపి గలంచి యూదె
దూరోద్గమద్దావధూమ మంబుదబుద్ధి
నెమ్మి లో పొదనుండి నిక్కి చూచె
జఠరస్థజలము నాసానాళమునఁ బీల్చి
సామజం బిరుప్రక్కఁ జల్లుకొనియె
గీ. సరసిపై నీరు సలసల చెరలె, విపిన
సకలవీథులు నిర్మృగోచ్చయము లయ్యె
మట్ట మధ్యాహ్న మిది సుధామధురవాణి
యర్హ మిచ్చోఁ బథశ్రమ మపనయింప".

"ఇవె యూపవృతశాఖు లివె లూనముఖదర్భ
సందర్భ వేశాంత సైకతములు."

మాల్యవంతముపై నెక్కి యనతిదూరమున నున్న పంపా సరోవరప్రాంతమును (హంపీక్షేత్రమును) బరిశీలించితి మేని నేఁడును నిట్టి దృశ్యమే పొడగట్టును. అగస్త్యుఁ డేతెంచు సరికట రాజ్యస్థాపనయే లేదుకదా ! ఇఁక రామకృష్ణుని కాలమునకు విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్ఛదశయం దున్నది. అట్టిచో నేఁడు గనుపట్టు నీ దృశ్యమును రామకృష్ణుఁ డా నాఁ డెట్లు చూడఁగలిగెనా యను నది వింతలలో వింత. రవి గాననిచోఁ గవి గాంచుట యిట యథార్థ మయ్యె నన వచ్చును.

చతుర్థాశ్వాసమున రాధా తప స్సందర్భమున రామకృష్ణుఁ డాఱు ఋతువులను వర్ణించి యున్నాఁడు. ఇం దొక పద్యమునఁ దపోనిమగ్న యగు రాధను వర్ణించియు నిం కొక పద్యమున సంసార మగ్నమై యున్న లోకమును వర్ణించియు నిట రామకృష్ణుఁడు ప్రకృతికిని పాత్రములకును గల సంబంధమునే కాక ప్రకృతికిని లోకమునకును గల సంబంధమును గూడ నిరూపించి యున్నాఁడు.

ఈ క్రింది పద్యములను దిలకింపుఁడు.

గీ. "పారదంబునఁ దోఁచిన పసిఁడి తీఁగ
పగిది రాజిల్లె రాధ చంపక సువర్ణ
వర్ణ మగు మేను కుముదధవళతుషార
పటలకంచుకవేల్లనఘటన కలిమి."

ఇది రాధావర్ణనము. ఇఁక లోకమును గూర్చి,

గీ. నవ్య కాలాగరూద్వర్తనముల నతుల
చన్నుఁగొండల నుష్ణాగ్ని సంభవించె
మతిసమగ్రులు ధూమానుమాన కలన
నగ్ని సాధింతు రచలంబు లందు నెపుడు".

ఈ పద్యములోఁ దర్కమును గూడఁ జొనిపినాఁడు.

గీ. "సురటు కళ లెల్లఁ గ్రోలిన సోము తనువు
కప్పురము గుప్పరించిన గనక క్రోవి
పువ్వుఁదేనియ చనిన యంభోరుహంబో
యనఁగ మం చింకి బ్రహ్మాండ మగలెఁ జలిని."

క. "అగలుం గుంకుమపువ్వును
దొగరుం జేలలును సీతుఁ ద్రోవం గలవే
పొగ లేని ముర్మురంబులు
మనువల పాలిండ్లు భోగ మహనీయఁబుల్."

మరల రాధ!

క. "సై నిగుడు మంచు తువ్వర
వానలచేఁ దడిసి కమలవనలక్ష్మి హరి
ధ్యాననిమీలితలోచన
యౌ నల రాధావధూటి కనుగల మయ్యెన్"

మరలఁ బ్రకృతి.

గీ. "కాలుఁ గాలును గేలును గేలు మోవి
మోవియును దార్చి భోగిసమూహ మమరె

నూహా సేయంగ భోగి సముహాహమునకుఁ
బొసఁగ మనకంపుఁ బెనఁకువ లెనఁగుఁ గాదె".

క. "శ్యామలకాలాగురునవ
ధూమ మెదకు సుఖ మెునర్పఁ దోరపుఁ గన్నులీ
వే మొగుచు కరణి సౌధ
స్తోమ మమరెఁ గప్పఁ బడిన సోరణగండ్లన్ !

రాఘయు మధులక్ష్మియు,

ఉ. కెంజిగురాకు డాలు దులకించిన ధాతుపటంబు చాయఁ జే
యం జదు కెక్కు పుష్పాదుల నంటిన తేంటులు భూతిభృజ్జటా
పుంజముఁ బోలఁగా విపిన భూములలో మధులక్ష్మి పొల్చె నీ
లాంజనవర్ణుఁ గోరి తప మల్లొనరించు మృగాక్షి కైవడిన్.

ఇట్లే ఆఱు ఋతువులయందును వర్ణించియున్నాఁడు

ధూర్జటికి విశ్వమంతయుఁ జంద్రోదయావసరము శివార్చన
ముగాఁ గాన వచ్చి నట్లు, రామకృష్ణునకు వర్ష ఋతువున నీ విశ్వ మం
తయుఁ గృష్ణమయముగా గోచరించినది.

"ఇంద్రచాపంబు గా దిది మౌళితలమున
సవరించుబర్హిపింఛంబు గాని
భిదురఘోషంబు గా దిది పాంచజన్య సం
జాతగంభీర ఘోషంబు గాని
యాశ్రయించిన బలాకావళి గా దిది
హారి ముక్తాహార యష్టి గాని
యిది గోల మెఱుఁగు గా దుదిరి బంగారంపుఁ
బసిమి గ్రమ్మెడు పచ్చ పట్టు గాని
వృష్టి గా దిది కరుణాంబు వృష్టి గాని
నీలమేఘంబు గా దిది నీల వర్ణుఁ
డౌర! నా మ్రోలఁ బ్రత్యక్ష మయ్యె ననుచు
హర్ష పులకిత తను వయ్యె నవ్వధూటి"

వర్ణనా విషయమున ముక్కుతిమ్మన యింకొక నూతన మార్గమును ద్రొక్కినాఁడు. సాధారణముగాఁ గవులకుఁ బ్రబంధ ప్రారంభముననే పుర వర్ణనాదులను గావించుట యలవాటు. కాని తిమ్మన యట్లు గావింపక ప్రథమాశ్వాస మంతయుఁ బాత్ర స్వభావోన్మీలనమునందే గడిపినాఁడు. ప్రథమాశ్వాసమునఁ బుర వర్ణనాదుల ప్రసక్తి గల్గియు విడినాఁడు. ఇఁక ద్వితీయాశ్వాస మంతయు వర్ణనాగర్భితము. ఇవి యైనను నతి సంగ్రహముగాఁ జేయఁబడి యున్నవి. ఇందు వర్ణింపఁ బడిన రాజోపచారాదు లన్నియు నా నాఁడు రాజుల యంతఃపురములందు జరుగునవియే యై యున్నవి. ద్వితీయాశ్వాసము నందలి యంధకార నక్షత్ర చంద్ర చకోరాది వర్ణనములును, తృతీయాశ్వాసము నందలి నందనోద్యానాది వర్ణనములును, చతుర్థాశ్వాసము నందలి మధ్యాహ్న జలకేళి వర్ణనములును, పంచమాశ్వాసము నందలి యుద్ధాది వర్ణనములును ప్రకరణానుకూలముగ మనోహరముగఁ గావింపఁ బడి యున్నవి.

ఇఁకఁ బ్రబంధ కవులలోఁ గేవలవర్ణనాప్రియు లగు కవులును గలరు. అట్టి వారిలో సంకుసాల నృసింహకవి యొక్కఁడు. ఈతని గ్రంథమునందుఁ (కవికర్ణరసాయనము) మనోజ్ఞము లగు వర్ణన లనేకములు కలవు. ఇ మ్మహాకవి కావ్యముఖమున గావించిన ప్రతిజ్ఞను జూడుఁడు.

“పరభుక్తము లైన యలం
కరణముల జుగుప్స లేక కైకొని పద వి
స్ఫురణంబు చూపు కుకవిత
పరికింపఁగ లజ్జ లేని బానిస గాదే”.

ఈ ప్రతిజ్ఞ నీతఁ డెంత వఱకు నిర్వహించుకొనఁ గలిగినాఁడను నది యొక పెద్ద సమస్య. సామాన్యముగ నిట్టి ప్రతిజ్ఞలను గావ్యములం దాద్యంతమును నిర్వహించుట కష్టతరము. ఉపయోగించిన యలంకారము లన్నియు స్వకపోల కల్పితములే యగుట సామాన్యముగ సంభవింపదు. ఈఁతడు చాల వఱకుఁ దన ప్రతిజ్ఞను సాధింపఁ గలిగి నాఁడనియే చెప్ప వచ్చును. ఈతని పదసామగ్రి యెట్టి దైనను నభిప్రాయములు

మాత్రము నూతనము లనియే చెప్ప నొప్పును. ఈతని కింపవ్రతిజ్ఞయగు,

"యతి విటుఁడు గాక పోవు నె ట్లస్మదీయ
కావ్య శృంగార వర్ణనాకర్ణనమున
విటుఁడు యతి గాక పోరాదు వెస మదీయ
కావ్య వైరాగ్య వర్ణనాకర్ణనమున"

అను దాని యందుఁ గూడఁ దన కావ్యము నందలి వర్ణనా ప్రాధాన్యమునే వక్కాణించి యున్నాఁడు.

ఈతని వలెఁ బంచేంద్రియ తర్పణము గావించు వర్ణనలఁ జేసిన యాంధ్రకవి యింకొకఁడు లేఁడు. ఈతని వర్ణనలలో నొక చైతన్య విశేషము కలదు. ఈతనికిఁ బ్రకృతి వివిధరూపముల సాక్షాత్కరించినది. ఒకప్పుడు రోషకషాయితాక్షి యగు ఖండితనాయికారూపమున, నింకొక తఱి బలాకకపాలమాలికాధారిణి యగు కాళికవిధమున, నింకొక తఱి నొక భిషగ్వర రూపమున నిట్లు బహురూపములఁ బ్రకృతి యీతనికిఁ బ్రత్యక్ష మైనది. సకల సుఖకారి యగు వసంతాగమము పాంథలోకమున కెట్లు మహాప్రలయ సదృశ మైనదో కవి యీ క్రింది పద్యమున వర్ణించినాఁడు.

రేల వెన్నెలలు పంద్రెండు సూర్యులు చూపు
బీఱెండ లై కాసి నీరసింప
దక్షిణానిలము లుద్ధతి నేఁడు తెఱఁగుల
బెరిగెడు గాడ్పు లై పెల్లగింపఁ
గెంజాయ దిక్కులఁ బెంజించు చిగురులు
కాలానలార్చు లై కాఁకఁ బెనుప
నలి శుక పిక గర్జ లడరఁ బూఁ దేనియ
ఘోరాంత్య వృష్టి యై కురిసి కలప
విరహ వేదన లెసఁగి యుద్వేల గతుల
నద్భుతముగ నేకార్ణవ మగుచు ముంప
నఖిల సుఖకారి యగు వసంతాగమంబు
పథిక లోకంబునకు మహాప్రళయ మయ్యె

ఈతఁ డొక పద్యమున నతి చమత్కారముగా వసంతర్తువు నందే సకల ఋతు సంపదను వర్ణించి యున్నాఁడు.

పరిసవ శర ప్రతాప శిఖిఁ బర్వఁగఁ జేయుటచే నిదాఘమై
కుసుమ రసాతి వర్షమునకుఁ గుదు రౌటఁ బయోదకాలమై
రసిక మనోంబుజంబు లలరంగ శరత్తయి తాన శైశిరో
ల్లసనముఁ జూపి పాంథ సతులకుఁ వణకించె వసంత మత్తఱిన్"

పూర్వ కవులు వాడిన పదసామగ్రినే కైకొని యతఁడు నూతనము లగు వర్ణనలఁ గావించి యున్నాఁడు. కటికి చీకటిని మషీరస నవాంజ నాదులతో సరిపోల్చుట యశ్రుతపూర్వము గాదు. కాని యీ క్రింది పద్యము పరిశీలించిన వారికి నరసింహకవికల్పనానైపుణ్యము గోచరించును.

కరఁచి చిప్పలఁ బట్టు కత వెఱుంగము గాక
వ్రాయంగ నిది మషీ రసము గాదె
యిది గుంటంబులు సేయు నిర వెఱుంగము గాక
నీలాల సరులుగా నింప రాదె
కరవటంబులఁ బెట్టు వెర వెఱుంగము గాక
వనితల కిది నవాంజనము కాదె
కడవలఁ గొని ముంచు గతి యెఱుంగము గాక
చేలల కిది మంచి నీలి గాదె

పోవఁడే నిది రవి నైనఁ బొదువుఁ గాదె
యంక మను పేర నురముపై నచ్చు దాల్చుఁ
గాక శశి నైన దిగ మ్రింగుఁ గాదె ? యనఁగఁ
బ్రబల మై గాఢతమ తమః పటలి పర్వె.

వర్ణనౌచిత్యమునకును బింగళి సూరనార్యుని జెప్పి మఱియొక యాంధ్ర కవిని బేర్కొనవలయును. ఈతఁడు ప్రార్థనలకై చేయు వర్ణనలయందును గూడఁ గథా గతిని సూచించునే యుండును. చూడుఁడు. కళా. పూ. పీఠిక.

అనయము ప్రేమ సంధిలఁగ నాస్య చతుష్టయ యోగ పద్య చుం
బన ఘన కాంక్షఁ బోలె నిగమంబుల పేరిట నాల్గు రూపులం
దనరెడు భార్య మాట జవదాఁటక సృష్టి యొనర్చు వారిజా
సనుఁడు నృసింహ కృష్ణ విభుఁ జాలఁ జిరాయువుఁ జేయుఁ గావుతన్.

ఇందు సరస్వతీ చతుర్ముఖుల పరిణయ కేళి సూచింపఁ బడినది. చూడుఁడు. పంచ. ఆ. ప. 26

"వదనములు నాలుగింటికి వరుస గలియు
మెలపుతోఁ దన కంఠంబు మలఁచి మలఁచి
యొసఁగెఁ దదధర పాన మహోత్సవంబు
గళము గౌఁగిలితోన చెక్కులు నిముకుచు"

ఇట్లే చతుర్థాశ్వాసమునఁ జేసిన సముద్ర వర్ణనము నందును గథా గతిని సూచించి యున్నాఁడు.

"ఉగ్ర తిమి శిరో రంధ్ర నిష్ఠ్యూత మగుచు
నెగయు సలిలౌఘ మది యెందు మిగుల నొప్పె
నబ్ధి పేరిటి కుండలి తాంగ భోగి
యుస్సు రనఁ దన పడగ నెత్తెనో యనంగ"

తిమి శిరో రంధ్ర నిష్ఠ్యూత మైన వారి ధార నెంత చమత్కారముగాఁ గథలో నిమిడ్చినాఁడో చూడుఁడు. నిరతాన్న దానవ్రతము నకై యజ్ఞశర్మ తన భార్యల బేహారికి నమ్మెను. అమ్మెను గాని యనంతర మార్తధ్వని గావించెను. ఆ ధ్వనిని విని యాతని భార్యలు నలువురును సముద్రమున నురికిరి. అట్లురికిన య వ్వనితలు బలు మీ నొక్కటి నోర సలిలం బెగఁ గ్రోలుచుండఁ ద ద్వదనములోని కా సలిల పూరము వెంట నేఁగిరి. అనంతర మది మరల తన శిరో రంధ్రము ద్వారా నీటిని పై కెగఁ జిమ్ము నపుడు, వారును బై కెగసి యొక దివ్య విమానముపైఁ బడిరి. మీఁది వర్ణనములో నీ కథ యెంత చమత్కారముగా సూచింపఁ బడినదో చూడుఁడు. సూరనార్యుని వర్ణనల యందలి యంత రార్థములను జూపుచు శ్రీ దువ్వూరి వేంకటరమణ శాస్త్రిల వా

రొక విపుల వ్యాసమును వ్రాసిరి. అం దీ విషయములు విపులముగాఁ జర్చింపఁ బడి యున్నవి.

సూరనార్యుని గ్రంథములను సామాన్యముగఁ జదువుకొని పోవు వారికి నాతని వర్ణనలలోని యంతరార్థము గోచరింపదు. ఇందులకు నిశిత మైన పరిశీలన మ త్యావశ్యకము. ఈతని రూప చిత్రిణమునం దొక విశిష్టత కలదు. "ప్రతియోగ సంఘటనముచే (By creating the contrast) నీతఁడు రూపమును భాసింపఁజేయును. వృద్ధురా లగు సుముఖాసత్తి రూప మొక పద్యమునను, జవ్వన ప్రాప్త యైన యామె రూప మిం కొక పద్యమునను, అలంకృత యగు సుగాత్రి రూప మొక పద్యమునను, నిరలంకృత యగు నామె రూప మిం కొక పద్యమునను, మణిస్తంభునిచేఁ జిక్కి చకిత యై యున్న కలభాషిణీ రూప మొక పద్యమునను, ఆతనిచేఁ జాఱవిడి నప్పటి యామె రూప మిం కొక పద్యమునను,—ఈ విధముగ నవస్థా భేదములను బట్టి యా యా రూపములం దుఁ గలుగు మార్పులను గడు నిపుణముగా నీతఁడు చిత్రింపఁ గలఁడు" ఉదాహరణమునకై కొన్ని పద్యములు—వృద్ధ యగు సుగాత్రి రూపము :

పసిమి పో నెండిన కసవు బుట్టయుఁ బోలె
నర వెండ్రుకలు బర్వు శిరము వలన
నులి గొన్న చెలఁది పుర్వుల నూలి వల్లు నా
నమరెడు ముడుత క న్బొమల వలనఁ
గసుఁ జిల్లి నట్టి బంగరు పూఁత పోక్కుళ్ల
వడువు చూపెడి మేని వళుల వలనఁ
ద నిసి వ్రేలెడు మ్రాఁకు తునుకలఁ దలపించు
బాహు వక్షోజ లంబనము వలన
ఘూక రవముల చాడ్పున ఘోర వృత్తిఁ
దనరు ఘనకాస కుహి కుహి ధ్వనుల వలన
భావజుఁడు వెళ్లి పోయిన పాడుమేడ
పగిదిఁ గాన్పించు ముసలి పడఁతి యొక తె.

ఘన యౌవన ప్రాప్త.

నిండు చందురు నవ్వు నెమ్మోము సిరి తోడ
నిరులు గ్రమ్మెడు వేణిభరము తోడ
నాకర్ణ లోలంబు లగు నేత్రములు తోడఁ
దళుకు కొత్తు చెక్కుటద్దముల తోడ
మిగుల మిటారించు బిగి చనుంగవ తోడ
లలితంపు బాహు వల్లరుల తోడ
నతి కృశత్వమున జవ్వాడు మధ్యము తోడ
నభినవం బైన నూఁగారు తోడ
వలువ మీఁదికిఁ దోలఁకు సువర్ణ పులిన
గురు నితంబ ప్రభా పరంపరల తోడ
మహిత సర్వాంగ లావణ్య మహిమతోడ
నమరు ప్రాయంపు రూపు చిత్రముగఁ దాల్చె.

ఇట్లు స్థాణు రూపమును వర్ణించుటయే కాక, చల ద్రూపమును ప్రత్యక్షము చేయఁ గల శక్తియు సూరనార్యునకుఁ గలదు. ప్రద్యుమ్ని వాహ్యాళితో నాతఁడు వర్ణించిన తురగవర్ణన మిందుల కొక ప్రబల దృష్టాంతము.

తొలుదొల్త నవ్యోక తురగంబు మండల
గతిచారి యగుచు నిక్కంబు తోఁచె
నా వెనుకను నరూపాశ్వాలి చెదరక
చక్రాకృతిని బర్వు సరణి తోఁచె
నంతట నసతి స్ఫుటావయవంబుగా
నెనసి యేకాంగ వేష్టనత తోఁచెఁ
దుదఁ దద్విభూషణ ద్యుతి రాజి మాత్రంబు
కొఱవి త్రిప్పిన రీతి మెఱసి తోఁచె

నంత కంతకు గతి వేగ మగ్గలింప
రాఁగ నాగె యెచ్చరిక పరాకు జియ్య
యను జనులు ఱెచ్చనడి తమ పని మఱవఁగఁ
బరగు న మ్మేటి నెఱరాతు ప్రౌఢి కతన.

ఆంధ్ర మహా ప్రబంధములలోఁ గొన్నింటిని మాత్రమే యిట నుదాహరించి యున్నాను. ప్రబంధముల నన్నింటిని నుదాహరించుట యతి విస్తర మగుటయే కాక యనావశ్యకముఁగూడ నగును. క్షీణ యుగము నందలి యే కొలఁది మంది కవులలోఁ దప్ప తక్కిన యాంధ్ర ప్రబంధ కర్త లందఱును నౌచిత్యమును బాటించియే వర్ణనల గావించి యున్నారు. కాని మన మా గ్రంథములను బఠించు నప్పు డా గ్రంథములు పుట్టిన కాలమును దేశమును బరిస్థితులను మఱువరాదు. కొన్ని కొన్ని యెడల వా రతి మాత్రముగ వర్ణించిన విషయములు మన కీనాఁడు విసువు గలిగించునవి యై యుండును. అట్టి దానికిఁ గారణము దేశ కాల పరిస్థితుల యందలి మార్పే. మఱియు, నాయా కవుల వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యములను బట్టియు నభిరుచులను బట్టియుఁ గూడఁ గవితా రీతులు మాఱుచుండును. కృష్ణరాయని యాముక్తమాల్యదయుం దన్నియు వర్ణనలే. పెద్దన వేశ్యా వర్ణనము నొకటి రెండు గీత పాదములలో ముగింపగా, నీ రసికుని వేశ్యా వర్ణనమే రెండు సీసపద్యములను గ్రమింగినది. ఇది కవుల యభిరుచి భేదములకు నిదర్శనము. ప్రబంధ వర్ణనల యందలి రసౌచిత్యమును గ్రహింప వలయు నన్న నా గ్రంథముల నామూలాగ్రముగఁ బఠించుటయే యుత్తమమార్గము.

వ్యక్తివివేకము.

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.

ఈ పైవిషయమున గమ్యగమకములు సత్యములా? అసత్యములా? యను విచారణము. సహృదయు లగువారికి నిరుపయోగమైనది. అటులే కావ్యవిషయమునఁ గూడ వాచ్యవ్యంగ్యముల విషయమైన సత్యాసత్యత్వవిచారము నిరుపయోగమే యగుట ప్రమాణాన్తర పరీక్ష కేవల ముపహాసముకొఱకే యగును.

లోకమునం దకృత్రిమము లగు హేతువులనుండి,యకృత్రిమము లగు విషయములే ప్రతీయమానము లగును. అచటఁ బ్రతీయమానము లగు విషయములు కేవల మనుమేయములే యగును. వానియందు వ్యంగ్యత్వగంధము గూడ లేదు. కావ్యమునందు వ్యంగ్యత్వ ముండును. ఇదియే లోకమునందుకంటె కావ్యమునందుఁ గల విశేషము. అందుచే రత్యాదులు గమ్యము లగు నప్పు డవి వ్యంగ్యము లని యుపచారము (లక్షణావృత్తిని) నాశ్రయించి చెప్పుచున్నాము. ఇచట లక్షణను జెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనము సుఖాస్వాదమే. ఇట్లు గమ్యము లగు రత్యాదులయందు వ్యంగ్యత్వోపచారము యుక్తియుక్తమే యగుచున్నది. ముఖ్యవృత్తి నాశ్రయించి యర్థ మనునది రెండు విధములుగనే యుండును. వాచ్యార్థము, గమ్యార్థము. ఉపచారమువలన వ్యంగ్యార్థ మనునది మూడవది గూడ నొకటి యున్న దని యిప్పటికిఁ దేలినది. ఇప్పటికిఁ దేలిన విషయము నంతను నీ సంగ్రహశ్లోకము దెల్పును.

"వాచో గుణీకృతార్థత్వం న సంభవతి జాతుచిత్
తదర్థం తదుపాదానాత్ ఉదకార్థం దృతేరివ"

[తా॥ నీటినిఁ దెచ్చుటకై యుపయోగించు ఘటము నీటిని తన కుపసర్జనముగఁ జేసికొనదు. అటులే యర్థముఁ దెలుపుటకై ప్రయుక్త మగు శబ్ద మెప్పుడును దన యర్థము నుపసర్జనముగఁ జేసికొనదు]

వాచ్యప్రతీయమానార్థములకు ముఖ్యవృత్తి నాశ్రయించి వ్యంగ్యవ్యంజకభావము సంభవముకాదు "అభివ్యక్తి" యనుదానికి లక్షణము

కుమర కుండుటచే, వాచ్యార్థమునకును, ప్రతీయమానార్థమునకును ముఖ్య వృత్తి నాశ్రయించియే వ్యంగ్యవ్యంజక భావ మున్న దనుట పొసఁగదు.

అభివ్యక్తియొక్క లక్షణము నిట్లు తెల్పుచున్నారు.

"సతోఽసత ఏవ వార్థస్య ప్రకాశమానస్య సమ్బన్ధస్మరణాన పేక్షిణా ప్రకాశకేన సహైవ ప్రకాశవిషయతాపత్తిరభివ్యక్తిః"

ఒక యర్థము(లేక విషయము) సత్యమైనది కావచ్చును. అసత్యమైనది కావచ్చును. ఆ యర్థమును ప్రకాశింపఁజేయు (తెలియఁజేయు) శబ్దమునకును (వస్తువునకును) నా యర్థమునకునుఁ గల సంబంధ స్మరణముతో నిమిత్తము లేకయే, ప్రకాశక మగు శబ్దముతోనే ప్రకాశ్య మగు వస్తువుగూడ నెచట భాసించునో యచట నభివ్యక్తి యున్న దనుచున్నాము. అనఁగా నే క్షణమునఁ బ్రకాశక మగు వస్తువుయొక్క జ్ఞానము గల్గునో, యా క్షణముననే ప్రకాశ్య వస్తుజ్ఞానముగూడఁ గలుగుచో నప్పుడచట నభివ్యక్తి యున్న దనుచున్నాము.

అందు, సద్భూతమైన (సత్యమైన) వస్తువుయొక్క యభివ్యక్తి మూఁడు విధములుగ నుండును 1. కారణమునందు కార్యము నిలీనమై కేవలము శక్తిరూపమున నం దుండును. అట్టి కార్యము మన కింద్రియ గోచర మగునట్లు ప్రత్యక్ష మగుట యొక విధ మగు నభివ్యక్తి యగును. క్షీరదధిసంబంధ మట్టిది. క్షీ రావస్థయందు పెరుగా క్షీరమునందు నిలీనమై శక్తిరూపమున నున్నఁ దనియుఁదరువాత నది దధిరూపముగ మనకు గోచరించిన దనియును దెలియవలెను. కార్యమే, కార్యమును బుట్టించు శక్తి రూపమునఁ గారణమునందుండి యావిర్భవించు నని తెలియని కొంద ఱీ యావిర్భావమునే యుత్పత్తి యనుచున్నారు. (2) ఆవిర్భవించియు నేదేని ప్రతిబన్ధమువలన భాసింపకయే యుండు ఘటాదివస్తువులు ప్రకాశకమగు దీపము మొదలగు వానితో నేకక్షణముననే ప్రకాశించుట రెండవ విధమగు నభివ్యక్తి యగును. ఇచటఁ బ్రకాశకము, ప్రకాశ్యమున కుపసర్జన మగును. దీపముచే ఘటము ప్రకాశించుట యిందుల కుదాహరణము. ఈ విషయమునే యీ శ్లోకము తెల్పుచున్నది.

• "స్వజ్ఞానేనాన్యధీహేతుః సిద్ధేఽర్థే వ్యంజకో మతః
యథా దీపోఽన్యథా భావే కో విశేషోఽస్య కారకాత్"

ఘటము మొదలగు వస్తువులు స్వరూపసిద్ధిఁ బొంది యున్నపుడు, తన విషయమైన జ్ఞానముతోనే, యేవస్తువు, వ్యంగ్యవిషయకమగు జ్ఞానమును గూడఁ గలుగఁజేయునో, యదియే వ్యంజక మగును. దీపజ్ఞానముతో సమకాలముననే ఘటజ్ఞానము కల్గుట యిందుల కుదాహరణము. ఇట్లే కానిచోఁ గారక మను పేరుగల "హేతువు"నకును, వ్యంజకమునకును భేద మేమి యున్నది? హేతుకార్యముల జ్ఞానము సమకాలమునఁ గలుగ దనియు, వ్యంగ్యవ్యంజకముల జ్ఞానము సమకాలముననే కలుగు ననియుఁ దెలియవలయును.

ధ్వనికర్తయును "స్వరూపం ప్రకాశయన్నేవ పరార్థావభాసకో వ్యంజక ఇత్యుచ్యతే యథా ప్రదీపో ఘటాదేః" అను వాక్యమునందు "తన రూపమును ప్రకాశింపఁజేసికొనుచునే, యితరవస్తువులను బ్రకాశింపఁజేయునది వ్యంజక మగును. ఘటాది ప్రకాశనమున దీపము వ్యంజక మగుట యిందుకు దృష్టాంత మనియే తెల్పియున్నాడు. (3) ఇంతకుఁ బూర్వ మానిర్వచించిన వస్తువుచే నొకప్పుడు మనము తెలిసికొని యున్నాము. అందుచే నా వస్తువు విషయ మగు జ్ఞానము, మన మనసున సంస్కారరూపముగ నుండును. ఆ వస్తువుతో నియతసాహచర్యము గల మఱియొక వస్తువుఁ జూచినపుడు గాని, యా వస్తువిశేషమును దెల్పు శబ్దమును విన్నప్పుడుగాని, యా పూర్వసంస్కారము ప్రబుద్ధ మగుట మూఁడవ రకము. ఇందు కుదాహరణము- ధూమమును జూచినపు డగ్ని స్మృతికి వచ్చును. అటులే గోవుయొక్క చిత్తరువును గాని బొమ్మను గాని, ప్రతి

• అర్థే సిద్ధేసతి = ఘటము మొదలగు వస్తువులు సిద్ధించి (రూపొంది) యుండఁగా, స్వజ్ఞానేన = వ్యంజకమగు తన విషయమగు జ్ఞానముతో, అన్యధీహేతుః = వ్యంగ్యవిషయక జ్ఞానమునకు హేతువైనది, వ్యంజకోమతః = వ్యంజక మనఁబడును- యథాదీపః = దీప ముదాహరణము - అన్యథా భావే = అట్లు కానిచో, అస్య = ఈ వ్యంజకమునకు, కారకాత్ = హేతువుకంటె, కో విశేషః = భేద మేమి ?

బింబమునుగాని యనుకరణమునుగాని జూచినపుడు గోవు మనకు స్మృతికి వచ్చును. లేదా "అగ్ని" యను శబ్దమును గాని "గోవు" అను శబ్దము ను గాని విన్నప్పుడుఁగూడ నగ్నిగోవుల విషయక మగు, మన మనసున నిలీనమైన సంస్కారము, ప్రబుద్ధమగును. ఇప్పటికి సద్వస్తువు మూఁడు రకములుగ నభివ్యక్తి నొందు నని తెలిసికొంటిమి. అసద్వస్తువున కొక విధమగు నభివ్యక్తియే గలదు. దాని కొకటికంటె నెక్కువ రకము లుండుట కుదురదు. సూర్యుని వెలుఁగునం దింద్రధను స్సభివ్యక్తి యగుట యే యిందు కుదాహరణము. ఇప్పటి కభివ్యక్తి లక్షణములను నుదా హరణములనుఁ దెలిసికొంటిమి.

పైఁ దెల్పిన యభివ్యక్తిలక్షణము ప్రస్తుతవిషయమున సమన్వ యింపదు. ఎట్లన, సద్వస్తువుయొక్క యభివ్యక్తికిఁ దెల్పిన మొదటి రెండు లక్షణములలో మొదటి లక్షణమును బరిశీలింతుమేని, దధివలెఁ బ్రతీయమానార్థముఁగూడ నింద్రియ సాక్షాత్కారము గావలసియుండు ను. రెండవ లక్షణము ననుసరించి, దీపప్రకాశసమకాలముననే ఘట ప్రకాశము కలిగినట్లే, వాచ్యార్థజ్ఞాన సమకాలముననే వ్యంగ్యార్థప్రతీతి కలుగవలసియున్నది. ఈ రెండు లక్షణములును వ్యంగ్యార్థమునందు లేవు. ప్రతీయమానార్థ స్వరూపమునుఁ గూడ స్పృశింపనిదే యివి దానికి లక్షణము లెట్లగును? అందుచే మొదటి రెండు లక్షణములలో నేదియు వ్యంగ్యార్థమును స్పృశింపలేదని తెలియుచున్నది.

ఇఁక మిగిలిన మూఁడవ లక్షణ మనుమానముననే సరిపోవు చున్నది. అభివ్యక్తికి సరిపోదు. "త్రిరూపలింగాత్, యదనుమేయే జ్ఞానం తదనుమానం" మూఁడువిధము లగు లింగముల(హేతువుల)వలనఁ గలుగు ననుమేయవిషయజ్ఞానమే యనుమాన మని చెప్పితిమి గదా. అందుచే నభివ్యక్తి యనునది యనుమానమే యగును. ఒక యర్థమునుండి యర్థాన్తరప్రతీతి గల్గుట యనునది యనుమానముకంటె భిన్నమైన దగు టకు వీలు లేదు. ఉపమాదులుగూడ నీ యనుమానమునందే యన్తర్భా వము నొందుటయే దీనికి హేతువు. ఈ విషయమునే యీ ప్రమాణ వాక్యము తెల్పును" న చాన్యదర్శనే అన్యకల్పనాయుక్తాతిప్రసంగాత్

తస్యానాస్తరీయకతాయాం స్యాత్. సహి యద్ధాపిధసిద్ధః తథావిధసన్నిధానం సూచయతి-నావశ్యంనచ సమ్బన్ధాద్ధ్రతిపత్తి రనుమానమితి ద్వేఏవ ప్రమాణే” దీని తాత్పర్య మిది - ఒక వస్తువును జూచినపుడు మఱియొక వస్తువును కల్పించుట యుక్తముకాదు. అది యుక్తమే యగుచో, ధూమదర్శనమువలన జలమును, ఘటదర్శనము వలన పటమును గూడఁ గల్పింపవలసి వచ్చును. ఇట్టి యసద్ధకల్పనలు రాకుండుటకై, ఒక వస్తువును జూచినపుడు మఱియొక వస్తువును గల్పింపఁగూడదు. అగుచో ధూమదర్శనమున నగ్ని నె ట్లూహించుచున్నా రని ప్రశ్నింపవచ్చును. కల్ప్యమాన మగు వస్తువు (ఊహింపఁబడు వస్తువు) నకును, కల్పక వస్తువునకును, నవినాభావసంబంధ మున్నపు డర్థాన్తరకల్పనము యుక్తమే. ధూమమునకును, నగ్నికిని నట్టి సంబంధ మున్నది. అందుచే ధూమదర్శనమున, నగ్నికల్పనము యుక్తమే. పూర్వ మే సన్నివేశము నం దొక వస్తువును జూచినామో, యా వస్తువా సన్నివేశమును సూచింపనపుడు, ఆ వస్తువుతో నియత సంబద్ధముగ నే వస్తువును మనము జూచినామో, యా వస్తువు నూహింతుము. పూర్వము ధూమాగ్నులను జూచినవారు, మఱియొకచో దూరమునుండి ధూమము నొకదానినే చూచినపుడు, ధూమముతో నియతసంబద్ధ మైన యగ్ని నూహించుచున్నారు. కావున,“ఏకసంబంధిజ్ఞాన మపరసంబంధిస్మారకం” అను న్యాయము ననుసరించి, నియత సంబద్ధములై యుండు వస్తువులలో, నొక వస్తువు జ్ఞానము మఱియొక వస్తువు జ్ఞానమును గలుగఁజేయును. దీనినే యనుమాన మందుము. శబ్దప్రమాణము, నుపమాన ప్రమాణముఁ గూడ నిట్టివే. ఒక శబ్దమును వినినపు డా శబ్దమునకు నియతముగ బోధ్యమగు నర్థమును మనము స్మరింతుము. అటులే ఒక వస్తువును జూచినపుడు దానినిఁ బోలిన మఱియొక వస్తువును స్మరింతుము. అందుచే శబ్దోపమాన ప్రమాణములు కూడ ననుమానమునం దే

యర్థాంతరజ్ఞానము నందును. కావునఁ బ్రత్యక్షానుమానములు రెండే ప్రమాణములు.

[సూచన:— ఈ వాక్యముల కర్థమును జెప్పుటయందున్న వివిధ మతములను బ్రత్యేకముగ వివరింతును.]

వాచ్య మగు నర్థమునుండి మఱియొకయర్థము స్ఫురించునపుడా రెం డర్థములకును నవినాభావసంబంధ ముండవలయును. ఆ యవినాభావ సంబంధస్మరణము కల్గినపుడే వాచ్యార్థమునుండి యర్థాంతర ప్రతీతి కలుగును. ఆ సంబంధస్మరణములేనిచో నర్థాంతర ప్రతీతి కలుగనే కలుగదు. సంబంధస్మరణము లేనపుడుఁగూడఁ గలుగుచో సంబంధములేని మిగిలిన యర్థములును స్ఫురింపవలసియుండును. అందుచే వాచ్యప్రతీయమానార్థములకుఁగల యవినాభావసంబంధ స్మరణ మవశ్య ముండి తీరవలయును. ధూమజ్ఞానమునకును నగ్నిజ్ఞానమునకును నొక క్రమము భాసించు చున్నట్లే వాచ్యప్రతీతికిని వ్యంగ్యప్రతీతికినిఁగూడ నొక క్రమ మున్నదని తెలియుటచే, వాచ్యప్రతీయమానార్థవిషయకజ్ఞానములు సమకాలముననే కలుగుటలేదు. అందుచే "అసంభవ" మను లక్షణదోష మిచటఁ గల్గును.

అసంలక్ష్యక్రమధ్వని యగు రసాదిధ్వనియందు మాత్రము, వాచ్యవ్యంగ్యములు సమకాలముననే భాసించు నని యందురా? అపుడు తమ లక్షణమున నవ్యాప్తి యను దోషముపట్టును. వస్తుధ్వనియందును, నలంకారధ్వనియందును వాచ్యవ్యంగ్యములకుఁ గ్రమ మున్న దనిమీరే యంగీకరించుచున్నారుగదా! అపుడు ధ్వనియం దంతర్భూతములే యగు వస్త్వలంకారధ్వనుల కీ లక్షణము సరిపోదు. అందుచే నవ్యాప్తిదోష మభివ్యక్తిలక్షణమునకుఁ దప్పదు.

వాస్తవమున రసాదిధ్వనులయందైనను, విభావాదుల జ్ఞానము కలిగిన సమయముననే, రసజ్ఞానము కలుగు ననుట యుక్తియుక్త మైనది

గాదు. ఎట్లనఁ గృత్రిమము లగు కారణములచే మనము విభావాదు లని పిలుచుచున్నాము—రత్యాదులు వాస్తవమైన యునికి గలవి కావు. అవి ప్రతిబింబసదృశ ములు నసత్యములును. ఇట్టి రత్యాదులచే మనము స్థాయిభావము లని పిలుచుచున్నాము. వీనిని గవులు పాఠకులకు హృదయసంవాదవశమునఁ దన్మయము గలుగునట్లు వర్ణింతురు. అయితే, నటులును ప్రేక్షకులకుఁ దన్మయము గలుగునట్లభినయింతురు-ఆస్వాద్యమానములైన యీ రత్యాదులనే రసము లని పిలుతుము. విభావాదులు కారణము లనియు, రసములు కార్యము లనియు నివి ప్రతిబింబకల్పము లనియుఁ జెప్పితిమిగదా! ఇట్టి పరిస్థితులలోఁ గారణములును కార్యములు నొకే సమయమునఁ బ్రకాశించుట యెట్లు సంభవమగును? సమకాలభాస మీ రెంటికిని సంభవ మగునేని వానికిఁగల కార్యకారణభావమే నశించును. ఇక నభివ్యక్తిలక్షణము సమన్వయించు ఘటప్రదీపములు కావ్యమే కాదు. అందుఁగావ్యత్వమే లేనప్పుడు,తద్విశేష మగు ధ్వనిత్వ మెట్లుండును.

ప్రకాశక మగు నర్థము రెండువిధములు. (1 ఉపాధిరూపము (2) స్వతంత్రము—ఇందు, స్వరూపోపరంజనముచే నితరవస్తుప్రతీతికి హేతు వగునది యుపాధి యగును. జ్ఞానము, శబ్దము, ప్రదీపము, మణి, యనునవి యుపాధిరూప ప్రకాశకములయందంతర్భావము నొందును. "త్రయః ప్రకాశాః స్వపరప్రకాశాః" (స్వపరప్రకాశకము లగు ప్రకాశక వస్తువులు మూఁడు గలవు) అను వాక్య మీ విషయముఁ దెల్పును, ఇందు జ్ఞానము స్వప్రకాశము. శబ్దముఁ బ్రదీపముఁ బరప్రకాశములు. జ్ఞానము జ్ఞేయవిషయమును దనలో నుంచుకొని "యీ విషయము తెలిసినది" యను రూపముగల జ్ఞానమునందే జ్ఞేయమునుగూడ ప్రకాశింపఁజేయును. అనఁగా జ్ఞానము స్వప్రకాశ మగుచునే జ్ఞేయమునుఁగూడ ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది. ఇటులే శబ్దప్రదీపములుగూడ స్వరూపమును బ్రకాశింపఁజేసికొనుచునే, స్వవాచ్యమగు నర్థమును, ప్రకాశ్య మగు ఘటమును

ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నవి. ఇఁక స్వతస్సిద్ధరూప మగు ప్రకాశ మొక విధముగ నే యుండును. ధూమమే యిందులకు దృష్టాంతము.

అందులో నుపాధిరూపమగు ప్రకాశకమును మీ రంగీకరింపరాదు. ఏలనఁ బై వానిలో జ్ఞానప్రదీపాదుల నంగీకరించుచో, వానిచేఁ బ్రకాశ్య మగునది ప్రత్యక్ష మగు నర్థ మగును. శబ్దమునంగీకరించుచో నభిధేయ మగు నర్థము ప్రకాశ్య మగును. అప్పుడు ప్రత్యక్ష మగు నర్థమునకును, నభిధేయ మగు నర్థమునకును మాత్రమే కావ్యత్వము సిద్ధింపవలసియుండును. అది మీకును సమ్మతము గాదు. ఇఁక స్వతస్సిద్ధరూప మగు ధూమాదిప్రకాశములను గ్రహింతు మందురా, యప్పుడు దానికి ననుమానరచనయందుఁ గన్పడు లింగత్వమే యుండును గాని, మీ రనుకొనిన వ్యంజకత్వము సంభవింపదు. ధ్వనికర్తృమతమునందును, వస్త్వలంకారరసాత్మకము లగు మూఁడువిధము లగు వ్యంగ్యార్థములునుగూడ ప్రకాశక మగు వస్తువుతోఁ గలిసి భాసింపవు. ఈ విషయమును ధ్వనికర్తయే యీ క్రింది వాక్యములయందుఁ దెల్పినాఁడు.

"నహి విభావానుభావవ్యభిచారిణ ఏవ రసాః ఇతికస్యచిదవగమః, తతఏవచ తత్ప్రతీత్యవినాభావినీ రసాదీనాం ప్రతీతి రితి తత్ప్రతీత్యోః కార్యకారణభావేనావస్థానాత్ క్రమోఽవశ్యంభావీ, స తు లాఘవాన్నలక్ష్యతే ఇత్యలక్ష్యక్రమా ఏవ సన్తో వ్యంగ్యా రసాదయః" (విభావానుభావ వ్యభిచారిభావములే రసము లని యెవరును దెల్పుట లేదు-ఆ విభావాది ప్రతీతికిని, రసాదిప్రతీతికిని, నవినాభావసంబంధ ముండుటచే, విభావాది ప్రతీతి నుండి రసాదిప్రతీతి కలుగుచున్నది. అందుచే వానికిఁ గార్యకారణభావము నంగీకరింపవలయును. అప్పు డవశ్య మా కారణముల ప్రతీతియందు క్రమ ముండవలయును. అయినను నా క్రమము మనము గుర్తింపలేనంతటి వేగము గలదిగ నుండును. అందుచే రసాదు లలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్య

తస్యానాన్తరీయకతాయాం స్యాత్. సహి యథావిధసిద్ధః తథావిధసన్నిధానం సూచయతి-సామాన్యేనచ సమ్బన్ధినార్థప్రతిపత్తి రనుమానమితి ద్వేఏవ ప్రమాణే” దీని తాత్పర్య మిది - ఒక వస్తువును జూచినపుడు మఱియొక వస్తువును కల్పించుట యుక్తముకాదు. అది యుక్తమే యగుచో, ధూమదర్శనమువలన జలమును, ఘటదర్శనము వలన పట మును గూడఁ గల్పింపవలసి వచ్చును. ఇట్టి యసద్ధకల్పనలు రాకుండు టకై, ఒక వస్తువును చూచినపుడు మఱియొక వస్తువును గల్పింపఁగూడదు. అగుచో ధూమదర్శనమున నగ్ని నెట్లూహించుచున్నా రని ప్రశ్నింప వచ్చును. కల్ప్యమాన మగు వస్తువు (ఊహింపఁబడు వస్తువు) నకును, కన్పడు వస్తువునకును, నవినాభావసంబంధ మున్నపు డర్థాన్తరకల్పనము యుక్తమే. ధూమమునకును, నగ్నికిని నట్టి సంబంధ మున్నది. అందుచే ధూమదర్శనమున, నగ్నికల్పనము యుక్తమే. పూర్వమే సన్నివేశము నందొక వస్తువును జూచినామో, యా వస్తువా సన్నివేశమును సూచిం పనపుడు, ఆ వస్తువుతో నియత సంబద్ధముగనే వస్తువును మనము చూచినామో, యా వస్తువు నూహింతుము. పూర్వము ధూమాగ్ను లను జూచినవారు, మఱియొకచో దూరమునుండి ధూమము నొక దానినే చూచినపుడు, ధూమముతో నియతసంబద్ధమైన యగ్ని నూహించుచున్నారు. కావున, “ఏకసంబంధిజ్ఞాన మపరసంబంధిస్మారకం” అను న్యాయము ననుసరించి, నియత సంబద్ధములై యుండు వస్తువు లలో, నొక వస్తువు జ్ఞానము మఱియొక వస్తువు జ్ఞానమును గలుగఁ జేయును. దీనినే యనుమాన మందుము. శబ్దప్రమాణము, నుపమాన ప్రమాణముఁ గూడ నిట్టివే. ఒక శబ్దమును వినినపు డా శబ్దమునకు నియ తముగ బోధ్యమగు నర్థమును మనము స్మరింతుము. అటులే ఒక వస్తు వును జూచినపుడు దానినిఁ బోలిన మఱియొక వస్తువును స్మరింతుము. అందుచే శబ్దోపమాన ప్రమాణములు కూడ ననుమానము నందే

పూర్వపక్షము:- అసతః-(అసద్రూపమైన)యను పదమును లక్షణమునుండి తొలఁగింతుము.

సిద్ధాన్తి:— సూర్యుని కిరణముల సంపర్కమువలనఁగన్పడు నింద్రచాప మసద్రూపమైనది. కాని యది యభివ్యక్తికి విషయమే యని తెల్పియుంటిమి. మీరు "అసతః" అను పదమును లక్షణమునుండి తీసివేయుచో మీ లక్షణమునకీ యసద్రూపమైన యింద్రచాపము లక్ష్యము కాదు. అందుచే నవ్యాప్తియను దోషము మీ లక్షణమునకుఁ బట్టును.

పూర్వపక్షము:— "సతః అసతో వా" అను రెండు పదములను లక్షణమునుండి తీసివేయుదుము.

సిద్ధాన్తి:— "ప్రకాశకప్రకాశ్యములుకలిసియే భాసించుట" "సదసద్రూపములైన" యను పదజాలమునంతనుఁ దీసివేయుచో మిగిలిన యభివ్యక్తి లక్షణము మే మంగీకరించిన యనుమానమునకే సరిపోవును. అభివ్యక్తికి సరిపోదు. అది యిట్లగుట మా కిష్టమే. వాచ్యప్రదీయమానములు సదూపము లనియు నవి క్రమముగనే భాసించు ననియు మేము నంగీకరింతము.

ఇప్పటికిని మేము తెల్పిన యసంభవదోష మట్లే యున్నది. మఱియొక విషయమునుఁ గూడ గుర్తింపవలయును. విశేషణ మనునది విశేష్యమునకు నితరవస్తువులకుఁ గల భేదమును దెల్పి, విశేష్య మితర వస్తువులకంటె విభిన్నమైనదను విషయమును దెల్పును. కాని యిచట "ప్రకాశ్యమునకున్న" సదసద్రూపములలోనే "నేదియైన" యను విశేషణము ప్రకాశ్యవస్తువు నితరవస్తువులనుండి విభిన్నమైన దానిఁ జేయుట కుపకరింపదు. అనఁగా నీ విశేషణముచే వలన వ్యావర్తింపఁబడు (వారింపఁ

బడు) సద్రూపముగాని యసద్రూపముగాని, కాని వస్తువులు లేవు. అందుచే నీ విశేషణముగూడ ననుపపన్నమే.

అర్థశబ్దప్రయోజన విచారము:—"యత్రార్థః శబ్దో వా" అను ధ్వని లక్షణవాక్యమునందలి యర్థపదమున కర్థమేమి? వాచ్యమగు నర్థ మీ యర్థశబ్దమున కర్థ మగుచో, వాచ్యార్థముచే ననుమిత మగు (ధ్వని కర్తృమతమున వ్యంగ్యమగు) నర్థము తిరిగి మఱియొక యర్థము నకు వ్యంజకమైనపు డీ వ్యంజకమగు నర్థము వాచ్యార్థము గాకుండుటచే నిచట వ్యంగ్యమునకుఁ గూడ ధ్వనిత్వము సంభవింపఁగూడదు. ఉదాహరణమునకు "ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితు రధోముఖీ" అను శ్లోకమున, అధోముఖి యను శబ్దమునకుఁ గల వాచ్యార్థమునుండి "లజ్జ" వ్యంగ్య మగుచున్నది. ఈ లజ్జ యను వ్యంగ్యార్థము పార్వతియం దున్న శివవిషయకమగు రతి యను భావమును వ్యంగ్యము చేయుచున్నది. ఇపు డీ శివవిషయకమగు రతి యను వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునుండి కలిగి నది కాదు. "లజ్జ" యను వ్యంగ్యార్థమునుండి కలిగినది. అందుచే శివ విషయకరతి నిచట ధ్వని యని వ్యవహరించుటకు వీ లుండదు. కాని దానికిని ధ్వనిత్వము మీ కభీష్టమే. ఇట్లు నిజముగ ధ్వనికి లక్ష్యమే యగు నీ తావున మీరు చెప్పిన ధ్వనిలక్షణము సమన్వయింపకుండుట చే నా లక్షణమున కవ్యాప్తిదోషము పట్టినది.

ధ్వనివాది పూర్వపక్షము:—

"అర్థః సహృదయశ్లాఘ్యః కావ్యాత్మా యో వ్యవస్థితః
వాచ్యప్రతీయమానాఖ్యౌ తస్య భేదా వుభౌ స్మృతౌ"

అను శ్లోకమున, 'కావ్య మను శరీరమున కాత్మభూతమై సహృదయ శ్లాఘ్య మగు నే యర్థము గలదో, యది వాచ్య మనియుఁ బ్రతీయమాన మనియు రెండు విధములుగ నున్న దని' యిదివఱకే తెలిసియుంటిమి

గదా! అందుచే నిచట యర్థశబ్దముచే వాచ్యార్థమును వ్యంగ్యార్థమును గూడ గ్రహింతుము. అపుడు వాచ్యవ్యంగ్య మగు నర్థముగూడ ధ్వని యగుట కభ్యన్తర మేమియు నుండదు.

<u>అనుమితివాది సమాధానము:</u>—సత్యమే కాని "యత్రార్థశ్శబ్దో వా తమర్థ ముపసర్జనీకృతస్వార్థౌ" అను లక్షణమున, "తమ్" అను తచ్ఛబ్దము దానితరువాత నున్న "యర్థ శబ్దమున కర్థమగు" ప్రతీయమానార్థమును తెల్పుచున్నది-అనఁగా నీ లక్షణమునందలి, రెండవ "యర్థ" శబ్దము వ్యంగ్యార్థమునే తెల్పును. కాఁగా మొదటి "అర్థ" శబ్దము, వాచ్యార్థమునే తెలుపవలయును - ధ్వనికర్తయే స్వయముగ "అర్థో వాచ్య విశేషః" అని వివరించినాఁడు. అందుచే నిచట "యత్రార్థః" అనునపు డర్థశబ్దము వాచ్యార్థమునే తెలుపునుగాని, వాచ్యవ్యంగ్యములగు రెండర్థములనుఁ దెలుపదు. అందుచే నింతకుఁ బూర్వము మేము తెల్పిన దోష మట్లే యున్నది.

పోనిండు. "యత్రార్థః" అనుచో నర్థశబ్దమునకు వాచ్యవ్యంగ్యములు రెండును నర్థములే యని గ్రహించిననాఁడును, మీ లక్షణమున నతివ్యాప్తి దోష ముండనే యున్నది. ఒక వాచ్యార్థమునుండి, సాధ్యమగు నుఱియొక వస్తువు ప్రతీయమాన మగుచున్నది. వాచ్యమునకును ప్రతీయమానమునకును మధ్య నొకటి, రెండు లేక మూఁడు వస్తువులు (విషయములు) వ్యవధానముగ నున్నవి. ఇట్టి స్థలములలోఁ గూడ మీ ధ్వనిలక్షణము సమన్వయించును. కావున నిచట సాధ్యమైన ప్రతీయమానార్థము గూడ ధ్వనియే కావలసి వచ్చుచున్నది. ధ్వనికి లక్ష్యము కాని దీనియందు లక్షణము సమన్వయించు చుండుటచే నతివ్యాప్తి దోషమువచ్చినది.

<u>ధ్వనివాది:</u>—ఇచటఁ బ్రతీయమానార్థము ధ్వని యగుట మాకిష్టమే. అందుచే నతివ్యాప్తి దోషము లేదు.

భీమేశ్వరపురాణము—కావ్యత్వము

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి

ఉ. వేలుపుగిడ్డియుం బరుసవేదియుఁ గల్పకుజంబుఁ దోడ రా
లాలితపాదనూపురఝుళంఝుళనాదము లుల్లసిల్లఁ బైఁ
జేలచెఱంగు దూలఁగ విశృంఖలవృత్తిఁ జరించుచుండె నీ
లాలక యన్నపూర్ణ యమృతాన్నముఁ బెట్టుచు నన్నిపంక్తులన్.
౨.౧౮౩.

ఈ యన్నపూర్ణయే కరుణాకటాక్షముతో నీక్షించి, భీమనాథుని గొలిచి మోక్షమొందుమని యుపదేశించినది. ఆ యుపదేశమే వ్యాసుని భీమమండలికిఁ గొనితెచ్చినది. విశ్వనాథుని యాగ్రహమునకు లక్ష్యభూతుఁడైనను విశాలాక్షి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైనందుననే యాతనిపాదరజఃస్పర్శచే భీమమండలి పవిత్రమగుట చేకూడి, శ్రీనాథునకు రసభరితమైన కావ్యవస్తువు సమకూడుటకు నదను చిక్కినది. వ్యాసునకు విశాలాక్షి యిట్లభయ మొసఁగినది.

చ. వెఱవకు మౌనికుమార! పదివేలవిధంబులనైన నిన్ను నే
మఱవ; మఱేడకుం జనుట మాని, సుఖంబున దక్షవాటికన్
దుఱఁగలి గొన్నసమ్మదముతో గమనింపుము; భీమనాయకుం
డఱగొఱలేని వేల్పు నిఖిలాభ్యుదయంబులు నీకు నయ్యెడున్.
భీమ. ౨. ౧౬౬.

ఈ విధముగ నీ ద్వితీయాశ్వాసమునందలి వర్ణనములు, ఇతివృత్తము, కథాకథనసౌష్ఠవము, రచనలోని పరిపాకము భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వమును సమకూర్చినవి.

హాలాహలభక్షణము.

భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గథానాయకుఁడు శ్రీభీమేశ్వరమహాదేవుఁడు. దేవహితమునకు సకలలోకరక్షార్థము నాతఁడు గావించిన మహత్తరకృత్యములలో ముఖ్యముగఁ బేర్కొనఁదగినవి అద్భుతావహ

ములు నైనవి రెండు. వానిలో మొదటిది హాలాహలభక్షణము; రెండవది త్రిపురాసురసంహారము. ఈ రెండును నితరదేవతల కేపాటియు సాధ్యములు గాక, పరమేశ్వరుని నిగ్రహానుగ్రహపరత్వమున నిర్వహింపఁబడినవి గావున, పార్వతీపతి మహత్త్వమును గొనియాడఁగడఁగిన వేదములందు సైతమీయితివృత్తములు వర్ణింపఁబడియున్నవి. హాలాహల భక్షణమునకుఁ బూర్వరంగమైన క్షీరాబ్ధిమథనమునందుఁ గొంతవఱకు విష్ణువునకుఁ బ్రాధాన్యముకలదు; కాని త్రిపురాసురసంహారముమాత్రము కేవలము శివునియపదానమే. కావుననే శివభక్తు లందఱు పరమేశ్వరుని మహిమ నుగ్గడించుపట్టులందు ముఖ్యముగ త్రిపురాసురసంహారమును పేర్కొందురు.

కవికులగురువగు కాళిదాసు, మేఘసందేశమున హిమవత్పర్వతమునందలి హరచరణన్యాసమును వర్ణించుపట్టములో, "శబ్దాయంతే మధుర మనిలైః కీచకాః పూర్యమాణాః, సంరక్తాభి స్త్రిపురవిజయో గీయతే కిన్నరీభిః" అని హిమత్పర్వతమునందు, కిన్నరస్త్రీలు మధురకంఠముతో త్రిపురవిజయమును గానము చేయుచుందు రని తెలపినాఁడు. ఇట్టి గేయమైన యితివృత్తమును శ్రీనాథుఁడు భీమనాథుని మహిమ నగ్గడించుటకై యీకావ్యమున సంతరించియున్నాఁడు. త్రిపురాసుర సంహారము చేయవలసినయక్కఱ యేర్పడుటకుఁ గారణముగా క్షీరసాగరమథనము జతగూడినది. ఆమథనవేళ జన్మించిన హాలాహలమును భక్షించుటచేఁ బరమేశ్వరునిమహత్త్వము పరిపుష్టమై, భీమనాథునకు భీమేశ్వరనామధేయము సార్థకమైనది. ఈవిధముగఁ గార్యకారణభావ సమన్వితములై యీరెండుకథలును చతుర్థాశ్వాసమునందుఁ గవగూడి యీపురాణమునకుఁ గావ్యత్వము నాపాదించిపెట్టినవి.

కావ్యమునందు తప్పక యుండవలసినవి నాయకుఁడు ఇతివృత్తము రసము అను నీమూఁడును. ఈమూఁడిటికి సమపరిపుష్టి జరిగినపుడే యది యుత్తమకావ్య మగును. ఈమూఁడిటినిర్వహణమునందే కవికిఁ గలప్రతిభ వ్యక్తమగును. ఈకావ్యమునకు నాయకుఁడు భీమనా

ధుఁడు. అతనిమహిమను వ్యక్తముచేయు నితివృత్తములో రసవత్తరమైనది త్రిపురవిజయము. ఇచటి రసము వీరము. దానికిఁ బుష్టినిదెచ్చినది హాలాహలభక్షణము, నప్పటియద్భుతరసమును. ఈవిధముగ నీచతుర్థాశ్వాసము రసబంధురమై, తీర్థక్షేత్రమాహాత్మ్యముల నడుమ నవతరించి, కావ్యవస్తువై విలసిల్లినది.

దక్షారామమున మహర్షులందఱు నొకచోఁ జేరియుండగఁ "మంకణుఁడనుఁ" డనుమహర్షి భీమనాథుమహాత్మ్యంబుపెంపు వినఁగ వేడ్క యగుచుండు నాకు నానతీఁదగు మీలోన నొక్కరుండు" అని యడుగఁగా, కుంభసంభవునినియోగంబున వసిష్ఠమహర్షి యుపక్రమించి, పరమేశ్వరునకు దక్షారామవాసికి భీమేశ్వరనామము వెలసినవిధము నిట్లు ప్రస్తావించినాఁడు.

క. భీమమగు గరళకూటము
భూమియు గగనమును దిశలఁ బొడచూపినచో
భీమగతి మ్రింగెఁ; గావున
భీమేశ్వరుఁ డయ్యె నితఁడు బిరుదాంకమునన్. భీమ. ౪. ౪.

భూమిని గగనమున దిశలఁ—అని యుండుట యుక్తముగాఁదోఁచెడిని.

భూమ్యాకాశములందు, దిక్కులన్నిటను నిండి మిక్కుటమైన భయము నొదవించిన కాలకూటవిషమును భయంకరమైనరీతిని మ్రింగినాఁడు గావున దక్షారామవాసియగు పరమేశ్వరునకు భీమేశ్వరుఁ డను పే రేర్పడిన దని నిర్వచనము. దేవతల నమరులఁ జేయుటకై యమృతము నుత్పాదించుయత్నమున శివకేశవుల కిరువురకును సమప్రాధాన్య మేర్పడియున్నది. ఇరువురతోడ్పాటును లేకున్న నమృతము దేవతలకు లభించునది గాదు. కావున నీక్షీరసాగర మథనవృత్తాంతము శివవిష్ణుమహిమలఁ దెలుపు వృత్తాంతములందు రెండిటను గూడ ప్రసక్తములే యగుచుండును.

కాలకూటోత్పత్తిప్రకారము హరవిలాసమునందును వర్ణితమైనది; కాని యచట దుర్వాసునిశాపమున నింద్రుని కున్నయమృత

భాండాదివస్తుజాతము క్షీరాంభోనిధిని బడి, దేవతలకు దూరముకాఁగా వానిని మరల నుత్పాదించుటకై క్షీరాబ్ధిమథనము కావింపఁబడినది. ఇచట నట్టులుగాక దేవదానవు లొండొరులతోఁ గలహించుకొను నపుడు, దానవులను బరిమార్చుటకై, దేవేంద్రుఁడు విష్ణువుతో మంతనముచేసి రాజకీయతంత్రముగా నమృతోత్పాదనమున కారంభ మేర్పడును.

దేవదానవు లిరువురుఁ గూడినఁగాని మందరపర్వతమంథానమున క్షీరసాగరమథనము గావించుట వలనుపడదు. అట్టియదనున నొండొరులపైఁ బగఁబూని యుద్ధసన్నద్ధులైన దేవదానవులకు సంధిని జతగూర్పవలయును. దానికి సర్వవిధములఁ దగినవాఁడు జగన్నాటకసూత్రధారుఁడగుశ్రీమన్నారాయణుఁడే. కావున నాతనితో మంతనముచేయుట కదను, క్షీరాబ్ధిశాయి నిద్ర మేల్కాంచిన సమయము. ఆతఁడు శేషతల్పమున నిద్రించియుండఁగా క్షీరసాగరమును మథించుట వలనుపడదు గదా! కావున నట్టియవకాశముఁ బరికించి, ఇంద్రుఁ డుపేంద్రునితో మంతనము చేసె నని తెలుపుటకు, శేషశాయి నిద్రమేల్కొన్నయప్పటి చిత్తరువు నీరీతిగఁ గవి యవతరింపఁజేసినాఁడు.

సీ. దివ్యాయుధము లైదు ధృతచేతనంబులై
శత్రుసంహారబు సంస్తుతింపఁ
బులుగుఱేఁడు కరాబ్జములు రెండు మొగిడించి
భ్రూలతా దేశంబు పొలుపు నరయ
సౌఖశాయనికులై సనకాదియోగీంద్రు
లనురాగవీక్షణం బభిలషింప
నూరురంభాస్తంభయుగళంబుపై నుంచి
లక్ష్మి శ్రీపాదపల్లవము లొత్తఁ
బన్నగాధీశభోగతల్పంబుమీఁదఁ
దత్ఫణారత్నదీప్తి మైతళుకుఁ జూపఁ
బాలమున్నీటిలో నిద్ర మేలుకొన్న
హరికిఁ బొడమూప నేతెంచె హరిహయుండు. ర. రహ.

క్షీరాబ్ధితల్పమునుండి నిద్ర మేల్కాంచిన దివ్యవైభవ మీపద్యము నందు నందముగఁ జిత్రితమైనది. నిద్ర మేల్కాంచినతఱి నెవ్వనిమానసమైన ప్రసన్నముగ నుండును. ఇంద్రియములు బాహ్యప్రపంచ విషయములందుఁ బ్రవృత్తమగుటకుఁ దగిన యదన నదియే. కావున నట్టి యదను చూచుకొని యోగనిద్రనుండి మేల్కాంచి, జగదవన రక్షాప్రవణుఁడైన నారాయణునొద్దకు దేవేంద్రుఁ డొంటరిగ వచ్చి, రహస్యముగా హితకార్యచర్చ చేసి, ఆవిషయము రెండవచెవికిఁ దెలియకుండ సంకల్పసిద్ధిఁ బడసి తనశిబిరమునకు వెడలిపోవుట నిటఁ గవి సున్నితమైన తెలుఁగునుడికారములోఁ దెలిపినాఁడు.

గీ. ఒంటి నేతెంచి మంతనం బుండి నిలిచి
చక్రధరుతోడ హితకార్యచర్చ చేసి
యేఁగె దేవేంద్రుఁ డిరుచెవి నెఱుఁగకుండ
సిద్ధసంకల్పుఁడై యాత్మశిబిరమునకు. ౪. ౫౦.

రాజకీయవ్యవహారములు చాల రహస్యముగా నాలోచింపఁదగినవి. అందును యుద్ధమునకు సంబంధించిన వ్యవహారములు మఱింత యేకాంతముగా జరుపవలయును. కావుననే దేవేంద్రుఁ డొంటిగా వచ్చి, దేవతాకార్యసిద్ధికై కేలఁ జక్రము దాల్చిన శ్రీహరితో మంతన ముండి, హితకార్యచర్చ చేసినాఁడు. తాము చర్చించినవిషయ మేపాటి పొక్కినను, వ్యవహార మంతయుఁ జెడిపోవుటయే గాక శత్రునిరోధ మసాధ్య మైపోవును. శ్రీహరితో మంతనముచేసినంతనే యింద్రుఁడు సిద్ధసంకల్పుఁడై తనకార్యపరిపాటి నిరుచెవినెఱుఁగకుండఁ దనశిబిరమునకుఁ దరలిపోయినాఁడు. ఇరుచెవి నెఱుఁగకుండఁ జేయవలయును గావుననే కవికూడ మన కాయిరువురచర్చ నించుకైనను దెలుపకుండఁ దరువాతి కార్యమునకుఁ దిగినాఁడు.

వెంటనే శ్రీమన్నారాయణుఁడు, దేవదానవులనడుమ సంధి సేయ సమకట్టి యిట్టు లుద్బోధించెను.

క. ఓవెఱ్ఱులార! యేటికి
నీవెడఁగు విచారములు సహింపఁగ రాదా
యేవారికైన మేలా
చావు లతర్కితము లుగ్రసంగ్రామములన్?

గీ. కుడిచి కూర్చుండి మీరేల కొఱఁతవైన
కుమ్ములాడెద రో యన్నదమ్ములార!
గొఱ్ఱె ద్రొవ్వియు సెలగట్టెఁ గొఱికినట్లు
కట కటా! మీవివేకంబు గాడుపడఁగ.

ఈపద్య మంతయుఁ జక్కని తెలుఁగుజాతీయములతో నిండి సంధిపలుకులు సమన్వితములుగఁ గూడినది. కుడిచి కూర్చుండి కుమ్ములాడుట కుపమానముగ, గొఱ్ఱె ద్రొవ్వి సెలగట్టెఁ (బాణమును) గొఱికి నట్లు న్నదనుట మఱింత చక్కఁగ పొసఁగినది. సంస్కృతసమాసాడంబరముతో నిండించెడి శ్రీనాథుఁ డచ్చతెలుఁగుపదముల కూర్పునందును నీడఁబోని రచన సాగింపఁగలుగుట కిది తార్కాణము. మఱియు వారితో—

"భద్రసువర్ణపీఠికలపైఁ గొలువుండి త్రిలోకరాజ్య మ
చ్ఛిద్రముగాఁగ నేలుట విశేషమొ చచ్చుట తా విశేషమో"

కావున సుధాపానంబున జరామరణంబు లుజ్జగించి సుఖం బనుభవింపుఁడు; క్షీరసముద్రమథనంబునం గాని సుధారసంబు సంభవింపదు; గావున ఆదికచ్ఛపము మూలాధారముగా, మందరపర్వతము మంథన దండంబుగాఁ, శేషుఁడు తఱిత్రాడుగా క్షీరసముద్రమును మథింపవలయు నని చెప్పివారి నొడఁబఱచినాఁడు. ఇంద్రోపేంద్రుల రహస్యకార్యాలోచన మిట్టియమృతమథనకార్యారంభమునకు దారి చూపినది. శౌరి పల్కులు విని సమ్మతించి సముద్రమథనమునకుఁ బూనుకొనినంతనే మురాంతకుఁడు బాహాస్తంభచతుష్టయంబున మందరమహీధరము నెత్తి శిఖరసందోహములు బ్రహ్మాండముఁ దాఁక నుద్ధతితోఁ దెచ్చి క్షీరసముద్రముఁ జేర్చెను.

మందరమంథానమునఁ గావించిన సముద్రమథనపద్ధతిని, మథనమునకు వలయు సామగ్రిని శ్రీనాథుఁ డొక్కసీసమునఁ జక్కఁగఁ బ్రదర్శించియున్నాఁడు. సంస్కృతమూలమున సంక్షేపముగ నుండిన యీ విషయమును విపులీకరించి చక్కనిదృశ్యమును సర్వాంగసౌష్ఠవముతోఁ జిత్రించినాఁడు.

సీ. కపటకచ్ఛప మైన కైటభాంతకుపీఁపు
కొమరు మీఱిన చుట్టకుదురు గాఁగ
నారసాతలమూల మైన మందరమహా
ధరణీధరంబు మంథానకముగ
దందశూకాన్వయాధ్యక్షుండు వాసుకి
తతపరిగ్రహణసూత్రంబు గాఁగ
నావహప్రవహాదు లగుమారుతంబులు
తగులఁగట్టిన యాఁకత్రాళ్లు గాఁగ
బలిపురోగమ దైత్యపరివృఢులును
దివిజనాయకుఁ డాదిగా దేవతలును
దరిచి రంభోధి ఘుమఘుమధ్వానరవము
భువనగోళంబు దిక్కులు చెవుడువడఁగ

4. 74.

ఆదికూర్మముపీఁపు చుట్టకుదురు. పాతాళము నంటినమూలము గల మందరాచలము కవ్వము. పాపఱేఁడగు వాసుకి తెరత్రాడు. ఆవహము ప్రవహము మున్నగు మారుతములు ఆఁకత్రాళ్లు. బలిముఖ్యదానవవీరులు దేవేంద్రాదిదేవతలు కవ్వము ద్రిప్పువారు. క్షీరాంభోధిని మథింపఁగాఁ జెలరేఁగిన ఘుమఘుమధ్వానము లోకములు దిక్కులు నన్నియుఁ జెవుడువఱచినది. ఈమథనమునుండి ముందుగఁ బుట్టవలసినది సర్వలోకభయంకరమైన కాలకూటవిషము గావున, దానియాటోపము తోడనే హాలాహలోత్పత్తిప్రకారమును వర్ణించిన వచనరచనయుఁ గొనసాఁగినది.

ఈవచన మనుప్రాసబహుళమై బీభత్సరసమున కనువైనశైలిని గొనసాఁగినది. ఇరువదిపంక్తుల యీవచన మంతయు హెచ్చుతగ్గులు లేకుండ నేకరీతిగ నడిచినది. హాలాహలోద్భూతిచే లోకము లన్నియుఁ బరిభ్రమింపఁ జాలినయుద్ధతి చెలరేఁగినట్టులు చిత్రించినాఁడు కవి. ఈ రచనలో శబ్దచిత్ర మధికమే యైనను అర్థసౌష్ఠవమునకుఁ గొఱఁత మాత్రము లేదు. కొంత యుదాహరింతును.

వ. ఇవ్విధంబున సురాసురవ్యూహంబులు మదంబులు ముదంబులు శౌర్యంబులు ధైర్యంబులు క్రౌర్యంబులు వీర్యంబులు హంకారంబులు హుంకారంబు లుల్లాసంబులు పరిహాసంబులు బలంబులు చలంబులు ... బెంపులు గుంపులు పరువులు మురువులు గెఱయ మెఱయ, బాహావష్టంభసంరంభవిజృంభణంబునఁ దరతరంబ తెరువందరువం దరిత్రాడు పాపతేని యొడలిమలకలు పురులు విడి ... దుగ్ధార్ణవంబు ఘూర్ణమానం బయ్యె; నప్పుడు ... భృంగసంకాశంబును నీలజీమూతసన్నిభంబును గల్పాంతసమయవహ్నికల్పంబును గాలమృత్యుప్రతిమంబును యుగాంతాగ్నివర్ణంబును నైన...కోలాహలాభీలంబయి హాలాహలం బుద్భవింప—

నది చూచి విష్ణువుతోసైతము దేవత లందఱు వన్నె తఱిగి భయభీతులై పరమేశ్వరుని శరణుఁజొచ్చిరి. పరమేశ్వరుఁడు ను దనయభయహస్తము సాచి, దేవతలతో మీరు వెఱవకుండుఁ డని తెలిపి, హుంకారముతోపాటు అట్టహాసము గావించి యా కాలకూటమును దనహస్తపద్మమునందు నిలిపినతీరును కవి రౌద్రమునకుఁ దగినయారభటితో నడిపించినాఁడు.

మ. ఇటుహుంకారమహాట్టహాసకలనం బాతాళభూస్వర్గసం
కటసన్నాహసముద్భవంబయిన యాకాకోలకాలాగ్ని ధూ
ర్జటిహస్తాబ్జమునందుఁ గైకొనియె నాజ్వాలాకులక్ష్వేళ మ
ప్పటివేళన్ మదభృంగ మయ్యె శశిభృత్పాణ్యబ్జమధ్యంబునన్.

ఆహాలాహల మావిర్భవించినపుడు తొలుత భృంగాకృతిలో బయలుదేఱినను క్రమముగా బ్రహ్మాండమంతయు నిండిన కాలాగ్ని సన్నిభం బైనది. కాని యీశ్వరునిహుంకారముతోఁ గూడినయట్టహాసముచే మరల మదభృంగాకారమునకే వచ్చినది.

ఇచట నడుమ నొందినవృద్ధిని వచనములోఁ దెలిపినాఁడు గాని తగ్గుటలో మాత్రము క్రమపరిణామమును దెలుపలేదు. హారవిలాసములో హాలాహలోద్రేకము క్రమముగ తఱుగుటను సొగసుగఁ జిత్రించినాఁడు.

చ. జలధర మంతయై కరటిచందము గైకొని సూకరాకృతి
న్నిలిచి పికంబుతో దొరసి, నేరెడుపండునుబోలె నుండయై
కలశపయోధిమంథనముఖంబునఁ బుట్టిన యమ్మహాహలా
హలము క్రమంబునన్ శివునిహస్తసరోరుహ మెక్కెఁ జుక్కగన్.

హారవిలాసము.

ఈపద్యమునందలి వర్ణన మెంతయు సముచితముగ జతగూడినది. లోకమునంతయు నిండిన కాలకూటము పరమేశ్వరునిహుంకారముచే తొలుత మేఘమంతయై, ఆవెనుక నేనుఁగు వరాహము పికముల యాకృతితోఁ బోలినదియై క్రమముగ నేరెడుపండువలె నుండయై తుదికి నీశ్వరునిహస్తసరోరుహము నెక్కునరికి నొకచుక్కయాకృతి వహించినది. కావుననే శివుఁడు రససిద్ధుఁడు రసఘుటికను మ్రింగినట్లు విషమును గుటుకున మ్రింగె నఁట. ఈగరళభక్షణపద్ధతి రెండిట నొకే పద్యమున శ్రీనాథుఁ డిట్లు చిత్రించినాఁడు.

క. కటుక మగువిషము విషధర
కటకం బగుకేలఁ బూని కౌతూహలియై
ఘుటికాసంసిద్ధుఁడు రస
ఘుటికయునుం బోలె శివుఁడు గుటుకున మ్రింగెన్.

రససిద్ధిని సాధించిన యోగులు ద్రవరూపమయిన పాదరసమును ముద్దగాఁ జేసి, దానిని మ్రింగి, జరామరణవర్జితు లగుదురు. విషభక్షణముచేయుట యలవరించుకొనినవారికిని రససిద్ధి యేర్పడునని రసశా

త్రముసకు సంబంధించిన రహస్యము. నీలకంఠు నారాధించిన భక్తులకే, యీశ్వరవీర్యమగు పాదరసము నాస్వాదించి తన్మూలమున విలక్షణ సిద్ధులను బడయుట, విషధారణము చేయఁగలశక్తిఁబడయుటయుఁ గలుగుచుండఁగా, సకలసిద్ధులను భక్తుల కొసఁగఁజాలిన యీశ్వరుఁడు కాలకూటమును మ్రింగుటలో నాశ్చర్య మేమియు లేదనుటను ధ్వనింపఁజేయుచు శ్రీనాథుఁడు శివుఁడు విషము గుటుకున మ్రింగెన్ అనినాఁడు.

హాలాహలము పరమేశ్వరుని కంఠమునందే నిలిచిపోవుట కీసమయమున నొకవింతసన్నివేశము జతగూడినది. కాలకూటవిషము కంఠసీమఁ జేరుసరికి హిమాచలకన్యక, తనభర్తను కౌఁగిలించుకొనునెపమున తనబాహువులను జుట్టి యిట్లు వాకొనినది.

ఉ. చుట్టు బిగించి పట్టి, పురసూదన! యీగరళాగ్నిఁ గంధరా
ఘట్టమునందు నిల్పు; మదిగాక దిగంబడనిచ్చితేని లోఁ
బట్టున నున్నలోకముల భస్మముసేయు; వెలార్చితేని, వె
ల్పట్టున నున్నలోకముల భస్మముసేయు; నిజంబు చెప్పితిన్.

పరమేశ్వరుఁడు కుక్షిలో నిమిడినసమస్తభువనములు గలవాఁడు. సముద్రమథనమునఁ బుట్టి లోకములన్నియు దహింపఁజేయు హాలాహలమును బాహ్యప్రపంచము భస్మము కాకుండుటకై, లోకానుగ్రహార్థము మ్రింగ నుద్యమించినాఁ డీశ్వరుఁడు. అది గొంతు దిగనేని కుక్షిలోనిభువనములన్నియు భస్మమగును. వెలుపలి కుమిసిన బాహ్యప్రపంచము భస్మమగును. కావున నిరుతెరఁగుల భువననాశము తప్పదు. అందులకై గరళమును గళసీమయందే నిలిపివేయు మని సర్వలోకజనని ప్రార్థించినది.

ఆజగజ్జననిప్రార్థన నంగీకరించి, సర్వలోకసుఖసంధాత యగు శంభుఁ డింద్రనీలమణిభూషానిర్విశేషముగ రౌద్రమైన యాకాకోల విషమును దనగళసీమయందే నిలిపినాఁడు. హాలాహల మతిరౌద్రము. దానిని భక్షించుటయుఁగూడ నతిరౌద్రమైన కృత్యమే. అట్టిలోక కల్యాణకరమైన కృత్యమును రుద్రుఁడే చేసెనని యీక్రిందిపద్యమున రౌద్రరసభావావిర్భూతి యేర్పడునట్లుగా చిత్రించినాఁడు.

శా. శర్భుం డంబికపల్కు గైకొని, జగత్సంరంక్షణార్థంబు సం
స్తంభించెన్ నిజకంఠగోళమున విశ్వక్షోభ సంత్రాసనం
రంభారంభ విజృంభణోద్భటకళాకాడంబుఁ గాకోలముం
జంభారాతిమణిప్రకల్పితవిశేషానిద్విశేషంబుగన్. ౪. ౭౦.

నాఁటినుండియే పరమేశ్వరుఁడు నీలగ్రీవుఁడై వేదపురాణాదు లందు నుతి కెక్కినాఁడు. కాలకూటవిషవిజృంభణము సమసినవెనుక పునర్మథనమున నమృతకుంభాది దేవభోజ్యపదార్థములు పాల్కడలినుండి వెలువడఁగా, వాని నన్నిటి నొక్కటొక్కటిగ దేవతలు గైకొనిరి. ఆపుట్టిన సర్వమంగళాస్పదంబయిన వస్తువులలో కమలాలయయుత్పత్తి, యామె పుండరీకాక్షుని వరించుటయు సర్వాంగసౌష్ఠవముగఁ గొనసాగినవి.

సీ. సంపూర్ణపూర్ణిమా చంద్రబింబంబుతోఁ
బుట్టెఁ దెల్లని తమ్మిపువ్వు మొగ్గ
విరిసె నొయ్యొయ్యన వేలావనీవాటి
పవమాన కోమలాస్ఫాలనమున
వాసించె నఖిలదిగ్వలయంబు మధురవి
స్తార కేసరధూళి సౌరభములు
నంభోజమధ్యంబునం దుద్భవంబొందె
మహితకాంతిచ్ఛటా మండలంబు

అందు మణికర్ణికాగ్ర సింహాసనమున
లక్ష్మి యుదయించి హస్తపల్లవమునందుఁ
బసిఁడిపూదండఁ బూజించెఁ బద్మనయను
నర్థి వరియించె లీలాస్వయంవరమున. ౪. ౯౭.

క్షీరసముద్రమును దరువంగరువఁ గల్పవృక్ష కామధేను కౌస్తుభములు, ఉచ్చైశ్శ్రవైరావణాదులు పుట్టెనని సామాన్యముగఁ దెలిపి పద్మాలయయుత్పత్తి కాధారమైన పద్మము, నెంతయుఁ జిత్రముగఁ

జిత్రించినాఁడు. ఆ పద్మము ముందుగ ముకుళరూపమునఁ బొడసూపుచు, పూర్ణచంద్రునితోపాటు పుట్టి, చంద్రుని పోలికఁ దెలుపు వహించినది. క్రమముగ నా ముకుళము సముద్రతీరవనమునుండి పొదలిన మందమారుతాస్ఫాలనమున మెల్లమెల్లఁగ వికసించినది. రేకులు విచ్చి కేసరములు బయల్పడినంతనే పరాగమునుండి పరిమళములు చెలరేఁగి దిక్కులన్నియు నలముకొనినవి. అట్టి పద్మమధ్యమునుండి మహితమైన కాంతిమండలపూర ముప్పతిల్లినది. ఆకాంతిమండలము నడుమ మాణిక్యకర్ణిక (దుద్దు) యను సింహాసనమునందు లక్ష్మీదేవి యుద్భవించినది. ఆమె కరపల్లవమున బంగారుపూదండఁ దాల్చి, పుండరీకాక్షుని స్వయంవరమున వరించి, యా పూదండతోఁ బూజచేసినది. ఈ పద్యమునందు పై నాలుగుపాదములందు కావ్యమునకుఁ బ్రాణమైన మాధుర్యము వెల్లివిరిసినది. సౌకుమార్యము పద్మమునందే కాక, దానిని జిత్రించు తీరునందు మఱింత తొలఁకియాడినది. శ్రీనాథుని సీసముల కూర్పులోని శిల్పము సర్వాంగసుందరమై యవతరించినది. ఒక్కపద్మము వికసించిన తీరు నాలుగుసీసపాదములలోఁ జిత్రించుటలోనే కావ్యత్వ ముట్టిపడుచున్నది.

తుదిపాదములో “లక్ష్మి పద్మనయను నర్థి వరియించె లీలాస్వయంవరమున”అనినాఁడు. పద్మాలయ యగుటచేతనే పద్మనయనుని ప్రీతితో లీలాకల్పితమైన స్వయంవరమునందు వరియించినదఁట. ఈ స్వయంవరమును సంస్కృతకవి యొకఁ డిట్లు చమత్కరించియున్నాఁడు.

శ్లో. ఆఖ్యాతే హసితం పితామహ ఇతి త్రస్తం కపాలీతి చ
వ్యావృత్తం గురు రిత్యయం దహన ఇత్యావిష్కృతా భీరుతా
పౌలోమీపతి రిత్యసూయిత మథ వ్రీడావినమ్రశ్రియా
పాయాద్వః పురుషోత్తమోఽయమితి యోన్యస్త స్స పుష్పాంజలిః.

క్షీరసాగరకన్యక పద్మమధ్యమునుండి లేచి, సముద్రతీరమునం దున్న దేవతాగణమును లక్షించి, పూలమాల చేతఁ బట్టుకొని, స్వయంవరమునకు బయలుదేఱినది. ముందుగ బ్రహ్మను జూపి ‘ఈతఁడు పితా

మహుఁడు' అనినంతనే నవ్వినది. యువతి తాతను బెండ్లాడుట కంగీక రించునా? పిమ్మట నీశ్వరుని జూపి 'కపాలి' అనినంతనే వికృతమైన కపాలధారణమును విని భయపడినది. ఈతఁడు 'దేవగురుఁడు' అనినంతనే మొగము త్రిప్పివేసినది. 'దహనుఁడు' (అగ్ని) యనినంతనే తన్నుఁగూడ దహింపఁజేయు నేమో యని భీతిల్లినది. ఇంద్రుని జూపి ఈతఁడు 'శచీ పతి' అని యీతని వరింపు మనఁగా, అడుగు పెట్టినంతనే సవతిపోరు సంభవించు నని యసూయపడినది. తుదికి విష్ణునిఁ జూపి, ఈతఁడు 'పురుషోత్తముఁడు' అని తెలిపినంతనే సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని పద్మా లయ పద్మనయనునివక్షమునఁ బూలమాలిక వైచెనఁట. ఇట్టి లీలా స్వయంవరమును శ్రీనాథుఁ డీపద్యమున ధ్వనింపఁజేసినాఁడు. కమలా లయ వరింప ననువైన దేవతాసమితి యచటనే కూడియుండెను; గాన స్వయంవరమునకై యత్న మక్కఱలేకయే హేలగ నామె పురుషోత్త ముని వరింపఁగల్గిన దనుట యిచట వ్యక్తమగుచున్నది.

కాలకూటోత్పత్తికి, దద్భక్షణమున జగదుపద్రవ నివారణచేఁ బరమేశ్వరుని మహత్త్వము వ్యక్తము చేయుటకు మూలము అమృతో త్పత్తియే. ఆయమృత ముద్భవించుట, దానికై దేవాసురులు కల హించుట, శ్రీమన్నారాయణుఁడు జగన్మోహినీ రూపమున రాక్ష సులను వంచించి, దేవతల కమృతము పంచిపెట్టుట యనువిషయములను రెండు పద్యములలో సూక్ష్మముగ నిరూపించినాఁడు.

ఉ. అంతులు మీఱి మిక్కిలిగ నాగతనంబున దొమ్మిచేసి, దు
ర్దాంత పరాక్రమోన్నతులు దానవదైత్యులు వేల్పువెజ్జు ధ
న్వంతరిచేతి దుగ్ధమయ వారిసుధారస పూర్ణకుంభమున్
సంతనకట్టి పుచ్చుకొని చయ్యన నేఁగిరి నిర్విశంకతన్.

వ. అప్పుడు—

క. నారాయణుండు మాయా
నారీరూపమునఁ గపటనాటక లీలా
పారాయణత హరించె సు
రారులచే నమృతకలశ మాసమయమునన్. ౪-౯౩, ౯౪.

ఈవిధముగ జగన్మోహినీ రూపమును దాల్చి యమృతమును, హరించి, దేవతలకుఁ బంచిపెట్టిన విష్ణుమాయను సూచనామాత్ర సారముగఁ దెలిసి, దానవు లిట్టు లమృతమును గోలుపోవుట త్రిపురాసుర సంహారమునకు నాందిగాఁ జిత్రించినాఁడు. భీమనాథుని లీలామాత్రమునే యిందు కవి వర్ణింపఁబూనినాఁడు గావున, మాయానారీరూప వర్ణనము కావ్యత్వమునకు ముఖ్యసామగ్రి యయినను దానిని వదలివేసి నడుమ నారదపాత్రను బ్రవేశపెట్టి, యాతనిచే నసురులహృదయములం దమృతము కోలుపోయినందులకు దేవతలపై ద్వేషమును రగులుకొల్పినాఁడు. అమృతమును గోలుపోవుట ద్వేషకారణమే యైనను, దానిని నారదముఖమున దానవులకుఁ జెప్పించి, వారికి నుద్రేకము హెచ్చ నీశ్వరోపాస్తి నుపాయముగ నిరూపించి, దానవసంహారము నీశ్వరునిచేఁ జేయింప సమకట్టి, వీరరసబీజమును నాఁటినాఁడు.

త్రిపురాసుర సంహారము.

శంకరుఁడు లోకకంటకు లయిన త్రిపురాసురులఁ బరిమార్చుటకై మహత్తరసంరంభముతో నుద్యమించినపుడు భూమి రథముగను, సూర్యచంద్రులు చక్రములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను, నాల్గువేదములు గుఱ్ఱములుగను, ఓంకారము ప్రతోదముగను (కొరడాకఱ్ఱగ) నక్షత్రపంక్తి జండాగను, మేరుపర్వతము ధనుస్సుగను, ఆదిశేషుఁడు నారిగను, వాయువులు బాణమునకు ఱెక్కలుగను, ప్రళయకాలాగ్ని ములికిగను, విష్ణువు బాణముగను జతగూడఁగా, పట్టణములతోపాటు త్రిపురాసురులను సంహరించి, వారల కుపాస్యమైన లింగమును, పంచవిధములుగా విభజించి పంచారామములందును పంచలింగములుగా వెలయించుట యీత్రిపురాసుర సంహారమునందలి ప్రధానమైన యితివృత్తము. త్రిపురాసురసంహారమునకుఁ బరమేశ్వరుఁ డాయత్తపడుటకుఁ గారణము త్రిపురాసురు లుద్రేకించి లోకముల కుపద్రవము గలిగించుట. అట్టి యుద్రేకము వారికిఁ గలుగుటకు మూలము, నారదుఁడు వారిని బరమేశ్వరు నారాధింపుఁడని ప్రోత్సహించుట.

దేవాసురులు సముద్రమును మథింపఁగా వెలువడిన యమృతమును, విష్ణువు దేవతలకే పంచిపెట్టి వెడలిపోయిన వెనుక, నారదుఁడు దానవులకడ కేఁగి వారితో—

శా. రక్షోనాయకులార! నిర్జరవరవ్రాతంబుచేతన్ సుధా
భిక్షాపాత్రము వోయె నంచు మదిలో బెగ్గిల్లఁగా నేఁటికిన్
రక్షార్థంబు భజింపరాదె యభవున్ త్రైలోక్యకుక్షింభరున్
దక్షారామపురాధినాథుని సుధాధామార్ధచూడామణిన్.

అని యుపదేశము చేసినాఁడు. అమృతధామ మగుచంద్రఖండమును శిరోభూషణముగఁ దాల్చిన భీమనాథుని భజించిన మీ కమృతము కోలుపోతి మనువంత తీఱును. అతని కుక్షిలో త్రిలోకములు నిమిఁడి యున్నవి. ఆతని యనుగ్రహము మీపైఁ గలిగిన నమృతము లభించుట యెంతపనియని యనినట్లయినది. ఆతఁడు త్రైలోక్యమును గుక్షిలో సంతర్పితము చేయు ననుమాటకూడ నించు ధ్వనించుచునే యున్నది. ఇచట నారదోక్తివలన నుత్సుకులై దానవులు త్రిపురాసురులతోఁ గూడి, దక్షారామమునకుఁ జేరి, పాశుపతవ్రతాచారముచేఁ బరమేశ్వరు నారాధించి రని తెలిపిన యీ ఘట్టములో షట్కాలములందు శంభుపూజావిధాన మెట్టు లుండునో యెఱుఁగవచ్చును.

సీ. అరుణోదయంబున నాకాశవాహినీ
హేమాంబుజంబుల నిందుధరుని
మిహిరోదయంబున మహిసాక్షిగుగ్గులు
ధూపధూమంబుల దురితహరుని
సంగవంబున గంధసారకుంకుమచంద్ర
జంబాలమునఁ బుష్పచాపమథను
మధ్యాహ్నమునఁ బక్వమధురాన్నపాయసా
పూపాజ్యదధిఫలంబులఁ ద్రిణేత్రుఁ

బరమసంధ్యాగమంబునఁ బటహశంఖ
ఝల్లరీమడ్డుడమరు ఝర్ఝరుల మ్రోఁత
నర్ధరాత్రములందు వీణారవముల
హరుని బూజింతు రతిభక్తి ననురవరులు.

అరుణోదయకాలమునకుఁ బరమేశ్వరున కంబుజములతోఁ బూజలు, సూర్యోదయకాలమున ధూపము, సంగవకాలమున (నాల్గు గడియలు ప్రొద్దెక్కినపుడు) చందనాదిసుగంధద్రవ్యములతో మైపూఁత, మధ్యాహ్నకాలమున మధురాన్నఫలాదినైవేద్యసమర్పణము, సాయంసంధ్యాసమయమున భేరీశంఖాదివాద్యములు మ్రోయించుట, అర్ధరాత్రిసమయమున వీణారవములు కూడునట్లు లర్చించుట పాశుపతవ్రతులకుఁ జేయవలయు ననువిషయము మన కీయసురపూజావిధి తెలుపుచున్నది. పరమశైవులు కొంద ఱీవిధిని నేఁటికిని జరిగించుచునే యున్నారు. షట్కాలశంభుపూజ శివభక్తుల కవశ్యకర్తమగుట నీ కావ్యమున వ్యాసునిచే—"షట్కాలశంభుపూజావిధానములకుఁ బల్లవప్రసవదర్భలును గలవే?" యని యగస్త్యు నడిగించినాఁడు. షట్కాలశంభుపూజా విధానమున కీపద్యము వివరణము.

అంతటితోఁబోక యసురులు పరమేశ్వరునిప్రసాదమును బడయుటకు పంచప్రణవములతోడను షడంగములతోడను గూడిన ప్రాసాదపంచాక్షరీమంత్రముల నీశ్వరుని బిల్వపత్రములతోఁ బూజించుచు, వేదపురాణములచేఁ బ్రస్తుతించిరఁట. ఆతీరు నిట్లు వివరించినాఁడు శ్రీనాథుఁడు.

ఉ. పంచబ్రహ్మషడంగమంత్రములనుం బ్రాసాదపంచాక్షరిం
బంచాస్యుగా బహుబిల్వపత్త్రముల నభ్యర్చింతు రవ్యగ్రత
న్గ్రంచుంగొండయనుంగుఁబెండ్లికొడుకు న్వర్ణింతు రేకాగ్రతం
జంచద్వేదపురాణమంత్రముల నిష్ఠాయుక్తి నక్తంచరుల్. ౪. ౧౦౪.

శ్రాద్ధము వలన అనుభూతి, అనుభూతివలన నానందముకలుగు; కావున నేప్రతిదినము క్రియానిర్వహణకాలము గడియయైనను మిగిలిన ఘటికలలో శ్రాద్ధముగనే ఆనందము పొందును ప్రతిమనుజుఁడు.

ఈరీతిగఁ బ్రత్యక్ష మెట్టియనుభూతులను గలిగించునో శబ్ద మట్టియనుభూతులను గల్గించును. కొన్ని శబ్దములవలనఁ గలుగుననుభవము యథార్థ మగును, శబ్దమువలనఁ గలిగిన యనుభూతికంటె వాస్తవానుభూతి భిన్నముగ నుండును. అయినచోఁ గానిం డనియెదరు. శబ్ద ముచ్చరింపఁబడిన వెంటనే యొకజ్ఞానమును కలిగించును. ఒకవస్తువును గోచరింపఁజేయును. అయ్యది యథార్థమా యనునది వేఱువిషయము. అది వికల్పము, బాధాసహకృతి మయిన నవుఁగాక అని యందురు యోగులు వైయాకరణులు. "శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్పః" అని వారియభిప్రాయము.

ప్రత్యక్షములోఁగూడ బ్రత్యక్షానుభవ విషయములగు వస్త్వనుభూతు లన్నియు యథార్థ మగుట కానరాదు. కఱ్ఱమొంగను జూచి పురుషుం డనుకొనినప్పుడు త్రాటినిజూచి పా మనుకొనినపుడు, అభ్రకపు రేకును జూచి రజత మనుకొనినపుడు, భ్రాంతాత్ముని వస్త్వనుభవము వేఱు. అభ్రాంతుని అనుభూతి వేఱు. ఒకదానిని జూచి మఱియొకటి యనుకొనుట మన పుట్టుకలోనే యున్నదని వేదాంతులు. ధూమశకటములోఁ బయనించువాఁడు చెట్లు పరువెట్టుచున్న వని యనుకొనుట, మేఘములు నింగిని బర్వులు వెట్టుచుండ చంద్రుఁడు పలాయనము చేయుచుండె ననుకొనుట యెట్టిదో మనము జననమరణములులేని యాత్మకు జననమరణములు కల్పించి, ఆభ్రాంతిని వీడక, అనేకజననమరణముల ననుభవించుచు నాఁటికిని నేఁటికి సాజాత్యమును వీడక ఆభ్రాంతిని వీడక, నిరుద్ధానుభూతివలన నగు నానందమే శాశ్వత మనుకొని జన్మకుఁ గారణభూత మగు చుంటి మని బ్రహ్మవివర్త వాదులు బ్రహ్మసత్యం జగన్మిథ్యా అని నిర్ణయించిన వేదాంతు లనియెదరు. మొత్తమునకు శబ్ద మయథార్థవిషయమును బోధించినను, ఒకవస్తువును సాక్షాత్కరింపఁజేసి అనుభూతిని గల్పించు ననుట తెల్లము.

శ్రద్ధము కలిగించునటుల ఉపమకూడ నొకయనుభూతి గావించును. ప్రత్యక్షము పీడి మిగిలిన మూఁడిటివలనను గలిగిన యనుభూతి బాధా సహకృతము, యథార్థము నగును; గావుననే ఈప్రమాణముల వలనఁ గలుగు జ్ఞానము యథార్థమా కాదా? అని తేల్చుకొనుటకు మఱియొక ప్రమాణ ముండ వలయు నని "ప్రమాణానాం స్వతః ప్రామాణ్యం వా? పరతః ప్రామాణ్యం వా" అను విమర్శ చేసి, పరతః ప్రామాణ్య" మని నిర్ణయించిరి తార్కికులు. ఏప్రమాణమున కయినను ప్రమాణాంతర సహకార మక్కఱలేదనియు నటులఁ జెప్పిన "అభ్రకమును జూచివెండి యనుకొనిన ప్రత్యక్షమునఁగూడ బాధ తప్ప దొకటి. అటుల ఒకప్రమా ణము నాశ్రయించిన, దాని నిర్ణీతికి మఱియొక ప్రమాణాపేక్ష వలసి యుండును. ఈరీతిగ ననవస్థ ఘటిల్లునుగావున ప్రమాణానాం స్వతఃప్రామా ణ్యం'' అని ఒప్పిరి శ్రుతివాదులు.

ఇంతకు సదృశవస్తుదర్శనమువలన జనించు ననుభూతి మనస్సును మార్పఁ గలదు. మానసోల్లాస మొనర్పఁగలదు. సదృశవస్తు దర్శనము మనోవినోదోపాయ మనినాఁడు మల్లినాథుఁడు. ఏక్రియయైన నుత్తరక్ష ణములో నశించును. క్రియ యొకేరూపములో నిలువదు.

గుణభూతై రవయవైః సమూహః క్రమజన్మనాం
ఆశ్రితక్రమరూపత్వా త్సా క్రియే త్యభిధీయతే. "

కనుక క్రియానందము కూడ సాదృశ్యా శ్రిత మనవలయును. సాదృ శ్యము వలన మొదటి క్రియైకదేశము స్మృతమయి ఆనంద మిచ్చును. స్మృతికి సాదృశ్యము కారణము. ఈవిధముగ నుపమారాజ్యము లోకము లోను కావ్యములోను నున్నయది. ఉండవలెను. ఈసాదృశ్యమును, అక్షరసాదృశ్యము, శబ్దసాదృశ్యము, వాక్యసాదృశ్యము, అర్థసాదృశ్యము, సాదృశ్యనిషేధము, అను నీవిధముగ విభాగముచేసి పంచివైచిన అలం కారము లన్నియు నిష్పన్నమగును. లోకములోనున్న సాదృశ్యము కావ్యకళకుఁగూడ నత్యంతోపయోగి, అవినాభావసంబంధము. కావున ఉపమాలంకారము కళ కొక ప్రధానాంగ మనినను తప్పులేదు.

ఉపమ కూడ నొకయంగమే కదా యని, అలంకారము లున్నవి కదా యని రసస్ఫూర్తి లేనివాక్యములను గావ్యములకుఁ జేర్చినచోఁ దలిశెట్టి రామారావుగారి ప్రబంధ స్త్రీ చిత్రముపలె నండును. మనిషికిఁ గళ లావణ్య మున్నచో నలంకారములు శోభను దెచ్చును. ఏవస్తువైనను శోభను దీసికొని రాఁగలదు. "కిమివ హి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం." లేనిచో నొక చీలకు భూషణము లుంచినట్లు లగును. అలంకార్యము లేనినాఁ డలంకారముల కలంకారత్వము లేదు. అలంకారములు లేదా యన్నిటికి శోభ తెచ్చిన నీక్రిందివాక్యము లన్నియు నలంకారములతో నిండి యుండవలసినదియే.

గోసదృశో గవయః :— ఉపమాలంకారము
స్థాణుర్వా పురుషోవా :— సందేహము
గౌర్వాహీకః :— రూపకము
ఇదం రజతం :— భ్రాంతిమత్తు
నాయం సర్పః :—అపహ్నుతి
పీనో దేవదత్తో దివా నభుంక్తే :— పర్యాయము
పర్వతో వహ్నిమాన్—అనుమానము
స దేవదత్తః :—స్మరణము
తస్థస్థమిషాం తాంతంతామః :— యథాసంఖ్యము
పుత్రేణ సహాగతః పితా :— సహోక్తి
తేన వినాగతః పితా :—వినోక్తి
శ్వేతో ధావతి :— శ్లేషాలంకారము

కావలసివచ్చును. శరీర మందమయినది లభించిన ప్రదేయాలంకారము లలంకారధర్మమును నిర్వర్తించును. తమంతట తామే అలంకార్యమును జేరును.

కళ-భావన-ఆలోచన.

సాహిత్యకళ "ఆలోచనామృత మని పెద్దలనానుడి. ఆలోచించిన కొలఁది మంచిమంచివిషయములు, హృద్యము లయినభావములు నభివ్యక్తమగును. ఏశ్లోకమునకైనను, బద్యమునకైనను ఏకార్థప్రతిపాదక

మగు నభిధాశక్తివలన పరిమితమగు నర్థము వచ్చును గదా! అయ్యది యందఱకు స్ఫుటముగా గోచరించుచుండును గదా! ఇంక ఆలోచన యెందులకు అని ప్రశ్న వేయవచ్చును. ఒక్క పద్యమును గూర్చి అనుకొందము. పెద్దన్నగారి రసాభాసపద్యములో నగ్ర్యమయినది.

ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ! యొంటి చరించె దోటవే
కివ్వనభూమి, భూసురుఁడ నేఁ బ్రవరాఖ్యుఁడఁ ద్రోవ దప్పితిం
గ్రొవ్వున నిన్నగాగ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పఁగదవే! తెరు వెద్ది! శుభంబు నీకగున్.

ఈపద్యమునకు "వరూధినితోఁ బ్రవరుఁడు తెఱవా! నీవెవరవు భయములే కివ్వనములో నొక్కతెవు సంచరించుచుంటివి? నేను బ్రాహ్మణుఁడను. ప్రవరుఁడనువాఁడను. దారి తప్పిపోతిని. క్రొవ్వున నీపర్వతశిఖరాగ్రమునకు వచ్చితిని. పురము చేరుకొను నేమియు నుపాయము నాకుఁ గానరాదు. నాకు మార్గముఁ దెలుపుము. నీకు మేలగుఁ గాక" అనునర్థ మందఱకు గోచరించుట తెల్లమే. కాని యింతేటితో మహాకవులు తత్రాసి ప్రబంధపితామహుల వాక్యములకు, "తత్రాపిచ చతుర్థోఽంకః తత్ర శ్లోకచతుష్టయం" అన్నట్లు, ప్రవరుని కథ యంతయు అతని వ్యక్తిత్వ మంతయు నిమిడియున్న. రసాభాసకు మూలమైన యీ పద్యమున కీయర్థమునందే విశ్రాంతియా? అని విమర్శించువారు పలు విధముల దీనియందలి సారము గ్రహింపఁ బ్రయత్నించెదరు.

"అస్తమేతి గభస్తిమాన్" అని ఒక వాక్యమును ప్రయోగించిన, దానింబట్టి - వణిజులు విక్రయవస్తువులను పొత్తుపఱుప వచ్చుననియు, కార్మికులు పనులను మానవచ్చుననియు, బ్రాహ్మణులు సాంధ్యకృత్యములఁ బ్రారంభింపవచ్చుననియు, పెద్దలు పిల్లలను దూరముగఁ బంపఁ గూడదనియు, గోవులు గోదోహనము చేయవచ్చుననియు, చెలియలు ప్రియుఁడు వచ్చుననియు, బాధితుల కిఁక బాధ లుండనేరవనియు, పథికాంగనలు ప్రియుఁ డింకను రాలేదనియు, సాయంతనమగుచున్నది గుప్తముగా శత్రువు నాక్రమింపవచ్చు నని శత్రువులును

అనఁగొనియెదరు. ఒక్కవాక్య మిన్నివిధముల భావముల నావిష్కరింపఁజేయును. ఈక్రిందిరీతిని పైపద్యమునకు—

వరూథుని ప్రవరునిఁ జూచినది. అతఁడు సౌందర్యవిజితత్రిలోకుఁడు. మనుజులలో నింతటి సౌందర్యమూర్తి లేకపోవుట సరికదా దేవలోకములోఁగూడ లేఁడు. వరూథిని అనినమాటయే యిది. ఇతని యాకారేంగితచేష్టాదులు చూచిన బ్రాహ్మణుఁడే కాని ఇంత అందము నర, గరుడ, ఉరగ, ఖేచర, సిద్ధ, సాధ్య, చారణ, విద్యాధర, గంధర్వ కుమారులకు లేనేలేదు. వారిమాట అటులనుంచి దేవతలకు లేదు. వారిలోను చంద్రునకు, జయంతునకు, వసంతునకును లేదు. మన్మథునకును పాళశక్కు, కనుక నే—

బ్రాహ్మణుఁడు దారి తెలియక, ఒకవ్యక్తి కనఁబడిన దారియడు గుటకయి కుమ్ములుచుఁ గుమ్ములుచు గానము వినిపింప మునియాశ్రమ మనుతహతహతో, ఇంటికి మరలుటకు దారి తెలియు నను తత్తరపాటుతోఁ గోనలోనికి దిగ, నచ్చట ఆఁడుదానివాసన కొట్టినది. అయినను బ్రతికితిని. ఆఁడుదయినను జన మనుచు కనఁబడిన దారి తెలిసికొని పోవచ్చునని ద్విజాతిభావమున; వరూథుని చల్లగా హాయిగ వీణ వాయించుకొనుచు, ఆలాపగతిలోఁ జొక్కి రతిపారవశ్యములో సఱగన్ను మోడ్చుకొని యుండ, నాకస్మికముగఁ గంటఁ బడియెను. చాల అందగాఁడు. అతర్కితముగ గోచరించెనేమో (ఆమె యేమయినదియో సాధ్యమగునంతలో నామెయాకారమును పెద్దన పదరేఖలతో నభివ్యక్తి చేసెను.) ఆమె కితని యెడ మదిలో మెచ్చులు హెచ్చినవి. మదిలోఁ గోర్కెలు పెల్లురేఁగినవి. మై నంకురించినవి పులకలు. ఉత్కటమగు నావేగము, విస్మయము, బయలుదేఱినవి. ఝుళంఝుళత్కటక సూచిత వేగపదారవిందయై లేచినది. ఒడలంతయు సవరించుకొన్నది. ఎంతగంధర్వాంగనయైనను, వేశ్యాంగనయైనను, సంకోచము, మోదము, లోలత్వము, కోర్కెలుమెచ్చు, విస్మయము, ఆచ్చెపాటు, ఇంకను కొన్ని భావములు చెలరేఁగి భావశబలత నొందినవి. రతిపారవశ్యములోనఱ

మోడ్పుఁ గన్నులు విస్ఫారితము లయినవి. చంచలము లయినవి. మోహ విభ్రాంతి హెచ్చినది. చెమ్మట అంకురించినది. ఒక్క నిమేషములో గంధర్వాంగనను మోహ వారిధిలో ముంచెత్తివైచెను. సాహసించినది కాని లజ్జ అడ్డుపడినది. గలగలమని యందెలరవముతో సడ్డమువచ్చి నిలిచిపోయినది వరూథిని.

కాని యితఁడు యోగియిచ్చిన పాదరసపుఁబూఁత పాదముల నుండి కరఁగిపోవుటచేఁ దా నిలుసేరునుపాయ మేమున్నది? వెళ్లకపోయి నచోఁ గొంపలు మునిఁగి పోవునన్నంత సంభ్రాంతిలో నితఁ డుండెను. దారి దొరక దనియు, ఇంటికిఁ జేరలేమనియు భయముతో నిండియున్నాఁ డితఁడు. తా నెట్లు భయభ్రాంతుఁడై యుండెనో యటులనే వరూథిని కూడ నున్న దనుకొనినాఁడు. అనుకొనుటకుఁ దగిన ట్లామె కంగారుగ లేచుట, ఒడలంతయు సవరించుకొనుట, స్విన్నగాత్రి యగుట, చంచల ముగాఁ జూచుట, సహాయకారు లయినవి. ప్రవరుఁ డామెను అటుల నను కొనుటయు స్వభావమే. సహజమే. "దోషితోహి స్వదోషానే వాన్యత్రి ఆరోపయంతి" తా మొకదోషము కలవారైనవారు, ఆదోష మెదిరి వారిలో లేకపోయినను నున్నట్లు భావింతురు. కనుకనే ప్రవరుఁడు వరూథినిని అన్యభావాక్రాంతురాలైనను భీతగా నూహించును.

నీవు నావలెనే కంగారు పడుచుంటివి. భయపడిన లేడివలెఁ జూచుచుంటివి. "నాకేమియు భయము లేదని నీ వనినను నీకన్నులే చెప్పుచున్నవి నీవు భీతవని. భయపడువారి నేత్రము లింతచంచలముగా నుండును. భయ మెందులకు వేయుదు. భయములేకుండఁగనే ఒక్కతెవు తిరుగుచుంటివా ? కాదు. భయము తప్పక వేయును. నేను జాల సమ యమునుండి ఈ వనమంతయుఁ బరికించుచుంటిని. అమ్మయ్యో! ఒక్క జనుఁడు కనఁబడఁడే. ఉద్దండగండక వేదండ వరాహ వాహారిపుఖడ్గ వ్యాఘ్రసంఘము తప్ప. అందునను ఆఁడుదానివి. సహాయు లెవరును లేరు ఒక్కతెవు. ఈ యడవిలో నీమూఁల నొక్కతెవు ఇటుల తిరుగుచుంటివి? ఎవతె వీవు? నా యంతటివాఁడను, మగవాఁడను, బ్రాహ్మణుఁడను, సర్వము తెలిసినవాఁడను. నన్నుఁ జూచితివిగా ? ప్రవరుఁ డందురు నన్ను

అట్టి వాఁడను నేను త్రోవఁదప్పి, ఈ పర్వత శిఖరాగ్రమునకు వచ్చి దారి తెలియక కొట్టుకొనుచుంటిని. నా రాక చూచు నిచ్చటికి, ఈపర్వత శిఖరాగ్రమునకు. ఇట్టి పనులు కొఱ్ఱెవ్వొక్కఁడవా రొనర్తురు. త్రోవప్పు వలననే వచ్చితి ననుకొనుము. ఇంతకును మాయూరి దారి మఱచిపోయి తిని. నాకు మా పురము చేరు నుపాయ మేమియుఁ దోఁచుటలేదు. సరే! నీవును నాకువలెనే దారి తప్పియే యుందువు. లేకపోయిన నిచ్చటికి సజీవుఁడు, జీవితాశకలవాఁడు చేరఁడు. కనుకనే యీ యేకాంతములోనుండి యుంటివి. నీ వెద్దియేని మా యూరి దారి యెఱిఁగియుండిన చెప్పుము. ఊరక చెప్ప నవసరము లేదు. నిన్ను ముందుగా నాశీర్వదించెదను. నీకు మేలు కలుగుఁగాక. నీకుఁ దెలిసియున్న చెప్పుము. నేను దీసికొని వెళ్లెదను. నీ వెవ్వతెవు?" అని సంభ్రమపరముగాఁ జెప్ప వచ్చును. మను జుని భావించుటచే మానుషత్వము వచ్చినది. ఎదుటివాఁ డెట్టివాఁ డయ్యెనో యామెకూడట్టిదియే యయి యుండును. కావున నామెయు భీత యని యనుకొనినాఁడేమొ?

లేదా! ప్రవరుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. తత్రాపి శ్రోత్రియుఁడు. తన కార్యమును సాధించుకొనుటకు "ప్రియవాక్యప్రదానేన సర్వే తుష్యంతి దేహినః" అని పొగడ్తవలనఁ దనకార్యము సాధ్య మగునని యెంచి వరూథునినిఁ బలుకరించును. ఎవతెవు నీవు? నీ కన్నులు చాలఁ జంచలముగాను, విశాలముగాను, అందముగను నున్నయవి. చాలఁ జారుకైన దానవు. నాగరకురాలవు. చాలఁ దెలివికలదానవువలెఁ గన్పట్టుచుంటివి? ఇంతటిదానవు నీవు కాకపోయిన ఈ యరణ్యములో నొక్కర్తెవు నిర్భీకవై ఏకాంతముగా సంచరింపఁగలవా? అఁడుదానిమాట అటులుంచి మగవాఁ డంతటివాఁడు గూడ నీక్రూరమృగాకీర్ణమయిన యడవిలోఁ దిరుగలేఁడు నా కేమయినదో చెప్పుము. కంగారు అడలు నెత్తికదా! ఆఁడుదానివైనను నీ దగ్గఱకు వచ్చితిని. రాకూడకపోయినను ఏకాంతములో నున్నదానియొద్దకు వచ్చితిని. ఎందులకు మగవాఁడనే.

అందులోను కులమున కగ్రవర్ణసంజాతుఁడనే! బ్రాహ్మణుఁడను. పేరులోఁ గూడ శ్రేష్ఠార్థవాచకమే. ప్రవరుఁడని. దేవతను గూడను. నేతిబీఱ కాయ యన్నట్లు, మట్టి విగ్రహ మన్నట్లు "భూసురుఁడను" బ్రాహ్మణత్వ మమాయ కత్వమునకుఁ బుట్టినిల్లు. భయమునకుఁ దావలము. స్వేచ్ఛకు భంజకము. నియమనిష్ఠలకు నిలయము. కనుకనే జాడ్యానికి మూలకందము. లేనిచో,

అకలంకౌషధిసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకావంతికా
శికురుక్షేత్రగయాప్రయాగములు నే సేవింప కుద్దండగం
డక వేదండవరాహవాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్రము మిమ్ముంచుఁగొం
డకు రాఁ జెల్లునె! బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదముల్ గదా శ్రోత్రియుల్

నా పేరు చెప్పితిని గదా. గృహస్థులలోఁ గరడుకట్టిన నైష్ఠికుఁడను. బ్రాహ్మణులలోఁ బ్రవరుఁడను. శ్రోత్రియులలోఁ బ్రవరుఁడను. ఈ భూసురత్వము లేనిచోఁ గూపస్థమండూక్యత వదలి స్వేచ్ఛగా దేశములు తిరిగియుందును. లౌకికతయుండి యుండెడిది. దారితప్పాటయేయుండకపోవును. ఎవఁడేమిచెప్పిన నది నమ్మి, కనుబ్రామి పాదరసము పూసిన నదియు నమ్మి మోసపడి ఇక్కడకు వచ్చితిని. పైపూఁత లిటులనే యుండును. వచ్చుటలో నీపర్వతశిఖరముమీఁదకు వచ్చితిని. హిమాలయపర్వతశిఖరాగ్రమునకు వచ్చితి మని, పర్వతశిఖరాగ్ర మెక్కుచుంటి మను సంతోషములో దారి గుర్తుపట్టలేదు. ఎక్కడి యరుణాస్పదపుర మెక్కడి తుహినాద్రి ? ఇంతకుఁ జెప్పవలసినది దారి తప్పితిని. క్రొవ్వెక్కి వచ్చినవాని కిటులనే జరుగును. మా యూరు చేరుట కెద్దియేని యుపాయ మున్నదియా ? నా కేమియుఁ దెలియదు. నీ కన్నిత్రోవలు తెలిసియే యుండును. నీ కన్నులు, నీ సంభ్రమము, ఇవన్నియుఁ జూచిన నీకుఁ దెలియని విషయములుండి యుండవు. అనేకమార్గములు తెలిసికొనియే యుందువు. లేనిచో నింత యేకాంతములో నుండఁగలవా! నాకు మా యూరిదారి కొంచెమూహించితివేని నీకు శుభమగును. నన్ను బ్రతికించినదాన వగుదువు. అని హైవారము చేసినాఁ డనవచ్చును.

ఉషా పరిణయము
రంగాజమ్మ
ప్రథమాశ్వాసము

గ్రంథావతారిక:-

ఉ. శ్రీ విజయాయురున్నతుల
చే నలరించెదఁ గొల్చు వారలన్
ధీవిభవంబు మీఱ నని
తెల్పుచు హేమవనిం జెలంగు రా
జీవదళాయతాక్షుఁ డగు
చెంగమలేశుఁడు మన్ననారు గో
త్రావిభుధేంద్రు నీ విజయ
రాఘవచంద్రునిఁ బ్రోచుఁ గావుతన్ 1

శా. సారోదారకటాక్షవీక్షణ సుధా
సారంబు తోరంబుగా
భూరిక్షేమ మొసంగఁగా నెపుడు నం
భోజాత గర్భాదులన్
శ్రీ రంజిల్లఁగ జేయుచున్ జెలఁగు మా
చెంగమ్మ యిద్ధాత్రిపై
సారెన్ మన్నరుదాస భూవిభుని వా
త్సల్యంబునం బ్రోవుతన్. 2

సీ. సంతసం బమర ననంతునిఁ గొనియాడి
గరుడునిఁ బూజించి ఘనత మీఱ
సేనాధినాయకు సేవించి భక్తినిఁ
బన్నిద్దరాళ్వార్లఁ బ్రస్తుతించి

వేదాంత దేశికు వేడ్కతో భజియించి
వ్యాసవాల్మీకుల వరుసఁ బొగడి
చెలఁగి శతక్రతు శ్రీనివాసాభిఖ్య
తాతయాచార్యులఁ దలఁచి మదిని

గీ. వేదసంఘంబు మూర్తీభవించి నట్టు
లఖిల యోగంబు లొనరించి యవని యందు
చెలువు మీఱు శతక్రతు శ్రీనివాస
తాతగురువర్యునకును వందన మొనర్తు. 3

క. సకలసభామధ్యంబులఁ
బ్రకటంబుగ విబుధు లెల్ల భళి యనఁ దగు నా
సుకవుల సన్నుతి సేయుచుఁ
గుకవుల నిరసింతు మిగులఁ గుశలత మీఱన్. 4

వ. అని యిష్టదేవతానమస్కారంబును సుకవిపురస్కారంబునుం గుకవితిరస్కారంబునుం గావించి యే నొక్క మహాప్రబంధంబు రచియించెద నని తలంచు సమయంబున. 5

సీ. శ్రీ రాజగోపాలసేవామహిమ చేత
నేరాజు ధర యెల్ల నేలుచుండుఁ
బరమతంబుల నెల్ల నిరసించి యే మేటి
వైష్ణవమతమె శాశ్వతము చేసె
బాల్యంబు నందునె పగతుర నిర్జించి
యే నేత కీర్తుల నెసఁగఁ గాంచెఁ
బదియాఱు దానముల్ బ్రియముతింప నే దాత
యవనిసురుల కిచ్చె నాదరించి

సీ. యాతఁ డచ్యుతభూపవంశాబ్ధిచంద్రుఁ
డధికగాంభీర్య ధైర్యశౌర్యాతి సాంద్రుఁ
డవనిఁ దంజాపురాధీశుఁ డనఁగఁ బరగు
విజయరాఘవ మేదినీవిభువరుండు. 6

వ. మఱియును సత్యభాషాహరిశ్చంద్రుండును సత్కృపారామ
చంద్రుండును సంగరరంగకిరీటియును సకల విద్యాచాతుర్య
పేటియును దానరాధేయుండును ధరణీజనవినుతభాగధే
యుండును రామానుజమతసిద్ధాంతస్థాపనాచార్యుండును
రాజగోపాలనిత్యకైంకర్యధుర్యుండును చతుర్వేది శతక్రతు
శ్రీనివాసాచార్య చరణసరసిజసేవానిష్ఠాగరిష్ఠుండును
చతురుదధివేష్టిత సర్వంసహాపాలకశ్రేష్ఠుండును సామంత
రాజమణికిరీటరంజితపాదాంభోజుండును సరససాహిత్య కళా
భోజుండును రఘునాథనృపాలనందనుండును రచితకళా
వత్యంబికానయనానందుండును నగు న వ్విజయరాఘవ
దేవేంద్రుండు రామణీయకవిరచితరాజరాజ సభావిజయం
బగు రాజగోపాలవిజయంబు నందు నతులితవిలాస
వతులైన కులసతులును విబుధసన్నుతనుతి యగు విజయ
వెంకటపతియును మహితప్రభావుం డగు మన్నారు దేవుం
డును దతయశోధనుం డగుతాతఘనుండును రంగద్గుణ
విలాసుం డగు చెంగమలదాసుండును మొదలగు నిఖిలజన
మిత్రులైన పుత్రులును నిరుపమపవిత్రచరిత్రులైన
పౌత్రులును నిరవద్యరూపరేఖాకనకపుత్రికలైన పుత్రిక
లును నిండువెలయఁ దామరతంపరలై నిండి యుండఁ జెంగట
శృంగారవతులు రంగురక్తలు మీఱ సంగీతమేళంబుఁగావింప
నగ్రభాగంబున సాచార్యాగ్రేసరుం డగు శతక్రతు శ్రీనివా

సాచార్యుండు కృతచరితభంగం బగు హరివంశకథా ప్రసం
గంబుఁ గావింప నింపు మీఱ నేనును శృంగార రసంబునఁ
జెన్ను మీఱు మన్నారుదాసవిలాసంబు వినిపించుచున్న
సమయంబున. 7

సీ. వేంకటేంద్రవి పుత్రి వినుతసద్గుణధాత్రి
ఘనయశోరాజి రంగాజి వినుము
మాధుర్యమున మించు మన్నారుదాసవి
లాసప్రబంధంబు లలితఫణితిఁ
గావించి మిగుల శృంగారంబు గన్పట్టఁ
బదములు మృదురసాస్పదము లగుచు
రాణింప రచియించి రామాయణంబును
భాగవతంబును భారతంబు

గీ. సంగ్రహంబుగ రచియించి సరసరీతి
మమ్ము మెప్పించితివి చాల నెమ్మి దనరఁ
బరగ హరివంశమున నుషాపరిణయకథఁ
దెనుఁగు గావింపు మిఁక నీవు తేటగాఁగ. 8

వ. అని సబహుమానంబుగాఁ దాంబూల జాంబూనదాంబ
రమాల్యాభరణంబు లొసంగిన నేనునుం బరమానందంబుఁ
జెందుచుఁ బఱియునుం గతియునుం గులదైవంబు నైన
నీదు పాదారవిందంబులు డెందంబున సేవింపుచున్న తనకు
మీ రానతిచ్చు కథాసంవిధానంబు సర్వంబును నవగతం
బగుఁ గావున నట్లన రచియించెదఁ బంజరశుకంబు మంజు
వాగ్భణితి రంజిల్లం బలికినం దత్పోషకుండు సంతోషించు
తెఱంగున మదీయవచనకుసుమార్చనం బంగీకరించి నన్ను
గటాక్షింపుం డని విన్నవించిన లాలించి యాచార్యచర

ణారవిందంబులకు వందనంబు గావించి యు మ్మహామహుని
యనుజ్ఞఁ గైకొమ్మనుటయు నట్లన సేవించిన దీవించి గురు
రాజపట్టభద్రుం డిట్లనియె. 9

క. నీ పతి మన్నరుదాసుఁడు
గోపాలుఁడు గనుక నితఁడు కోర్కెలు హెచ్చం
జేపట్టి మనుప నెలకొను
నా పలుకుల నెలఁత నీ ముఖాంబుజసీమన్. 10

వ. అని మఱియును. 11

సీ. తన రెడు మన్నరుదాసవిలాసంబు
నమర నీ వొనరించు నప్పు డేము
విజయరాఘవమహీవిభుని వంశావళి
వినుపించితిమి గదా విశదముగను
కీర్తుల మీఱిన కృష్ణభూపాలుఁడు
నయశాలి యగు తిమ్మనాయకుండు
దివ్యతేజము గల తిమ్మప్పనాయఁడు
శ్రీనిధి యైనట్టి చెవ్వనృపతి

గీ. చెలఁగి శ్రీరంగమున రామసేతువునను
బొగడ బహువిధకైంకర్యముల నొనర్చి
యచ్యుతాళ్వారు లతఁ డన నవని వెలయు
నచ్యుతవిభుండు నలరిరి యతిశయమున. 12

క. అల యచ్యుతభూవిభునకు
నలఘుయశఃస్ఫూర్తి మూర్తిమాంబకు సుతుఁడై
వెలసెన్ రఘునాథమహీ
తలపతి రఘునాథుఁ డితఁడె తప్ప దనంగన్. 13

సీ. తనర నా రఘునాథ ధరణీశ్వరుఁడు నెంజి
లక్ష్మమ్మ యల్ల కళావతమ్మ
పట్టంపురాణులై ప్రిబలి సేవ లొనర్పఁ
గుల నెల్ల వెలయించు కొడుకు వలసి
దానధర్మంబులు తపములు సలుపుచుఁ
గస్తూరి కృష్ణుని ఘనత వేఁడ
నల చెంజి లక్ష్మమ్మ కలలోనఁ గస్తూరి
కృష్ణుఁడిట్లనెఁ బూర్వవృత్త మొకటి
గీ. నీవు తొల్తను దేవకీదేవి వరయ
సాటి లేని కళావతీసతి యశోద
యల్ల వసుదేవనందుల యాత్మ లిచట
నెగడె నచ్యుతరఘునాథనృపతి యనఁగ. 14

సీ. అల వసుదేవున కాత్మసంభవుఁడనై
మందలోఁ బెరుగంగ నందు నింటఁ
దపములు చేసి యేఁ దనయునిఁ గాంచితి
బాలలీల యశోద భాగ్య మయ్యె
నని తలఁపుచు నుంటి నటు గాన నిప్పు డే
నొగిఁ గళావత్యంబ యుదర మందు
నుదయింతు సంతోష మొదవంగ నీవును
ఘనతఁ బుత్రి స్వీకృతిని రొనర్చి
గీ. విజయరాఘవుఁ డను పేర వెలయఁజేసి
నన్నుఁ బోషించి యెప్పుడు నానంద మొందు
మనుచుఁ బల్కంగ మేల్కని హర్ష మంది
వెలయ లక్ష్మమ్మ విభునకు విన్నవించె. 15

వ. అ ట్లుదయించిన మహానుభావుండు గావున. 16

ఉ. నిస్తులసద్గుణావళుల
నిర్మలవాసన నిండ దిక్కులన్
స్వస్తి యొనర్చుచున్ సుజన
సంతతి కెల్లను మాటిమాటికిన్
గస్తురి కృష్ణుఁ డీతఁ డన
గౌరవ మందుచు ధాత్రి లోపలన్
బ్రిస్తుతి కెక్కె నీ విజయ
రాఘవచంద్రుని కిమ్ము నీ కృతిన్. 17

వ. అని యానతిచ్చి యాచార్యశేఖరుండు ప్రబంధారంభంబున
కనుజ్ఞ నిచ్చెం గావున. 18

—: షష్ఠ్యంతములు :—

క. అమితకళాభోజునకును
గమలాప్తసమానబాహు ఘన తేజునకున్
సమరాగ్రబిడౌజునకును
రమణీజనతామనోహరమనోజునకున్. 19

క. చెంగమలావరకరుణా
పాంగవిలోకన సమాగతైశ్వర్యునకున్
సంగరరంగోద్ధత రిపు
భంగప్రథమాననీయ బలధుర్యునకున్. 20

క. దారుణ శాత్రవ మథనో
దారునకున్ శ్రీనివాస తాతగురుపదా
ధారునకు విశ్రుతయశో
ధారునకున్ సరసపత్కళాధారునకున్. 21

క. కనకతులాపూరుషముఖ
వినుతమహాదానకలితవిద్వత్తతికిఁ
ఘనశబ్దార్థనిగుంభన
జనితబుధానందసకలసన్నుత కృతికిఁ. 22

క. కనకక్షితిధరధృతికిని
జనకపదాంభోజభజనసంభృతమతికిఁ
ఘనవితరణరతికి బుధా
వనకృతికిఁ విజయరాఘవక్ష్మాపతికిన్. 23

వ. అంకితంబుగా నే నొనర్పం బూనిన యుషాపరిణయం బను
మహాప్రబంధరాజంబునకుం గథాసంవిధానం బెట్టి దనిన. 24

ఏకాదశ స్కంధము.

— హరిభట్టారకకృతము —

క. మును బ్రహ్మాదకుమారుం
డును, శుక సనకాదిచారణులు యాదవులున్
అనవరత భక్తియోగం
బునఁ బొందరె మత్పదంబు భూసురవర్యా. 267

క. వినుతింప భక్తియోగం
బునకును సరిరాదు, దానమును, దీర్ఘంబున్
ఘనమైన తపము యోగం
బును వ్రతనియమాదులైనఁ బుణ్యచరిత్రా. 268

సీ. గంధర్వయక్షనాగములు దైతేయులు
సిద్ధు లప్సరసలు సిద్ధసతులు
మృగములు గుహ్యకుల్ ఖగ యాదవాదులు
బాణుండు బలియుఁ గుబ్జయును, యజ్ఞ
పత్నులు, గోపికల్ పరికింప సుగ్రీవ
హనుమ దాదులు, విభీషణుఁడు గృధ్రి
మయ ముసీందాద్రిదు లధ్యయనంబు వర్జించి
సవడి నిత్యోపవాసములు మాని

గీ. నిత్యకర్మాదివిధుల నసత్య మనుచు
నంతతాధ్వరమార్గంబు చక్కఁబోక
ముదముతోడుత సత్సంగమున మదీయ
లోకమందున వసియింతు రేకమతిని 269

ఉ. శీరకరుండు నేను నతిచిత్రరథంబుల నెక్కి వేడ్క న
క్రూరునితోడుతన్ మధురకున్ జనువేళ సమస్తగోపికల్
మారునిబారిఁ జిక్కువడి మమ్ములఁ బాసిన జాముఁ బుత్తు రం
భోరుహజాతకల్పముగ భోజనభూషణవాంఛ జాఱ్పన్. 270

క. ఆ రమణులు నిజపతులను
నారూపముగాఁ దలంచి నయమార్గములన్
వారలతోఁ గ్రీడించెద
రారయ మద్భక్తి సహితలై విప్రవరా. 271

క. ఈ రీతిని గోపిక లవి
కారంబున భక్తియోగ కలితోద్యమలై
నేరుపున నన్నుఁ బొందిరి
యారయ నీక్షింప భక్తి కన్యము గలదే. 272

ఆ. సుతధనాదులందు సతులందు గృహమందు
దేహమందు మిగుల నీహ మాని
భక్తి కలిగి చిత్తభవనంబులోపల
శరణు వొందు నన్ను సంయమీంద్ర. 273

వ. ఈ విధమున నానతిచ్చిన వాసుదేవునకు మునివరుం డిట్లనియె. 274

క. శ్రీవల్లభ కమలాసన
బావాంబుజమధ్యనిలయ పావనచిత్తం
బే విధమున భ్రమియించును
దేవాధిప నాకు నానతీయఁగవలయున్. 275

వ. అని పలికిన ధరణీసురునకు శౌరి యి ట్లనియె. మునీంద్రా, దారుమధ్య
మానం బగు ననలంబు సూక్ష్మరూపంబున జనియించి సమిత్సమేధితం
బగు క్రమంబున సూక్ష్మతరంబున మద్రూపంబు గుణవర్ధితంబై భూతం

బుల గ్రసియించు. జీవుండు సకలదేహాంతరగతుండై యచ్ఛేద్యుండై యదాహ్యుండై యశోష్యుండై వర్తించు. ఈ జీవుండు సంసారచక్ర పరిభ్రమితుండై జన్మావ్యయంబులఁ బొందుచుండు. అట్టి పురాతనం బైన సంసారమహీరుహంబు కర్మాత్మకంబై శతమూలసమేతంబై నాళత్రయంబు కలిగి పంచస్కంధవిశాలంబై పంచరస ప్రసూతి జనకంబై దశైకశాఖావిస్తృతంబై సుపర్ణద్వయసేవితంబై ఫలద్వ యవిరాజితం బగు. అం దొకఫలంబును గ్రామచరులును మరియు నొక్కఫలంబు నరణ్యవాసులును భుజియింతు రివ్విధంబున బహు విధంబై మాయారూపంబగు నీ సంసారమహీరుహంబును సద్గురు సేవామూలంబున సంభవించు విద్య యను కుఠారంబున మొదలు ముట్టం దునిమి యప్రమత్తుండవై యాత్మ నాత్మతోఁగూర్చి కర్మంబుఁ బరిత్యజింపవలయు నని యశోదానందనుం డానతిచ్చిన మరియు ని ట్లనియె. 276

సీ. సత్వరజస్తామసములు నాఁ బరగును
సద్గుణత్రయమందు సత్త్వగుణము
సుజ్ఞానజనకమై శుభదాయకం బగు
నది గాక సాత్త్వికం బైన యట్టి
సకలధర్మమ్ములఁ జరియింపవలయును
బహువిధంబుల మదర్పణము గాఁగ
నా రజోమూలమై నట్టి ధర్మంబులు
చర్చింపఁగాఁ బునర్జననహేతు

గీ. వందుఁ దామస ధర్మంబు లఖిలనరక
కారణంబులుగాన, నీ క్రమముఁ దెలిసి
నరుఁడు సాత్త్వికమూల మై నట్టి ధర్మ
మాచరింపంగవలయు విఖ్యాతితోడ. 227

వ. అని పలికిన సత్యభామావల్లభుఁ డి ట్లనియె. 278

క. సనకాదుల కే రూపం
బునఁ జెప్పితి వఖిల యోగమును దద్రూపం
బనఘ రమాధిప నాకును
వినువ వలయు మనములోన వేడ్కఁ దలిర్పన్. 278

చ. అని ముని పల్కి నంత విబుధాహితఖండనుఁ డాన తిచ్చె ని
ట్లనఘ మునీంద్రవర్య సనకాదులు పూర్వవిధాతమానసం
బున జనియించి తత్త్వము సమున్నతితో నెఱుఁగంగఁ బూని, వా
రనుమతి బ్రహ్మఁ జే రడిగి రందఱు నొక్కెడఁ బ్రశ్నబీజముల్. 279

ఆ. కోరి చిత్తమందు గుణములు వర్తించుఁ
ద ద్గుణంబులందుఁ దనరుఁ జిత్త
మా యురంబులోన నన్యోన్య సంత్యాగ
మెట్లు సేయవచ్చు హేమగర్భ. 280

సీ. సనకాదు లీ విధంబునఁ బ్రశ్నఁ జేసిన
బ్రహ్మజ్ఞుఁ డైన యా పద్మభవుఁడు
పరువడిఁ దత్కృత ప్రశ్నబీజము గాన
లేకుంట యెఱిఁగి నే లోకభర్త
కీ ప్రశ్నబీజంబు నెఱుఁగ జెప్పఁగఁ బూని
హంసరూపముఁ దాల్చి యచట కరుగ
వా మునీంద్రులు నాకు నర్ఘ్య పాద్యము లిచ్చి
పాదాభివందనఁ బరగఁ జేసి

గీ. బ్రహ్మ మొదలైన సనకాది బ్రహ్మమునులు
తత్త్వ జిజ్ఞాసు లై నన్ను • దగ్గ ఱడిగి
నంత వారల కేఁ జెప్పినట్టి యోగ
మంతయును నీకు నెఱిఁగింతు నాదినుండి. 281

• దగ్గఱ+అడిగినంత. ద్వ్యర్థక సంధి

వ. అది యె ట్లనిన. 283

సీ. నానా మన శ్రోత్ర నయన యుగ్మముచేత
నెఱి గృహ్యమాన మై నిలుచు నెయ్య
దా పదార్థం బనిత్యంబుగా నెఱుఁగుఁడు
బ్రహ్మంబు జగ మని రమణఁ దెలియుఁ
డా బ్రహ్మ మఖిల భూతాంత ర్నివాసి యై
వర్తించు సాక్షి యై వానియందు
దేహి కర్మార్జిత దేహంబు ధరియించి
శాంతుఁ డై సంసార చింత మాని

గీ. మమత వర్జించి తుర్యాశ్రమస్థుఁ డగుచు
నిర్మల జ్ఞాన నియతుఁ డై నెమ్మితోడ
యోగ మార్గాధిరూఢుఁడై యుండె నేని
మ త్పదంబున ♦ వసియించు మాన్యుఁ డగును. 284

వ. మరియు దేహి స్వప్నగతుం డై పదార్థ దర్శనంబు సేసినట్లు జాగ్ర
దవస్థం దోఁచిన యవి నిత్యంబులు గావు. యోగి లోకమందు
మదిరాపానంబుఁ జేసి మదాంధుఁ డైనవాఁడు పరిధానాంశుక
పాతనాపాతనంబుల నెఱుంగని చందంబున దైవకృత్యంబు లైన నిజ
దేహ స్థితి నాశనంబుల నెఱుంగఁడు. కర్మానుభవ సమాప్తి పర్యం
తంబు దేహంబు వర్తించు నని సనకాదులకు సాంఖ్య యోగం
బుపదేశించి వారిచేఁ బూజితుండ నై పరమనిలయంబున కరిగితి
నంత నీ యోగంబును విధాత యెఱింగి భృ గ్వాదులకును; బ్రహ్మ
ఋషులకును జెప్పె. వారు దేవ దానవ గంధర్వుల కుపదేశించిరి.
త న్మూలమున మర్త్య లోక వాసు లభ్యసించిరి. ఇ వ్విధంబునఁ

♦ వర్తించు. వ్రాఁత ప్రతి.

పరంపరానుగతం బగు సాంఖ్య యోగం బెఱింగి సమ్యగ్జ్ఞాన సమే
తుఁడవై పుణ్యదేశ నదీ వన పంచారంబు లాచరింపు మని యాద
వేంద్రుం డానతిచ్చిన నుద్ధవుం డి ట్లనియె. 285

క. పర కాంతా ధనముల పైఁ
దిరుగాడెడు చిత్త మెట్లు త్రిదశేశ్వర నీ
వర రూప మందు నిలుచును
దిరముగ నిది నాకు నానతీయఁగవలయున్. 286

వ. అని పలికిన ధరణీసుర సత్తమునకుఁ బద్మనాభుం డి ట్లనియె. 287

ఉ. కొందఱు ధర్మ మార్గములఁ గొందఱు సంపదఁ గొంద ఱర్థముల్
గొందఱు నిత్యదానములఁ గొందఱు కీర్తులఁ బుత్రదారలన్
గొందఱు సంతతాధ్వరముఁ గొందఱు తీవ్ర తపఃక్రియాదులన్
గొందఱు కామ యంత్రములఁ గోరుచునుందురు మోహితాత్మలై.

క. శ్రీ రమణుం డగు నను మదిఁ
గోరి భజింపంగ లేక కుపథంబులపై
నేరుపు చెడి వర్తింపుదు
రీ రీతిని నరులు మోక్ష హిత విరహితులై. 289

ఆ. నీరసంబు లైన భూరుహంబుల నగ్ని
యేచి నీఱుగా దహించు నట్లు
మాన్య మైన యట్టి మ త్పాద యుగ భక్తి
పాపసమితిఁ జెఱచుఁ బంతముగను. 290

క. ఒకవంక నాఁగు నగు వే
ఱొకచో గానంబు సేయు నుబ్బిన వేడ్కన్
సకలంబు విష్ణుమయ మని
ప్రకటంబుగ మ త్పదాబ్జ భక్తుఁడు దెలియున్. 291

సీ. హరిభక్తి గలవాని చరణరేణు చయంబు
సోఁకిన భూ మెల్ల శుద్ధి పొందు
హరిభక్తి గలవాని కన్నంబుఁ బెట్టిన
నరు నింట 1. వేడుకనారగింతు
హరిభక్తి సంపన్నుఁ డగువాని సేవింపఁ
బాప తూలాద్రులు భస్మ మగును
హరిభక్తి సంయుక్తుఁ డగువాని వెనువెంట,
దిరుగు లాడుచు నుందుఁ దెలివి సెడక

గీ. వ్రతము లైనను సంతత క్రతువు లైన
ధర్మ మైనను బహువిధాధ్యయన మైన
నీడు జోడుగ మద్భక్తితోడ నెపుడు
2. సవతు రా నేర వెచ్చోట సంయమీంద్ర 292

గీ. భోగ వాంఛతోడఁ బొదలెడి చిత్తంబు
భోగ్య వస్తు సమితి పొందుఁ గోరుఁ
దనివి లేక నన్నుఁ దలఁపుచు వర్తించు
మనము మత్పదాబ్జముననె నిలుచు. 293

శా. కాంతా సంగము మాని సంతతము నేకాంత ప్రదేశంబునన్
శాంతుండై ధన దార మోహ కలితేచ్ఛా వర్జితుండై రమా
కాంతుం డౌ నను నెప్డుఁ బ్రేమమున మోక్షప్రాప్తికై యోగి శు
ద్ధాంతః పద్మమునం దలంపవలయున్ హర్షోల్లసత్స్వాంతుఁడై.

మ. హరి యీ రీతిని నానతిచ్చిన మునీంద్రాగణ్యుఁ డా పంకజో
దరుతో ని ట్లనియెన్ సమస్తజగదాధారప్రపన్నార్తినం
హర యెవ్వాని మనంబులోఁ దలఁచి యోగారూఢుఁ డింద్రాది దు
స్తర యుష్మత్పద వాసియై తనరుఁ దద్ధ్యానంబు వర్ణింపవే. 294

1. నే భోజనంబుసేతు. వ్రాఁతప్రతి.
2. సమత కానేరవు. వ్రాఁతప్రతి.

వ. యి వ్విధమ్మున ధ్యాన యోగం బడిగిన ధరణీసురో త్తమునకు యదు పుంగవుం డి ట్లనియె. 295

సీ. శాంతుండై నియతి నస్రాంతంబు నేకాంత
మున సమాసీనుండై ముదముతోడ
హ స్తంబు లూరు ద్వయంబునం గీలించి
నాసాగ్ర విన్య స్త నయనుం డగుచు
హృదయ నాళంబులో నుదయార్క సమకాంతి
కలిగిన పద్మ కుట్మలము మిగుల

గీ. వికసితం బైన దానిగా వీక్ష చేసి
కర్ణికా మధ్యమంబునం గ్రమముతోడ
విమల చంద్రాగ్ని రవి మండలముల నిలిపి
త ద్విభావసు మండల స్థానమందు. 296

వ. మఱియుం ద ప్త కాంచన సంకాశ దివ్య దేహుండును, కటిఘటిత రత్న ఘంటికా సమంచిత పీతాంబ రాలంకృతుండును, కమలాయత కుండల ద్వయ దీ ప్తి శ్యామలిత కపోల ద్వయ విరాజమాన వద నుండును, చంపక ప్రసూన సమాన నాసా లంబిత ముక్తిక ధవళి తాధరుండును, కౌస్తుభ శ్రీవత్స వనమాలాలంకృతుండును, బహు విధ రత్న విచిత్ర భూషా సమేతుండును, రత్న కిరీట దేదీప్యమా నుండును, బాహు చతు ష్కోపశోభితుండును, శంఖ చక్ర, గదా నందనాద్యనేకాయుధ ధరుండును, మరకతమణి నూపుర ద్వితయ ద్యుతి పిశంగీకృత పాదాబ్జుండును, కరుణారస పరిపూర్ణుండును, నానాంక నివాస కమలాలోకన కుతూహల పరితుష్ట హృదయుం డును, కనక సింహాసన సమాసీనుండును, నైన నన్ను భావించి సం తసంబున ధ్యానంబు సేయవలయును.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

ప్రతిష్ఠాపకులు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు సి. బి. ఇ. డి. లిట్., పిఠాపురం మహారాజులుంగారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజావారు.

ఉద్ధారకులు.

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు.
(జమీందారు, ఉయ్యూరు యెస్టేటు)

అధ్యక్షులు.

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవి సమ్రాడిత్యాది బిరుదాంకితు లగు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు.

కార్యదర్శులు:

శ్రీ సాహిత్యశిరోమణి, ఉభయభాషాప్రవీణ, చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు, ఎం. ఏ, బి. ఒ. యల్.

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి. ఏ., యల్. యల్. బి,

కోశాధ్యక్షులు:

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి, ఎ, యల్. యల్. బి.

శ్రీ ఏలేశ్వరపు వేంకటరమణ సుబ్బారావుగారు, బి ఏ, బి. యల్.,

కార్యనిర్వాహక సభాసభ్యులు:

శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రిగారు.

శ్రీ రా. సా. మాదిరెడ్డి సీతారామయ్య నాయుడుగారు, బి. ఏ, బి. యల్.

శ్రీ కొమ్మిరెడ్డి కేశవ రామమూర్తినాయుడుగారు, బి. ఏ.

శ్రీ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. (ఆనర్సు) బి. ఇడి.

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు, ఎం ఏ.

శ్రీ ఎండమూరి వేంకటరమణగారు, ఎం. ఏ. బి. ఇడి

శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు, బి. ఎ.

శ్రీ ఏచూరి సీతారామారావుగారు, బి. ఎ.

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

దేశ భాష లందుఁ దెలుఁగు లెస్స

సంపుటము ౪౩ ★ సంచిక ౭

సంపాదకవర్గము

ప్రధానసంపాదకుఁడు :

శ్రీ కిళాంబి రాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ. బి. యస్.

సహాయ సంపాదకులు :

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ.
శ్రీ విద్వాన్ వేమల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. ఆనర్సు., బి. ఇడి.
శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు.
శ్రీ బంగారు తమ్మయ్యగారు.

విషయసూచిక

శ్రీ

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్త్రిక

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయలు.

సంపుటము ౪౨ { విజయ సంవత్సరము / మాఘ,ఫాల్గుణ, మాసములు } సంచిక ౬

ప్రాచ్యవిద్యావిధానమున మార్పులు

మన దేశమున నాంగ్లప్రభుత్వ మున్నంతవఱకు దేశభాషల కట్టి గౌరవము లేక యడుగునఁ బడియుండుట యందఱికిఁ దెలిసినవిషయమే. ఆంగ్లప్రభుత్వావసానదినములలో జరిగిన యాందోళనమువలన విద్యా ప్రణాళికలోఁ బ్రాచ్యభాషలకుఁ గొంత స్థానము కలిగెను. విశ్వవిద్యాలయము ప్రాచ్యవిద్యాపరీక్షల జరుపుటయు, అందుత్తీర్ణులైనవారికి 'డిప్లమా'ల నొసంగుటయు, ఉన్నత విద్యాశాలలలో, కళాశాలలలో వారి కుద్యోగములు లభించుటయు సంభవించెను. స్వరాజ్యము వచ్చిన తర్వాతఁ బ్రాచ్యవిద్యల కింకను గౌరవము, ప్రాచుర్యము నొసంగు ప్రయత్నములు జరిగెను. దేశములో నిదివఱ కాంగ్లభాషకుఁ గల ప్రాధాన్య మిఁక ముందు సంస్కృతాంధ్రములకుఁ గలుగవలె నను నాందోళనము బయలుదేఱెను. దీని ఫలమే ప్రాచ్యవిద్యావిధానమున నేఁడు జరుగుచున్న మార్పులు.

ఈ మార్పుల నగ్గడించుటకుఁ బూర్వముఁ విద్యావిధాన మెట్లున్నది కొంత పరికింతము. మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున 'విద్వాన్'

'శిరోమణి' అనియు, ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమున 'భాషాప్రవీణ, విద్యా
ప్రవీణ'అనియుఁ బరీక్షలు గలవు. ఈ పరీక్షలు జరుగుటకు ముందు అడ్వా
న్సుడ్ పాఠశాలలలో నాల్గుసంవత్సరములు చదువవలెను. చివర సంవ
త్సరమునఁ బ్రవేశపరీక్ష జరుగును. అందుత్తీర్ణులైనచోఁ బ్రాచ్య
విద్యాకళాశాలలో మొదటి రెండు సంవత్సరములు ప్రిలిమినరీ పరీక్ష
కు, కడమ రెండు సంవత్సరములు ఫైనలు పరీక్షకు జదువవలెను.
అందుత్తీర్ణుడైనచో విద్యార్థి 'ప్రవీణ'బిరుదమునకర్హుఁడగును. ఈవిద్యా
విధాన మాంగ్లవిద్యావిధానము ననుకరించుచున్నది. అక్కడ ఎస్.
ఎస్.ఎల్. సి లేక మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష యిందలి ప్రవేశపరీక్షకు సమా
నము. ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. యందుత్తీర్ణుఁడైనచో రెండు సంవత్సరము
లు 'ఇంటర్ మిడియట్' రెండు సంవత్సరములు బి.ఏ. చదువవలయును
గదా. ప్రాచ్యవిద్యావిధానమునందలి ప్రిలిమనరీ ఫైనలు పరీక్షలు
వీనికిఁ దుల్యములు.

ఈ విధముగా భాషాప్రవీణ, విద్యాప్రవీణ పరీక్షలు, బి. ఏ.
పరీక్షలతో సమానమైన ప్రణాళిక గల వనుట కెట్టి సంశయము లేదు.
బి. ఏ. యందుత్తీర్ణుఁ డగుట కొక విద్యార్థి యెంత శ్రమపడవలెనో,
వీనియందుత్తీర్ణుఁ డగుటకుఁగూడ నంత శ్రమపడి తీరవలెను. స్థితిగతు
లీ విధముగ నున్నను బి. ఏ. పరీక్షయందుత్తీర్ణుఁడైనవానికిఁ గల గౌర
వము ప్రాచ్యవిద్యాభట్టభద్రునకు లభించుట లేదు. బి. ఏ. పట్టభద్రున
కుద్యోగ ప్రారంభముననే డెబ్బదియైదు రూప్యముల వేతనము లభించు
చుండఁ బ్రవీణపరీక్షయందుత్తీర్ణుఁడైనవానికి నుద్యోగాంతముననఁ గాని
యది లభించుట లేదు. బి. ఏ. తో పాటితఁడు ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. పరీ
క్షకుఁ బాఠము చెప్పుచున్నవాఁడే. బాధ్యతలన్నియు సమానమే.
వేతనము మాత్ర మత్యల్పము. ఇతనిని బండితుఁడని పేర్కొందురు.
పండితుఁడను పదము జీతము తగ్గించుటకుఁ జాల ననుకూలముగా

నున్నది. ఇందు ఆంగ్లవిద్యావంతులు ప్రాచ్యవిద్యలపైఁ జూపు నభిమానధోరణి వెల్లడియగుచున్నది. మన జాతికి స్వకీయ మైన దానియందు ద్వేషము, పరకీయమైన దానియం దాదరణము సహజ మగుటచే స్వభాషాపండితులకు జరుగుచున్న యవమానమును ప్రభుత్వము ప్రజలు కూడఁ జూచి హర్షించి యూరకున్నారు. మఱి యే దేశములోను స్వభాషావేత్తల కిట్టి యవమానము జరుగదు.

కొంత కాలము క్రిందట పండితులు ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. పరీక్షయందు త్తీర్ణులై ట్రైనింగు పొందినచో, బి. ఏ. బి. ఇడి. లతో సమాన వేతనము పొందఁ గల రని ప్రభుత్వ మంగీకరించెను. ఈ సమాన గౌరవము కొంతమందికి మాత్రమే కలుగును. ఉత్తీర్ణులైన యందఱికిఁ గలుగదు. ఇందు ట్రైనింగు, బి. ఇ డి లకు బదులుగాను, ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. లోకజ్ఞానమునకు నవసర మని వీరి యభిప్రాయము. ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. చదివినవారి కెంత లోకజ్ఞాన ముండునది మనకుఁ దెలియును గదా! పండితులను ప్రాచ్యవిద్యలలో నేదైన నున్నతవిద్య గడించుమనుటలో నర్థమున్నదిగాని నిరుపయుక్తమైన ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. పరీక్షయందు త్తీర్ణులు కమ్మనుటలో నర్థము కన్పించుటలేదు. ఇది యాంగ్లవిద్య చదివినవాఁడు పెద్దలోకజ్ఞానము కలవాఁ డనియు, ప్రాచ్యవిద్యల నధిగమించినవాఁడు మూఢుఁ డనియుఁ దత్సూత్రనిర్మాతల యభిప్రాయ మైనట్లు వెల్లడి యగుచున్నది.

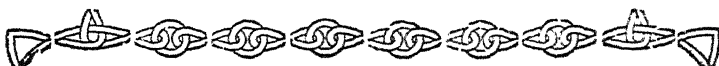
రెండు మూఁడు సంవత్సరముల క్రింద జరిగిన యాందోళనము వలనఁ బ్రాచ్యవిద్యావిధానమునఁ గొన్ని మార్పులు గావింపఁబడెను. అందును లోపములు లేకపోలేదు. కాని యది కొంత యాచరణయోగ్యముగా నున్నది. అడ్వాన్సుడ్ పాఠశాలలలో నిఁక ముం దాఱు తరగతులుండును. అవి మొదటి ఫారమునుండి ఎస్ ఎస్. ఎల్. సి. తరగతివఱకుఁ గల యాఱుఫారములఁ బోలియుండును. ఈ యాఱు సంవత్సరముల

చివర విద్యార్థి, ఓరియంటల్ ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. పరీక్షకుఁ గూర్చుండవచ్చును అందుత్తీర్ణుఁడైనచో సాధారణమైన ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. యందుత్తీర్ణుఁడైనవారికిఁ గల్గు లాభములు వీనికిని జేకూరును. ఇందుత్తీర్ణుఁడైనచోఁ బ్రాచ్యకళాశాలలలోఁ జేరి ప్రవీణాది పరీక్షలకుఁ జదువవచ్చును. ఆంగ్లకళాశాలలోఁ జేరి ఇంటర్‌మిడియట్ చదువవచ్చును. ఉద్యోగాభిలాషి యైనచో సర్వీసుకమీషన్ పరీక్షకుఁ గూర్చుండవచ్చును. సెకండరీగ్రేడ్ ట్రైనింగుకుఁ గూడ వెళ్ళవచ్చును. ఓరియంటల్ ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. తీసికొన్న విద్యార్థి కావలసినచో, ఇంగ్లీషు హైస్కూళ్ళలోఁ దత్తుల్యమైన కక్ష్యలలోఁ జేరవచ్చును.

ఈ ఓరియంటల్ ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. పరీక్షలో విద్యార్థి వారమునకుఁ బదునెనిమిది పిరీయడులు సంస్కృతాంధ్రములనే పఠించును. ఇంగ్లీషు, సాంఘికశాస్త్రము, రెండు ఎస్. ఎస్. ఎల్. సి. లకు సమానమే.

ఇందు సంస్కృతాంధ్రములు వారమునకుఁ బదునెనిమిది పిరీయడులు పఠించుటయే విశేషము. దీనివలన సంస్కృతాంధ్రములకుఁ గొంత ప్రాచుర్యము, గౌరవము కలుగఁగల దని భావింపఁబడుచున్నది.

ఈ విధానము ననుసరించి యింటర్మీడియేట్, బి. ఎ. తరగతులలోఁగూడ ప్రాచ్యవిద్యలకుఁ బ్రాధాన్య మొసంగుటకై యత్నములు జరుగుచుండుట ముదావహము.

ప్రవరుఁడు – వరూధిని

శ్రీ చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు, ఎం.ఏ., బి.ఓ.యల్.

ఆంధ్రప్రబంధములలో మనుచరిత్ర కున్న పేరు మఱి యొక దానికి లేదు. మనవారు భక్తికోసము భాగవతము నీతికోసము రామాయణము ధర్మముకోసము భారతము చదువుదురు. ఆనందము కోసము మనుచరిత్రను బఠింతురు. ఇది తెలుఁగుప్రబంధములలో మొట్ట మొదటిది. ఆంధ్ర పంచకావ్యములలో నగ్రగణ్య మైనది. "అల్లసాని వాని యల్లిక జిగిబిగి" కిది తారకాణ. అతని శిల్పకౌశలమున కిది మాటపట్టు. ఆంధ్రమునఁ గాక భరతదేశమున నితరప్రాంతములలో వరూధినీప్రవరు లన్న నెవరో యెవరికినిఁ దెలియదు. ఎవ్వరో కొంత మంది పౌరాణికులకుఁ దప్ప నితరుల కెవ్వరికిఁ దెలియుట కవకాశము లేని మాఱుమూల పాత్రలఁ గాని రామకృష్ణపాత్రల వలె ననుదిన స్మరణీయులఁ గావించిన యాంధ్రకవితాపితామహుని ప్రతిభావైశద్య మే మని పొగడఁగలము? వరూధినీప్రవరు లే దేశమువారో గాని పెద్దనార్యుఁడు వారిని దెలుఁగువారిని గావించెను. వా రెట్లు తెలుఁగువారి హృదయరంగముల కెక్కినది మనము చూడఁగలము. ఎవని నైనఁ బర స్త్రీవిముఖుని మనవారు చూచినచో వెంటనే యితఁ డెవఁడో "ప్రవరాఖ్యుని వలె నున్నాఁ"డని ప్రశంసింతురు. ఈ ప్రశంసలో రెండు విషయములు గమనింపఁదగినవి. మొదటి దీ నామము తెలుఁగువారి జిహ్వాగ్రమున నుండుట. రెండవది యీ పేరు ప్రవరుఁ డనియో ప్రవరాఖ్యుఁ డనియో కూడ విమర్శింపక ప్రయోగించుట. కవి తన కావ్యమునఁ "బ్రవరాఖ్యుఁ డలేఖ్య తనూ విలాసుఁడై" అని చెప్పెను. తెలుఁగు వా రందఱు నాతనిపేరు ప్రవరాఖ్యుఁ డనియే గ్రహించిరి. పే రేదియో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కవకాశము లేని విధమున రసతన్మయులై రని భావము. ఈ విధముగా మనుచరిత్రమునఁ బెద్దనార్యుని యీ పాత్రచిత్రణ మద్భుతముగా నున్నది. ఇట్టి విశ్వజనీన పాత్రల నిర్మించిన

యల్లసాని వారి పాత్రచిత్రణము బాగుగా లే దని కొందఱు విమర్శకు లాక్షేపించిరి. వారి యాక్షేపణలకు సమాధానము మఱి యొక సారి చూతము. వరూధినీ ప్రవర పాత్రలఁ జిత్రించుటయం దాతఁడు చూపిన కళాకౌశలమును నేఁడు పరికింతము.

వరూధినీ ప్రవరుల వృత్తాంతము మార్కండేయపురాణము చతుర్థాశ్వాసము చివరఁ గలదు. ఇందుఁ బ్రవరుఁడు హిమవత్పర్వతమునఁ జిక్కువడువఱకు పదునేను పద్యములలో నున్నది. వరూధినీప్రవరుల సంవాదము నిరువది పద్యములలో వ్రాసెను. ఈ ముప్పదియైదు పద్యముల వృత్తాంతమును పెద్దనార్యుఁడు తన శిల్పచాతుర్యమును బ్రదర్శించుచు నూటపది పద్యములలోఁ జెప్పెను.

అందు నిందుఁ గల ప్రవరవర్ణనపద్యములఁ బరికించినచోఁ బెద్దనార్యుని ప్రతిభావిశేషము వ్యక్తము కాఁ గలదు. మార్కండేయ పురాణమున—

"అతులగుణోత్తరుఁడు గలఁ డొకఁ డా ధరణీ
సురవరుఁ డశ్వినులకంటె సుందరుఁ డెందున్."

"అతిసుకుమారమూర్తి ప్రవరాఖ్యుఁ డుదాత్తుఁడు వేదపారగుం
డతిథిజనార్చనాభిరతుఁ డై చరియించుచు శైలకాననాం
చిత సకలావనీతల విశేషము లెల్లను బ్రీతిఁ గన్గొనన్
మతిఁ గడుఁ గోరుచుండ నొక నాఁ డొక యౌషధసిద్ధుఁ డింటికిన్"
అని కలదు.

మనుచరిత్రలో—

ఆ పురిఁ బాయక కుండు మకరాంక శశాంక మనోజ్ఞమూర్తి భా
షాపరశేషభోగి విపులాధ్వర నిర్మల ధర్మకర్మ దీ
క్షాపరతంత్రుఁ డంబురుహ గర్భ కులాభరణం బనారతా
ధ్యాపన తత్పరుండు ప్రవరాఖ్యుఁ డలేఖ్య తనూ విలాసుఁడై.

ఈ పద్యమునఁ బరికింపఁదగిన విశేషము లెన్నియో కలవు. అందు,

1. ప్రయోగ వైచిత్రి;— మార్కండేయపురాణమున, అశ్వినులకంటె సుందరుఁ డని కలదు. ఇందు మకరాంక శశాంక మనోజ్ఞ

మూర్తి యని యున్నది. అశ్వినులు, మన్మథుఁడు, చంద్రుఁడు. వీ రం దఱు సౌందర్యమున కుపమాన భూతులు. కాని యశ్విను లిరువురు దేవతలు. ప్రవరుఁ డొక్కఁడు. ఒక్కని కిరువుర నుపమానముగా గ్రహించుట యుపమా దోషము గాఁ దలఁచి పెద్దనార్యుఁడు ప్రవరుని మన్మథునితోను, చంద్రునితోను విడిగాఁ బోల్చెను. మకరాంక శశాంక మనోజ్ఞ మూర్తి- ఇచట వృత్త్యనుప్రాస, ఛేకానుప్రాసలు శ్రుతిసుభగ ముగా నున్నవి. మారన ప్రవరుని ధరణీసురవరుఁ డని వర్ణించెను. పెద్దన "అంబురుహ గర్భ కులాభరణం" బని వర్ణించెను. ధరణీసురవరుఁ డనఁగా బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము. ఆ పదమున కంతకంటె నితర విశేష మేమియు స్ఫురింపదు. అంబురుహగర్భకులాభరణంబు - అను శబ్దమునకుఁ గూడ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడను నర్థమే యైనను, అందలి పద వ్యుత్పత్తి విశేషముచే నీటియందుఁ బుట్టిన, కమలముల నుండి పుట్టిన, బ్రహ్మయొక్క వంశమున కాభరణ మని యర్థము వచ్చుచున్నది. బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మవలనఁ బుట్టిరి. బ్రహ్మ కమలమునుండి జనించెను. కమలములు నీటియం దుద్భవించెను. కారణగుణములు కార్యమందు సంక్రమించు నను న్యాయమున నీటియొక్క పవిత్రత్వము, పద్మముయొక్క సౌందర్యము, బ్రహ్మయొక్క ప్రజ్ఞావిశేషము గల జాతియం దగ్రగణ్యుఁ డను నర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఈ విధముగాఁ జెప్పుటచేఁ బై గుణము లీతనికి సహజము లనియు ధ్వనించుచున్నది.

2. ఈ పద్యమునఁ బ్రవరునకు వేసిన విశేషణములచేఁ గవి ముందటి కథా వస్తువునకు బీజావాపము చేసినాఁడు. ఈ విశేషణము లెట్లు సార్థకములో ముందుఁ దెలియఁ గలవు.

3. పెద్దన కవిత్వము ధ్వనిప్రధాన మైనది. దానికి నిదర్శనముగా నీ పద్యము చూడుఁడు.

మీ మాటలు మంత్రంబులు;
మీ మెట్టిన యెడ ప్రయాగ; మీ పాదపవి
త్రామల తోయము లలఘు
ద్యో మార్గ ఝరాంబు పౌనరుక్త్యము లుర్విన్.

మీ మాటలు మంత్రముల వలె నూర్జస్వలములు; మీ రడుగు పెట్టిన చోటు ప్రయాగవలెఁ బుణ్యప్రదము; మీ కాళ్లు కడిగిన నీరు ఆకాశగంగ వలె పవిత్ర మైన దని వాచ్యార్థము. "అభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః" అను నది యిందలి వ్యంగ్యార్థము. వేదములు విష్ణుని వాక్కులు. విష్ణువు ప్రయాగయందుఁ గలఁడు. ప్రయాగమాధవుఁ డని ప్రసిద్ధి గదా! ప్రయాగ యతఁడు మెట్టిన చోటు. విష్ణుపాదములనుండి గంగానది పుట్టెను. విష్ణుని యందలి యీ లక్షణము లభ్యాగతుని యం దారోపించి కవిపై లోకోక్తిని ధ్రువ మొనర్చెను. ఈ విధముగనే "ఆ పురి బాయకుండు" అను పద్యము కూడ ధ్వనిప్రధాన మైనది. ఈ పద్యమునఁ బ్రవరుఁడు లోకానుభవము లేనివాఁడు. దాన, స్వపర తారతమ్య వివేకరహితుఁడు. అందుచే నాత్మవిశ్వాసము లేనివాఁ డని చెప్పుటయే కవితాత్పర్యము. లోకానుభవము లేనివాఁ డని చెప్పుట కోసమే పద్యము మొదటనే "ఆ పురిఁ బాయకుండు" అను విశేషణమును "బ్రయోగించి యతని శీలమున నది ప్రధానలక్షణ మని నిరూపించెను.

ఇఁకఁ బ్రవరుఁ డెట్లు లోకానుభవముఁ లేనివాఁడో చూతము. అతఁడు పుట్టిన తరువాత వరుణాస్పదపురము నెన్నఁడు వదలి యెఱుఁగఁడు. అంతియే గాదు. గ్రామములోఁ బనియుండి యింటికైన వదలి యెఱుఁగఁడు. అతఁడు వివిధాధ్వర నిర్మలధర్మకర్మ దీక్షాపరతంత్రుఁడు.

"కిం త్వనుష్ఠాన నిత్యత్వం, స్వాతంత్ర్య మపకర్షతి
సంకటా హ్యాహితాగ్నీనాం, ప్రత్యవాయై ర్గృహస్థతా" అన్నట్లు,

కర్మపరతంత్రునకు స్వాతంత్ర్య మెక్కడిది? మాధ్యాహ్నికభోజనము వఱకు నిత్య కర్మలతో సరిపోవును. భోజనానంతరము రాత్రి నిద్రించు నంతవఱకు "అనారతాధ్యాపన తత్పరుఁ"డై కాలము గడపుచుండెను.

ఈ విధముగాఁ బ్రవరున కొక్క క్షణమైనను దీఱిక లేదు. వీనికి బురములోనికిఁ గాని యూరి దాఁటి గాని పోవుట కవకాశము లేదు. కావున నీతని కెవరితోడను సంసర్గము లేదు. లోకముతో సంసర్గము లేనివానికి లోకానుభవ ముండదు. లోకానుభవము లేనివారికి స్వపర తారతమ్య వివేక ముండదు. అది యుండనివానికి నాత్మవిశ్వాసము కుదు

రదు. ఇట్లు పరంపరగాఁ బ్రవరునకు నాత్మవిశ్వాసము లే దను సంగతి ప్రథమ పద్యముననే సూచించి ముస్ముందు పద్యములలోఁ గవి దానిని విస్తరించెను.

ప్రవరుని దినచర్య చూచినచోఁ బై విషయము స్పష్ట మగును. అతఁడు తెల్లవాఱు జామున లేచి శిష్యులతోఁ గూడ వరణానది కేగి, యట స్నాన జపతపముల నిర్వర్తించుకొని, కొంత ప్రొద్దెక్కు నప్పటి కింటికిఁ దిరిగి వచ్చుచుండెను. ధర్మకర్మ తత్పరుఁ డగుటచే నప్పటినుండి మధ్యాహ్నము వఱకు నీ పనితో సరిపోవును. మధ్యాహ్న సమయమున నింటికి వచ్చిన యతిథులకు సపర్యఁ గావించి వారితోఁ గూడ భుజించును. భోజనానంతరము వారితోఁ దీర్థయాత్రలఁ గూర్చి ముచ్చటించును. అనంతరము శిష్యవత్సలుఁడు గావున విసుగు విరామము లేక యనారతాధ్యాపనతత్పరుం డగును.

ఎప్పుడును గర్మపరుఁడై యధ్యాపనతత్పరుఁ డగుచో వాని జీవిక యెట్లు? ఇలు దీర్చువా రెవరు? సంసార మెట్లు గడచును? వీని నిర్వహించుట కైన లోకముతో సంబంధము లేక యెట్లుండఁ గలఁడు? అను ప్రశ్నలు రా వచ్చును. ఈ ప్రశ్నలకుఁ దగిన సమాధానమును బెద్దన సూచించియే యున్నాఁడు ప్రవరుఁ డొకరిని యాచింపవలసిన యవసరము లేదు. అతఁడు ధనాఢ్యుఁడు. మాన్యక్షేత్రములు పెక్కు చందాలఁ బండుటచే నింటఁ బాడియుఁ బంటయుఁ దఱుగక యున్నవి. అందువలన నొకరి నాశ్రయింపవలసిన యవసరము లేదు. సమృద్ధిగాఁ దినుట కున్నను ధనతృష్ణ యితరుల నాశ్రయింపఁ జేయును. కాని ప్రవరున కా తృష్ణయు లేదు. ఇతని కులము శీలము గుణములు చూచి పాత్రుఁ డని యే భూపాలుఁడైనను దాన మీయఁ దలఁచినచోఁ జివరకు నెట్టి దోషము లేని సాలగ్రామదానమైనఁ బట్టఁడు. కూరిమి సోమిదమ్మ సౌఖ్యావహులై భజించుచుండఁ దలిదండ్రులు సుఖులై దేవియు దేవర వోలె నిలు దీర్చుచుండగా నితని కాపురము లోప మేమియు లేక జరుగుచుండెను.

ప్రవరునకు లోకములో నెట్టి సంబంధము లేకున్నను జ్ఞానరహితుఁడైన మూఢుఁడు కాఁడు. ఇతఁడు వేదవేదాంగపారంగతుఁడు. అనారతాధ్యాపనతత్పరుఁ డగుటచే, ఆ సంస్కారము దృఢముగాఁ గల దు. ఇతఁడు భాషయందపర శేష భోగి. తన యభిప్రాయము వివరించుటయందును, తన కిష్టములేని యితరుల మాటల ఖండించుటయందును సమర్థుఁడు. కాని పుస్తకజ్ఞాన మెంత యున్నను బ్రత్యక్షమునకు సాటి రాదు. ఒక విషయమును గూర్చి యెంత విన్నను జూచిన దానితో సమము గాదు గదా ?

ప్రవరుఁడు తరుణవయస్సునం దున్నాఁడు. తారుణ్యము నూత్నవస్తుదర్శనకుతూహలి. నిర్మలధర్మకర్మదీక్షాపరతంత్రుఁ డగుటచే ధర్మేతరములైన కార్యములయం దాతనికి మనస్సు పోదు. తీర్థయాత్ర ధర్మకర్మమే యగుటచే నాతనికి వనధి పర్వత సరి త్తీర్థ సందర్శ నాభిలాష మాత్ర ముప్పొంగుచుండెను. కాని యగ్నిహోత్రి యగుటచే "సంకటా హ్యాహితాగ్నీనాం ప్రత్యవాయై ర్గృహస్థతా" అన్నట్లు ప్రత్యవాయ బాహుళ్యమున నిల్లు విడిచిపోవుట కేమియు నవకాశము లేకుండెను. తరుణాగ్నిహోత్రి యను పదముచే వాని మనస్సునం దున్న యీ యారాటమును గవి వ్యక్త మొనర్చెను. ఇందువలనఁ గర్మలోపము లేకుండఁ దీర్థసందర్శనోపాయ మతఁడు కోరుచుండె నని కవి సూచించుచున్నాఁడు. కాని యది యెట్లును సిద్ధింప కుండుటచే,

"పోయి సేవింప లేకున్నఁ బుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు నఖిలకల్మషహరంబ"

అని తృప్తి చెంది తీర్థసంవాసుల రాక విని యెంత దూరమైన వారి కెదు రేగి యింటికిఁ దెచ్చి సద్భక్తితో నాతిథ్య మొసఁగి సంతృప్తులైన వారిఁ జేరఁ జని తీర్థమాహాత్మ్యములఁ దెలియ నడుగుచుండెను. కర్మబాహుళ్యముచేఁ దాఁ బో లేక పోవుటకు వెచ్చ నూర్చుచుండెను.

ఇట్లుండఁగా నౌషధసిద్ధుఁ డొకఁడు వాని యింటి కతిథిగా వచ్చెను. ఆతని కెదు రేగి తెచ్చి పూజించి యిష్టమృష్టాన్నకలనసంతుష్టుఁ జేసెను. సుఖముగాఁ గూర్చున్న యాతని చెంతఁ జేరి తీర్థమాహాత్మ్యము లడుగ నారంభించెను. ఇంతవఱకుఁ బ్రవరునకు లోకానుభవము లేమిని దెలిపినాఁడు. ఇఁక లోకానుభవము లే కుండుటచే స్వపర తారతమ్య వివేకము, అందువలన నాత్మవిశ్వాసము లే దని యీ యౌషధసిద్ధుని తోడి సంభాషణమున వ్యక్త మొనర్చెను.

ప్రవర యోగ సిద్ధులలోఁ బ్రవరుఁడు మహాత్తరుఁడు. ఇతఁడు వేద వేదాంగపారంగతుఁడు. అనారతాధ్యాపనతత్పరుఁడు. వివిధాధ్వరకర్మ దీక్షాపరతంత్రుఁడు. భాషాపరశేషభోగి. అప్రతిగ్రహీత. అతిథిసపర్యాపరాయణుఁడు. అందువలననే కవి యీతని నంబురుహగర్భకులాభరణ మని ప్రశంసించెను. ఇఁక నోషధిసిద్ధుఁ డేమో కొన్ని యోషధుల శక్తు లెఱింగి తద్బలముచే సమస్తాశావకాశములఁ దిరుగ నేర్చెను. కవి యీతని బాహ్యాకారమును, దేశద్రిమ్మరితనమును వర్ణించెనే గాని యీతని గుణ విశేషమును గాని పాండిత్యవైభవమును గాని వర్ణింప లేదు. వర్ణింప కుండుటచే నాతని కీ లక్షణములు లే వని ధ్వనింపఁ జేసెను. ఈ విధముగా యోగసిద్ధుని కంటె నన్నిఁటఁ బ్రవరుఁ డధికుఁడు. కాని తన యౌన్నత్యము తా నెఱుంగఁడు. ఓషధిసిద్ధు నొక యోగిగాఁ దలంచెను. యోగుల శక్తుల నెఱింగిన వాఁ డగుటచే నీతని గూడ శక్తిమంతుని గాఁ దలంచెను. గురూపసదనకాలమునుండి తన యందు జీర్ణించిన వినయవిధేయతల నీతని యెడఁ జూప సాగెను. తన యధికారమును బట్టి యోషధిసిద్ధుఁడు ప్రవరు నెడ వినయముతో మెలంగ వలెను. కాని యితఁడు దేశద్రిమ్మరి. దేశద్రిమ్మరుల కుండ వలసిన చొరవ యీ సిద్ధునకుఁ గూడఁ గలదు. ఇతఁ డతిశయమును జూపునే కాని ప్రవరు నెడ వినయావిధేయతలతో మెలంగఁడు.

వీరిరువురి సంభాషణములో నాలు గంతరములు గలవు.

1. మహిమోన్నతుఁ డయ్యును వినయమునఁ జేసి ప్రవరుఁడును, అల్పుఁ డయ్యును దేశద్రిమ్మరియగు సిద్ధుఁడును, సంభాషణారంభమున సమానస్కంధులుగా నుండిరి. ఇరువురు నొకరి నొకరు ప్రశంసించు కొనిరి. "మీ మాటలు..." అని ప్రవరుఁడు సిద్ధుని మహిమను సూచించుచు నుపచార వాక్యములు పలికెను. సిద్ధుఁడును మావంటి వారి కెల్ల గృహస్థులే గదా యాశ్రయ మని గార్హస్థ్యమును బ్రశంసించుచు నుపచార వాక్యములు పల్కెను. ఇట్లిరువురు సమానప్రతిపత్తితో సంభాషణము నుపక్రమించినను, పోనుపోను ప్రవరుఁడు వినయముచే వినమ్రుఁ డగుచుండెను. సిద్ధుఁడు స్వోత్కర్షచే నౌన్నత్య మొందుచుండెను.

2. ప్రవరుఁడు కౌతుకముతో "ఏయే దేశములం జరించితిరి... ఆ యా చోటులఁ గల్గు వింతలు మహాత్మా! నా కెఱింగింపవే?" అని వేఁడుకొనెను. సిద్ధుఁ డాదరాయత్తచిత్తుఁడై యతని కనియె. ఇపుడు సిద్ధుఁడు వక్త. ప్రవరుఁడు శ్రోత. వక్త యెక్కువ. శ్రోత తక్కువ. ఈ విషయము ప్రవరుఁడు "మహాత్మా!" అని సంబోధించుటచేతను, సిద్ధుఁ డాదరాయత్తచిత్తుఁడై యనుటచేతను ధ్రువపడుచున్నది. సిద్ధుని సంభాషణలో నాతని స్వోత్కర్ష బాగుగా వ్యక్తమగుచున్నది. నేను సమస్తాశావకాశములను జూచితిని. అచ్చటచ్చటం గల తీర్థవిశేషంబుల వర్ణింప నేరికిఁ దరము? అస్తంబునం గల మణిప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిఁ జింతించిన మేనం బులక లిప్పుడు వొడమెడు, రజతశైలంబు నోలంబులం గాలగళు విహార ప్రదేశంబులం గనిన సంసృతి క్లేశంబులు వాయవే? మేరు శిఖరంబుల సోయగంబులఁ గలయం గనుంగొనుట బహు జన్మకృత సుకృతై పరిపాకంబునం గాక యేల చేకూర నేర్చు? యని చవులూరఁ జెప్పి 'ఏ నిట్టి మహాద్భుతంబు లీశ్వరా నుగ్రహంబున నల్పకాలంబునఁ గనుఁగొంటి'నని యది విన్నవారికి సహజముగాఁ గల్గెడి సందేహమును వారించెను.—ఇది రెండవ యంతరము.

౩. సిద్ధుని తీర్థయాత్రావృత్తాంతమును శ్రద్ధతో నాలించి ప్రవరుఁ డాశ్చర్య చకితుఁ డయ్యెను. ఏదో యసామాన్యముగాఁ దెలి యని మహిమ యూహించియుండుఁ గలఁడు. చూడఁగా నితఁడు ప్రాయపుఁ జిఱుతవాఁడు. ఱెక్కలు గట్టుకొని యెగిరిపోయినను నితఁడు వర్ణించిన తీర్థములఁ జూచుటకు మఱి యేండ్లునుబూండ్లును బట్టును. ఈశ్వరానుగ్రహమువలనఁ దనకీ మహిమ గల్గె నని యీతఁడు చెప్పుచున్నాఁడు గాని వారి మహిమలు వా రెఱుంగ వలసినదే గాని నా బోటి వాని కూహింప శక్యము గాదు. అట్టి మహిమాన్వితుని యనుగ్రహము వలనఁ దాను దీఱని యీ తీర్థయాత్రావాంఛ నెందులకుఁ దీర్చుకొనఁ గూడదు? ఒకరికి వీలైనది మఱి యొకరికి వీలు గా కుండునా? అయినను వెఱపు లేక యీ సంగతి యడుగు టెట్లు? అని తలంచి కుతూహలాతిశయమున నెట్లో వినయభంగమున కైన నోర్చి సిద్ధునితో "వెఱువక మీ కొనర్తు నొక విన్నపము...మీ మహిమ లీర యెఱుంగుదు రేమి చెప్పుదుము" అని వినమ్రుఁడై యడిగెను. అంత సిద్ధుఁడు తన యాధిక్యమును సూచించుచు "సందియము తెలియ నడుగుట తప్పా? ఇది పరమరహస్య మైనను దాపక చెప్పెదను. పాద లేప మను దివ్యౌషధము కలదు. దాని భూరి ప్రభావముచే మనోవేగముతోఁ జరించుచుందు" మని పల్కెను.

ఇపుడు ప్రవరుఁ డాతని ప్రభావమునకు వెఱఁ గందుచున్నాఁడు. సిద్ధుఁ డాతని కభయ మిచ్చుచున్నాఁడు — ఇది మూఁడవ యంతరము.

4. సిద్ధునకుఁ గల తీర్థాటన సామర్థ్యము తన కెట్లు కల్గునా యని శంకించుచున్న ప్రవరునకుఁ బాదలేప ప్రశంసచేఁ గుతూహలము కుత్తుకబంటి యయ్యెను- ధర్మకర్మములకు లోపము లేకుండఁ దీర్థాటనము సలుపఁ గల్గుట యెట్లను తీఱని కోరిక నేఁడు నెఱవేఱఁ గల దను నాన పొడమెను.

ప్రవరుఁ డంత ముందు మీ మహిమలు మీకే తెలియును మా కేమియుఁ దెలియవు; అయినను మీ కొక విన్నపము చేసెద నని పల్కెను. ఇప్పుడు భక్తితో దోసిలి యొగ్గి మీ దివ్యప్రభావం బెఱుఁగని నా ప్రల్లదములు సహింపుఁడు. కోపపడక దయతో నన్ను మీ శిష్యునిగా స్వీకరించి తీర్థయాత్రలవలన ధన్యాత్ముఁగా జేయుఁ డని వేఁడుకొనెను. చూడుఁడు. భాషాపరశేషభోగి యగు ప్రవరుఁడు తనకు లేని తీర్థయాత్రాసాధన మగు పాదలేపనము కల్గి నంతమాత్రన సిద్ధుని యెదుటఁ దా నాడిన మాటలు ప్రల్లదము లని వినయభరముచే నెంత క్రుంగిపోయినాఁడో! అంత సిద్ధుఁడు తన ప్రేఁపసజ్జ దంతపు బరిణె యం దున్న పాదలేపనమును దీసి యిది యది యని చెప్పక యాతని కాలికిఁ బూసెను. లోకములో మంచి భేషజముగలట్టి వైద్యుఁ డొకఁడు మం దిచ్చి సపు డిది యది యని చెప్పఁడు. తా నిచ్చినది తీసికొన వలెను గాని యదే మని యడుగుటకు రోగి కర్హత లే దని యాతని యభిప్రాయము. వైద్యున కెక్కుడఁ గోపము వచ్చునో యని, కోపము వచ్చినచో మం దెక్కుడ నీయఁడో యని మందుపేరు తెలిసికొని మాత్రము నే నేమి చేయవలెను. కావలసినది రోగము కుదురుటకుఁ గదా యని, రోగి యా మందును స్వీకరించును. అట్లే ప్రవరుఁడు ప్రశ్నించినచో సిద్ధున కేమి కోపము వచ్చునో యనియు, తీర్థయాత్రా సామర్థ్యము కలిగిన చాలు ననియు మఱుమాట పలుకక పాదలేపమును గాలికిఁ బూయించుకొనెను. దీనితోఁ బ్రవరుని వినయము, సిద్ధుని స్వోత్కర్ష యుఁ బరాకాష్ఠ వహించెను.

ఇటఁ బ్రవరుఁడు లోకానుభవము లేమి స్వపరతారతమ్య మెఱుంగఁడు. ఉత్కృష్టుఁ డగు తన్నపకృష్టుని గాను, తా నెఱుంగని పాదలేపము కల్గినంత మాత్రానఁ దన కంటె నపకృష్టుఁ డగు సిద్ధుని మహిమాన్వితుని గాను దలంచి వినయభారముచేఁ గ్రుంగిపోయెను. ఇట్లు సకల గుణసంపూర్ణుఁ డైనను నాత్మవిశ్వాసము లేకపోవుట ప్రవరుని గొప్ప లోపము. ఈ లోపమును దీర్చి యాతని నాదర్శబ్రాహ్మణునిగాఁ గవి

చేయఁదలంచెను.

ప్రవరుఁడు పాదలేపప్రభావముచేఁ బుణ్యక్షేత్రముల కాలవాలము, దివ్యతీర్థములకు నిలయమును, ప్రకృతిచిత్రికిఁ దావలము నగు హిమగిరి కేఁగెను. అచట బదరీనారాయణాది పుణ్యక్షేత్రములఁ జూచెను. ఒక క్షేత్రమునుండి మఱియొక క్షేత్రమునకుఁ బోవుచు నడుము నున్న ప్రకృతివైచిత్రి కబ్బుర మందెను. అంత మధ్యాహ్న మగుటచేఁ దత్కాలోచిత కృత్యములఁ దీర్చికొనుటకు నింటికిఁ బోవఁదలంచి—

"తలమే బ్రహ్మకునైన నిన్నగ మహత్త్వంబెన్న నే నియ్యెడం
గల చోద్యంబులు రేపు గన్గొనియెదం గాకేమి నేఁ డేగెదన్."

అనుచుఁ గ్రమ్మఱువేళ మంచుతోఁ బెరసి పాదలేపము కరఁగిపోయెను. ఆ సంగతి పాపమాతఁ డెఱుంగఁడు. ఎగిరిపోవుటకుఁ గాళ్లిప్పుడు రాలేదో యప్పు డాతని సంతాపమున కంతు లేదు—

ఇంటిపట్టుననుండి యిదివఱ కెన్నఁడు నూరువెడలి యెఱుంగఁడు. ఇప్పుడు ఘోరవనప్రదేశమునఁ నొంటఁ జిక్కుకొనెను. తా నెటు వచ్చినది తెలియదు. తన యూరి కెటు పోవలసినది త్రోవ చూపెడివారు కానిపించరు. ఇట్టి స్థితిలోఁగూడ వినయవంతుఁ డగుటచే "బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్" అని తన్ను దా నిందించుకొనఁ జొచ్చెను. తన యూరినుండి వెడలివచ్చినందులకుఁ గాని యొంటిగా నుంటి నని గాని బాధపడుట లేదు. నిత్యనైమిత్తికాదికర్మలకు లోపము కల్గెనే యని యాతని విచారము. ఎచ్చట హవ్యకవ్యములచే సంప్రీతుఁ డగు నగ్నిహోత్రుని స్తుతించి యింటికిఁ బోఁగల శక్తియాతని కప్పుడు లేకపోలేదు. కాని తన శక్తి తా నెఱుంగఁడు, అనఁగా నాత్మవిశ్వాసము లే దన్నమాట. అందువలన "నను నిలుసేర్చు నుపాయం బొనరింపఁగఁ జాలు సుకృతి యొకఁ డొదవఁడొకో" యని పరాపేక్షచేఁ జింతాసాగరమున మునింగెను. భయంబు గదురఁబోవుచు నెమర గంధర్వ యక్షగాన ఘూర్ణితమగు నొక్కకోనఁ గనెను. కనుఁగొని యిది

ముని యాశ్రమ మని యూహించి యందలి ముని యనుగ్రహవశమునఁ దృటిలో నింటి కేఁగి కర్మలోపము లేకుండఁ జేసికొన వచ్చు నని తలంచెను. అది మునియాశ్రమ మని తలంచుటలోఁ బ్రవరుని మనోవృత్తులఁ బెద్దన చక్కఁగా ధ్వనింపఁజేసెను. ఆ కోనలోనికిఁ బోయి పోయి యొక శృంగారసన్నివేశమధ్యమున నున్న గారుడోత్కీర్ణ మైన భవనమును గాంచెను. మునియాశ్రమ మని యచ్చటి కరుదెంచిన ప్రవరుఁ డా భవనమును గాంచి యచ్చెరు వంది సమీపించుచుండఁగాఁ దాంబూల పరిమళముచే గుమగుమ లాడు నొక వాయువు వీచెను. ఇట్టి పరిమళమునకు నాలవాల మగు నా భవనము మునినిలయము కా దని యెఱింగియు జనాన్వితముగదా, యందలి వారి యనుగ్రహముచేఁ దన యూరు చేరలేక పోదునా యని తలంచి యా భవనము చేరఁబోయి లోకోత్తర సౌందర్యరాశి యగు మరున్నారీశిరోరత్నమును గాంచెను. ఆమె స్త్రీ యని యాతఁడు సంకోచింప లేదు. ఆమె మాత్రము "ఇలు సేర్చునుపాయం బొనరింపఁగఁ జాలు సుకృతి కాఁగూడదా? యని సమీపించెను. ముందు కవి వరూధినిని శృంగారరసస్వరూపిణిఁ గావించెను.

ఆమె పుట్టినది పాలసముద్రము, చంద్రుని చెల్లె లైన చెలువ యామె తోఁబుట్టువు. ననవిల్తుశాస్త్రవిచార మామెకు సహజమైన విద్య. జంత్రగాత్రముల రా ల్గరగించు గాంధర్వము నేర్చుకొన్న విద్య. త్రిమూర్తుల సభలు విద్యాప్రదర్శనశాలలు. రంభా తిలోత్తమాదులు ప్రాణసఖులు. మేరుపర్వతమునందలి కల్పవృక్షవాటికలు విహారసీమలు. అశ్వమేధ రాజసూయాదియాగములు సల్పినవారికే యామె లభింపఁ గలదు. ఈ విధముగ నతిదుర్లభ మైన స్త్రీరత్నముగా వరూధిని-చిత్రింపఁ బడెను.

అనంతరము తదనురూప మైన పరిసరముల నిట్లు వర్ణించెను. ఆమె యింటిముందు లేఁత మామిడిగున్న గలదు. దాని మొదట మణులు తాపిన యరుఁగు గలదు. చల్లనిగాలి కొట్టుచుండఁగా నామె దాని పైఁ గూర్చుండెను. ఆ సుందరి చంద్రకావి పావడగట్టి దానిపై నాణె మైన

రవసెల్లా చుట్టి పైఁట వేసికొని చంద్రకాంతమణులు పొదిగిన పీటపైఁ గూర్చుండెను. వ్రేళ్లతో మీటునపుడు తంత్రులవలనఁ బుట్టిన నాదముతో నవ్యక్తమధుర మైన సన్నని కంఠనాదము లయించి, ముక్కు లూలుకుచుండ నాలాపగతిఁ జొక్కి యరమోడ్పుఁగను దోయి రతిపారవశ్యవిభ్రమము దెలుపఁగా, వీణపైఁ బలికించు గీతప్రబంధములకుఁ జేతి యందలి రత్నకంకణఝణఝణధ్వనులు తాళమానములు గొల్పుచుండ, మనోహరముగా వీణ వాయించుచుండెను. ఎట్టి విరాగి కైనను జిత్తము మెత్తఁజేయు శృంగారసన్నివేశ మిందుఁ గవి ప్రతిభాసిద్ధ మయ్యెను. ప్రవరుని ధర్మప్రవణత్వమును నిరూపించుట కిదియే సరియైన నికషస్థానము గాఁదలంచి కవి యాతని నీ పరిసరములలోనికిఁ దెచ్చెను.

ఆమె శృంగారమూర్తి. యతఁ డతిలోకసుకుమార సుందరాకారుఁడు. ఒంటిపాటునఁ దన యింటి కరుదెంచెను. "వరూధినికి వంటయింటిలోఁ గుందేలు చిక్కినట్లైనది." ఎట్లూరకుండఁగలదు? ప్రణయరస ముప్పొంగఁ జొచ్చెను. నయనాంబుజములు వికసింపఁగా, కన్నులనుండి నల్లని కాంతులు పొంగి పొరలఁగాఁ జన్నవ గగుర్పొడవఁగాఁ గోర్కెలు గుబ్బటిలఁగా, నామె ప్రవరుని దిలకించెను. అతని జూచినపిమ్మట నామె కీ లక్షణము లుదయింప లేదు. చూపుతో సమముగా నివి పొడసూపెను. ఈ వర్ణనమున నామె రతిని సామాన్యముగా నిరూపించి యనంతర మామెకుఁ గల్గిన రతివికారములఁ గవి వర్ణింపఁజొచ్చెను. "చూచి ఝణంఝణత్కటక- అను పద్యమున సంచారిభావములను, తరువాతి మూఁడు పద్యములలో నామెకుఁ గల్గిన సాత్త్వికభావములను వర్ణించెను. రతి యిట్లు క్రమముగాఁ బుష్టి చెందుచుండ "ఏలని బంటుగా మరుఁ డక్కఁ గొనంగ రాదె యకటా! నను వీఁడు పరిగ్రహించినన్" అని తలంచెను.

ఇట్లు మన్మథబాణపీడిత యై యగ్గల మగు పెందత్తరమున లజ్జపెట్టెత్తఁగా దారి కడ్డముగా నిలిచెను. అట్లడ్డముగా నిల్చిన వరూధినిని

జేరఁ జని ప్రవరుఁడు సంభాషింపఁ దొడంగెను. ఈ సంభాషణములో కూడ ఆత్మవిశ్వాస మగ్గలము. కాని పోనుపోను బ్రవరుఁడు గడుసువాఁడై యాత్మవిశ్వాసము బడయుచుండఁగా వరూధిని కదియంతరించి దీనురా లగుచుండెను.

1. ప్రవరుఁడు వరూధినిని జేరం జని "అమ్మా! భయము లేక యొంటిమై యి వ్వనభూమిలోఁ దిరుగుచున్నదానవే, నీ వెవ్వతెవు? నేను బ్రాహ్మణుఁడను. ప్రవరుఁ డను పేరివాఁడను. మద మెక్కి యి న్నగాగ్రమునకు వచ్చి త్రోవఁ దప్పితిని. మా యూరి మార్గము తెల్పు ము. నీకు శుభం బగు''నని పల్కెను.

ప్రవరుఁడు సరళ స్వభావుఁడు. తన యొంటరితనమునకు భయ పడఁ జొచ్చెను. మహిమాన్విత కావున వరూధిని యొంటరిగా నుండె నని తలంచి యీమె యెడఁ గూడ భయభక్తులతో మెలంగి తన యూరి త్రోవ చూపు మని యడిగెను.

వరూధిని తన విలాసవిభ్రమములచే నాతని వలపింపఁ జూచు చుండెను. పరవశీకరణమున వేశ్యలు చూపెడి చాకచాక్యము నీమె యం దద్భుతముగాఁ బెద్దన చిత్రించినాఁడు. తన్నుఁ జూచినంతనే యాతఁ డు వశంగతుఁ డగునని యామె విశ్వాసము. అతఁ డట్లు కాకుండుటచేఁ గనుంగవమెఱుంగు లుబ్బఁ దాటంకములు, చనుఁగవయు,నడుము వడం కఁగా సెలవివాఱ విలాసముగా నొక నవ్వు నవ్వెను. "స్త్రీణా మాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు'' అన్నట్లు తన విభ్రమము లనే ప్రణయవచనముగాఁ బచరించెను. ఇంకొకఁ డైనచో నా నవ్వును జూచి యామెకు పాదదాసుఁ డయ్యెడివాఁడే. ఇట్లొనర్చినను బ్రవరుఁ డు మాత్రము చలింపలేదు. ఆ ఛాందసునకుఁ దన విలాసము లర్థము కా లేదని యామె పలుకరింపఁ గడంగి "భూసురేంద్ర! ఒంటరిగా నున్న నన్ను బలుకరింపవలె నని కాని లేనిచోఁ జెంపకుఁ జేరెఁడు కన్నులున్న వే నీవు వచ్చినత్రోవ నీకుఁ దెలియదా? భయములేక యిట్లు పలుకుటకు

మే మంత చులుకనైతిమా?'' యని సాభిప్రాయముగా నుడివెను. ఇప్పటికిని బ్రవరునియం దెట్టి వికారము గన్పడలేదు. తన యభిప్రాయము గ్రహించెనో లేదో యీ గోలయని స్పష్టప్రతిపత్తికై తన వృత్తాంతము దెలియఁజేసి "ఈ మనోహర ప్రదేశము లన్నియు నా విహార ప్రదేశములు. నీవు మా యింటి విందనైతివి. ఇచట నేడ దేఱి యాతిథ్యమును బడసి పొమ్ము," అని యాతిథ్యవ్యాజమును బ్రకటించియు నతనిపై వలపు నాఁపుకొనఁజాలక "అయ్యో! కుందనమువంటి శరీరము నడియెండ కెంతగాఁ గందిపోయినదో! ముద్దులొలుకు నీ మొగ మెంతగా వాడినది విశ్రాంతికై మా యింటికి వచ్చి మమ్ముఁ బవిత్రులఁ జేయు మని కోరెను.

ఇందు వరూథిని కాతనిపైఁ గల వలపు వ్యక్త మయ్యెను. మాయలచే నాతని వశము గావించుకొను తలంపు స్పష్ట మయ్యెను. తన మాయలు భగ్నమైనకొలఁది మనమున నెట్లు సమాధానపడుచున్నది తెల్ల మయ్యెను.

2. ప్రవరునకు మొదట నామె మాయమాట లర్థము కాలేదు. నిజముగాఁ దనకు నాతిథ్య మొసంగఁదలంచుచున్న దనుకొని నిజగృహగమనవ్యగ్రుఁడై యిట్లనెను-" ఓ యింతీ! నీవు చేయు నతిథిసపర్యలు మాకు వచ్చినవి. మీ యింటికి వచ్చి యొకటి, రాక మఱియొకటి యునా? ప్రేమయే చాలును. మాధ్యాహ్నికములకై త్వరగా నింటికిఁ బోవలెను. మీ మహత్త్వములు దివ్యములు. తలఁచుకొన్నచో నొక్క నిముసములో నన్ను మా యూరు చేర్పఁగలరు. కావున నో తల్లీ! నన్ను ప్రజలతోఁ గూర్పు మని వేఁడుకొనెను.

మాధ్యాహ్నిక కర్మలు చెడిపోవు నని విచారించుటచేఁ బ్రవరుని గృహ్యకర్మాసక్తి తెలియనున్నది. తన పొందువలనఁ గల్గుసుఖముచే నూహింపఁదలఁచి తన వలలోఁ బడక మాటిమాటికిఁ దనయూరి దారి నడుగు ప్రవరునితో వరూథిని యిట్లనెను. "ఏమయ్యా! నీకుఁగాలు నిలువదా? ఊరక యూరికిఁ బోవలె నని పల్కెదవు. ఇక్కడి రత్నకందరములు, చందనవనములు, గాంగసైకతములు, లవలీనికుంజములు మీకు

టీర నిలయములకు సరిరాకపోయెనా ?'' అని తన యభిప్రాయమును ధ్వనింపఁజేసి "చల్లకు వచ్చి ముంత దాఁపనేల'' యని విస్పష్టముగా "బ్రాహ్మణోత్తమా ! నా మనము నీపైఁ జిక్కెను. నన్ను మన్మథు నకు నప్పగించెదవో, పూవుపొదరిండ్లను గాఁగిట గారవించెదవో నీ యిష్టము'' అని పల్కెను.

ఇచట వరూధినికిఁ బరాజయము కల్గెను. కాని యామె కది గోచరింపలేదు. ఛాందసుఁడగుటచే స్పష్టముగాఁ జెప్పినఁగాని తన యభిప్రాయము ప్రవరునకుఁ దెలియ దని తలంచెను.

3. మీ మహత్త్వములు దివ్యము లని వరూధినిని బ్రవరుఁడు మొదట గారవించెను. ఆమె తన్ను గామించుచున్నదని గ్రహించిన పిమ్మట నీరసభావముతో "వనజేక్షణా ! విచారింపక వ్రతులైన బ్రాహ్మణులఁ బ్రేమింపఁదగునా ? నే నిక్కడ నున్నచో సురార్చన, విప్ర సపర్య, జననీ జనక సేవ మొదలగు గృహ్యాధర్మములు చెడుటయే గాదు. ఆహితాగ్నిని గావున నా శ్రౌతధర్మములకుఁ గూడ భంగము కలుగును. శ్రౌతధర్మములకు భంగము కల్గినచోఁ బ్రాయశ్చిత్తము చేసికొనుట మొదలగు నగచాట్లెన్నియో పడవలసివచ్చు నని తాత్పర్యము. కావున నింటికేఁ బోవలెను. దారి తెల్పు మని వేఁడెను. ఇందుఁ బ్రవరుని గృహ్యాశ్రౌతకర్మనిరూఢియు, దానివలనఁ గల్గిన యింద్రియనిగ్రహము వ్యక్తమగుచున్నది. ప్రవరుఁడు తన్ను తెలిసియే నిరాకరించుఁచున్నాఁడనివరూధినికి స్పష్ట మయ్యెను.

తా నొకరి నిరాకరించుటయే గాని నిరాకృతి యన్న నెట్టిదో యెన్నఁడు నెఱుంగనివరూధినీ సమ్మోహనశక్తి నేఁడు కుంఠితమయ్యెను. ఆత్మవిశ్వాసము కొంత సడలి యొక మెట్టు దిగి మోమున విన్నబాటు గాన్పింపఁగాఁ బ్రవరుని బ్రబోధింపఁదొడంగి "మన్మథాకారా ! లేఁ బ్రాయము వైదికధర్మములయందు వినియుక్త మగుచో నీ వింక భోగములఁ బొందుట యెప్పుడు ?'' అని పలికి నాకు భోగములతోఁ బని లే దని యాతఁడు నిరాకరించునేమో యని తలంచి యాతని భోగపరఁ

తమును నిరూపించుచు ని ట్లనెను-"శ్రౌతధర్మము లగు యజ్ఞములు సలుపుట స్వర్గము కోసమే గదా! ఆ స్వర్గము మా కవుఁగిళ్ల సుఖించుటకోసమే గదా! పరలోకమున నెట్టి భోగముల కాసించి మీరు యజ్ఞములు చేయుచుంటిరో యవి యిచ్చటనే యప్రయత్నముగా సిద్ధించుచుండఁగా నీ శ్రమ యేల? మా భవనములో భోగములకు లోపము లేదు. మృగమదము, జవాజి, పచ్చకప్పురము, పన్నీరు, కుసుమకదంబమును, ఇంకను గల్పవృక్షము లొసంగు సంపదలు గలవు. కావున భోగపరుఁడవై నన్ను గూడి సుఖముగా రమింపుము. కోరికను లభింపని గంధర్వాంగనల పొందు కా దను కొఱగామి యుండునా? మిక్కుటమైన వలపుచేఁ దమ గాలి సోకినంతనే కరఁగిపోవు స్త్రీలను గౌఁగిటఁ జేర్చుభాగ్యము పెక్కుజన్మము లెత్తినఁగాని లభింపదు."

ప్రవరుఁడు నిరాకరించుచున్నకొలఁది యీామెకు మోహ మగ్గలమగుచున్నది. తన విలాసవిభ్రమము లాతని కర్థము కా లే దనుకొని స్పష్టముగాఁ దన వల పెఱింగించినది. అతఁడు దానిని స్పష్టముగా నిరాకరించినాఁడు. ఇపుడు ప్రవరుని ప్రబోధించి తనమాట నేర్పరితనముచే నాతని వశ్యుని గావింపఁదలఁచినది. తన పొందువలని సౌఖ్య మాతఁడొనర్చు వైదికకర్మల ఫలమే గాని మఱియొకటి కాదు. అందువలనఁ దన్ను వలచుటవలన నాతనికిఁ గల్గు ప్రతిబంధ మేమియు లేదని చెప్పెను.

4. "స్వర్గకామో యజేత"- స్వర్గమును గోరువాఁడు యజ్ఞము చేయవలె నని వేదము లుద్ఘోషించుచున్నవి. స్వర్గకాముఁడై యజ్ఞమొనర్చువానికి స్వర్గము తద్భోగములు సిద్ధించుమాట నిజమే. కాని ఫలాపేక్ష లేక నిష్కామముగా యజ్ఞములు చేయువానికిఁ జిత్తశుద్ధి కలిగి స్వర్గసుఖముకంటె నెన్నో మడుంగు లధిక మగు బ్రహ్మానందపదవి లభించును. ఫలాపేక్షచేఁ గర్మ లాచరించు కాముకుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడింద్రియవశంగతుఁడై మన్మథశరశరవ్యుఁడై నశించును. కావున నీవు చెప్పినట్లు యజ్ఞములకు ఫలము స్వర్గభోగము లనుభవించుటయే గాదు. నిజమగు ఫలము బ్రహ్మానంద మనుభవించుట. నేను దానికై పాటుపడుచుంటిని గావున నన్ను నిర్బంధింపక యెఱిఁగి తేని నగరమార్గమును

జూపి పుణ్యమునఁ బొమ్ము." అని వరూధిని మాటలకుఁ బ్రవరుఁడు సమాధాన మొసంగి యితరప్రసంగమును వారించెను.

ఇందుఁ బ్రవరుని ధర్మాచరణ మెట్లుండెనో తెలిపి యాతఁ డుత్తమ బ్రాహ్మణునిగా నిరూపించినాఁడు కవి. వరూధిని దన్ను వశ్యుని గావింపఁదలఁచినకొలఁది యాతఁడు త్రోడువాఱుచున్నాఁడు. ఇంత నీచముగాఁ బ్రవర్తించు నీమె యెట్టి దివ్యకాంత యని యామెను దివ్య కాంతగాఁ బరిగణింపక సాధారణ మైన స్త్రీ జనముగాఁ దలంచి నీకుఁ దెలిసినచో నగరమార్గమును దెల్పుము. తెలియకున్నచో నూరకుండుము. నాకు మాత్రము బోధింపకు మని పల్కెను, ఇప్పటికిఁ బ్రవరునకు స్వపరతారతమ్యము తెలిసెనేగాని యాత్మవిశ్వాస మింకను కుదురుకొనలేదు. ఇల్లు చేరుట కింకను వరూధినీ సాహాయ్య మర్థించుచుండెను.

తాను కాంక్షించుచున్నది బ్రహ్మానందపదవి గాని యిహపరలోకభోగములు కావని ప్రవరుఁడు వరూధినీవాదమును ఖండింపఁగా నాతని పల్కులకామె బెదరియు మన్మథసంతాప మధిక మగుచుండుటచే నైనను నతనిని వశ మొనర్చుకొనవలె నని తహతహ పడుచుండెను.

ప్రవరుఁ డొంటిపాటున నున్నాఁడు. గొంటుతనం బెఱుంగఁడు. కంటి కింపుగాఁ దంగేటిజుంటివలెఁ గుఱంగట నున్నాఁడు.

కల్పతరుమద్య మానినకైపు, నవయౌవనమదము, అసమాన సౌందర్యగర్వము నామెను దట్టుముట్టాడి వివేకభ్రష్ట నొనర్చెను. ఎదిరిని దన్నుఁ దెలియనేర దయ్యెను. తన వైదగ్ధ్యమును మెఱసి యతని నవయౌవనసౌందర్యములఁ జూఱఁగొనవచ్చునుగదా యని యోజించెను. వెనుకటివలె విడివిడిగాఁ గాక తన విలాసవిభ్రమములను, మాటనేర్పును, యుక్తివైచిత్రి నొక్కసారి చూపి యాతని లోఁగొనఁదలంచెను." ముఖవికాసము గనిపింపఁగా, కొప్పు చెక్కుచు, గబ్బిగుబ్బల ముత్యాలహారములఁ దీరువడంజేయుచు, కుసుమకేసరంబుల రాల్చునెపంబునఁ బయ్యెద విదిల్చి చక్క సవరించుచు, అంత బోడసూపు చెలులం దలసూపకుండఁ జూపు జంకెనల వారించుచుఁ బ్రవరుని జేరి

యిట్లనెను. "ఏ విషయములందు నింద్రియములు మనస్సు నేకాగ్రమై నానందమును జెందుచుండునో, ఆ యానందమునే పరబ్రహ్మ మందురు. 'ఆనందో బ్రహ్మ' యను నుపనిషద్వాక్యమున కిదియే యర్థము. అట్టి యానందము నా తోడి సమాగమమున సిద్ధించుచుండఁగా నీకు నన్య విచారములతోఁ బని యేమి?" అని మాట విన్నాణ ముట్టిపడఁ దన వాక్ బలముచే నాతని నోడఁబఱుచుటకుఁ బ్రయత్నించెను.

నిరాకరింపఁబడిన కొలఁది వరూథినికి మోహ మగ్గల మగుచుండె ను. అందువలనఁ దనకుఁ గల్గిన పరాభవ మామె గ్రహింపలేకపోయెను. తన శక్తియుక్తుల నొక్కుమ్మడిఁ జూపి ప్రవరుని లోఁగొనఁదలంచెను.

5. తన్నోడఁ బఱచు వరూథిని తత్త్వమును జూచి ప్రవరునకు మనమున సిగ్గు నసహ్యము జనించెను. నిస్పృహతఁ దెల్పు చిఱునవ్వు నవ్వి యామెతో ని ట్లనెను. "ఆనందో బ్రహ్మ" యను వాక్యమునకు బాగుగా నర్థము చెప్పితివి. ఈ పాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెవ్వారి కైనఁ గలదా! కామశాస్త్రోపాధ్యాయిని వలె నున్నావు. ఓహోహో! వేదధర్మములు పాపములా? రతి పుణ్యమా? ఉపనిషత్తులకు మీ సంప్ర దాయార్థము లివేగదా ? హవ్యవాహనుఁ డొసంగు సౌఖ్యముల నెఱుం గక యిట్లు మాటాడుచుంటివి. నీవు చెప్పెడివి తుచ్ఛసుఖములు. అవి మీసాలపై తేనియలు. నాకు శరణులు, దర్భలు, ప్రియము లైనట్టు లన్యములు గావు." ఇచట కవి ఉత్తమ బ్రాహ్మణునకు వలయు జ్ఞాన వైరాగ్యములు ప్రవరునియందుఁ బ్రదర్శించెను. వరూథిని చేష్టలు, మాటలు నతని కసహ్య మనిపించి యీసారి తన యూరికిఁ దోవఁ జూపు మని యడుగలేదు. పరాపేక్ష క్రమముగా నంతరించెను.

ఏమి చేసినను ప్రవరుఁడు లొంగకుండుటచేఁ దన వైదగ్ధ్యము వ్యర్థ మయ్యె నని వరూథినికి హృదయము జల్లు మనెను. కన్నులలో నీరు గిఱ్ఱునఁ దిరిగెను. అతనిఁ జురచురఁ జూచుచుఁ దల యూఁచి గద్గదికతోఁ ప "వనిత తనంతఁదా వలచి వచ్చినఁ జుల్కన గాదె యేరికిన్" అని దైన్య మును వెళ్ళఁబోసియు మన్మథోద్రేకము పొంగిపొరలుటచే "నన్నింక

దుఃఖపెట్టకు'' మని పల్కుచు, నీవీబంధ మూడఁగా, కొప్పు వీడఁగా, శరీరము పులక లెత్తఁగా, నిట్టూర్పులు నిగిడించుచు ననునయాలాప దీనాస్యయై యతని గౌఁగిలించి యధరం బాసించె.

వ్యసనాసక్తులకుఁ బ్రయత్నవైఫల్యము జ్ఞానకారణము కాదు. ప్రయత్నములు విఫలమగుకొలఁది యభినివేశము మఱింత యతిశయించు చుండును. అందువలనఁ దన వైదగ్ధ్య మంతయు వ్యర్థమైనను నామెకుఁ దెలివి రాలేదు. ప్రవరుఁడు గోల గావున మోమోటపడుచున్నాఁ డేమో యని తలంచి తానే బలాత్కారముగాఁ గౌఁగిలించినచో నాతని హృదయము కరంగకుండునా యని యూహించి యామె యత నిపైఁ బడెను.

నిరాకరింపఁబడినకొలఁది వరూథిని ప్రేమ యె ట్లుత్కటస్థితిఁ గాంచెనో తెలియుచున్నది. ఆమె కామించినకొలఁది ప్రవరునకు నింద్రియ నిగ్రహ మధిక మై పరాపేక్ష తగ్గుచుండెను. వరూథినికిఁ దన వైద గ్ధ్యము నందలి విశ్వాసము తగ్గెను.

6. వరూథినిని గౌఁగిలింపఁగాఁ బ్రవరుఁడు "హా! శ్రీహరీ" యని మోర మో మిడి యామె యంసద్వయముఁ బట్టి పొమ్మని నైచెను.

ఇందుఁ బ్రవరుని ధర్మవీరత్వము పరాకాష్ఠ వహించినది. వైదిక కర్మానుష్ఠానముచే నాతని కింద్రియనిగ్రహము, చిత్తశుద్ధియుఁ గుదురు కొని యున్నవి. తాను యువకుఁడై మోహనమూర్తియై, యువతియై మోహనమూర్తియగు నప్సరః కాంత తన్ను గౌఁగిలింపఁగా మెత్తపడు టకు మాఱుగా గడుసువాఱి, ఆమె శరీరస్పర్శ పాపము గా దలంచెను. పాపపరిహారమునకై "హా శ్రీహరీ" యని భగవంతుని ధ్యానించెను. ఆమెను జూచుటయు పాపమే యని తలంచి మోరమో మిడి దూరము గాఁ ద్రోసివైచెను. వీరి యుద్దఱి సంఘర్షణములోఁ బ్రవరుఁ డెక్కడ వరూథినీవాగురలలోఁ జిక్కుకొనునో యని పాత్రలచాటున నుండి పొంచి చూచుచు, ప్రవరుఁ డామెను ద్రోసివైచుటను జూచి, సంతో

షముతో "కలంచునే సతుల మాయల్ ధీర చిత్తంబులనే'' అని పెద్దన ధర్మవతాక నెత్తెను.

ప్రవరునిచేఁ ద్రోపువడిన వరూధిని పరాజయాపరాభవ మొందెను. కాని మోహాంధురాలగుటచే దానిని గాంచలేకుండెను. వ్యసనపరులకుఁ బరాభవములు గోచరింపవు గదా! కోపశోకములతో నాతనిని జురచురఁ జూచినది. గొంతు సవరించుకొని "శ్రీ దయావిహీనుఁడా! నీవు త్రోసినప్పుడు నీ గోరు చొచ్చుట, దగిలి యెంత బాధపెట్టెనో చూడు''మని చూపి వేదన నెపంబిడి కన్నీటి బిందువులు జాల్గొన దీనముగా నేడ్చెను. ఇతరోపాయములు భగ్నమైనప్పుడు స్త్రీల కేడ్పే గదా, ప్రబలమైన కార్యసాధనము.

తా నట్లేడ్చినచోఁ బ్రవరునకుఁ జాలిపుట్టి పశ్చాత్తప్తుఁడై తనపైఁ గరుణ వహించు నని యామె యభిప్రాయము. ప్రవరునకు వరూధిని మాయలమారి యని స్పష్టముగాఁ దెలిసెను. ఆమెతో మాటాడుట యనుచితమని తలంచి, మాటాడక యూరకుండెను. ఎంతకు నతఁడు దయ చూడకుండుటను గాంచి యామె నయనిష్ఠురము లాడఁ జొచ్చెను. "భూసురవర్య! దయలేని నీ జపతపములవలన ఫల మేమి? పుణ్యము లన్నియుఁ జేసినవాని కెట్టి సద్గతులు కల్గునో దయార్ద్రబుద్ధికా సద్గతు లెల్ల కలుగును. చదివినందులకు ఫల మీరహస్య మెఱుంగుటయే. నా యెడ దయఁ జూపని నీ చదువు వ్యర్థము సుమా! నీ కంటె చదువుకొన్నవారు సైతము- పరాశరుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు, మాందకర్ణి, ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారు పరవనితాసక్తులే గదా! వారికంటె నీ గొప్పతన మేమి? నిజ మారసినచో నినుపకచ్చడా లట్టికొనిన మునిముచ్చులెల్ల మా యిండ్ల ముందఱ బందగాండ్లే గదా!

7. ఇప్పుడామెతో మాటలాడుటగూడఁ బాపమే యని తలంచి యామె పలుకుచున్నను బ్రవరుఁడు సమాధాన మొసంగలేదు సరి గదా అశుచికారణమని యామె మేనిజవ్వాదిపస కదంబించు నొడలు

కడిగికొని యాచమన మొనర్చి శుచియై గార్హపత్యవహ్నిని స్తోత్రి మొనర్చెను. వహ్నియుఁ దనవలె నిత్యనిర్మలుఁడైన ప్రవరుని శీలమునకు ముగ్ధుఁడై యినుండు పశ్చిమాంభోనిధిలోనఁ గ్రుంకకయ మున్న మందిరము చేర్చెను.

పరాపేక్ష యున్నంతకాలము ప్రవరునకు మోక్షము లేకుండెను. "ఎవరి మోక్షమునకు వారే కర్తలు" అను జ్ఞాన మాతనికి నుదయించెను. పరాపేక్ష యాత్మవిముక్తికిఁ గారణము కాకుండుటయే గాక బంధహేతు వనికూడఁ దెలిసికొనెను. భక్తిమై నగ్నిహోత్రుని మెప్పించి తత్ప్రపాదమున నిల్లు చేరెను. "ధర్మో రక్షతి రక్షితః" అని గదా పెద్దలు చెప్పినారు.

ప్రవరుఁడు బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుఁడు. కాని యాతని యందొక లోపము కలదు. అతనికి లోకజ్ఞానము లేదు. లోకజ్ఞానము లేనివారికి స్వపర తారతమ్య వివేక ముండదు. అది లేనివారికి నాత్మవిశ్వాసము కలుగదు. ఏకాకియై హిమవత్పర్వతమునఁ జిక్కుపడి తన కర్తవ్యము తాను జూచుకొనుటలో నతనికి లోకములో సంబంధము కల్గెను. తన్ను వంచింపనెంచిన వరూథినితోడి సంభాషణమున స్వపరతారతమ్యవివేకము కల్గెను. దారి చూపు మని వరూథిని నడిగి లాభము లే దని తన శక్తిపై నాధారపడి యిల్లుచేరుట కాతని కాత్మవిశ్వాసము కలిగెను. ఆత్మవిశ్వాసములేనివారిని మాయావులు వంచింపఁ జూతురు. ప్రవరున కాత్మవిశ్వాసము కుదురుకొనుటచే వరూథినీవాగురలలోఁ జిక్కుకొనక తరింపగల్గెను. ఇట్లు ప్రవరునియందలి లోపము తీఱి యతఁ డాదర్శ బ్రాహ్మణుఁ డయ్యెను. వేదవేదాంగ విజ్ఞానమే గాక లోకజ్ఞానముగూడ బ్రాహ్మణున కవసరమని కవి యిందు నిరూపించెను.

వరూథినీ ప్రవరుల గుణవైపరీత్యమును పెద్దనార్యుఁ డిం దద్భుతముగాఁ బ్రదర్శించెను.

ప్రవరుఁడు.

1. ఇతఁడు అంబురుహగర్భకులాభరణము
2. ఇతనికి ధర్మపురుషార్థము ప్రధానము
3. ధర్మవీరుఁడు
4. ఆత్మవిశ్వాసములేక కార్యసిద్ధికై పరుల నాశ్రయింపఁ దలంచుచుండును
5. వరూధిని తన్నులోఁ గొనఁ దలంచినకొలఁది గడుసువాఁడై స్వతంత్రుఁడగుచున్నాఁడు.
6. గృహ్య, శ్రౌత, ఉపనిషద్ధర్మభంగమును జెప్పి వరూధిని పొందు తప్పించుకొనఁ బ్రయత్నించెను
7. ఆమెతో మాటాడుటగూడ మానహాని యని మౌనము వహించెను.

వరూధిని.

1. ఈమె మహనాట్యశిరోరత్నము
2. కామపురుషార్థము ప్రధానము
3. శృంగారాధిదేవత
4. ఆత్మవిశ్వాస మధికము. తన వైదగ్ధ్యముచే నెట్టివానినైన లోఁగొందు నను ధైర్యము కలదు
5. ప్రవరుఁడు నిరాకరించినకొలఁది మోహ మగ్గలమై పరతంత్ర యగుచుండును.
6. విలాస విభ్రమములు, సూచ్యార్థ సూచనలు, స్పష్టోక్తులు, యుక్తి ప్రతియుక్తులు చూపి ప్రవరుని పొందుఁబడయ యత్నించెను.
7. అతని వశ మొనర్చుకొనుటకై తన చూపిన వైదగ్ధ్యము విఫలముకాఁగా నీమెయాత్మవిశ్వాస మంతరించెను. దైన్య మధిక మయ్యెను. అతని బతిమాలెను. నిర్బంధించెను. ఏడ్చి జాలి పుట్టింపఁ జూచెను. నయనిష్ఠురము లాడి తన కనుకూలుని గావింపఁదలంచెను.

8. ఆమె కామించినకొలఁది యతనికి నిగ్రహ మధిక మయ్యెను	8. అతఁడు నిరాకరించినకొలఁది యామెకు మోహ మగ్గల మయ్యెను.
9. తుదకు స్వతంత్రుఁడై కష్టవిముక్తుఁ డయ్యెను	9. పరతంత్రయై కష్టముల పాలయ్యెను.
10. 'ధర్మోరక్షతి రక్షితః' అను న్యాయమునకు లక్ష్యభూతుఁ డయ్యెను	10. "వంచకో వంచితః" అను న్యాయమునకు లక్ష్యభూతురా లయ్యెను.

వ్యక్తివివేకము

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.,

అనుమితివాది:—మీ వాదము సుసంగతము కాదు. పైన మేము చెప్పినట్లు వస్త్వంతరిత మగుచోటఁ జారుత్వ ముండదు. అందుచే నచట ధ్వని యున్న దనుట పొసఁగదు. వాచ్యార్థమునకును, ప్రతీయమానార్థమునకును నెచట వ్యభిచారిభావముగాని, అలంకారముగాని మాత్రమే వ్యవధాయకములుగ నుండునో, యచటనే ధ్వని సంగీకరింపవలయును. వస్తువు వ్యవధాయకముగ నున్నప్పుడు చారుత్వము లేకుండుటచే ధ్వని నంగీకరింపరాదు. "ఇచటఁ జారుత్వ మున్నది. ఇచట లేదు"-అని నిశ్చయించు విషయములోఁ గావ్యతత్త్వవిదులే ప్రమాణము.

వాచ్యప్రతీయమానార్థముల కొక వస్తువు మాత్రమే వ్యవధాయకముగ నున్న పద్యమున కుదాహరణము.

శిఖిపింఛకర్ణపూరా వధూః వ్యాధస్య గర్విణీ భ్రమతి
ముక్తాఫలరచితప్రసాధనానాం, మధ్యే సపత్నీనామ్. ♦

తా॥ ఒక కిరాతున కింతకుఁ బూర్వమే కొందఱు భార్య లున్నారు. ఇప్పుడు మఱియొక కాంతను బెండ్లియాడినాఁడు. పూర్వపు భార్య లందఱును ముత్యములయలంకారములను ధరించినారు. ఈ క్రొత్త భార్య నెమలికన్నులనుమాత్రమే కంఠాభరణముగా ధరించినది. అయినను, నీమె వారిముందుఁ జాల గర్వముతోనే తిరుగుచున్నది. పూర్వపు భార్యలమీఁద కిరాతున కధిక ప్రేమ లేదు. అందుచే నతఁడు వారితో నంతగాఁ గ్రీడించెడివాఁడు గాఁడు. దూరపు టడవుల కేఁగి, యేనుఁగులనుఁ గూడఁ జంపి ముత్యములఁ దెచ్చెడివాఁడు. ప్రస్తుత మట్లు గాదు. ఈ నవ

♦ శిఖిపింఛకర్ణపూరా=నెమలియొక్క పింఛము మాత్రమే కర్ణాభరణముగాఁ గలిగిన, వ్యాధస్య, వధూః = కిరాతుని యొక్క భార్య, ముక్తాఫలరచితప్రసాధనానాం=ముత్యముల యాభరణములు గల, సపత్నీనాం మధ్యే=సవతుల మధ్య, గర్విణీ=గర్వముకలదియై, భ్రమతి=తిరుగుచున్నది.

వధువునకు, నెమిలియీకలనుమాత్రమే తెచ్చి యీయఁ గలుగుచున్నాఁడు. అయినను నామె సగర్వముగ సవతులమధ్య తిరుగుచున్నది. దీని భావ మిది. ఈ నవవధువుసం పత్యాసక్తుఁ డగుటచే వ్యాధుఁడు దుర్బలుఁడై వన్యగజములనుఁ జంపలేక, మయూరములను మాత్రమే చంపఁగలుగుచున్నాఁడు. "ఇట్టితర భార్యలకంటె నితఁడు నాయందే యధికముగ నాసక్తుఁ డగునట్లు, నే నాతని నాకర్షింపఁగలిగితిని. ఇతర భార్యలకు నా కున్న సౌభాగ్యాతిశయము లేదు. నేనే యీ విషయమున వారి నతిశయింతును" అను తలఁపుతో నామెకు గర్వము కలిగినది.

ఇచట, ముందు (తృతీయవిమర్శమునందు) వివరింపఁబోవు రీతిని, వ్యాధుని నూతనవధువునందు సవతులకంటె నధికముగఁ గల సౌభాగ్యాతిశయ మనుమేయము. ప్రధాన మగు నీ యనుమేయమునకును వాచ్యార్థమునకును మధ్య "అవిరతసంభోగసుఖాసంగనిస్సహాత" (ఎల్లప్పుడును స్త్రీసుఖములయం దాసక్తిచే దుర్బలుఁ డగుట) యను మఱియొక యనుమేయ మగు నర్థము వ్యవధాయకముగ నున్నది.-ఈ యనుమేయార్థమునకు "మయూరమును మాత్రమే చంపఁ గల్గియుండుట" యనునది సాధనము. వాచ్యప్రతీయమానములకుమధ్య రెండు వస్తువు లుండు పద్యమున కుదాహరణము.

"వాణిజక హస్తిదన్తాః కుతోఽస్మాకం వ్యాఘ్రకృత్తిశ్చ
యావ ల్లులితాలకముఖీ గృహే పరిష్వక్కతే స్నుషా."

[వాణిజక=ఓ వర్తకుఁడా !-యావత్ =ఎంతకాలము, లులితాలకముఖీ=చెదరినముంగురు లున్న ముఖముగలదై స్నుషా=కోడలు, గృహే=యింటియందు, పరిష్వక్కతే=తిరుగునో- (తావత్ =అంతకాలము) హస్తిదన్తాః=ఏనుగు దన్తములు, వ్యాఘ్రకృత్తిశ్చ=పులిచర్మమును, అస్మాకం=మాకు, కుతః=ఎట్లు లభించును-] దీని భావ మిది-ఏనుఁగు దంతములను బులిచర్మములను గొనుటకు వచ్చిన వర్తకునకు వృద్ధవ్యాఘుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు.-"నా కోడ లెప్పుడును జెదరిన ముంగురుల

తోనే నా యింటఁ గన్పడుచున్నది. ఆమెతో నిరతమును నా కుమారుఁడు సుఖాసక్తుఁ డగుటచేతనే యీ యాము ముంగురు ల ట్లున్నవి. ఇట్లు నిరత సుఖాసక్తిచే నా పుత్రుఁడు దుర్బలుఁడై నాఁడు. ఈపరిస్థితులలో నాతఁడు సింహములను, పులులను వేటాడి చంపుట యెట్లు కుదురును ? కావున నా కోడ లీ యాకారముతో నున్నంతవఱకును హస్తిదన్తాదులు లభింప వని తెలిసికొమ్ము."

ఇట్లు చెప్పుటతో వ్యాధుఁడు, "నాత్ర తుషారస్పర్శః ధూమాత్" "ఇచట పొగ యుండుటచేఁ దుషారస్పర్శ లేదు," అను విధమున వ్యాపక మునకు విరుద్ధ మగు కార్య ముండుటను దెల్పినాఁడు.

యత్ర తుషారస్పర్శః తత్ర, అగ్నే రభావః- ఎచ్చట తుషార స్పర్శ యుండునో యచ్చట నగ్న్యభావ ముండును.- అను వ్యాప్తిలో తుషారస్పర్శ వ్యాప్యము. అగ్నియొక్క యభావము వ్యాపకము. ఈ వ్యాపకమునకు విరుద్ధ మగ్ని. ఈ యగ్నినుండి పుట్టిన దగుటచే నగ్నియొక్క కార్యమే ధూమము - "ఇచట తుషారస్పర్శలేదు" అని తెల్పుటకై, వక్త, పై వ్యాప్తిలోని వ్యాపకమునకు విరుద్ధ మగు నగ్ని యొక్క కార్య మగు ధూమము నున్నట్లు వర్ణించినాఁడు. ఇట్లు వ్యాపక విరుద్ధకార్యోపలబ్ధిని వర్ణించి, తుషార స్పర్శాభావమును సాధించినాఁడు.

ధూమాత్ =పొగయున్నందువలన - "అనుటతోడనే" యత్ర ధూమః తత్రాగ్నిః" అను వ్యాప్తి ననుసరించి, అగ్ని యున్నదని యను మిత మగును. అగ్నియుండుటచేఁ దుషారస్పర్శ యుండదు" అను నను మితి తరువాత నుదయించును.

అటులే సమర్థుఁ డగు సుతుఁడు హస్తివ్యాఘ్రాదివ్యాపాదన పరాయణుఁ డైనపుడే హస్తిదన్తాదులు లభించును. ప్రస్తుతము వ్యాధ సుతుఁడు హస్తివ్యాఘ్రాదివ్యాపాదనపరాయణుఁడు గాఁడు. అందుచే హస్తిదన్తాదులు లేవు. ఇవి యన్వయవ్యతిరేకములు. ఇచట హస్తిదన్తా లుండుట యనునది వ్యాప్యము. సమర్థసుత కర్తృక మగు హస్తిద స్త వ్యాఘ్రాది వ్యాపాదన పరత్వము వ్యాపకము. ఇఁక హస్తిదన్తాద్యభావ

మును దెల్పుటకై, వ్యాపకమునకు విరుద్ధ మగు "స్నుషా సౌభాగ్యాతిశయ పరియుక్తమును, నవిరతసంభోగసుఖాసంగజనితమును నగు స్వసుతునియొక్క నిస్సహత్వమును వ్యక్తము సేయఁ దలఁచి, దానికిఁ గార్య మగు విలులితాలకముఖిత్వమును వాచ్యముగఁ జెప్పినాఁడు ఈ విధముగ హస్తిదన్తాద్యభావమును సాధించినాఁడు. [ఇచట విలులితాలకముఖిత్వము వ్యాపక విరుద్ధకార్యము. దీనినుండి కారణ మగు సుతనిస్సహత్వము నూహించుచున్నాము-(1) ఈమె విలులితాలకముఖిత్వ, మాతని నిరత సంభోగాసక్తిని, తజ్జనిత మగు దౌర్బల్యమును సూచించును. సంభోగమువలననే ముంగురులు జెదరియుండు నను భావ మిట గ్రాహ్యము. లేదా - (2) వ్యాధసుతుఁ డీమెతో రమించుచుండుచో నీమె ముంగురుల నలంకరించుకొనెడిది. అత్యన్త సుఖాసంగముచేఁగాని, లేక సహజ నిస్సహత్వముచేఁగాని యాతఁ డిపు డీమెతో రమించుటలేదు. అందుచే నామె యకృతప్రసాధనయై యున్నది. ఏమైనను, నామె విలులితాలకముఖి యగుట కాతని నిస్సహత్వమే హేతువు.-]

ఇచటఁ గోడలు "విలులితాలకముఖి" యను నర్థము వాచ్యము. (ఇదియే వ్యాపకవిరుద్ధకార్యము) దీనినుండి వ్యాధసుతుని దౌర్బల్య మనుమిత మగుచున్నది. (ఇదియే వ్యాపకవిరుద్ధకారణము). దీనినుండి వ్యాధసుతుఁడు హస్త్యాదులను జంపుటలేదను విషయ మనుమిత మగును. అట్లనుటచే హస్తిదన్తాదులు లభించుట లేదను విషయము తుద కనుమేయమై సాధ్యసిద్ధి కలుగుచున్నది. ఇచట వాచ్యానుమేయార్థములకు మధ్య (1) వ్యాధసుతుని దౌర్బల్యము (2) వ్యాధసుతుఁడు హస్త్యాదులను జంపకుండుట" యను రెండర్థములు వ్యవధాయకములుగ నున్నవి.

వాచ్యానుమేయములకు మధ్య మూఁడు విషయములు లున్న పద్యము

"విపరీతసురతసమయే బ్రహ్మాణం దృష్ట్వా నాభికమలే
హరేర్దక్షిణనయనం చుమ్బతి హ్రియాకులా లక్ష్మీః"

[లక్ష్మ్యాః=లక్ష్మికి, విపరీతసురతసమయే=పురుషాయిత రతియందు, నాభికమలే=విష్ణువుయొక్క నాభికమలమునందు, బ్రహ్మాణం దృష్ట్వా=బ్రహ్మనుజూచి, హ్రియా=సిగ్గుతో ఆకులా=కలతచెందినదై, హరేః=విష్ణువుయొక్క, దక్షిణనయనమ్=కుడికన్నును, చుమ్బతి=ముద్దిడుకొనుచున్నది.]

లక్ష్మి పురుషాయిత క్రీడయందున్నప్పుడు, నాభికమలమున నున్న బ్రహ్మను జూచి సిగ్గిలినది. వెంటనే విష్ణువుయొక్క కుడికన్ను ముద్దిడుకొన్నది. సూర్యుడు విష్ణువునకు కుడికన్ను. ఆ కుడికన్నును లక్ష్మి ముద్దిడుకొనుట యనగ కన్నుమూసికొని పోయినది. అనగా సూర్యుడస్తమించునట్లే. సూర్యాస్తమయ మగుటచే నాభికమలము కూడ ముకుళించుకొనినది. అపుడా కమలములోని బ్రహ్మకేమియుఁ గన్పడదు. లక్ష్మికి బ్రహ్మయును గన్పడఁడు. అందుచే లక్ష్మికి సిగ్గు తొలఁగినది, అని దీని భావము.

ఇచట లక్ష్మీలజ్జానివృత్తి సాధ్యము. సూర్యరూప మగు విష్ణువుయొక్క దక్షిణనేత్రమును లక్ష్మి ముద్దిడుకొనుట సాధనము. ఈ సాధనమువలన, నేత్రతిరోధానలక్షణ మగు సూర్యాస్తమయ మనుమిత మగుచున్నది. ఈ యనుమేయమునుండి నాభినలినసంకోచ మనుమిత మగుచున్నది. దీనినుండి బ్రహ్మ కన్పడకుండుట లేక బ్రహ్మ తమ సురత క్రీడను జూడకుండుట యను విషయము సిద్ధించుచున్నది.-

ఇట్లు విష్ణు దక్షిణనేత్రమును లక్ష్మి ముద్దిడుకొనుట యను వాచ్యార్థమునకును, లక్ష్మీలజ్జానివృత్తి యను వ్యంగ్యార్థమునకును మధ్య, సూర్యాస్తమయ, కమలసంకోచ, బ్రహ్మాదర్శన వ్యవధానములను

పత్యుః శిరశ్చన్ద్రకలా మనేన స్పృశేతి సఖ్యా పరిహాసపూర్వమ్
సా రఞ్జయిత్వా చరణౌ కృతాశీః మాల్యేన తాం నిర్వచనం జఘాన॥

ఈ పద్యమునందు 45-46 పుటలలోఁ జెప్పినరీతిని-తాం నిర్వచనం జఘాన=పలుకకయే, ఆమెను పూలమాలతోఁ గొట్టెను- అను వాచ్యార్థమునకును, గౌరికి, శివునియం దాభిలాషికశృంగార మున్నదను ననుమేయార్థమునకును మధ్య కౌతుకౌత్సుక్యప్రహర్ష లజ్జాది వ్యభిచారిభావము లనుమేయములై యున్నవి.

మూఁడు విషయము లున్నవి. ఇట్లీ యనుమేయార్థ పరంపరగల తావు నం దనుమేయార్థజ్ఞాన మిన్ని యుపాయముల నధిరోహింపఁగలిగియుం డదు. అందుచే రసాస్వాదమును సమీపింపనైన సమీపింపలేదు. ఇట్లగుటచే నిట్టి కావ్యములు ప్రహేళికలతోఁ దుల్యములే కాని ధ్వనికావ్యములు కా లేవు. కావున- "అర్థ"శబ్దము వాచ్యప్రతీయమానో భయార్థ విషయక మని చెప్పినను, ధ్వనిలక్ష్యములు కాని పద్యముల యందుఁగూడ నా లక్షణము సమన్వితమగుచుండుటచే ధ్వనికర్తలు చెప్పిన ధ్వని లక్షణమున కతివ్యాప్తి తప్పదు.-

వ్యభిచారిభావవ్యవహిత మగు పద్యమున కుదాహరణము.

అలంకార వ్యవహిత మైన తావున కుదాహరణము.

లావణ్యకాన్తి పరిపూరిత దిఙ్ముఖేఽస్మిన్
స్మేరేఽధునా తవ ముఖే తరలాయతాక్షి
క్షోభం య దేతి న మనాగపి తేన మన్యే
సువ్యక్త మేవ జడరాశి రయం పయోధిః"

హే తరలాయతాక్షి=చంచలములును విశాలములు నగు నేత్రములు కలదానా? లావణ్యకాన్తి పరిపూరిత దిఙ్ముఖే=లావణ్యముచేతను, కాన్తి చేతను నింపఁబడిన దిశాముఖములు గలిగినట్టియు, అధునా=ఇప్పుడు (కోపమువలనఁ గలిగిన యరుణిమ శాంతించినపిదప) స్మేరే=వికసించి (ప్రసన్నమై) యున్నట్టియు, తవ, ముఖే=నీ ముఖ ముండగా, (నీముఖమును జూచియు నని భావము) అయం పయోధిః— ఈ సముద్రము, మనాగపి=కొంచెమైనను, క్షోభం=కలఁతను (మన్మథవికారమును) లేక పొంగుటను, యత్=ఎందువలన, న ఏతి=పొందుటలేదో, తత్—అందువలన, సువ్యక్త మేవ=స్పష్టముగనే, అయం=ఈ సముద్రము, జడరాశిః=జాడ్యసంచయ మని (మూఢుఁడని)_లేక జలరాశియని, మన్యే తలఁచుచున్నాను.

ఇచట ప్రసన్నమైన నాయికముఖమును జూచియు సముద్రము పొంగుట లే దనుటచే ముఖము పూర్ణచంద్రుఁడై యుండవలయు నను

భావ మనుమిత మగుచున్నది. ముఖము పూర్ణచంద్రుఁడే యను భావము కలుగుటకుముందు ముఖచంద్రుల కైక్యారోప మై యుండవలయును. ఉపమానోపమేయముల కైక్యారోపము రూపకాలంకారము. ఈ యలంకార మిచట ననుమితమే గాని వాచ్యము గాదు. కావునఁ జంద్రుఁడను ప్రతీయమానార్థమునకును, సముద్రము పొంగుట లేదే యను వాచ్యార్థమునకును మధ్య రూపకాలంకార మనుమితే మగుచున్నది. ఇచటఁ జంద్రవిషయకజ్ఞానమునే ధ్వనివిషయముగా నంగీకరింప వలయును గాని, మిగిలినవానిని ధ్వనివిషయములుగ నంగీకరింపఁగూడదు.

ఆక్షేపము:—వస్తువు, వ్యభిచారిభావము, అలంకారము వీనిలో నేది యైనను వాచ్య ప్రతీయమానములకు మధ్య, వ్యవధాన మున్నట్లే గదా ! వ్యవధాన ముండుట యనువిషయమున విశేషము లేనప్పుడు, వ్యభిచార్యలంకారములు వ్యవధాయకము లైనపుడు చారుత్వ ముండుననియు వస్తువు వ్యవధాయక మైనపుడు చారుత్వ ముండ దనియుఁ జెప్పుటలో నౌచిత్య మేమి ?

సమాధానము:—వస్తువు-అలంకార వ్యభిచారి భావములకంటె భిన్న మగు జాతికి సంబంధించినది. అగ్ని మొదలగువానికంటె ధూమము మొదలగు నవి యెట్లత్యన్తభిన్నములో,యట్లే,వస్తువనునది యనుమేయార్థ మగు రసముకంటె నత్యన్త విలక్షణస్వభావ మైనది. వ్యభిచారిభావాదు లన్ననో,యనుమేయార్థముయొక్క ఛాయ ననుసరించియుండును. అనుమేయార్థ మగు రసముచే నుపరక్తము లైనవివలెఁ దదాలింగితము లైనవివలె నుద్భవించును. అందుచే ననుమేయార్థముకంటె నత్యంత విలక్షణము లైనవి కావు. అందుచే వ్యభిచారిభావ వ్యవధానము, వస్తువ్యవధానముకంటె భిన్నజాతీయము. అలంకారమునకును నలంకార్య మగు రసమునకును నాశ్రయాశ్రయిభావ ముండుటచే, నలంకార్య మగు రసముకంటె విభిన్నముగ నుండదు. అందుచే నలంకారవ్యవధానముకూడ వస్తువ్యవధానముకంటె భిన్న మైనదియే. ఇప్పటికిఁ దేలిన దే మన నర్థశబ్దమునకు, వాచ్యప్రతీయమానార్థములు రెండును సర్థములే యగుచో

వాచ్యానుమేయార్థములకు మధ్య రెండు లేక మూఁడు వస్తువులు వ్యవధాయకములుగ నున్నచోట ధ్వనిలక్షణమున కతివ్యాప్తి వాటిల్లును. అదిచట నతివ్యాప్తి కాదనియు ధ్వనిలక్షణము పట్టవచ్చు ననియు నందురా! అగుచోఁ బ్రహేళికాదిరూపము లగు పద్యములుకూడధ్వని కావ్యములే, కావలసివచ్చును.

ధ్వని లక్షములో "అర్థ" శబ్దము ప్రయోగించుటవలన సంభవించిన దోషముల నిప్పటికి వ్యక్తివివేకకర్త చూపినాఁడు. ఇంతవఱకుఁ జెప్పిన విమర్శయొక్క సారము నీ సంగ్రహశ్లోకములలో నిరూపించినాఁడు.

"య ద్యర్థ ఇతి వాచ్యోఽర్థోఽభిమతోఽవ్యాప్తిరేవ సా
యే నైవం నాదినీత్యాదా వర్థస్యార్థాన్తరా ద్గతిః
అథో భా, తర్హ్యతివ్యాప్తిః ద్విత్రివస్తువ్యవాయిని
ప్రహేళికాదిరూపేఽపి, కావ్యే ధ్వన్యాత్మతా యతః॥

(సంగ్రహశ్లోకములు.)

కేవల మిచ్చటనే వాచ్యవ్యంగ్యార్థము లుభయములును గావ్యాత్మ యగు నని చెప్పుట యుక్తియుక్తముగ లేదు. ప్రతీయమానార్థమే కావ్యమునకు జీవితభూతము. ప్రధానముగ నదియే, ధ్వని యగుట యభీష్టవిషయము. అందుచేఁ బ్రతీయమానార్థ మొకటియే యిచట నర్థశబ్దమున కర్థ మనుట యుక్త మగును. ధ్వనికర్తయే "కావ్యస్యాత్మా ధ్వని రితి", "కావ్యస్యాత్మా స ఏవార్థః ఇతి", "ప్రతీయమానా త్వన్యైవ భూషా లజ్జేవ యోషితః"- అను శ్లోకములలో నీ యభిప్రాయమునే తెల్పినాఁడు. కావున, మేము చూపిన దోషములు, ధ్వనిలక్షణములో నుండ కుండుటకై, "అర్థఃసహృదయశ్లాఘ్యః కావ్యాత్మా, యో, వ్యవస్థితః" అను శ్లోకమున, "కావ్యాత్మా యో వ్యవస్థితః" అనుటకు బదులుగ "యః కావ్యస్య వ్యవస్థితః" అని పాఠ ముండుట యుచితము.

భీమేశ్వర పురాణము - కావ్యత్వము

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

ఇచట సంస్కృతమూలములో,

"మంత్రైః పంచాననం పంచబ్రహ్మపంచాక్షరాదిభిః
పూజయంతి ప్రతిదినం భక్త్యా బిల్వదళై ర్నవైః
నిష్ఠాపరాః కీర్తయంతి వేదమంత్రై స్సురద్విషః
తథా పురాణమంత్రైశ్చ విశ్వైకస్తుత్య మీశ్వరమ్."

అని పంచప్రణవములతోఁ గూడిన పంచాక్షరీమంత్రములచేఁ బరమేశ్వరునిఁ బూజించిరని యుండఁగా, శ్రీనాథుఁ డా పంచాక్షరీమంత్రమును ప్రాసాదపంచాక్షరినిగా నిరూపించుటచే, శ్రీనాథుఁ డుపాసించిన మంత్రము ప్రాసాదపంచాక్షరి యని స్పష్టముగఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు ఆ ప్రాసాదపంచాక్షరితో మంచుంగొండయనుంగుఁబెండ్లికొడుకును బూజించినవాఁడు. గావుననే పరమేశ్వరుని యెడ నింతటిభక్తిభావము.

ఇట్టి భక్తితో దానవులు పరమేశ్వరు నారాధించి వరములు వడసి యుద్రేకించి, దేవతలను హింసింప మొదలుపెట్టఁగా వారు భీమనాథుని రక్షింపు మని వేడుకొనునవసరమున వారిచేఁ జేయించిన స్తుతి వేదాంతసారము. భక్తిరసభరితమును. ఇచట శ్రీనాథునకు వేదాంతశాస్త్రమునందుఁ గల పాండిత్యవిశేషము వ్యక్తమగుచున్నది.

దేవతల మొఱ విని పరమేశ్వరుఁడు దివ్యరూపమున నావిర్భవించిన రీతియు భక్తిభావభరితము; అతి విస్తృతము. కైలాసవాసి సర్వాంగశృంగార మొక్కవిస్తృతమైన వచనమునందుఁ జిత్రితమైనది. ఆతని పారమేశ్వరరూపమున కొకప్రతికృతి నిర్మితమైనది. ఆతరువాత భీమనాథుఁడు త్రిపురాసురసంహారమున కాయత్తపడినప్పుడు స్మరణమాత్రమున సమకూడిన సన్నాహము నిట్లు వివరించినాఁడు.

సీ. జలరాశిమేఖలావలయంబు రథ మయ్యె
రవియుఁ జందురుఁడుఁ జక్రంబు లైరి
శారదాజీవితేశ్వరుఁడు సారథి యయ్యె
శ్రుతులు నాలుగును వారువము లయెఁ
బ్రణవమంత్రైకాక్షరము ప్రతోదం బయ్యెఁ
దారకావీథి పతాక యయ్యె
రత్నసాను ధరాధరము ధనుర్లత యయ్యె
నాగపతిధానుండు నారి యయ్యె
గంధవాహంబు లేఁడును గఱులు గాఁగ
విలయకాలానలజ్వాల ములికిగాఁగ
లచ్చిచనుదోయికుంకుమ పచ్చనయుగఁ
బాలమున్నీటియల్లుండు బాణ మయ్యె. ౪-౧౪౦

త్రిపురసంహారసమయమునందిట్టిసామగ్రి సమకూడుటను మహిమ్న స్తవమునందును పుష్పదంతుఁ డీక్రిందిశ్లోకమునఁ దెలిపియే యున్నాఁడు.

శ్లో. రథః క్షోణీ యంతా శతధృతి రగేంద్రో ధను రథో
రథాంగే చంద్రార్కౌ రథచరణపాణిః శర ఇతి,
దిధక్షో స్తే కో౽యం త్రిపురతృణ మాడంబరవిధి
ర్విధేయైః క్రీడన్త్యో నఖలు పరతంత్రాః ప్రభుధియః.

త్రిపురాసురసంహారమున విష్ణువు బాణ మగుట వేదములందును బురాణములందును శివభక్తుల స్తవములందును నన్నిటను నేకరూపమున నుండిన విషయమే. శ్రీనాథుఁడు వర్ణించినపుడు మాత్రము "లక్ష్మీకుచకుంకుమాలిప్తుఁడైన క్షీరసముద్రజామాతయల్లుఁడు బాణ మగుట" విశేషము.

కావుననే శంకరుఁ డట్టహాసంబు నేసి యమ్మహాస్త్రంబు నేయఁగా నారాయణాస్త్రవహ్ని త్రిపురదైతేయుల యంతఃపురకాంతలందు వింతచేష్టలు గావించినది. ఈ చేష్ట లన్నియు శ్రీనాథుఁడు చేయించినవియే. పాలమున్నీటియల్లుఁడు గావుననే వానిచే నిట్టి శృంగారచేష్టలు రౌద్రరసము నసమఁ జేయించినాఁడు మనవాఁడు.

సీ. కరపల్లవంబులు కబళించుఁ గబళించి
ప్రబలనితంబభారముల ప్రాలుఁ
జెక్కుటద్దములపైఁ జెరలాడుఁ జెరలాడి
శ్రవణావతంసమంజరులు ముట్టు
వలిచన్నుఁగవలపైఁ బొలపాడుఁ బొలపాడి
నాభిరంధ్రములపై నటన సేయు
వేణీభరములపై విహరించు విహరించి
బింబాధరములపై బిత్తరించు
నభవుకరముక్త నారాయణాస్త్రవహ్ని
కాముకుని కోమలాంతసంగంబు పగిదిఁ
దెగువమీఱంగఁ ద్రిపురదైతేయరాజ
సదనశుద్ధాంతభామినీ జనములందు. ౪-౧౪౦.

భీమనాథుఁడు త్రిపురాసురసంహారము చేయుటకై దివ్యస్యందనం బెక్కి బయలు దేఱునపుడు యాత్రాసన్నాహము రాజవీథిలో నడిచినది. ముత్తైదువలు సేసలు చల్లుట, వేత్రహస్తులు బరాబరి సేయుట, అంతరిక్షమునుండి దుందుభిధ్వనులతోఁ బుష్పవృష్టి కురియుట, మునిబృందము జయజయధ్వనులు గావించుట మున్నగునవి వీరరససన్నాహమునకు సరిపడినట్లు నడిచినవి. ప్రబంధమునకు యాత్రావర్ణనము సమకూడవలెఁ గదా !

సీ. సరి బ్రాహ్మి మొదలైన సప్తమాతృకలు ద
న్గూడ సేసలు చల్లె గోగులమ్మ
పసిఁడివేత్రము పట్టి పాతాళభైరవుం
డందంద సందడి నపనయించె
దివ్యదుందుభినాద దీర్ఘగర్జితముతోఁ
గురిసె మిన్నున నుండి కుసుమవృష్టి
జయజయధ్వని దేవసంయమీశ్వరకోటి
సంఘటించెఁ గరాంబుజంబు నొసలఁ

దిత్రిపురసంహార మొనరింప దీక్షచేసి
భీమనాథేశ్వరేశ్వరస్వామి శివుఁడు
దక్షవాటీవిభుఁడు మేరుధనువు వట్టి
యేచి వంటవలంతితే రెక్కుఁడనపుడు.

భూమి రథమై మేరువు ధను స్సయిన దనిగదా యీ వర్ణనము. పర్వత రూపమైన ధనుస్సును బరమేశ్వరుఁ డెట్లు లెక్కువెట్టెనా? యను సంశయ మెవ్వనికైనఁ బొడమక మానదు. కాని యట్టి సంశయ తీర్చినాఁడు కవి. అదియు సరిపడియే యున్నది.

క. ముక్కంటి మేరుచాపం
బెక్కిడి సారించెఁ బన్నగేంద్రగుణంబుగ్
మక్కువ హిమగిరికన్యక
క్రిక్కిఱిసిన కుచము లలము కేలుందమ్మిన్. ౪-౧౩౧

పరమేశ్వరుడు గిరిరాజసుతయొక్క క్రిక్కిఱిసిన కుచములను సారించు హస్తపద్మముతో మేరుధనువు నెక్కిడఁ గల్గుట యాశ్చర్య మేమున్నది? పర్వతము లన్నిటికంటె మేటిగదా హిమవంతుఁడు. వాని కూఁతురగు పార్వతియాకృతి యామెకుచములు పర్వతప్రతిమములే యయి యుండును గదా! అవియును క్రిక్కిఱిసినవి. వానితో నిత్యము విహరించు సలవాటుగల కరముతో బంగారుకొండను వంచుటలో శ్రమ యంతగ నుండ దనుట యెంతయుఁ బొసగియున్నది. ఇట్టి కల్పనలోఁ గావ్యత్వ ముట్టిపడును గదా!

అట్టి ధనుస్సునకు నారియయిన శేషు నెక్కువెట్టుటలోఁ గూడ నున్నితమైన భావసంపద, కల్పనాసమృద్ధి యేర్పడినది.

సీ. కమ్మనూకిన నూత్నకలధౌతమును బోలెఁ
జక్కంగ నిక్కి మైసోకు మానె
నంతరాంతరములం దస్థిబృందంబులు
ఫెళఫెళ మనియెడు గిలుకు లెసఁగెఁ

బగిలి బీటలువాఱి తగడెత్తెఁ గుబుసంబు
తోరంపు వెల్లుల్లితునుక లట్లు
మహనీయతరఫణామండలంబులు లేఁత
చిగురుటాకుల ఛాయ జేగురించె
హాటకాద్రి ధనుర్దండ కూటకోటి
వంచి బాహావలేప దుర్వారలీలఁ
గాలకంఠుండు త్రిపురసంక్షయ మొనర్ప
నెక్కు వెట్టిన యపుడు భోగీశ్వరునకు. ర. ౧౩౦.

కాలకంఠుఁడు మేరుధనుర్దండమునకు సరిపడిన పన్నగాధీశుని నారిగాఁ గొని, వింటిబద్దను వంచి యల్లెత్రాటిని ధనుర్దండమునకు ఎక్కువెట్టు నప్పుడు వాసుకిశరీరము కమ్మచ్చులాగిన క్రొత్తబంగారువలె శరీరము నందలి ముడుతలు వీడినది. నడుమ నడుమ నెముకలు పెళపెళమని విరిగినవి. కుబుసము బీటలువాఱి వెల్లుల్లిరేకలవోని పొరలు రేఁగినది. వెడఁదయైన పడగలు లేఁతచిగుళ్ళవలె నెఱ్ఱవాఱినవి. ఈ వర్ణన మెంతయు సహజముగఁ గొనసాగినది. దృశ్యము సాక్షాత్కరించునట్టితీరు, దానితోపాటు కాలకంఠుని బాహావలేపము పాఠకులకుఁ బ్రత్యక్షమైనట్లు లున్నవి.

పరమేశ్వరుఁడు ధనుష్టంకారము చేసినప్పటి యాటోపము వీరరసోత్తేజకమై వెలసినది. రసానుగుణమైన శైలీపాటవముకూడ నీ క్రింది పద్యమునం దెసలారినది. వృత్తముకూడ సరిపడినట్లు నడచినది.

మ. గిరిశస్థూలభుజాపరీత విభవక్రీడా సమాస్ఫాలిత
స్థిరబాణాసన గూఢపాద్గుణలతా దీర్ఘోగ్రఘోషంబునన్
ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్ణిల్లె నం
బరముం దిక్కులు వ్రయ్యలయ్యెఁ బగిలెన్ బ్రహ్మాండభాండంబులున్.

అట్టి యాటోపముతో నారాయణుని బాణముచేసి, పాశుపతాస్త్రంబు సమంత్రకంబుగా నభిమంత్రించి, ఫాలలోచనాగ్నిశిఖలతో జోడించి వేయఁగా నమ్మహాస్త్రపాతమున లోహమయమైన త్రిపురాసురుల

మూఁడునగరములు కరగిపోయి మూఁడుముద్దలుగఁ దయారైనవి. పురములలోని భోగోపకరణము లన్నియు భస్మమైపోయినవి. ప్రాసాదములు కేళిదీర్ఘికలు భాహ్యాభ్యంతరకక్ష్యలు ఉపవనములు నన్నియు దగ్ధములై పోయినవి. కాని యచటి కాలాంతకలింగ మొక్కఁడుమాత్ర ము చెక్కుచెదరక యుండెను. ఆ త్రిపురాసురుల సర్వస్వము భస్మమై పోయినపుడు వారల కుపాస్యమైన పరమేశ్వరలింగము చెడకుండుట వింతగదా! అది శ్రీనాథుని నోట వింతలలో వింతగా వినవచ్చినది.

మ. అమరాధీశ సమర్పితంబులగు లీలారామకల్పద్రుమ
ప్రసవంబుల్ కనుగందవయ్యె; విలసత్పాటీరగోరోచనా
ఘుసృణాలేపన పంకిలాకలనమై గుంఫించె నారాయణా
స్త్రసముజ్జృంభణ భీమలింగమునకున్ దైత్యేయరాట్స్వామికిన్.

నారాయణాస్త్రసముజ్జృంభణమున త్రిపురాసురుల కుపాస్యమైనభీమలింగ మునకు ఇంద్రుఁ డర్పించిన కల్పసుమములు కనుగందనేలేదఁట. దైత్య కులాంగనలయెడఁ గాముకునిలీల వర్తించిన యా నారాయణాస్త్రము ఆ లింగమునకు చందనకర్పూర కస్తూరికాదిలేపన పరిపాటిని సమకూర్చి పెట్టినదఁట.

ఇట్టి యద్భుతము లావహిల్లఁగఁ గాలకంఠుడు త్రిపురాసుర సంహారము గావించి, జయలక్ష్మిని బరిగ్రహించి, యుద్ధసాధనము లన్నిటిని యథాస్థానమునకుఁ బంపివైచెను. గంధర్వాదులు మహాపదాన మగు త్రిపురాసురసంహారము గానముచేయుచుండఁగ సంతోషాతి రేకమున—

శా. ఆడెం దాండవ మార్భటీపటుహాలీలాటోపవిస్ఫూర్జిత
క్రీడాడంబర ముల్లసిల్ల గరళగ్రీవుండు జూటాటవీ
క్రీడాఘూతకఠోరకోటకరుటీ కోటీలుఠచ్ఛింధువీ
చీడోలాపటలీ పరిస్ఫుటతర స్ఫీతధ్వనిప్రౌఢిమన్. ౪-౧౪౮.

ఈ శివతాండవములో శ్రీనాథుని కావ్యరచనయు మహార్భటితోఁ దాండ వించినది. శైలిలో గంగాతరంగిణీతరంగధ్వనిప్రౌఢిమలు ప్రతిశబ్దించి నవి. శివతాండవ మెదురుగ సాక్షాత్కరించినది. ఇట్లు శంకరాపదానము

లలో వీరరసపరిస్ఫూర్తితో వెలసిన యీ త్రిపురాసుర సంహారము,తదుపాస్యదైవతమైన లింగమే పంచారామములందు పంచలింగములై వెలయుటకు మూలమై, భీమేశ్వరపురాణమునకుఁ గావ్యత్వ మాపాదించుటలో నన్నివిషయములను మూలాధార మని తెలియవచ్చుచున్నది.

సప్తగోదావరావతరణము

పరమేశ్వరుఁడు త్రిపురాసురసంహారానంతరము, వారల కుపాస్యమైన లింగమును పంచఖండములుగా ఖండించి, వానిని పంచారామములందు నిలిపి, తనకు మొదలిమామయగు దక్షప్రజాపతియునికి పట్టయిన యారామం బగుటచే దక్షారామంబున శివసన్నిధానంబై దానుండునట్టులుగఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డయ్యెను, పరమేశ్వరుఁడు దక్షారామము నందుఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డైనప్పుడు భీమనాథునకు అర్ఘ్యపాద్యాచమనీయాద్యుపహారములు నెఱపుటకు గోదావరినదిని గొనివచ్చుటకై భరద్వాజాదిమహామునులు తలపెట్టిరి. వారానది నొక శుభముహూర్తమునకుఁ గొనివచ్చి, యా పవిత్రజలములచే భీమనాథునకుఁ బ్రతిష్ఠ చేయవలయు ననుకొని, దక్షారామమునుండి రాజమహేంద్రపురమునకు శిష్యసమేతముగ వచ్చిరి.

ఆ సప్తర్షులు గోదావరీనదిని కనులారఁ గాంచునరికి వారికి హృదయములం దెన్నియో పవిత్రభావము లుదయించినవి. "గౌతమీనదిలోని నీటిని ప్రీతితో త్రాగినమనుజులకు మఱి తల్లి చనుబాలు త్రాగవలసిన యక్కఱయుండదు. మహర్షులారా! కనుఁగొంటిరా! గౌతమీగంగ తరంగహస్తములతో ఘుమఘుమధ్వాన హుంకారఘోషములతో పాతకసమూహమును జంకించుచున్నది. ఈ గోదావరమ్మ పృథివియెల్లను రక్షించు పేరఁటాలు." ఇట్లు మెచ్చుకొని యా యమ్మకు భక్తిభావము తులకింప, స్తుతినమస్కారములు చేయ మొదలుపెట్టినారా మహర్షులు. ఈ ఘట్టమున శ్రీనాథుఁడు భక్తిభావముచేఁ బులకితుఁడై పాఠకులహృదయము పులకరించునట్టు లీ స్తుతినమస్కారములను నెఱపినాఁడు. గోదావరిమీఁది భక్తిభావాతిరేకమున గోదావరమ్మ, గంగమ్మ యనునట్టిచనవు శ్రీనాథునకే కానవచ్చును.

"తల్లీ ! గోదావరీ ! గోదావరి ! గోదావరి ! అని ముమ్మాఱు నీ నామమును స్మరించువారికి నీవు సకలశుభములు సంపాదింతువు గదమ్మా ! నీ యంబువు లసితరుచులు; అమృతోపమరుచులు; అవి మా కభ్యుదయం బిచ్చుఁగావుత." ఇట్టులు ప్రార్థించి మహర్షులాయమ్మకు నమస్కారములు నెఱపిరి.

శా. ఆ పాతాళగభీరనీరకు సుధాహారామరచ్ఛాయకుఁ
ద్వీపాలంకృతికిన్ మహేంద్రనగరీనిశ్రేణికాయష్టికిన్
తాపోపాయవిధావిహర్త్రికి మహోదన్వద్దృఢాలింగన
వ్యాపారప్రతిపన్నసౌఖ్యకును సాష్టాంగమ్ము గంగమ్మకున్.

గౌతమీనది కొన్నితావులందు నేఁటికిని అంతు తెలియని లోతు గలిగియే యుండును. కార్తికమాసమునందుఁ గలఁక దేఱిన నీటితో గోదావరి శ్రీనాథుఁడు తెలిపినట్టులు సుధాహారామాలచ్ఛాయమై యుండును. జంబూద్వీపమునకు నడిమిభాగమునంతటను వ్యాపించి హారముపగిది నొప్పారుచుండును. స్వర్గలోకాధిరోహణమునకు నిశ్శ్రేణిక యూపుాత నది. నేఁటికి నీ నదీతీరమునఁ గల యగ్రహారములలో స్వర్గైకసాధనములయిన యజ్ఞయాగాదిక్రియాకలాపములు జరుగుచుండుట యిందులకుఁ దార్కాణము. పవిత్రమైన నదీజలము లెప్పుడును తాపము నపనయించునవియే యగును. ఈ పద్యమున శ్రీనాథుఁడు గంగమ్మకు ఋషులచే నమస్కారము చేయించుచు, నా యమ్మను మహాసౌఖ్యవతినిగాఁ జిత్రించినాఁడు. దానికిఁ గారణ మామె మహోదధియను భర్త నెల్లపుడు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించుకొనియుండుట. భర్త నెల్లపుడు నెడఁబాయకుండఁ గౌఁగిలించుకొనియుండు సతి,మహాసౌఖ్యవతి యనుట సహజమే కదా ! అట్టి సుఖమును బడయుగంగమ్మ నడకను మఱియొకవైపునకుఁ ద్రిప్పవలయును. ఈ విషయమును వ్యంగ్యముగ సూచించుటకై శ్రీనాథుఁడు "మహోదన్వద్దృఢాలింగన వ్యాపారప్రతిపన్నసౌఖ్య యగు గంగమ్మకు సాష్టాంగ మ్మనిపించినాఁడు మహర్షులచేత. ఎంత గొప్పవా రయినను స్తుతిపూర్వకముగ నమస్కరించిన ప్రసన్నులగు

దురు కదా! అట్టి ప్రసన్నత గౌతమికిఁ గలుగుటకే యీస్తుతి నమ
స్కారములు.

శా. రంభోరూకరశాతకుంభ ఘటధారాపూరణప్రక్రియా
గంభీరక్వణసాంద్ర భిన్నకరిరాడ్గండూషనిర్భిన్నకున్
సంభావించి నమస్కరింతుము త్రిసంధ్యంబున్ ముదంబొప్ప నీ
కంభోజాసనకుండికాంబుజవనీహంసాభ గోదావరీ !

దీనికి మూలమునం దీక్రిందిశ్లోకము గానవచ్చుచున్నది.

శ్లో. కాంతాకర స్వర్ణఘటాంబుపూర్తి
ధ్వనీభగండూష విభిన్నరూపే
అంభోజఖేలద్వరరాజహంసే
గంగే నతాస్మో భవతీం త్రిసంధ్యం.

ఈ శ్లోకమునందలి భావమును శ్రీనాథుఁ డొకకొంత పొడిగించి యున్నాఁడు. కాంతలను రంభోరువులనుగాఁ జేసి, వారు బంగారుకలశ ములలో నీరునించుటచే ధ్వని కొక గాంభీర్యమును జతగూర్చి యున్నాఁడు. దానికి గంధగజముల గండూషములకొదను జోడించి గోదా వరి కొక ప్రత్యేకవిశేషము నాపాదించిపెట్టినాఁడు. వనితల కరచాలన ములతోఁ గూడిన ఘటపూరణములచేతను గంధగజముల గండూష ములచేతను బాయలుపాయలై నొప్పారు గోదావరికి త్రికాలములు యందు నమస్కారముల నొనరింతు మని మహర్షులామె నర్గించినారు. మూలములో గోదావరీనది పద్మముల నడుమ రాజహంసల విహారము చే దృష్టిప్రియ మైనదిమాత్రమే. దానికొక విశిష్టమైన పవిత్రత నాపా దించుటకై బ్రహ్మదేవుని కమండలువు నందలి పద్మవనమున విహరించు రాజహంసనుగాఁ జేసినాఁడు గోదావరిని. అట్టి గోదావరికి ముదమార నమస్కరించుటలో నొక విశేషము సమకూడునుగదా !

ఇట్లు నమస్కరించి స్తుతించి, యావెనుక నా యమ్మను దమ వెంట రమ్మని ప్రార్థించియున్నారు. ఈ ప్రార్థన గోదావరీప్రవాహము వలె సరసమధురముగను, భావగంభీరముగను నడచినది. ఈ స్తుతి

హృదయమును ద్రవింపఁజేయు మధురతరఘట్టము. గోదావరీనదీసౌంద ర్యమునంతయు నీ పద్యమునందు కన్నులకుఁ గట్టినట్టులు చిత్రించి నాఁడు. భీమేశ్వరపురాణమున కీ సీసము నాయకమణి యనవచ్చును. కనుఁడు:—

సీ. విచ్చేయుమమ్మ శ్రీవృషభవాహన శిర
స్స్వామజ మదకటాసారధార !
పయనంబుగావమ్మ భర్గజటాటవీ
కుటజశాఖాశిఖాకోరకంబ !
రావమ్మ యాదిమబ్రహ్మదోః పల్లవ
స్థితకమండలు పుణ్యతీర్థజలమ !
లేవమ్మ విశ్వంభరా వధూటీకంఠ
తారమౌక్తిక హారదామకంబ !
తెరలతో వీచికలతోడఁ దరులతోడ
విమలడిండీరఖండతండములతోడ
మురువు లీవియు నామోదమును జవంబు
వడువు నొప్పంగ గంగమ్మ నడువవమ్మ. భీమ. ౪–౧౭౫.

ఈ యాహ్వానమునందు వినయము తొణికిసలాడుచున్నది. హరశిరస్సం భూతయగు గంగనుగా గోదావరిని భావించి, పరమేశ్వరుని సామవేదో ద్భవమగు మత్తగజముగను, నదీప్రవాహమును తన్మదధారగను నారో పము చేసియున్నాఁడు. అట్టి గంగమ్మను దమవెంట విచ్చేయు మని ప్రార్థించినా రామహర్షులు. పరమేశ్వరజటాజూట మనువనమునఁ బొడ మిన కొండమల్లెమొగ్గయైన యాజనని పయనంబు గమ్మనినారు. ఆదిమ బ్రహ్మ కరపల్లవమునఁ దాల్చిన కమండలువునందలి పుణ్యతీర్థోదక మా! రమ్మని యాహ్వానించినారు. భూరమణికంఠదేశమునకు ముక్తా హారమై వెలయుదానా? లేవమ్మ యని వేగిరించినారు. వచ్చునప్పుడు నీయొయ్యారపువడువు గానవచ్చునట్టులు చిన్నియలలు పెద్దతరఁగలు

తెల్లనినురుగుముద్దలు వెంటఁగొనుచు మురువు శీని ఆమోదము జవము నొప్పఁగ నడువు మని నివేదించియున్నారు.

ఈ విజయవత్సరమున నొక్కమాఱు గోదావరి యీ పద్యము నందలి యార్భటితో త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రమునుండియు బయలుదేఱి, రాజమహేంద్రవరము వఱకువచ్చి, యచటనుండి సప్తశాఖలు నేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని కౌఁగిలించినది. ఇట్లా గౌతమిని వినయ ప్రణయములతో వేఁడుకొని మహర్షులు కర్తవ్యము నిట్టులు వెలిఁ బుచ్చినారు.

మ. అదె మాస్వామి సుధారసోద్భవుఁడు దక్షారామభీమేశుఁ డ
భ్యుదయం బంది ప్రతిష్ఠ గైకొనెడు నంభోరాశితీరంబునం
బదమా! షట్పదమాలికాపరిలసత్పాథోధునీసంపదా
స్పదనానా సలిలప్రవాహలహరీసంభార గోదావరీ! ౪-౧౭౬

ఈ భీమేశ్వరపురాణమునందే మఱియొకతావున శ్రీనాథుఁడు గోదావరిని వర్ణించుచు గౌతమీగంగ సప్తసముద్రములకు వలపువనిత యైన మంగళోత్సంగ యనినాఁడు.

గీ. నీరుకడఁ గోళ్ళఁగూడి మున్నీటిఁ గవయు
మొగులుబడి వాహినుల కెట్లు మొరయవచ్చు
వార్ధులేడింటికి వలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమీగంగయెదుర.

ఈ ప్రసంగముననే గోదావరి నాసికసమీపమున నున్న త్ర్యంబకాచలమునుండి బయలుదేఱి క్రమముగా నార్యావర్తము మీఁదుగా తూర్పుసముద్రమునకుఁ జేరినతీరు నొక పద్యమున రేఖాచిత్రమును దీసినాఁడు.

సీ. త్ర్యంబకాచలశిఖాగ్రంబునం దుదయించి
పొదలి యార్యావర్తభూమి దఱిసి
మలఁగి దండకవనీమధ్యభాగమున నా
ప్రస్రవణాచలప్రస్థ మొఱసి

పట్టిస శ్రీవీరభద్రేశు సేవించి
తిలసోమనాథుమందిరము డాసి
ఏచి యనంతభోగేశ్వరస్థానంబు
రుద్రపాదములపైఁ ద్రోవగాఁగఁ
గోటిపల్లీశుకోమలాంఘ్రులకు మ్రొక్కి
కుండలాముఖతీర్థంబు గుస్తరించి
భీమమండలి డాపలఁ బెట్టికొనుచు
గౌతమీగంగ లవణాబ్ధిఁ గౌఁగిలించె. 3-౨౧

గౌతమినది త్ర్యంబకాచలశిఖరమునుండి బయలుదేఱి, ఆర్యావర్త భూమిని సమీపించి, దండకారణ్యమధ్యభాగమునుండి వచ్చుచు ప్రస్రవణాచలము నొరసికొనినది. ప్రస్రవణమనఁగా పాపిడి. ప్రస్రవణాచలమనఁగా పాపిడికొండ. దాని నీనాఁడు పాపికొండ యందురు. గౌతమీ ప్రవాహము దండకారణ్యమధ్యమునందు భద్రాచలము మీఁదుగా వచ్చుచుండ నడుమ నడ్డమువచ్చిన కొండ పాపిడిపెట్టుగాఁ జీలిపోయినది. దానినే పాపిడికొండ యనెడివారు. ఈనాడు 'డి'కి చ్యుతి యేర్పడి పాపికొండగా వ్యవహార మేర్పడినది. దానికి మఱికొంత క్రిందికి వచ్చునరికి పట్టిస శ్రీ వీరభద్రేశుఁడు. పట్టిసమునం దుండెడి వీరభద్రేశ్వరుఁడు. ఇది రాజమహేంద్రవరమున కాఱుక్రోసులదూరమునం దున్నది. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుఁడు వీరభద్రేశ్వరుఁడు. ఈ స్వామి యాలయము గౌతమీ ప్రవాహమధ్యమునం దున్నది. ఈ పట్టిస వీరభద్రేశ్వరుఁడు నీ ప్రాంతమందు ప్రసిద్ధమైన పరమేశ్వరమూర్తులలో నొక్కఁడు. నేఁటికి నీ యీశుఁడు శివరాత్రినాఁడు నలుజాములు వేదవచనములు వినుచుండును. గోదావరి యీ పరమేశ్వరు నానాఁడు నీనాఁడును సేవించుచునే యుండును.

తిలసోమనాథుఁడు:— ఈ స్వామి పట్టిసమునకుఁ గ్రిందుగ రెండుక్రోసులదూరమునందున్న 'తాళ్ళపూడి' యను గ్రామమున నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ పరమేశమందిరము గౌతమీనదీతీరమునందుఁ గలదు.

అనంతభోగేశ్వరము:—అనంతభోగేశ్వరుఁడు నెలకొనిన స్థానము. శ్రీనాథుని కాలమునందు సైతమీ యీశ్వరుఁడు గౌతమీనదీ తీరమం దుండియుండును. ఈ నాఁ డనంతభోగేశ్వరుఁడు కుమారదేవ మనుగ్రామమునందు స్థిరపడినాఁడు. ఇంతకు ముందు నదీతీరమునం దాలయ ముండినట్టులు నదీపతితములైన శిథిలములు కొన్ని యీనాఁటికిని కానవచ్చును. నేఁటికిని గల్యాణమండపము నదిలోఁ గానవచ్చును. ఈ యనంత భోగేశ్వరస్థానము తిలసోమనాథుని మందిరమునకుఁ గ్రింద రెండు క్రోసులదూరమునఁ గలదు.

రుద్రపాదములు:—రాజమంహేంద్రవరమున నెలకొనిన మార్కండేయస్వామి చరణములు. గోదావరి యేపాటి పొంగినను నాటికి నేఁటికి నీ మార్కండేయస్వామి చరణములు సేవించుచునే యుండును. ఈపరమేశ్వరుఁడు భీమనాథున కిరుగు పొరుగులవారిలో నొకఁడై పశ్చిమ సీమయందు నెలకొనియున్నాఁడు. ఈ రుద్రపాదములను కృత్యాదిలో శ్రీనాథుఁ డీతీరున వివరించియున్నాఁడు.

సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికాధౌత సౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషాజల
స్ఫారితశ్రీరుద్రపాదయుగళి
గీ... సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము. ౧-౮౨

ఈ రాజమహేంద్రవరమున కెదురుగ నుండిన కొవ్వూరును గోపాద క్షేత్ర మని యందురు. గౌతమమహర్షి గోవును జంపిన పాపము నివర్తించుటకై యీశ్వరునిగూర్చి తప మాచరించి, త్ర్యంబకాచలము నుండి గోదావరీనది నీ తావునకుఁ దెచ్చి గోవు నుత్తమలోకములకుఁ బంపుటచే నీ క్షేత్రమునకు 'గోపాదక్షేత్ర'మను పేరు వచ్చె నని గౌతమీ మాహాత్మ్యమునందలి యైతిహ్యము. రాజమహేంద్రవరమునకు దక్షిణముగ రెండు క్రోసులదూరమున ధవళగిరి (ధవళేశ్వరము) గలదు. దానిని 'రామపాదక్షేత్ర' మని యందురు. పలివెల కొప్పులింగేశ్వర

స్వామి యాలయమున నెలకొనియున్న అనితల్లి శాసనములో "గౌతమీ మహానదీతీరమందును మార్కండేశ్వర మృకండేశ్వరు రుద్రపాదాల సన్నిధిని" అని యున్నది. దీనినిబట్టి మార్కండేయస్వామి చరణములే రుద్రపాదములని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ స్థానమునుండియే గోదావరి సప్తశాఖలుగఁ జీలి సముద్రమునఁ గలిసినది. రాజమహేంద్రవరము వఱకు గోదావరిని అఖండగౌతమి యని యందురు.

శ్లో. తుల్యాత్రేయీ భరద్వాజీ గౌతమీ వృద్ధగౌతమీ
 కౌశికీచ వసిష్ఠాచ సప్తశాఖాః ప్రకీర్తితాః.

తుల్యానది:—గౌతమీనది రాజమహేంద్రవరమునుండి దక్షిణముగాఁ బ్రవహించుచు ధవళేశ్వరమునుండి యొకశాఖ గౌతమి యనుపేరను, విజ్జేశ్వరమునుండి మఱియొకశాఖ వసిష్ఠానదిగను వేఱయినది. ఈగౌతమీ శాఖనుండియే విడువడి—తుల్య,ఆత్రేయి, భారద్వాజి, గౌతమి, వృద్ధగౌతమి,కౌశికి—యను నాలుశాఖ లేర్పడినవి. వీనిలో తుల్యానదీ శాఖ ధవళగిరికి ముందునుండి వెలువడినది. ఈ నాఁడా శాఖాముఖ మొక పాడుపడిన కాలువగా, రాజమండ్రీనుండి ధవళేశ్వరము పోవునపుడు గ్రామారంభమునఁ గానవచ్చును. ఈశాఖ ధవళేశ్వరమునుండి బయలుదేఱి కడియము అనపర్తి తాపేశ్వరము మావిడాడ వేళంగి మున్నగు గ్రామముల మీఁదుగఁ బ్రవహించి కాకినాడ సమీపమున చొల్లంగి యనుచోట సముద్రగామి యగుచున్నది. ఈ నదీసాగరసంగమ స్థానమున సోమేశ్వరుఁడు ప్రధానుఁడై నెలకొనియున్నాఁడు. ఇచటనే ఆంజనేయస్వామియుఁ గలఁడు. పుష్యబహుళ అమావాస్యనాఁడు అర్ధోదయ మహోదయాదిపర్వములందీ నదీసాగరసంగమమున స్నానదానాదులు మహాపుణ్యదము లని పెద్దలు వాకొందురు.

ఆత్రేయీనది:—గౌతమీశాఖనుండియే తుల్యానది విడువడిన ధవళేశ్వరమునకుఁ దరువాత కోటిఫలికి రెండుక్రోసులు క్రింద నొకశాఖ విడువడినది. దానిని ఆత్రేయి యందురు. ఇది యా నదీతీరమున రామ

చూ. దక్షిణహిందుస్థాన శాసనసంపుటము Vol V No 114.

ఘట్టమున నావిర్భావము నంది, కోరంగి యొద్ద సాగరసంగత మైనది. ఈ సాగరసంగమస్థలమున కురంగేశ్వరుఁడు గలఁడు. శ్రీ రాముఁడు కురంగము నీచోటఁ జంపుటచే నిచట ప్రతిష్ఠితుఁడైన యీశ్వరునకుఁ గురంగేశ్వరుఁ డనుపేరు వచ్చినదని యైతిహ్యము.

భరద్వాజీ- గౌతమి:— ఈ భారద్వాజియను శాఖ ఇప్పుడు "అక్విడెక్టు" కట్టిన 'అన్నంపల్లి' యను చోటునుండి విడువడి ఇంజరము వఱకుఁ గానవచ్చుచు గౌతమీశాఖలోఁ గలసి యానాము (ఫ్రెంచి నగరము) మీఁదుగా సముద్రమునఁ గలియుచున్నది. ఈ మధ్యభాగమున నీనదిని భారద్వాజ్యంతర్భూతగౌతమి యని వాకొందురు. ఈసాగర సంగమక్షేత్రమును 'తీర్థాలమొండి' యని యందురు. ఇచట గౌతమి భారద్వాజి రేవ అహల్య యను పంచతీర్థములు గూడిన వనియు కావున దీనికి తీర్థాలమొండి (మొగ) యను పేరు వచ్చినదని తెలుపుదురు. ఇచట నీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఇచట భైరవపాళెము అను బెస్తపల్లె యొకటి గలదు.

వృద్ధగౌతమి:— ఈ శాఖ గౌతమీనదికి పశ్చిమతీరమునుండి వెలువడినది. దీని యుత్పత్తి యెచ్చటనో స్పష్టముగఁ దెలియదు. కౌశికినది పుట్టినచోటనే పుట్టినదేమో? ముక్తీశ్వరము మొదలు శాన పిల్లంక శానేలంక గేదెల్లంక కుండలేశ్వరము అను గ్రామముల సమీపమునందున్న మురికికాలువను వృద్ధగౌతమి యందురు. ప్రభుత్వము నదీ ముఖములను గప్పివేసినను దీనిని "వృద్ధగౌతమీడ్రైను"అను పేరితోడనే నేఁడును వ్యవహరింతురు. ఇది సాగరమునఁ గలిసినచోట వృద్ధేశ్వరుఁ డుండెడివాఁ డని వినికి. ఈనాఁ డాలయమును లింగమును సముద్ర పతితములు. అచట బ్రహ్మేశ్వరుని లింగము గలదు. సంతానగోపాలేశ్వరస్వామి అరిష్టమ్మ యను నమ్మవారును గూడఁ గలరు. దీనికి బ్రహ్మసంవేద్యము అని పేరు. సంతానప్రాప్తికై సప్తసాగరయాత్ర చేయువారు ఈ స్వామియెదుట నిద్రింతురు. వారికి స్వప్నములు వచ్చుటయు, స్వప్నానుసారముగ సంతానఫలమును బడయుటను గలుగునని

చెప్పుకొందురు. ఈ క్షేత్రము నీనాఁడు 'బ్రహ్మసమేధ్యము' అని యందురు.

కౌశికినది:—గౌతమీనది పశ్చిమశాఖనుండి యీనది 'మందపల్లి' (అగస్త్యప్రతిష్ఠితుఁడగు మందేశ్వరుఁడు నెలకొనినచోటు) సమీపమునఁ గల 'సూర్యకుండము' అను చోటునుండి విడువడి అమలాపురము తాలూకాలోని గ్రామము లన్నియుఁ జుట్టుచు 'బెండమూర్లంక' యనుచోట సాగరమునఁ గలియుచున్నది. ఈ ప్రదేశమును విష్ణుసంవేద్యము' అని యందురు. ఇది బ్రహ్మసంవేద్యమునకు నాలుగుక్రోసుల దూరములో నున్నది. ఇచట రామలింగేశ్వరస్వామియును లక్ష్మణస్వామియును గలరు. ఈ కౌశికీనదికి కౌంతేయి యనుపేరును గలదు. 'పలివెల' కొప్పులింగేశ్వరుఁ డీనదీతరమునఁ గలఁడు. ఈ నది ప్రవహించిన చోటునంతను 'కోనసీమ' యని యందురు.

ఈ కౌశికినది పుట్టినచోటునకుఁ బశ్చిమముగ గౌతమీనదిలో నుండి యొకశాఖ విడువడి, యది యాత్రేయినది పుట్టినచోట మరల గౌతమీలోఁ గలిసినది. దీనిని కణ్వనది యందురు. ఈనాఁ డిది ప్రభుత్వము వారి లెక్కలలో 'టేకిడ్రైను' అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ విజయసంవత్సరమున గోదావరి యుప్పొంగి వఱదలై ప్రవహించినపుడు ఈ నదీముఖములయొద్దనే గళ్లు పడినవి. తుల్యానదీముఖమున ధవళేశ్వరము దగ్గఱను, కౌశికీనదీముఖమున మందపల్లియొద్దను, కణ్వనదీముఖమున కపిళేశ్వరపురమునొద్దను, ఆత్రేయీనదీముఖమున పిల్లంకయొద్దను, భారద్వాజీనదీముఖమున పశువుల్లంకయొద్దను నదీశాఖాముఖములు తెఱచుకొని సప్తశాఖలు నేకమై తరంగహస్తములతో సముద్రుని గౌఁగిలించినది. గోదావరికి బడిన, గళ్ళన్నియు సరిగా నదీముఖములందే పడుట యొక యద్భుతవిషయము.

వసిష్ఠ:—ఇది కొప్పూరునకు క్రోసుదూరముక్రింద విఘ్నేశ్వరమునొద్ద గౌతమినుండి విడువడి సరాసరిగాఁ బోయి అంతర్వేదియొద్ద సము

ద్రగామి యైనది. అచట నీలకంఠేశ్వరుఁడు నృసింహస్వామియుఁ గలరు. ఇది యొక గొప్ప పుణ్యక్షేత్రము. మాఘశుద్ధపాడ్యమినాఁడు చొల్లంగి నుండి బయలుదేఱి, సప్తగోదావరీశాఖాసంగములలో స్నానముచేయుచు మాఘశుద్ధ ఏకాదశినాఁటికి సప్తసాగరయాత్ర చేయువారి అంతర్వేదికిఁ జేరుదురు. అచట నా యేకాదశికి గొప్ప తీర్థము (తిరునాళ్లు) నేఁటికిని జరుగుచుండును.

ఈ విధముగ గోదావరి యేడుశాఖలై ప్రవహించి సముద్రగామి యైనను, భీమమండలి యీ సప్తశాఖలనడుమనే యున్నది. ఈ భీమమండలి నడుమనే భీమేశ్వరుఁడు పుండరీకమధ్యమున రాజహంసమువలె ప్రతిష్ఠ నందినాఁడు. ఆ దృశ్యమును శ్రీనాథుఁ డెంతయు మధురముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు.

సీ. ఆంధ్రభూభువనమధ్యము పుండరీకంబు
సప్తగోదావరజలము తేనె
బ్రహ్మసంవేద్యాది బహుతీర్థములు కేస
లకరులు చారుదివ్యస్థలములు
నాళంబు లవణాబ్ధివేలావిభాగంబు
కల్యాణభోగమోక్షములు తావి
దక్షవాటీమహాస్థానంబు కర్ణిక
హంసంబు భీమనాయకుఁడు శివుఁడు
గౌతమీసింధు కౌంతేయకణ్వనదులు
తుల్యభాగయు నేలేరు దుమ్మికొనలు
భువనసంభావ్యమైన యీ పుణ్యభూమి
యనఘ సంసారతాపశాంత్యౌషధంబు, భీమ. 3-౫౦

ఇట్టి పుణ్యనదీశాఖలు, తత్తీరముల దివ్యమూర్తులయిన యీశ్వరలింగములు నెలకొనియుండిన కారణముననే భారతదేశమంతటిలోను గోదా

వరినదీతీరము పరమపావనమని యితరదేశస్థుల నమ్మకము. ఇతరనదుల కంటె నీ గోదావరి విలక్షణముగ సప్తశాఖలతో సముద్రిని గౌఁగిలించినది గావున నీ నదీమహాత్మ్య మితరనదులకంటె ప్రశస్తతరమని శ్రీనాథుఁడే వివరించినాఁడు.

నీరుకడఁ గోళ్లఁగూడి మున్నీటిఁ గవయు
మొగులుబడివాహినులకెల్లు మొరయవచ్చు
వార్ధులేడింటికి వలపు వనితయైన
మంగళోత్సంగ గౌతమీగంగ యెదుర. భీమ. 3-౨౨

ఈ తీరుగ శ్రీనాథుఁడు గౌతమీగంగను వార్ధులేడింటికిని వలపువనితనుగాఁ జేసి మంగళోత్సంగను జేయుటయం దాతని కవితాశిల్పము ప్రతిఫలించి పురాణమును రసబంధురకావ్యబంధముగా వెలయించినది.

ఓం శమ్

కళాసమీక్ష

చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి

లేదా; ప్రవరుఁ డేమియు నెఱుఁగని విప్రుఁడు. శ్రోత్రియుఁడు. గృహమునందే యుండి, లోక మెఱుఁగక, ఏకపత్నీవ్రతస్థుఁడై, నియమనిష్ఠాగరిష్ఠుఁడై లోకవ్యవహార మెటు లుండునో, స్త్రీ, లెట్లుందురో, విశేషతః అందకత్తె లెటు లుందురో, ఎంతెంత వార లుందురో, విలాసవతు లెట్లుందురో, రాగిణు లెట్లుందురో, గంధర్వాంగ లనిన నెట్లుందురో! కూడఁ దెలియనంతటివాఁడు. అతనికిఁ బూర్వకార్యము లనినను, అతిథిసంతర్పణము లనినను, తీర్థసేవ లనినను మిక్కుటమగు వాంఛ. కావుననే యోగి తిరిగిన దేశము లన్నియు వినినాఁడు. వింతలు విశేషములు కనుఁగొనినాఁడు. అతనిని బ్రతిమాలెను. పాదరసలేపనముతో రావచ్చుటలోను హిమవత్పర్వతము మెట్టినాఁడు. మధ్యాహ్న మయినది. మాధ్యాహ్నిక కృత్యము లొనర్చుకొనుటకు నిలు సేర సంకల్పించెను. పాదలేపము కరఁగిపోయినది. అరిగిన దా ప్రభావము. కంగారు హెచ్చినది. ఇలు సేరు నుపాయ మేమి యని యాందోళన బయలుదేరినది. అన్నియు నా దిగులులో జ్ఞాపకము వచ్చినవి. అగ్నులు నీఱు కప్పిపోయి యుండునని బావురు మనినాఁడు. ఇటునటుఁ దిరిగినాఁడు ఏమియుఁ దెలియవు. తన యూరిదారి యేదియో యూహించుద మన్నను "ఎక్కడి యరుణాస్పదపుర మెక్కడి తుహినాద్రి?" అసాధ్య మయిన విషయము, సంకల్పోత్తరముననే చేరిపోయెనేమో యేదిక్కునకు వచ్చినాఁడో తెలియదు. ప్రాక్పశ్చిమములు తెలిసినను, దక్షిణోత్తరములు దెలియవు. ఇంతకు దిక్కులు తెలియనినాఁడు, దిక్కులు తెలియలేదు. తిరిగినాఁడు. ఒక పాట వినినాఁడు. మొదటవచ్చిన దపశకునము. ఆఁడువాసన తగలినది. పోనీ మనిషికదా! దా రడిగిపోవుద మని యింకను కొంచెము ముందునకు వచ్చినాఁడు.

ఒక మెఱుపువలె మెఱసినది దేహము. "ఇదియేమి" యని కంగారుపడినాఁడు. "ఎవరూ!" అని. కనులు కనిపించినవి ఆవిడవి. అవి ఆశ్చర్యజనముగా నున్నవియఁట. శతపత్ర మంతటి విశాలముగా నున్నవి.

ఒక్కసారి చలించిన పద్మము వాయువునకుఁ జలించినట్లున్నది. కన్నులు వాసనచుట్టుచున్నవి దూరానికి. అంత శ్యామలత కురులకు నెచ్చటను జూడలేదు ఆ బ్రాహ్మణుఁడు. ముఖమో చంద్రుఁడో తెలియక భూమ్యాకాశములు తలక్రిందు లయినట్లు కంగారుపడినాఁడు. తుదికి మిగిలిన అవయవ సంఘటనముబట్టి ముఖము అనుకొనినాఁడు. నాభి గాఁభీర్యము చూచి భయ మెత్తినది. అట్టి స్తనములు చూడలేదు. ఉల్లి పొరబట్టలోనుండి తొంగిచూచుచున్నవి కాఁబోలు. మొత్తమువిూఁదఁ దా నెక్కడను, ఇట్టి స్త్రీని జూచియుండలేదు. దేవతా స్త్రీ యనికొని నాఁడు.

వరూధిని గంధర్వాంగన. భోగిని. విలాసిని. ప్రవరులు ఆమెకు వలసినవారు. ఇతఁడు ఏకాంతములో నుండఁగాఁ దనయొద్దకు వచ్చి నారు. ఏకాంత వాసములో నొక యందగాఁడు దొరకిన అట్టి స్త్రీ మన్మథ పరవశురా లగుట కబ్బురమా? అందులో నలకూబర సన్నిభుఁ డద్ధరా మరుఁడు. మొదట స్త్రీజాతి కనుక కంగారుపడిలేచినది ఒడలు సవరించు కొనినది. తరువాతఁ జూచినది. నచ్చెను. అతనిపైఁ బ్రేమ యంకురించి నది, పల్లవించినది, పుష్పించినది. లేచి యడ్డముగాఁ దొందరతో వచ్చి నిలచినది. ఇం కొకలిప్తలో, ఒకపదమాత్ర పదవ్యంతిరములో నున్న దామె. "ఇంక నీ పయిం జిక్కె మనంబు"అని విూఁదఁబడుటకు. ఆఁడు దానిని అందమయినదానినిఁ జూడకపోవుట ఒకటి విూఁదికి వచ్చుట ఇదిచూచి దిగ్భ్రాంతియో? విభ్రాంతియో? మిథ్యామతియో? ఏది యో అయిపోయినాఁడు. అంటాఁడు.

ఏమీ యిది? ఎవతెవు నీవు? ఆ గ్రుడ్లు త్రిప్పుట యేమిటి. లేడి (పశువు) గ్రుడ్లు త్రిప్పినట్లు త్రిప్పుచుంటివి? ఎక్కడనో యడవిజంతువు వలె నుంటివి? ఎందులఁ కా కంగారు. విూదికి వచ్చుచుంటివిలే! వేఁగి పోయి భయ మేమియు లేక యెవరి సహాయములేకుండఁగ, ఎవరి అపే క్షయు లేకుండఁ దిరుగుచుంటివి? ఎవతెవు నీవు? ఈ ఘోరారణ్య మేమి? ఒక్కతెవు నుండుట యేమి? దేవతవా, దెయ్యానివా? ఎదుటివాఁ డెవఁడో తెలియక విూఁదఁ బడున ట్లుంటివి? ఆఁగుమఁటి నే నెవరనో?

కొంచెము తెలిసికొనుము. నేను భూసురుఁడను,ఎవరు కనిపించిన వారిని జెట్టపట్టుకులములోఁ బుట్టితి ననుకొంటివా ? నే బ్రాహ్మణుఁడను. “నా కరణుల్ దర్భలు నగ్నులున్ బ్రియములై నట్లన్యముల్ కావు” “చెప్పకు మిట్టి తుచ్ఛ సుఖముల్ మీసాలపైఁ దేనియల్, “వ్రతులై దినములు గడపెడు విప్రులఁగామింప మది విచారము వలదే” బ్రాహ్మణులలోఁ గూడఁ బ్రవరుఁడను. శ్రేష్ఠుఁడను. అందుకే నా పేరు ప్రవరుఁ డందురు. దానజపాగ్నిహోత్రపరతంత్రుఁడను. తత్పదాంబుజధ్యానరతుండను పర దారధనాదుల కోరనివాఁడను. అందుకే భూదేవతను. ప్రవరుఁడను గూడ. స్త్రీ లనిన నంత విరాగి వెందులకు వచ్చితి వని యడుగవచ్చు, స్త్రీ లుందు రని యనికొని రాలేదు. నీ వంటివా రున్న మొదటే రాక పోయెడువాఁడనే. ఇక్కడఁ గాపుర ముండుటకును రాలేదు. వచ్చుటయే మానివేయకూడదా ? యనిన నిట్టి పనులను జేసినవారినే కొ్రవ్విక్కిన వా రని యందురు. కొ్రవ్విక్కినది కనుకనే యీ హిమాలయమునకు, ఈ శిఖరమునకు వచ్చితిని. తగినశాస్తి అయినది. కొ్రవ్వెక్కి ఏ పని చేసినను తగినశాస్తి అయితీరును. ఎవరిదైనను నడఁతె మంచిదైనపుడే మంచి. లేకపోయిన నాకయినట్లయి తీరును. చూడుము. ఎక్కడినుండియో యిక్కడకు వచ్చితిని. మా పురమార్గము మఱచిపోయితిని. తెలిసినదిగా దారి తప్పివచ్చితిని కాని నీవు మీఁదఁబడుదవని రాలేదు. కనుక మా యూరుదారి తెలిసినఁ జెప్పుము. నా కేమియు నుపాయము తోఁచుటలేదు. ఇంత ఏకాంతములోనున్నదాని కన్నిదారులు తెలిసియే యుండును. నాకు దారి తెలిసిన నీకు మేలగును. నీ కోర్కెలు సిద్ధించును. నేను బ్రాహ్మణుఁడనుగా ? బ్రాహ్మణాశీర్వాదము అమోఘము. అంతియే కాని మీఁదకుమాత్రము రాకుము. ఆఁగు మఱి. నీ వెవతెవు ?

కుముదాన్యేవ శశాంకః సవితా బోధయతి పంకజాన్యేవ
వశినాం హి పరపరిగ్రహాసంశ్లేషపరాఙ్ముఖీవృత్తిః

అని శుద్ధఛాందసముగా స్పష్టపఱచి అడిగినాఁడు అనవచ్చు.

లేదా; వరూధిని ప్రవరుని పద్యమున కేమి యర్థమును దీసికొని యుండునని యాలోచించిన “కామీ స్వతాం పశ్యతి” అని కాళి

దాసు అన్నట్లు వరూధిని ప్రవరుని చూచుటతోడనే ప్రేమించినది. మోహావిభ్రాంతిలో మునింగిపోయినది. అతఁడు దారి అడుగుటకు వచ్చినను, దారి యడిగినను, తన ప్రేమకు సరిపడున ట్లర్థముఁ దీసికొని యుండును. అటుల ననుకొన్నటుల నీక్రింది రెండు పద్యములు కొంతఁ దోడ్పడఁగలవు.

క. అని తనకథ నెఱిఁగించిన
దనకనుఁగవమెఱుఁగు లుబ్బ దాటంకములన్
జనుగవయు నడుము వడఁకఁగ
వనిత సెలవివాఱ నవ్వ వానికి ననియెన్.

ఇంతలు గన్ను లుండఁ దెరువెవ్వరి వేఁడెదు భూసురేంద్ర! యే
కాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర నెపంబిడి పల్కరించు లా
గింతియకాక నీవెఱుఁగవే! మునువచ్చిన త్రోవచొప్పు నీ
కింతభయంబులేక కడుఁగ నెల్లిదమైతిమె! మాటలేటికిన్.

అని నర్మగర్భంబుగాఁ బలికె......అని యున్నది.

ఓ భూదేవేంద్ర! దారితెలియకపోవుటకుఁ గన్నులు లేవా? నిద్దురపోవుచుంటివా? ఇంతింత కన్నలున్నవి. రూపమేవాస్యైతన్మహిమానం వ్యాచష్టే అని కన్నులే తెలుపుచున్నవి నీవు తెలివిగలవాఁడవో? కాదో? కన్నులతో మాటాడువాఁరున్నారు లోకములో. నీ వందులో భూసురుఁడవు. ప్రవరుఁడవు కూడ నంటివి. భూసురప్రవరుఁడవు మార్గదర్శకుఁడ వగుదువు. నీకుఁ దెలియని మార్గములు లేవు. ఈ మార్గము, ఈ ఏకాంతప్రదేశము, ఈ నాయునికి నీ కెటులఁ దెలిసినదో యటులనే అన్నియుఁ దెలిసియే యుండును. దారితెలియక నీవు వచ్చి యుండలేదు. యువతుల పొత్తుగోరి వారిని బల్కరించి వారి మాటలో మాట కలిపి మంచిమాట చేసికొనఁగోరువారి మాట లిటులనే యుండును. సరే! దానికేమి. నన్ను దారి యడిగున దేమిటికి? ఇదివఱలో నిటుల తప్పుదార్లు పట్టియుందువు దార్లు అన్నియు నెఱిఁగియు నుందువు? ఇదివఱలో నే దారిని నెడలుచుంటివో అదియే యిప్పుడును. ఏ దారియు నీవె

ఱుఁగనిచో మే మంతకంటె నెఱుఁగ మే దారియు. మే మాడువారము. మేమసలు మఱచిపోవుదుము వచ్చినదారి. ఆడువా రనిన నింతభయము లేకపోయినది మగవారికి. సరే ఆడువాళ్ళంటేయంత చులకనై పోయినది. ఏలాగునన్నైన ఏకాంతప్రదేశముదాఁక వచ్చితివి కాన మాటలెందులకు. ఆఁడువారి కంతభయము లేదనుకన్నావా ? నోటితో నడుగుటకు. ఇప్పటికి నప్పటికి నెంత మగవారు చులకనగాఁ జూచిన చేష్టతే చూపుదురుగాని అంత సిగ్గులేనివారు కారు. "స్త్రీణా మాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు" కాదా? క్రియాప్రధానముగాని మాటలెందుకయ్యా? బ్రాహ్మణోత్తమా? నీవు తెలియని శుంఠవుగాను కన్నులను వర్ణించిన నీవు. నీకన్నులున్నట్లే నాకన్నులు నున్నయవి.

ఈ నర్మమునకు మర్మము "ఎవ్వతెవీవు" పద్యము కనుక ఆమె ప్రవరుని అమాయకునిగా నర్థముచేసికొనను లేదు. అతఁ డుగ్గడించిన పద్యమునకు వేఱుగా నర్థముచేసికొని యుండియుండును. కనుక మఱియొకరీతిగ దీని యర్థమును ఊహింపవచ్చును.

మే మప్పుడప్పుడు వినియున్నట్లు కలదు. అందమయినవార లప్సరసలు. వారి నేత్రములే చాల నందముగఁ జంచలములుగ నుండును. అవిదితలు. నా రెక్కడనో హిమాలయాదిపర్వతములఁ జరింతురు. అది నిజమయిన నీ వప్సరః స్త్రీవై యుండవలయును. ఎవ్వతెవీవు? భయముకొఱకు లేకుండఁగఁ దిరుగుచుంటివి ? ఇంత నిర్జనారణ్యములోఁ దిరుగుటకు దిట్టతన మొక్క సురాంగనలకే యుండునుఁగాని మఱియెవ్వరికి నుండనేరదు. అందులో నేకాంతవాసిత కామిను లగు గంధర్వస్త్రీలకే యుండును. ఈపర్వతశిఖరములో నింతయేకాంతవాసినివి నీవు అప్సరసవే. నీ వెవ్వతెవు ! నీవు సురజాతి కెటులఁ జెందితివో నేను నట్లే సురజాతికిఁ జెందినవాఁడనే. ఇంకొక వైశిష్ట్యముకూడ నున్నది. భూసురత్వముగాని అందునను బ్రవరుఁడను. వరుం డన్న నే "ప్రియతే ప్రియత్వేన స్వయం అంగీక్రియతే- కావ్యప్రకాశిక. యఃకౌమారహరః సఏవహి వరః. శ్లోకవ్యాఖ్య - ఉద్యోతము. ఆఁడుదానిచేఁ జూడఁబడినవెంటనే వరింపఁబడు వ్యక్తిని, దానిలోఁగూడ వైశిష్ట్యమున్నది. ప్రవరుఁడను. లేకపోయిన

నీవంటి అందకత్తె నాయందు బద్ధానురాగవై యెటులగును ? ఏమని యెదవు ? వామీఁద నీ కనురాగ ముద్భవింపలేదని యనియెదవనినను నీ చంచలదృగంచలనిరీక్షణము, సీమీనాంకానలసూచక ధూమాంకురములవలె నున్న పులకలు నీయంతరంగమును దెలుపుచున్నవి. నేను సన్మార్గగామితను వదలుకొంటిని. ఎన్నియేండ్లయినను ఒకే బాటలో నడచిన జడత రోఁతగలుగును. ఇటులఁ బను లొనర్చిన వారిని సజ్జనులో క్రొవ్వెక్కినవా రనియెదరు. ఒప్పుకొనలేదా బయలుదేరితిని. క్రొవ్వెక్కినదికనుక నే "సాదు కేఁగినఁ దల పొలమునఁగాని నిలువ" దనినట్లు ఈపర్వతాగ్రమునకుఁ జేరితిని. ఇఁక వెనుకదారిఁ బట్టను. నీయిష్టము తెలిసినమీఁద నిక మా పురమునకు నేఁగను. వెనుకకు చూడను. ఇటుపైని నా కేమియు నుపాయము కానరాదు. ఏమిచేయుటకు. ఉపాయము నీవు చెప్పవలసియున్నది అన్నిదార్లు మెట్టినదానవీవు. దారెద్దియేని తెలుపుము. అది నీకు శుభశోభనములకుఁ బనికివచ్చునది అయ్యోడిది చూడుము దారి. దారి తప్పినవారికి దారిచూపు విధానము తెలిసి చూపుదాన వీవుకదా ? అను నర్థము నూహింపవచ్చును.

లేదా; భీత! ఎవ్వతె వీవు ? లేడి వనములో గుంపువీడి ఉండదు. ఏకాంతముగాఁ జరింపదు. దానికి విశేష కారణముండును. మరలనభీష్టులతోఁ జేరినపుడే భయము పోవును. ఒంటరిగా నున్నపుడు భయపడుచు నుండును. ఏకాకిగానుండి భయపడు లేడివోలెఁ జంచలనేత్రములతోఁ జూచుచుంటివి. నీ వెవరవు ! భయమువేయకుండఁగనే ఈవనభూమిలో చరించుచుంటివా ? కాదు. నీవు నా వలెనే భయమంది యుండవు. నీవును నేనును ఒక విధమైయినవారలమే యై యున్నాము. ఇద్దఱము కలిసిన ఒక దారిత్రొక్కుటకు వీలుపడును. సరే, నే నెవర్తనో చెప్పిన నీకుఁ గొంత తెలియఁగలదు. నేను బ్రాహ్మణుఁడను. నాకుఁ జాతుర్వర్ణ్యస్త్రీలతోఁ గలియుటకు నధికారమున్నది. నీవు సురస్త్రీవయిన మఱి బాగుగనే కుదురును. భూసురుఁడ నేను. వ్రిపరుఁ డనువాఁడను. క్రొవ్వెక్కి యిక్కడికి వచ్చితిని. దారి తప్పితిని. ఇంతదూరము వచ్చిన

తరువాత వెనుకదారిఁ బట్టను. చేరుటకు నుపాయము కానరాదు. నీవు అట్టిదానవే అయి యుందువు. ఇద్దఱము మన మెందులకుఁ గలసితిమో? నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయమున. ఆఁడుదానికి నీకు భయమే అను నాకెందు కింతభయము. ఆ భయములో నేమి యుపాయము తోఁచుట లేదు. నీకు శుభమగు మార్గమొకటి ఆలోచించిన నదియే నాకు శుభంభావుకము. ఒక దారిఁ ద్రొక్కి ఈ మార్గమునఁ బోవుదుమనిన నటులఁ జేయుదము. కనుక ముందు నీవు దారి తీయుము. అది యెటులైనను సరే. నేను దొరికితిని కావున నీకింక భయపడవలసినది లేదు. ఈపై నీయిష్టము. అని తన కథ నెఱింగించె ననవచ్చును.

లేదా; బ్రాహ్మణుఁడు యజ్ఞ యాగాదులు చేసినవాఁడు. స్వర్గ సుఖములమాట తెలిసినవాఁడు. హిమవత్పర్వత శిఖరాగ్రముమీఁద మరున్నారీశిరోమణులు లుందురని తెలిసినవాఁడు. యజ్ఞఫలముచే సశరీరస్వర్గము వచ్చునని తెలిసినవాఁడు. కనుక నే అనేకదృశ్యములయిన వుండఁగా నన్నియు విడచి హిమమత్పర్యత శిఖరాగ్రమునకు వచ్చినాఁడు. గంధర్వాంగన తారసిల్లినది. ఈవిడ గంధర్వాంగనయే అని రూపును బట్టి ఆనవాలు కట్టినాఁడు. కాని నిమేషిత, స్విన్నగాత్రము చూచి మనుష్యాంగనయేమో యని భ్రాంతిలోఁబడినాఁడు. అయినను పృచ్ఛించినఁ దేలునని యనుకొని అనినాఁడు. ఈ పర్వతశిఖరాగ్రాన, ఈవన్యమృగాకీర్ణారణ్యములో, నొక్కతెవు సంచరించుచుంటివి నీ వెవతెవు? ఓ చంచలనేత్ర! నేను భూదేవుఁడను. ప్రవరుఁడను. భూసురత్వ సాధ్యమయ్యెడిది యున్నదా అని తిరుగుచు నీ ప్రాంతమునకుఁ జేరితిని. నీ వెవతెవో తెలిసిన నారాక తెలుపుదును. అయినను చెప్పివైచెదను. బ్రాహ్మణత్వముచే సంపాదింపవలయు బ్రహ్మత్వము వీడి కర్మలదారి తప్పి. క్రొవ్వుచే నీ పర్వతశిఖరమునకుఁ జేరితిని. వచ్చివేసితినిగాన నింక మాయూరు చేరను. ఏమిచేయు నుపాయము తోఁచుట లేదు. బ్రాహ్మణునకున శరీరస్వర్గమున్నయెడల దాని ఫలితము మీ కవుఁగిళ్ళ సుఖించుట యైనచో, నీవు గంధర్వస్త్రీ వైన నీతోఁ జెప్పకపోవుట యేమి. ఏమియు

ఏమియు నాకు దోఁచుటలేదు. ఈ పైననేది యోసిదారి చూపుము. నీకే శోభన మగునులే? అటుల నొనర్తుము. అని ఆమె ఎవరో! ఆమె ఆకారాతమెట్టిదియో? తెలియఁగోరినాఁడని యనుకొనవచ్చును. మను ష్యాంగనయా? గంధర్వాంగనయా యను భ్రాంతిలో.

ఈ రీతిని నింకను బలురీతుల నొక్క పద్యమున నర్థములు గోచ రించుట కలదు. ఈ రీతిగఁ జమత్కృతిచేయు శక్తి అ పద్యమునఁగల పదములకుఁ గలదు. దానికొక పేరుపెట్టి పిలుచుటచే వ్యంజనాశక్తి యనిరి. స్ఫురించునర్థమునకు ధ్వనియని పేరిడిరి. ఇయ్యది కళకు అందునను సాహితీ కళకు ముఖ్యమైనదనిరి.

పై రీతిని రసమునకు, (ధ్వనికి, వ్యంగ్యార్థమునకు తత్ర చర సప్రధాన ధ్వని) ఉద్దీపకములయిన అలంకారములు, సంఘటన, వృత్తులు, యమ కాదులు, అభిధా మొదలగు శక్తులన్నియు నఁటు ఆనందానుభూతి కాటంకము కలిగించకుండ నయథార్థవిషయములఁ దెల్పిననుసరే మైమ ఱపును కలిగింపఁజేయు కళానిర్మాత యుత్తమకళాస్రష్ట. పై రీతివాక్య మునంతను నిందించి నడిపించిన కళాకారున కగ్రస్థానమీయవలసినదే.

ప్రాచీనకాలమునఁ గళావిదులందఱు పై వర్గమునకుఁ జెందిన వారే. వారు సమగ్రకావ్య నిర్మితిలో నుత్తమకళను రూపొందించిన రీతిగ నొక్కొక్క పద్యమునందే ముక్తకమునందే కళను రూపొందింపఁ గలరు,

శ్లో. తన్వీచారుపయోధరా సువదనా శ్యామా మనోహారిణీ
సీతా నిష్కరుణేన కేనచి దహో దేశాంతరా దాగతా
ఉత్కంఠోచిత యాతయా రహితయా కిం జీవనాపేక్షయా
భిక్షో తే దయితాస్తి కిం నహి నహి ప్రాణప్రియా కుండికా.

శ్లో. ఆకృష్యాదావమందగ్రహ మలకభరం వక్త్ర మావర్జ్య వక్త్రే
కంఠే లగ్నః సుకంఠః పృథుని కుచతటే దత్తగాఢాంగసంగః
బద్ధాసక్తి ర్నితంబే పతతి చరణయో ర్యస్య తాదృక్ప్రియో మే
బాలే! లజ్జా నిరస్తా నహినహి సరలే! చోలకః కిం త్రపాకృత్.

రెండవ పద్యముమాట యటు లుంచి మొదటి పద్యము కరుణ,శృంగార, హాస్యముల కాలవాల మయి యున్నది. చేతశ్చమత్కృత్యాధాయకమై యున్నది ఇట్టి ముక్తకములలో నాసంచాభివ్యక్తి ఉన్నదని యొప్పరి. అమరుక మిట్టి ముక్తములతో నిండియున్నయది. తెలుఁగులో శ్రీనాథుఁ డిట్టి ముక్తరచనములో నాఱితేరినవాఁడు.

"ముద్దులగుమ్మ" "మీనవిలోచనంబులును" ఇటువంటి పద్యము లిట్టివే.

నాటకకళ — ఉపదేశకత

శ్రవ్యకావ్యముల మాట అటులుంచి దృశ్యకావ్యములలోనికి వచ్చిన ఈ కళకు నీతి, ఉపదేశకత యున్నపుడే సొంపుండును. సభారాజ ము ఒప్పుకొనును. దృశ్యకావ్య మనినను నాటకకళ యనినను ఒక్కటియె. ఈ కళ కన్నికళలకంటెఁ బ్రాధాన్య మున్నయది. ప్రాధాన్యముండుటకుఁ గూడ నీ కళలో ననేక కళాసమ్మిశ్రణ ముండును. గీతము, నృత్యము, వాద్యము, నాట్యము, ఆలేఖ్యము, చిత్రకళ, ఇంచుమించు చతుష్షష్టి కళలలోనే కొన్నిటికో తక్క చాలవానికిఁ బ్రవేశ ముండియుండును. ఇన్ని కళలతో నిండియున్నది కావుననే ప్రేక్షకుని మనస్సు చట్టున నాకృష్టమయిపోవును. ఈ నాటక కళాద్వారా ఆవిష్కృత మగు విషయ ము మనుజుని వెంటనే మార్చివేయును. ప్రేక్షకుని మనస్సున ఈ కళ లోఁ బ్రదర్శింపఁబడు విషయములు సంస్కారరూపముగ మాఱిపోవు ను. వానికిఁ గొన్ని జీవితాదర్శముల నేర్పాటుచేయును. నాటకము లింతగా మార్చివేయును మనుజుని. మాట మాఱును. భాషమాఱును. ఆచారవ్యవహారములు మాఱును. హావభావములు మాఱును. దుస్తులు మాఱును. చేష్టలు మాఱును, ఈ రీతిగా, గుణములో, క్రియలోఁ తుదికి జాతిలో మార్పువచ్చును. విగళితవేద్యాంతరమగుటకు, తన్మయతకు నీ కళ ప్రధానసాధనము.

ఈ యుగమునఁ బరీక్షచేసి చూచిన, చిన్నలు, పెద్దలు, యువకులు, యువతులు, అందఱు చలనచిత్రములను (సినిమాలను) జూచి మాఱిపోవుచుండిరి. మాటలలో, పాటలలో, దుస్తులలో, చేష్టలలో, నడకలలో, నడఁతలలో, ఇవియు నవియు నేమి అన్ని విషయములలో మాఱిపోవుచుండిరి. ఎక్కడఁ విమర్శయైనను వీనినిగూర్చియే. ఏపత్రికలైనను జలనచిత్రవిమర్శనలతో నిండినవే. ఏ సమాజములలోఁ జూచినను, ఏసంఘములలోఁ జూచినను చలనచిత్ర సామ్యములే. పండిత పామరగోష్ఠియు సిద్ధానిని గూర్చియే. ఇంత తమ యాధిపత్యమును చలనచిత్రములు ఆబాలగోపాలమునఁ ఱకు సంపాదించిన పనిసచో నాఁడు నేఁడు నాటక కళాప్రభావ మట్టిదే! వెనుకటి యీకళ, నీతి, ధర్మ సహకృతమై వానికిఁ బ్రాధాన్యము హెచ్చునిచ్చి, వాని యుపదేశము మానవ సౌభాగ్యమునకు, జగత్కల్యాణమునకుఁ దోడ్పడవలెనని సృజింపఁబడెడిది. అటులఁ దమ విధ్యుక్తమును నెఱవేర్చుకొనెడిది. ఈ యుగములో నీకళ సమాజోద్ధారమునకయి బయలుదేఱుచు, వెఱ్ఱితలలు పెట్టుకొని, తన యభివ్యక్తికిఁ బనికివచ్చు అంగవిషయకప్రాధాన్యమునే హెచ్చు చేసికొని, చెప్పనెంచిన ప్రధానవిషయము మఱగి, మ్రగ్గిపోవునంతటి యేమఱిపాటుతో వెలువడుచున్నది.

వెనుకటి కళాస్రష్టలు సమాజము మనల నెంతవఱకుఁ బరీక్షించి నిలువనీయఁగలదనియు, మన కెట్టిస్థాన మిచ్చెదరో యనియు, నా కళా ప్రతిపాద్యాంశ మెంత జగత్కల్యాణదాయి యగు ననియు, ఆ సమాజ ముత్తమ సమాజము కావలెననియు, నిరీక్షించి, పరీక్షించి, తమ కళను వెలువఱచుట కలదు. కాళిదాసునను,

శ్లో. ఆ పరితోషా ద్విదుషాం న సాధు మన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానం
బలవదపి శిక్షితానాం ఆత్మ న్యప్రత్యయం చేతః.

అని, ఈ రీతిగ ననేకులు సమాజోపయోగమునకుఁ దాము కళ సృజించి, సమాజములో నుత్తమకళాకారు లనిపించుకొనవలెనని ప్రయత్నించెడివారు. తా నాద్యకళాస్రష్టయయినను తెలుఁగురీతికి. "సత్సభాంతరసరసీవనంబున ముదంబాదరం గొనియాడి వేడుకకు" అను నన్నయకుఁగూడ

నదే భయము. సమాజమునకుఁ గళకు సంబంధ మనిన జీవితమునకుఁ గళకు సంబంధ మనినను దప్పు లేదు. జీవితము యుగయుగములనుండి క్రమవికాస మెట్లు పొందినదో యాజీవితలక్ష్యములను, జీవితానందమును దెలుపుచు కళకూడ మారుచు వచ్చినది.

కళ—జీవితవికాసము.

ఆదియుగములో (దీని కంకె ఐతిహాసికాలే వేసుకొనియెదరు) సంఘ జీవనము వారి లక్ష్యము. వారి యానందము. వారిసంఘము నొక యంకనముచే నంకితము గావించి వ్యవహరించుటయే. దానికయి వారు మృగ, సింహ, కరి, అశ్వాది చిహ్నములలో నేదియో యొకటి తమదిగాఁ జేసుకొని దానిని దమ కత్తులందుగాని, బాణములందుఁ గాని, ఇండ్లయందుఁగాని ముద్రింపఁజేసి తమ నా గుర్తుచే నేర్పాటుచేసుకొనుటయే.

రెండవ యుగమువారు రాతిమీఁదఁ దమ మనస్సు నుపయోగించి, వానికిఁ గొన్ని మార్పులు రావించి, వానినిఁ దమ వానినిగా నొనర్చుకొని, వాని చిత్రణము (వానిని చెక్కడము) వలనవచ్చు ఆనందమునే కళానందముగా సంతోషించెడివారు. ఇయ్యది రాతియుగములోని కళ. లోహయుగము దాఁక నిక్షే వచ్చినది. రాతిమీఁద వచ్చిన మార్పు లన్నియు నీకళకుఁ దార్కాణములు.

మూఁడవ యుగములోఁ గొలఁది పరిశ్రమలమీఁదికి దృష్టి పడినది. వృత్తికళ ఉత్పత్తి అయినది. నేత మొదలయిన కొన్ని జీవితోపయోగ మగు, కళ ఉద్భవించినది. అజ్ఞాతావస్థలో నున్న కళకు, అవ్యక్తముగా నున్నకళకుఁ గొంచెము తల వాడసూపినది.

తరువాతి యుగములో వీరులు బయలుదేరిరి. వీరులను సుందరులనుగాఁ జేయుట, వారిని యుద్ధములోఁ గుశలులనుగాఁ జేయుటకయి యుపయోగపడు సాధనముల నిర్మించు వృత్తికళలలోనే ఈ యుగము కూడ నడచినది. ఇక్కడికి వచ్చునప్పటికి వ్యవహారోపయుక్తముగాఁ గళ విస్తృతిఁజెందినది యనవచ్చు. ఈ కళ తా నొనర్చు పనులలో

"నేర్పు" అను నిర్వచనములో సాగిపోయినది. అంకనములో నేర్పు, రాతి చెక్కడములో నేర్పు లోహనస్తు నిర్మితిలో నేర్పు, వస్త్రనిర్మితిలో నేర్పు, యుద్ధములో నేర్పు, అను రీతిలోఁ గళ సాగినది.

మానవసమాజము తరువాత కల్పనాత్మకకళను నేర్చుకొనినది. పంచభూతములలో నొకదానిని దేవతగా భావించి వారిమీఁద శ్రద్ధా భక్తులనుంచి, ఫలదాత లగు దేవతలగా భావించి, సేవించి, ఆనంద మొందుచుండెడిది సమాజము. కళ విస్తృతి చెందినది. సంప్రదాయ ములు సంప్రదాయవిభేదములు. తాము దేవునిగా నారాధించు దారు మూర్తిని నిర్మించుట (చిత్రకళ- మూర్తికళ-) వారిని ప్రశంసించుట (గానకళ- సాహితీకళ-) జరిగి ఆయా కళల కుజ్జలోదాహరణములు దొరకినవి. ఈ యుగములో భక్తులు, ఉపాసకులు, నగు కళాకారులు బయలుదేరి తమ కల్పితవస్తువునకు రూప మిచ్చి, వారికి శక్తి నిచ్చి, వారివలన లాభములను బొందుచు నానందించు జీవితలక్ష్యములోనికి వచ్చిరి.

ఈ యుగమునకుఁ జెందియే ఋషులు దేవతలు, ఈవాలు వారి పైగంబరులు, బుద్ధుఁడు వారి క్షపణకులు, మొదలగు భేదములు వచ్చినవి. అనేక మతస్థులు లేచిరి. చీనావారి బుద్ధమూర్తి ఒకరీతి, ఏశియావారి బుద్ధమూర్తి ఒకలాగునఁ దయారయినవి. ఈ యుగము లో భావనా సహాకృతకళ విస్తరించినది. పురాణము లీయుగమునకుఁ జెందినవి. ఖురాను వచ్చినది. దమ్మపదములు వ్యాపించినవి. ఈ యుగ ములో సృష్టమయిన కళ సంఘమును జాల మార్పులోనికిఁ దీసుకొని రాఁగలిగినది. సంఘమునకుఁ జైతన్యము పోయినది. ఈ యుగమున లలితకళలు పూర్ణరూపు పొందినవి.

పై యుగములన్నిటిని గప్పి "Realistic Art" వెలువడుచు చుంటిమని ప్రకృతివాదులగు కళాకారులు కళాస్థానమును ఆక్రమించిరి. నక్షత్రరత్నములు పొదివిన నీభావిదానము కలిగి, శుభ్రజ్యోత్స్నా పటావృత మయి, శుచితర సూర్యరశ్మిపాతము గల విశ్వవిస్తృతే రంగ

మంచము, వివిధములగు రంగులతో నిండిన సహస్రపరిమితదృశ్యవిరాజమాన శైలశిఖరములు, సముద్రతరంగమృదంగఘోషము, అరణ్యాశిరస్సులమీఁద నీడ యెండలఁ గలిగించు రేయింబవళ్ళు, పక్షమొక్కటి లేచుట, రెండవది పడిపోవుట; ఋతువొకటి యుద్భవము, ఒకటి లయము, అనెడి వింతవింతలు విలక్షణము లయిన తెఱలు కలిగి, గొప్ప ఇంద్రజాలికశక్తితోఁ గూడి, పూలతో వికసించుచు, కేసరపరాగములతో మేపూఁతఁ బూసికొని, విచిత్రరంజకద్రవ్యరంజిత ఘనావృతదిశావస్త్రములుఁ గూర్చుకొని, దిక్కులలో నుండి వంగితొంగి చూచుచు, సెలయేళ్లలోఁ బాడుచు, అంధకారములో నంతర్ధానము నందుచు, దినరశ్మిలో బయటపడుచు. హాస్యము- రోదనము; సంయోగము- వియోగము; మౌనము- ఈక్షణము కలిగి, సర్వద్వంద్వాశ్రితమై నవరసముల నాశ్రయించి, మధురభీషణకలరవములఁ జేయుచు, జీవజంతుస్వభావాభినయముల నొసర్చుచున్న ఈ ప్రకృతి, ఈ విశ్వము, ఒక ఈశ్వరీయ యథార్థసాహిత్యము. సరససాహిత్యము, వాస్తవనాటకము. ఇది ఒక సంపూర్ణకళ. వీనివి ఉన్నవి ఉన్నట్లు చిత్రించువాఁ డుత్తమకళాకారుఁడనిపించుకొనును. ఇతఁడు "Initatiue Art" "కనుకరణకళ"ను సృజింపవలసినవాఁడు కాఁడు. వీరు లేని దానిని గల్పించరు. వీరు కళాసృష్టికయి ప్రకృతిని ప్రేమింతురు. ఉపాసింతురు. ప్రకృతిధ్యానములో, ప్రకృతిసమాలోచనలో నిమగ్నులయి ఉన్నది ఉన్నట్లు చెప్పికొనుచు, చిత్రించుచు నానందించెదరు. వారికిఁ బ్రకృతి నిరీక్షణమువలననె, బ్రకృతిచిత్రణమువలననే, ఆనందించు శక్తి ఈశ్వరుఁ డిచ్చినాఁడు. ప్రకృతివస్తువును ధ్యానించుచు, ఆకృతికిఁ జెందిన ప్రకృతిగతమగు ననేకవస్తువుల సామ్యమును ఆస్థలమునకుఁ దెచ్చుకొని ఆనంద మందెదరు.

పుష్పకములో నుండి రాముఁడు సీతకుఁ బ్రకృతిరామణీయకత నిర్దేశించి చూపును. ఒక్క గంగను అనేక విధములుగాఁ జూడ మనెను.

శ్లో. క్వచి ప్రభాలేపిభి రింద్రనీలై ర్ముక్తామయీ యష్టి రివానువిద్ధా
అన్యత్ర మాలాసితపంకజానాం ఇందీవరై రుత్ఖచితాంత రేవ

క్వచి త్ఖగానాం ప్రియ మానసానాం కాదంబసంసర్గవతీవ పంక్తిః
అన్యత్ర కారాగురుద త్తపత్రా భక్తి ర్భువ శ్చందనకల్పి తేవ.
క్వచి త్ప్రభా చాంద్రమసీ తమోభిః ఛాయావిలీనైః శబలీకృతేవ
అన్యత్ర శుభ్రా శరదభ్రలేఖా రంధ్రే ష్వివాలక్ష్య నభః ప్రదేశా
క్వచి చ్చ కృష్ణోరగభూషణేవ భస్మాంగరాగా తను రీశ్వరస్య
పశ్యానవద్యాంగి! విభాతిగంగా భిన్నప్రవాహా యమునాతరంగై.
రఘు, 13 సర్గ.

ఇదియొకరీతి ప్రకృతిచిత్రణము. ఇంకొకరీతిగ.

శ్లో. సుభగసలిలావగాహాః పాటల సంసర్గ సురభివనవాతాః
ప్రచ్ఛాయసులభనిద్రాః దివసాః పరిణామరమణీయాః। శాకుంతలం

అనినాఁడు కాళిదాసు. ఇటువంటిదే కళాపూర్ణోదయమున,

ఉ. అందముగాఁగ నంతట ఘనాగమకాలము చాల నొప్పె ని
ర్నిందిత గంధబంధనవనీపవనీ కమనీభవన్నిజేం
దిందిర బృందము క్తనలినీ మలినీభవనాగతా రసా
స్పందజుగుప్సతద్ఘనయశాయితయాయిమరాళజాలమై.

షడృతువర్ణనము ఇట్టిదే. ఈ క్రింది పద్యములు కల్పనతో నిండిన ప్రకృతిచిత్రణము.

చ. ఒనర హిమావగుంఠనము లూడ్చి తెమల్చిన పత్రభంగముల్
చన నసియాడుచుజ్ మొగడ చన్నులు పల్లవపాణిఁ గప్పు నా
తనలతికాలతాంగుల నుదారగతిం జలివాపి నెయ్యపుం
బెనకువ నేర్పె దక్షిణసమీరణుఁడొయ్యనఁ దావు లంటుచుజ్.

చ. చలితలతాంతకాంతి యను చందురుకావి చెఱంగు దాఁటి స
మ్మిళిత వయోవిలాసముల మీఁటిన విచ్చు ఫలస్తనాగ్రముల్
వెలువడఁగప్పెఁ దక్షిణము వేల్లితదోహదధూపధూమకం,
తలములు విప్పి దాడిమలతాలలితాంగి చెంగటజ్. వసు. చ.

ప్రకృతికళకివి మూర్ధాభిషిక్తోదాహరణములు కాకపోవచ్చును గాని ప్రకృతి రామణీయకతకుఁ జెందిన వనుకొనియెదను.

వీరు తమ కళ నగ్నముగా ఆ విష్కృత మయినను మాకు హాని యేమియు లేదనియెంచెదరు. సమాజము పతన మయినను వృద్ధిచెందినను మాకవసరము లేదనియెంచెదరు. మావలె మీరుకూడ నానందించ మని యెదరు.

ఈ యుగమునకుఁ జెందిన కళ లటులుండ కళ ఆదర్శ మయి యుండవలె ననువారు బయలుదేరిరి. ఈయుగములు రెండు నొకదాని నొకటి తప్పించవలయు నని యున్నవి. ఈయుగపరివర్తనము ముందుకు నడచునో వెనుకకు వెడలునో యనునది యనిర్వాచనీయము. ఈ కాలము రచనాత్మక కాలము. ఈ రచనాత్మక కళాకాలములోనే మానవుఁడు పూర్ణవ్యక్తిత్వముకొఱకుఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. ఈ కళాకారుఁడు తన వ్యక్తిత్వములోఁ బరిపూర్ణత నంది సమాజమును ముందుకు నడిపింత మని చూచుచున్నాఁడు. ఈకాలములోఁ గళాకారుఁడు సమాజమునకుఁ దనకు, తన జీవితమునకు సమాజమునకు ఈ రెంటికినిఁ గళకు ఘనిష్ఠసంబంధ మున్నది యని గ్రహించి తాను సృష్టించుకళ సమాజోపయోగి యనవలెనని, వేధపడుచున్నాఁడు, తన రచనకు సమాజముద్ర పడవలెనని యున్నాఁడు. కాని ఈయుగములో కళ ఎంత కన్నులు తెఱచినదో, ఎంత ఉన్నతికి రావలెననుకొనుచున్నదో, అంత అంధకారములో మునిఁగిపోవుచున్నది. అంత అధఃపతిత మయిపోవుచున్నది.

కళ—శృంగారరసము.

ఇప్పుడు సృష్టమగు కళ శృంగారరసప్రధాన మయినది. (బాహ్యేంద్రియాకర్షకము. తుచ్ఛభోగేచ్ఛావివర్ధకము) అనఁగా మనుజుని అన్నిరీతుల విరసునిగా నొనరించుచున్నది. వెనుకటి ప్రసిద్ధకళాకారుల కళలో శృంగారరస మత్యంత ముత్కృష్టమయినదని యనుట లేదు. కళ శృంగారరసముతో నుండుట మంచిదే. శృంగారరసముతో నున్న కావుననే మనుజుఁడు తొందరగా నాకర్షింపఁబడుచున్నాఁడు. ఆకృష్టికి, అభిముఖీకృతికి శృంగారరసము అవసర మనినాఁడు ధ్వనికర్త ఆనందవర్ధనుఁడు.

శ్లో. వినేయా నున్ముఖీ కర్తుం కావ్యశోభార్థ మేవ వా
తద్విరుద్ధరసస్పర్శః తదంగానాం న దుష్యతి.

శృంగారము నియతానుభూతివిషయ మందఱకు, అది విరుద్ధరసములలోను నింపవచ్చును. వానితోఁగూడిన నాటకాదులు తమ ముఖ్యోద్దేశ్యమగు నీతిని బోధించునవి కావచ్చును. శృంగార ముండిన ప్రతిపాద్యము సరసముగా నుండును.

శృంగారచే త్కవిః కావ్యే సర్వం రసమయం జగత్
స ఏవ వీతరాగశ్చే న్నీరసం పరివర్తతే.

అని కదా ఆనందవర్ధనుఁడు శృంగారమును హెచ్చుగా వర్ణించిన కళాస్రష్ట హెచ్చునీతిని బోధించి శృంగారమును మఱచిపోయి ఉపదిష్టమయిన నీతి నాశ్రయించి మనుజుని సదాచారిగా మార్చఁగలిగినంతటి శక్తి ఉండినపుడే కళలో శృంగారము ఉంచవలె నని పై నంటున్నాఁడు. ఇంకొక విధమును శృంగారరసము ఉంచుట కలదు. చేతకానివాఁడు కావ్యకళను శృంగారరసముతోనే నింపును. అంతయు శృంగారరసముతో నింపి సృజింపఁబడిన కళ సత్పథములోనికి దింపుటకు బదులు దుష్పథములోనికి మార్చును. అటుల మార్చినది కళకాదేమో.

శృంగారమును వర్ణింపని మహాకవులు లేకపోలేదు. కళాకారులున్నారు. వారుత్తమతరగతికిఁ జెందియున్నారు. వారు సాహితీరంగములోఁ బ్రవేశించి కళ కట్టించిరి. వారు తమ కావ్యమునకు స్థాయిభావముగా శోకమును (ఏడ్పును, రోదనమును) స్థాయిభావముగాఁ దీసుకొనినను, ఏడుపు తా మేడ్చినను, సామాజికులును ఏడ్పులోఁగూడ నేడుచుచుంటి మను మనోవేదన లేకుండ, పైకది ఏడుపైనను దానిలో నానందము ననుభవింపఁజేసిరి. ఏడుపే అన్ని రసముల కాలవాలమైన దన్నంత వెఱ్ఱులెత్తించిరి ఆ ఆనందానుభూతిలో. కరుణలో అనుభూతి విషయ మానంద మనిరి. తత్తచ్చేష్టానుగుణా స్మరణము లుద్దీపములు. పైకి దుఃఖమయినను, కొంతదుఃఖ మనుభూతివిషయమయినను శీతకాలములో కర్పూరమిశ్రితచందనరాగమువలె ఆనందానుభవమే ఉత్కట

ఏకాదశ స్కంధము

హరి భట్టారకుఁడు

క. ధారుణిఁ బెక్కగు నాయవ
తారంబులు గలవు నరుఁడు దన చిత్తములో
నే రూపమంద రుచి గల
దా రూపము దలఁప వలయు నభ్యాసమునన్.

ఆ. పరమ యోగివరులు పరతత్త్వ మైనట్టి
నన్ను విమల చిత్తనలినమందుఁ
దనివి లేక యేకతంబుగాఁ దలఁచినఁ
బొంద రెచట జన్మముల మునీంద్ర!

వ. మరియు యోగంబునకు నష్టాదశధారణావిశేషంబులు గలవు. అం దెనిమిది మత్ప్రధానంబులై గుణహేతువు లగు, అణిమయు, మహిమయు, లఘిమయు, నింద్రియప్రాప్తియు, శ్రుతదృష్టంబుల యందుఁ బ్రకాశమగు శక్తియుఁ బ్రేరణంబు నీశత్వంబు ననఁ బరగు నీ యెనిమిదియును యోగసిద్ధకారణంబు లని యోగశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు. ఇంద్రియంబుల స్వేచ్ఛావిహారంబు మాన్చి, మనంబు నం గూర్చి, మనంబు నాత్మయందుఁ దగులం జేసి యాత్మ నాత్మ తోఁ గూర్చి బ్రహ్మమార్గంబున శరీరత్యాగంబు సేయవలయు. యోగసిద్ధిపారగుఁ డైన మానవోత్తమునకు నితర ధర్మానుసంధానం బు వలదు. తొల్లి కురుపాండవ యుద్ధానంతరమున భీష్ముండు శరతల్ప గతుం డై యోగధారణారూపం బడిగిన నతనికి నేఁ జెప్పిన రూప లక్షణంబు చెప్పెద. చరాచరరూపం బైన జగంబులందుఁ దదాకా రంబు దాల్చి భూతంబులయం దాధారభూతం బై సూక్ష్మంబుల యందు జీవుండును, దుర్జయంబులయందు మనువును, దేవర్షుల యందు నారదుండును, ధేనుగణంబులయందుఁ గామధేనువును, సిద్ధులయందుఁ గపిలుండును, పతగంబులయందు సుపర్ణుండును, బ్రహ్మలయందు దక్షుండును, పితృగణంబులయం దర్యముండును,

దైత్యులయందుఁ బ్రహ్లాదుండును, నక్షత్రౌషధులయందుఁ గళానిధియును, గజంబులయం దైరావతంబును, దురంగంబులయం దుచ్చైశ్శ్రవంబును, దర్వీకరంబులయందు వాసుకియును, మృగంబులయందు సింహంబును, నాశ్రమంబులయందు యత్యాశ్రమంబును, వర్ణంబులయం దకారంబును, నదులయందు గంగయు, సాగరంబులయందు క్షీరసాగరంబును, ఆయుధంబులయందు ధనువును, గిరులయందు మేరుశైలంబును, వనస్పతులయం దశ్వత్థంబును, నోషధులయందు యవధాన్యంబును, యజ్ఞంబులయందు బ్రహ్మయజ్ఞంబును, వ్రతంబులయం దహింసయు, యోగంబులం దాత్మసంరోధంబును, స్త్రీలయందు శతరూపయు, మునులయందు నారాయణుండును, యుగములందుఁ గృతయుగంబును, సిద్ధులయందు దేవళుండును, ధర్మంబులయందు సన్న్యాసంబును, గోప్యంబులయందు సత్యంబును ఋతువులయందు వసంతంబును, మాసంబులయందు మార్గశీర్షమాసంబును, నక్షత్రంబులయం దభిజిన్నక్షత్రమును, భగవదాకారంబులయందు వాసుదేవుండును, గింపురుషులయం దాంజనేయుండును, జయశీలంబు లగు నాయుధములయందు సుదర్శనంబును, రత్నంబులయందుఁ బద్మరాగంబును, దానంబులయం దన్నదానంబును, తిథులయం దేకాదశియును, నీతులయందు వైష్ణవుండును నై వర్తింతు. ఇవి మద్విభూతులుగా నెఱుంగుము. మరియు, నింక జగంబులయందు నే వస్తువులం దెయ్యవి మించు చూపు నవి మద్రూపంబులుగా నెఱుంగవలె నని పుండరీకాక్షుం డానతిచ్చిన విప్రవరుం డిట్లనియె.

క. అర్ణవరశనానాయక
వర్ణితసుగుణాభిరామవై భవ! నాకుఁ
వర్ణాశ్రమ ధర్మంబులు
నిర్ణయముగ నానతిమ్ము నిత్యచరిత్రా!

వ. అని పలికిన సర్వంసహా సురేంద్రునకు నారాయణుం డిట్లనియె.

సీ. కృతయుగంబందు సత్కృతుఁడనై
హంసరూపంబున నలరియుండు
ఆ యుగంబున ధర్మ మంతయు వృషరూప
మున వృద్ధిబొందును దినదినంబు
త్రేతాయుగంబునఁ జాతురి నా ధర్మ
మంతయుఁ బాదత్రయమునఁ దనరు
ద్వాపరంబందుఁ బాదద్వయంబున నది
వర్తించు నెచ్చోట వరుసచెడక.

గీ. బలిమి నొందక కలియుగంబందుఁ బాద
మాత్రమున నుండి యదియును మాసిపోవు
నీ విధంబున ధర్మంబు నేపు దప్పి
యుగయుగంబున వర్తించు నుర్వి మీఁద.

సీ. ఆరయ వక్త్రబాహూరుపాదములందు
రమణ విప్రాది వర్ణములు పుట్టె
యజ్ఞంబు సత్య మధ్యయనంబు శమమును
విప్రధర్మంబులై వెలయుచుండు
దాన మాస్తిక్యంబు దయయును శౌర్యంబు
క్షత్రిధర్మంబులై జరుగుచుండు
నియమంబు శాంతి వాణిజ్య గోరక్షణా
దులు వైశ్యధర్మముల్ తెలిసిచూడ.

గీ. విప్రసేవయు దానంబు విష్ణుభక్తి
స్వామికార్యంబు మాయఁగాఁ జరుపకుంట
జయము చేఁగొంట శత్రులసమయఁజేయు
టరయ నివి శూద్రధర్మంబు లన్నిదిశల.

ఆ. హింసచేయకుంట హిత వాచరించుట
దానగుణము శాంతదయయుఁ గలుగు
టనృత మాడకుంట హర్షంబునొందుట
వరుస నివియ సర్వవర్ణసమము.

వ. మరియు నందు బ్రహ్మవర్ణంబుల బ్రహ్మచారి గృహి వానప్రస్థ యత్యాశ్రమభేదంబుల నాల్గువిధంబు లయ్యె. నా యాశ్రమంబుల యందు యథాకాలవిహితోపనయనాది సంస్కారసంస్కృతత్వంబును, మౌంజీకృష్ణాజినోపవీతదండకమండలుధారణంబును, నింద్రియజయంబును, గురుశుశ్రూషణంబును, నిత్యశుచిత్వంబును, భిక్షాచరణంబును, స్వాధ్యాయపఠనంబును, సర్వసమత్వంబును, నాఁ దగు నివి బ్రహ్మచారి ధర్మంబులు. పుణ్యతీర్థస్నానంబును, భూతదయయును, బ్రహ్మయజ్ఞంబును, దేవర్షి పితృతర్పణంబును, నగ్నిహోత్రంబును, దర్శ పౌర్ణమాసియు, నౌపాసన వైశ్వదేవాది నిత్యక్రియాచరణంబును, శ్రాద్ధనియమంబును, దేవతారాధనంబును, స్వభార్యయందు ఋతుకాలగమనంబును, దానంబును, బ్రతిగ్రహంబును, నతిథిపూజనంబును, నివి గృహస్థ ధర్మంబులై పర్యవసించు. శిలోంఛధాన్య సంగ్రహంబును, జటావల్కల ధారణంబును, నిత్యనైమిత్తిక కర్మాచరణంబును, కామ్యనిషిద్ధ కర్మ పరిత్యాగంబును, భూతదయయును, సుఖదుఃఖ సమత్వంబును, మదీయ సేవా నియమంబును, వానప్రస్థ ధర్మంబు లనాఁబరగు. కౌపీనాజిన దండకమండలుధారణంబును భిక్షాచరణంబును, బ్రహ్మ జ్ఞానంబును, బ్రహ్మచర్యంబును, బరమాత్మదర్శనంబును, బుత్రదారాదిస్నేహ విసర్జనంబును, రిపుషడ్వర్గజయంబును, బుణ్యతీర్థాశ్రమ పర్యటనంబును, మన్నామస్మరణంబును, మదాకృతి ధ్యానంబును, సర్వకర్మ పరిత్యాగంబును నివి యతి ధర్మంబు లనాఁబరగు. నీ యాశ్రమముల యందుఁ దుర్యాశ్రమంబు నా స్వరూపంబుగా నెఱుంగుము. అట్టి యత్యాశ్రమస్థుండు పుత్రదారధనాదులతోడి సంగమంబు పరిత్యజించి గ్రీష్మకాలంబునం బంచాగ్ని

మధ్యాంబందును, వర్షాకాలంబున వర్షంబుల యందును, శిశిరంబునఁ గంఠదఘ్నసలిలంబులయందును దపము సేయుచుఁ జాతుర్మాస్యాదులయందుఁ గాలపక్వపదార్థంబు లనుభవించుచు సాత్మారోపితాగ్ని సమేతుండై నఖచ్ఛేదనంబు పరిత్యజించి యనిందిత గృహాంబుల యందు భిక్షాటనంబు సేయుచు,దృష్టిపూతం బగు మార్గంబున గమనం బాచరింపుచు, వస్త్రపూత జలపానంబు సేయుచు, సత్యపూతం బగు వచనంబులు పల్కుచు,రిపుషడ్వర్గ జయంబు గల్గి, విరక్తుండై, యేకాంతసమాసీనుండై, మదాకృతిధ్యానసుఖం బెఱింగి, యెఱుక గలిగియును బాలుని చందంబునఁ గ్రీడించుచు, కుశలుండయ్యును జడునిమాడ్కి సంచరించుచు,జ్ఞానంబు గల్గియు నున్మత్తుని రీతిఁ బ్రవర్తించుచుఁ బాషండ సంగమంబు పరిత్యజించి, పశుపుక్రమంబునఁ బరులయందు వైరంబు సేయక ప్రాణధారణమాత్రంబు నీరసాహారంబు భుజియింపుచు, దుఃఖోదకంబు లైన కామంబుల యందు సంజాత వైరాగ్యుండై, గురుసేవాపరిజ్ఞాన తత్త్వసారుండై, మద్భక్తి సంయుక్తుండై మోక్షమార్గంబు చింతించుచు వర్తింపవలయు.

క. ఆ యతివరుఁ డీ జగమును
మాయారూపం బటంచు మదిఁ దలఁచుచు న
న్యాయంబు విడిచి దేహ మ
పాయం బని యెఱుఁగవలయు బ్రహ్మవిధిజ్ఞా.

క. జ్ఞానం బెక్కువ నరునకు
జ్ఞానంబున ముక్తి గలుగు జ్ఞానముచే దు
ర్జ్ఞానంబు మాసిపోవును
జ్ఞానంబునఁ గీడు గలదె జగములలోనన్.

గీ. ఆత్మ యను పేరఁ దనరుచున్నట్టి యనల
మందు నధ్యాత్మ యను నాజ్య మమర వేల్చి
జ్ఞానయజ్ఞంబు చేసిన జనుల కెల్ల
కలుగు మోక్షంబు నిక్క మీ కథ మునీంద్ర.

చ. సమరములోన బాంధవుని
జక్కఁగఁజేసి యమాత్మజుండు చి
త్తమున విరక్తికల్గి పరి
తాపము నొందుచు నన్ను మోక్ష ధ
ర్మములను భక్తితో నడుగఁ
గ్రిమ్మఱఁ జెప్పినయట్టి మోక్ష ధ
ర్మములను నీకుఁ జెప్పెద ధ
రామర వీనులు హర్ష మందగన్

క. అజ్ఞాన ముడిగి కేవల
సుజ్ఞానము బొడము దాక సువిధిజ్ఞుండై
యజ్ఞాదికర్మసమితి మ
దాజ్ఞను జరుపంగవలయు నఫలాశుండై.

శా. ఆ యజ్ఞాదులు చేసి తత్ఫలముపై
నాసక్తి వర్జించి మ
న్మాయామోహిత మైన యీ జగములో
మధ్యస్థుఁడై కర్మ మా
ర్గాయాసంబు పరిత్యజించి నరుఁ
డత్యంతాత్మ యోగంబునన్
గాయం బేర్పడకుండఁ దన్నవలయున్
సంసార బాహ్యస్థుఁడై.

గీ. స్నాన యాగ దాన తర్పణంబులు మాని
పుత్రదారవిత్తబుద్ధి మాని
గర్వ ముడిగి సర్వకర్మముల్ జరుపక
తలఁపులోన నన్ను దలఁపవలయు.

వ. అని, ఇవ్విధంబునం జక్రి నిర్వక్రి సమ్యగ్జ్ఞానప్రకాశకరంబు లైన వచనంబులు పల్కిన ధరామరముఖ్యుండు సంతసించి యి ట్లనియె.

క. తెలియనివి గొన్నిమాటలు
గల వడిగెద భువనవంద్య కళ్యాణసము
జ్జ్వల రూప నాకుఁ గ్రమ్మఱఁ
దెలుపుము చిత్తంబులోనఁ దెలివి తలిర్పన్.

సీ. యమ మెన్నివిధములు శమ మన నెయ్యది
దమ మేది ధృతి యేది దాన మేది
తప మే విధంబు సత్యత్యాగ ధన యజ్ఞ
దక్షిణావిద్యలుఁ దనర నెవ్వి
లక్ష్మియు సుఖ దుఃఖ లజ్జ లనా నెవ్వి
పండితమూర్ఖు లే పగిదివారు
మార్గోత్పథంబుల మహిమ లే విధములు
స్వర్గనారకముల జాడ లెవ్వి.

గీ. బంధు లెవ్వారు గృహమేధి పరగ నాఢ్యుఁ
డనఁగ నెవ్వఁడు ఘన దరిద్రాంధకార
సహితుఁ డెవ్వఁడు నాథుఁ డే జాడవాఁడు
దీనమందార యివి నాకు నానతిమ్ము.

వ. అనిన విప్రవరునకు గోపికావల్లభుం డి ట్లనియె.

క. నీ వడిగిన యీ ప్రశ్నల
కే వంకను నవతు లేద యీ భావము నీ
భావంబున కొడఁబడ సం
భావన నెఱిఁగింతు నీకుఁ బటువాక్ప్రౌఢిన్.

వ. ఆకర్ణింపు మది యె ట్లనిన నహింసయు, సత్యంబును, కార్యరాహిత్యంబును, అసంగమంబును, అసంచయంబును, ఆస్తిక్యంబును, బ్రహ్మచర్యంబును, మౌనంబును, స్థైర్యంబును, క్షమాభయంబు

లును, శౌచంబును, జపంబును, తపంబును, హోమంబును, అతి
సత్కారంబును, మదర్చనంబును, తీర్థస్నానంబును, పరమయోజ
కర్తృత్వంబును, తుష్టియు, ఆచార్యసేవనంబును నివి యమం బనా
బరగు. సర్వేంద్రియనిగ్రహంబు శమంబు. శత్రుమిత్రాదు
యందు మాధ్యస్థ్యంబు భజియించుట దమంబు. జిహ్వామేహ
జయంబు ధృతి. మూఢమతులకు జ్ఞానోపదేశంబు చేయుట దానంబు
కామత్యాగంబు తపంబు. సమదర్శనత్వము సత్యంబు, కర్మాసంగ
మంబు త్యాగంబు, వైష్ణవధర్మార్జనం బిష్టధనంబు, మ ల్లక్షణం
బెఱుంగుట యజ్ఞంబు, సూక్ష్మజ్ఞానం బడుగుట దక్షిణ, ప్రాణ
యామంబును, నిశ్చలభక్తి, విద్యలనఁ దనరు శమాది గుణంబులు
లక్ష్మి, ఆశారాహిత్యంబు సుఖంబు, కామసుఖాపేక్ష నిశ్చయం బగు
దుఃఖము, బోధను వికర్మంబులయందు ప్రవర్తనంబు మాన్పుట
లజ్జ, బంధమోక్షణమార్గజ్ఞుండు పండితుండు, దేహాదుల యం
దహంకారంబు బొందినవాఁడు మూర్ఖుండు, మద్భక్తిమార్గంబు చిత్త
విక్షేపం బుత్పథంబు, సత్త్వగుణోదయంబు స్వర్గంబు, తమో
గుణోదయంబు నరకంబు, గురువు బంధువుం డనాఁ బరగు, నిజ శరీ
రంబు గృహంబు, గుణాఢ్యుం డాఢ్యుండు, తుష్టిలేని యతండు
దరిద్రుండు, సర్వసంగ విరక్తుం డీశ్వరుండు, అని ప్రశ్నోత్తరంబు
లిచ్చి వాసుదేవుండు మరియు నిట్లనియె.

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

ప్ర తి ష్ఠా ప కు లు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు సి. బి. ఇ. డి. లిట్., పిఠాపురం మహారాజులుంగారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజావారు.

ఉ ద్ధా ర కు లు.

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు.
(జమీందారు, ఉయ్యూరు యెస్టేటు)

అ ధ్య క్షు లు.

మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ, కవిసమ్రాడిత్యాది బిరుదాంకితు లగు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు.

కా ర్య ద ర్శు లు:

శ్రీ సాహిత్యశిరోమణి, ఉభయభాషాప్రవీణ, చతుర్వేదుల సత్యనారాయణగారు, ఎం. ఏ., బి. ఒ. యల్.

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి. ఏ., యల్. యల్. బి.

కో శా ధ్య క్షు లు:

శ్రీ ప్రతివాది భయంకర పార్థసారథిగారు, బి, ఏ, యల్. యల్. బి.

శ్రీ ఏలేశ్వరపు వేంకటరమణ సుబ్బారావుగారు, బి. ఏ, బి. యల్.,

కార్యనిర్వాహక సభాసభ్యులు:

శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రిగారు.

శ్రీ రా. సా. మాదిరెడ్డి సీతారామయ్యగారు, బి. ఏ, బి. యల్.

శ్రీ కొమ్మిరెడ్డి కేశవ రామమూర్తినాయఁడుగారు, బి. ఏ.

శ్రీ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎం. ఏ. (ఆనర్సు) బి. ఇడి.

శ్రీ ఈయుణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యులుగారు, ఎం. ఏ.

శ్రీ ఎండమూరి వేంకటరమణగారు, ఎం. ఏ. బి. ఇడి.

శ్రీ సాహిత్యవిద్యా, భాషాప్రవీణ, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు.

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు.

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు, బి. ఎ.

శ్రీ ఏచూరి సీతారామారావుగారు, బి. ఎ.